

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

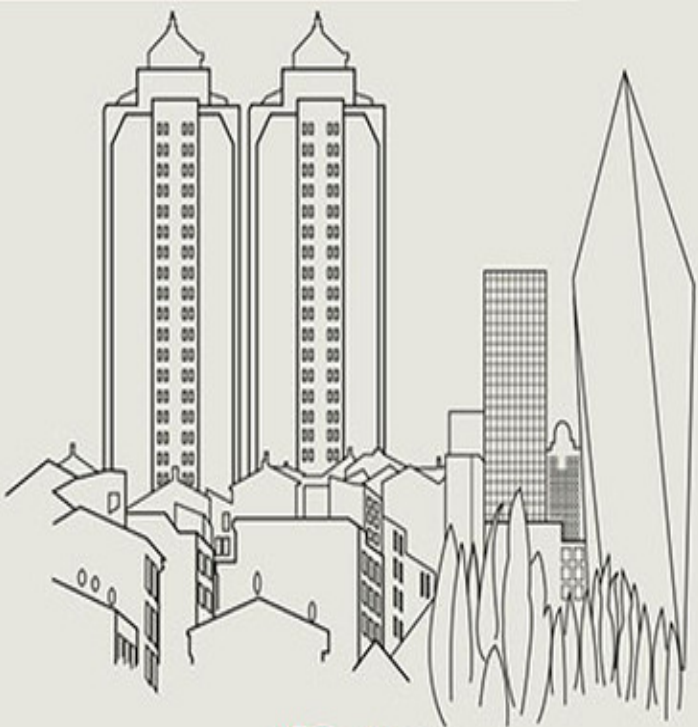
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Murat Katoğlu

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Tarihçi
KİTAPHANISI

Tarihçi Kitabevi Yayınları: 75
Genel Yayın Yönetmeni: Necip Azakoğlu

Yayına Hazırlayan: Aslı Ayhan
Grafik Tasarım: Aslı Ayhan

Birinci Baskı: Ocak 2015, İstanbul
Boyutlar: 13.5x21cm
Sayfa Sayısı: 472

Baskı ve Cilt:
Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat:2
34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

ISBN: 978-605-4534-69-2

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir. Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL
Tel: 0216 418 68 86
GSM: 0530 370 74 11
E-posta: info@tarihcikitabevi.com

Murat Katoğlu

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Tarihçi
Kitabevi

Murat Katoğlu yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi ve Tiyatro Enstitüsü'nde tamamladı. Aynı üniversitede doktora yaptı ve İletişim Fakültesi'nde 2004 yılına kadar öğretim görevlisi olarak çalıştı.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda Genel Müdür Müşavirliği; Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nde Başkan Başmüşavirliği, Başbakanlık Müşavirliği, Kültür Bakanlığı'nda Genel Müdürlük ve Müsteşar Yardımcılığı görevlerinde bulundu.

Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, Türk Etnografya Dergisi, Türk Dili Dergisi, Devrim ve Cumhuriyet Gazeteleri, Milliyet Sanat, Hürriyet Gösteri dergilerinde makale ve yazılar yayınladı.

“Türkiye'nin Kültür Sorunları: Türk Kalarak Çağdaşlaşmak” (Muammer Sun ile birlikte); “Knidoslu Afrodite”; “Şematizmden Yaratıcılığa”; “Türkiye'de Opera'nın Kuruluş Öyküsü”; “Opera'nın Türkiye'deki Hikayesi- Opera Bale Afişleri” (Aslı Ayhan ile birlikte) gibi yayınları bulunmaktadır.

Halen Kadıköy Belediyesi Başkanlık Danışmanı olarak çalışmakta...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 11

SANAT ÜZERİNE 13

YALAN'A VE SANAT'A ÖVGÜ 15

ROMANTİK?! 19

KLASİK (!) 23

BAROK MÜZİK ARKAİK MİDİR,

HELENİSTİK ÜSLUP BAROK MUDUR? 27

SANAT VE SİYASET 30

SANAT VE SİYASETTE BENCİLLİK/HIRS (TUTKU) 32

SANAT, EDEBİYAT, MUHAFAZAKÂRLIK 35

SANAT KİTLELERE YAYILIR MI? 38

TÜRKİYE'DE KÜLTÜR

YÜKSEK SANATIN DÜŞMANI (MI)DIR (?) 42

KÜLTÜR MERKEZİ Mİ, YOKSA SANAT MERKEZİ Mİ? 45

SAHNE SANATLARI VE DEVLET 49

MÜZİK 52

CELAL ESAT ARSEVEN (1900'LERDE BİLİMSEL
YÖNTEM KULLANAN TÜRK ARAŞTIRMACI) 55

MÁRQUEZ'E GÜZELLEME VE

YÜZYILLIK YALNIZLIK'TAN ÇAĞRIŞIMLAR 59

TÜRKİYE'DE MÜZECİLİK 62

AYASOFYA TUTKUNLARI 66

DİVRİĞİ ULU CAMİİ VE DARÜŞŞİFASI 69

UYGARLIK 73

ŞİMDİ BUNUN SIRASI MI?! 75

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI? 77

UYGARLIĞIN ÖLÜSÜ VE DİRİSİ 81

"UZAKBATI"?! 85

GELİŞMİŞLİK-UYGARLIK 88

TARİHSEL ESERLER UYGARLIĞIN TERAZİSİDİR 91

DEMOKRASİ ZOR İŞTİR 94
CUMHURİYET-ŞEHİR-SANAT 97
“KÜÇÜK AMERİKA” VEYA
“BÖYYÜK TÜRKİYE” OLMAK 100
MUHAFAZAKÂR? 102
CEHALET BİRİKİMİ! (1) 106
CEHALET BİRİKİMİ! (2) 110
CEHALETİN RÖNESANSI
ÖZDEMİR İNCE’NİN İYİ NİYETİ 112
ÇATIŞMANIN ÖZÜ... 115
DİK AÇI 118
UYGARLIK=KURUMSALLIK 121

ŞEHRE VE İSTANBUL’A DAİR 125

ŞEHİR VE İNSAN 127
HAYDARPAŞA HÜLYALARI (DERKEN)! 130
HAYDARPAŞA HÜLYALARINA DEVAM! 133
“ANTİENTELEKTÜEL” BAKIŞLA HAYDARPAŞA 136
HAYDARPAŞA NASIL KORUNUR? 139
YEREL SEÇİMLER DOLAYISIYLA HAYDARPAŞA 142
İSTANBUL’U SEYREDEN SELİMİYE 145
SELİMİYE-HAYDARPAŞA DÜZENLEMESİ
İSTANBUL İÇİN YAŞAMSALDIR 148
KADIKÖY MEYDANI NASIL ŞEKİLLENECEK? 150
KADIKÖY MEYDANI MESELESİ 153
ÇAMLICA TEPE’Sİ’NE BİNA YAPILIR MI? 157
DOLMABAĞÇE STADYUMU-TOPHANE MEYDANI! 159
GALATA RIHTIMINA SERENAT 162
YEREL SEÇİMLER DOLAYISIYLA GALATA RIHTIMI 165
HALİÇ’İN TARİHSEL TERSANELERİNE VEDA 168
CEMİL TOPUZLU 171
YENİ MODA ECZANESİ 174
KADIKÖY ÇARŞISI HAZIRLIKLI OLMALI 178

TARİH BİLİNCİ 183

TARİH LAFAZANLIĞI DEĞİL

TARİH BİLİNCİ GEREK 185

TARİH BİLİNCİ GELECEK BİLİNCİDİR 188

BATI'NIN GÖZÜNDE TÜRKLER?... 191

NEYMİŞ ŞU TÜRKLER! 194

OSMANLI FURYASI 197

HANGİ OSMANLI'NIN MİRASI? 201

KANUNİ SÜLEYMAN

PIRİ REİS'İ NİÇİN ÖLDÜRTTÜ? 204

KANUNİ SÜLEYMAN FASULYE VE DOMATESTEN

MAHRUMDU... BAŞKA? 207

REFORMCU SULTAN II. MAHMUT'UN

TRAGEDYASI (1) 210

REFORMCU SULTAN II. MAHMUT'UN

TRAGEDYASI (2) 213

TÜRKİYE'DE İLK DEVLET OPERASINI

II. ABDÜLHAMİT KURMUŞTUR 216

SON SULTANLAR VE CUMHURİYET 219

TELAFİ SANCILARI 222

200 YILLIK GEÇMİŞE HINÇ VE İSYAN (!) 225

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN 100. DOĞUM (!) YILI 228

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN ÖLÜMÜ (!) VE TÜRKİYE 231

BİRİNCİ DÜNYA HARBI'NİN İKİ ÇOCUĞU 234

UNUTTURMA POLİTİKASI VE HATIRLATMALAR 237

CAHİT KAYRA VE VARLIK VERGİSİ'NİN

“SAHİCİ” TARİHİ 240

SİYASET, STRATEJİ, EMPERYALİZM 245

SAVAŞIN HALLERİ 247

SAVAŞI KİM ÇIKARIR? 250

SAVAŞ MI DEMLENMEKTE? 253

HOLLYWOOD MU PENTAGON MU? 256

DOĞU-BATI YA DA “ŞARK MESELESİ” 259
BATI’NIN AKLI ORTADOĞU’YA ODAKLANDI 261
BÜYÜK GÜÇLERİN AKLI
ORTADOĞU’DA TOPLANDI 264
TARİH BİLİNCİ ANITI OLARAK RAUF DENKTAŞ 266
NİÇİN KIBRIS? 269
YİNE ORTADOĞU, HEP ORTADOĞU 272
İHTİRASI AKLINDAN VE GÜCÜNDEN FAZLA OLMAK
VE ORTADOĞU 276
ORTADOĞU KEŞMEKEŞİ VE BİRİNCİ SAVAŞ’TAN
ANIMSATMALAR 279
1914’TEN 100 YIL SONRA YİNE ORTADOĞU 282
OSMANLI HÜLYALARI VE SURİYE 285
“KRAL ÇIPLAK”: SURİYELİ MÜLTECİLER... 288
TÜRKİYELİ BİR AB ÜZERİNE FANTEZİ (Mİ?) 291
DEĞİŞİM SAFSATASI MI, DEĞİŞTİRTME Mİ? 294
“KÖKÜ DIŞARIDA” MI, “BAŞI DIŞARIDA” MI? 297

BİREY VE TOPLUM 301

AH TELEVİZYON, VAH TELEVİZYON! 303
KÜRESELLEŞEN İNSAN (!)
BELLEĞİN PABUCUNU DAMA ATTI... 306
TEMPO İNSANI VE HAYATI YENİLİYOR 309
BİREYİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ 311
BİREY VE DEVLET! 314
NÜFUSUN GÜCÜ! 317
NÜFUS SORUNUNUN GETİRDİKLERİ 319
Bİ ŞEY OLMAZ ABİ! 322

EĞİTİM VE TÜRKÇE 325

“DÜALİST EĞİTİM”LE UYGARLIĞA ERİŞİLMEZ 327
ÜNİVERSİTE BEREKETİ 330
BİR KUYRUKLU YILDIZ: HASAN ÂLİ YÜCEL 333
KÖY ENSTİTÜLERİ NEYDİ? 337
ÇAĞDAŞ EĞİTİM TÜRKÇE SAYESİNDE OLUŞTU 340

KİTAP 343
KÜTÜPHANE VE ARŞİV... 346
BİLGİ ÇÖPE, TÜKETİM BAŞKÖŞEYE 349
YAZBOZ TAHTASI EĞİTİM 352
“BERBER”DEN TASARIMCIYA! 355
-MİZ / -MİZ 358

YEMEK MUHABBETLERİ 361

YEMEK MUHABBETLERİ 363
YİNE YEMEK MUHABBETİ 366
“ZARARLI” YİYECEKLER TERÖRÜ! 370
ÇATLAK POĞAÇA 373
ÇİĞ KREMA 376
FASULYE 379
FASULYENİN HALLERİ 382
KADIKÖY’DE “SELANİK KURU FASULYECİSİ” 385
KÖFTE 388
ŞARAP MUHABBETİ (!) 390
MEYHANE VE REFİK’İN MEYHANESİ 393
USKUMRU 396
AYVA 399
KÖY/VAN KAHVALTISI UYDURMACASI/
YUTTURMACASI 402
BAKLAVA VE BAYRAM YEMEKLERİ 405

SPOR 409

SPORA ÖVGÜ 411
DÜNYA KUPASI... 414
TÜRK FUTBOLU NEDEN BAŞARISIZ? 417
ATLETİZM 420

GEL DE BUNLARDAN SÖZ ETME 423

AŞK-I SEVDA HAKKINDA 425
FEMİNİZME YALLAH,

KADINLARIN YÖNETİMİNE EYVALLAH 429
DEĞİŞME VE KOŞUŞMA 432
1, 2, 3 DÖRT! 434
TEMBELLİĞE ÖVGÜ 438
KÖTÜLÜĞE ÖVGÜ 441
SERSERİLİĞE ÖVGÜ 445
REZİL OLMA HAKKI 448
“YALAN”IN HALLERİ 451
ELEKTRİK 455
OTOMOTİV 459
OYUNCAK VE ÇİN 462
TATİLCİLİK 465
İNGİLİZ AKLI 468

SUNUŞ

Bu kitabın ortaya çıkışı anlayışlı ve nazik arkadaşım yayımcı Necip Azakoğlu ile değerli ve sevgili Cahit Kayra'nın fikridir.

Gazete Kadıköy'de yaklaşık dört yıldır yayımlanan yazılardan bir kitap olabileceğini doğrusu hiç düşünmemiştim. Yazılar da zaten çeşitli konulara "değinmeler" anlayışıyla ve "gazete yazısı" olarak kaleme alınmıştı.

Fakat Tarihçi Kitabevi'nin kitaplaştırmak istediği bu yazıların nereden çıktığını da söylemeliyim. Üniversite ve edebiyat çevresindeki yakın dostlarımla yıllardır haklı eleştirilerine maruz kaldığım "yazma tembelliği"me rağmen bu yazılara başlamamın sebebi ve teşvikçisi Kadıköy Belediyesi'nin önceki başkanı Selami Öztürk Bey'dir. Onun ve görevlendirdiği "delegeleri"nin önerilerini uzunca bir zaman geçtirdikten sonra, sonunda uysallaşıp söz dinledim ve tembelliğimi bir ölçüde azaltarak yazmaya başladım.

Ne var ki yazıları gazetenin yazı işlerine gönderebilmek için gerekli teknik bilgi ve donanıma sahip değildim. Ak kâğıdın üstüne kurşun kalemle yazdığım çarpık/çurpuk el yazılarıyla bu iş olmazdı. Bu güçlüğü gökyüzünden bağışlanan mesai arkadaşlarım Aslı Ayhan ile Gizem Tüzün'ün içtenliklerini istismar ederek aşabildiğimi de itiraf etmeliyim. Yazıları onlar deşifre ederek gazeteye gidecek şekle getirdiler ve getiriyorlar.

Teşekkür borçlu olduğum bu insanlara, içten saygı ve sevgilerimi dile getirmeliyim.

Murat Katoğlu

Sanat Üzerine

YALAN'A VE SANAT'A ÖVGÜ

Yalan da sanat eseri de insanoğlunun marifetlerindendir. İkisi de “gerçek” değildir. İsterseniz sanatı biraz kolayalım ve “Yalan insanın uydurması, sanat ise yakıştırmasıdır” deyiverelim. Ama bakmayın, ikisi de aynı kapıya çıkar.

Yalansız hayat olmayacağı gibi, sanatsız yaşamak da olanaksızdır. Onlar ne yapıp edip bir yerden sızıp hayata katılırlar. Yalanın da sanat faaliyetlerinin de keyif verici, zevklendirici etkileri olduğu gibi, üzücü sonuçları da vardır. Doğrusu ikisi de yaratıcılık ister. Kaba yalan bir yana, zarafetle, incelikle düzenlenmiş yalan denklemlerini yabana atmamalıdır. Sanata gelince, estetik kaygılar ve kurallar ona yalana göre bir ayrıcalık verir ama ne olursa olsun sanat da sonuç itibarıyla bir sahteciliktir. Bir kere doğada yoktur. Yani doğal değildir; yapaydır. Bunun için Oscar Wilde, sanat için “Kendisinden bahsedilmez ise yoktur” der. İnsanların sanata ve yalana ihtiyaçları da yadsınamaz. Oscar Wilde, André Gide’le olan konuşmasında ona “Dudaklarınızı beğenmiyorum. Ömründe bir defacık olsun yalan söylememiş insanın dudakları gibi düz ve anlamsız. Dudaklarınızın antik bir Yunan maskesindeki dudaklar gibi kıvrımlı ve güzel olması için size yalan söylemesini öğreteceğim” der. Demek istediği, sanat eserinin görünen gerçeği, herkesin gördüğünü ifadeden ibaret bir iş olmadığıdır. Şu öyküyü anlatır:

“... Bütün gün çalışıp yorulan köylüler, akşamları köyün masalcısı çevresinde toplanıp zevkle onun anlattıklarını dinlermiş, haydi anlat bugün gezip tozarken neler gördün diye sorarlarmış. Masalcı anlatırmış: ‘Ormanda bir kır tanrısı gördüm, flüt çalıp orman perilerini dans ettiriyordu.’ Köylüler daha daha anlat derlermiş, o da devam edermiş: ‘Deniz

kıyısına varınca dalgaların kenarında oturan üç denizkızı gördüm, yeşil saçlarını altın tarakla tarıyorlardı...' Köylüler onu masal söylediği için severlermiş... Masalcı yine bir gün, her günkü gibi gezintiye çıkmış. Deniz kenarından geçerken üç deniz kızı dalgalara oturmuş ve yeşil saçlarını altın tarakla tarıyorlar... Ormana gelince de orman perilerini flüt çalarak oynatan Kır Tanrısı'nı görmüş. Akşam köye dönünce etrafını çeviren köylüler ondan yine gördüklerini anlatmasını istemişler. Masalcı ise 'Bugün hiçbir şey görmedim!' demiş."

İnsanların masala, yani yalana, yani yaratıcılığa çocukluklarından başlayarak alıştıklarını biliyoruz. Bir estetik kaygı olmasa bile insanoğlu, hayallerin âlemini küçüklüğünden itibaren arar ve yaşar. Yüksek, yaratıcı sanat, aklın mantığın engin duvarlarına, çelik kafeslerine tırmanıp onları aşan bir heyecanı, duyarlılığı özel bir dille ve formla yansıtan, derin/içsel gerçekliği anlatma işi değil midir? İki bin beş yüz sene önce Platon (Eflatun) "Çoğu nesneler görülür, kavranmaz; idealarsa kavranır, görülmez" dememiş midir? İşte sanat da bir bakıma bu görünmeyen fakat insanların içlerinde duyup yaşadıklarını, düşlediklerini ve hiçbir zaman ifade edemediklerini, keskin ve bastırılmış isteklerini ve duygularını, özgün bir ifade biçimiyle dillendirmek, tasvir etmek değil midir? Özgürlük ortamına, cesarete ve de en önce samimiyete muhtaçtır. Samimi olmayan sanat çabası yavan kalır, eserleşemez; onun için de bir süre yanıltıcı olarak ortalıkta gezinse bile zamana dayanamaz ve unutulur gider.

Yalan bazen bireysel değil, toplumsal da olur. Hatta toplumsal yani kolektif yalanlara sık sık rastlanır. Böyle kolektif yalanları çoğu zaman siyaset, hegemonik güçler üretir ve yayar; insanları olmadık şeylere inanmak veya katlanmak zorunda bırakır. Kısacası yalan çeşitli biçimlerde sosyal yaşamın renkli ve etkin bir enstrümanıdır. Büyük romancı Balzac boş yere "Töreler milletlerin rıyasıdır" dememiştir.

Bir ünlü düşünür "... güzel (estetik güzeli kastediyor) hayatın lüksü değil, çekirdeği ve dayanağıdır" diyor. Ama André Gide'in dediği gibi: "Estetik anlamdaki güzel yani sanat hiçbir zaman doğal bir ürün değildir. O ancak yapma bir çaba ile elde edilir. Sanatla tabiat yeryüzünde rekabet halindedir. Evet, sanat tabiatı kucaklar ve onu kolları arasında sıkarak. Ama denebilir ki, hasmımı kucakladım, ama boğmak için." Sanat her zaman yenilik ve özgünlük demektir. Bunun için de hep uçlara yolculuk etmek, insanın özlemlerini, düşlerini sanat gerçekliğiyle dillendirmek, kısacası olmayanı oldurmak ve kabul ettirmektir.

Resim sanatının unutulmaz dahisi ve simgesi Picasso sanatın özünü, ruhunu her şeyini damıtılmış bir ifadeyle çarpıcı biçimde açıklar:

"... sanat, doğruluk alanına ait bir şey değildir. Doğruyu fark etmemizi sağlayan bir yalandır sanat. Yalanların doğruluğuna başkalarını ikna edecek yolu bulmalıdır... Şimdiye kadar doğal bir sanat eseri gören var mı, bilmek isterim."

Dikkat edilirse kitleler, toplum hayatında gelecekle ri için kendilerine gerçek durumlarını tasvir eden veya eleştiren siyasi hareketlere değil, genellikle çok şey vaat edenlere yönelirler, oy verirler. Hatta tamamen inanmasalar bile eleştiren ve zorlukları tespit edenlere karşı vaat edenleri tercih ederler. Elbet bu durum, milletlerin gelişme kategorilerine göre orantılı şekilde değişir. Ama insanların hayallerini dile getiren, özlemlerini okşayan söylem, gerçek olmasa bile çekicidir. Masaldan hoşlanmayan çocuk olmayacağı gibi, yetişkinlerin de masala her zaman düşkün olduklarını korkmadan söyleyebiliriz. Yoksa insanlar sinemalara, televizyon dizilerine, romanlara, tiyatrolara koşarlarmıydı, orada kendilerine sunulan hülyalara, olmadık felaketli sahnelere veya tersi heyecan verici güzelliklere, zenginliklere, ele geçiremeyecekleri yaşamlara dalıp giderler miydi?

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Yazıyı, Orhan Veli'nin baba şair Paul Verlaine'den çevirdiği, şiir sanatını tanımlayan şiirinden bir alıntıyla bağlayalım:

“Hep musiki, biraz daha musiki;
Havalanan bir şey olmalı mısra
Deli bir gönülden kalkıp gitmeli
Başka göklere, başka sevdalara
Dağılıp tuzu sabah rüzgârına
Mısraların alsın başını gitsin
Kekik nane kokaraktan dört yana
Üst tarafı edebiyat bu işin.”

İnsanların gönlü hep bu üst tarafa kayıp gitmez mi?

(25 Mart 2011)

ROMANTİK?!

Akşam Fenerbahçe Parkı'nda "Romantika"da kadınlı erkekli grubumuzla otururken, çiçekçi hatun masaya ve tabii erkek tayfasına taktı: "Hani ya hanımlara güller, niye almazsınız onlara şu güzelim kırmızı gülleri?..." Oralı olan çıkmayınca sürdürdü pazarlamacılığı: "Şu hoş akşamda sizde hiç mi 'romantik' his uyanmıyor; ne ruhsuz, heyecansız adamlarsınız, ayıp değil mi hanımcıklara karşı bu duygusuzluğunuz"? Sofradaki hanım arkadaşlar kıkırdamaktalar; güllere meraklarından değil de satıcı hatunun erkeklere yüklenişinden eğlence çıkartır gibiler. Elbet biri fırsatı kaçırmadı ve "Eh romantizm de doğrusu biraz aranmalı, çiçekçi haksız değil" demez mi?

"Romantik" derken arkasından bir de "romantizm" masanın ortasına konuverdi. Üstelik müziğin romantik çağına, edebiyatın "roman" formuna düşkün olduğum halde, romantizmden nasibini almamış katı bir herif konumuna düşüvermiştim. Taşlamaların arkası da geldi; akşam sofrası değil mi, atış serbest... Hanımlardan biri "zaten erkeklerin romantik olmadıklarını" söylemez mi! Koskoca romantizm akşam sofrasında yalpalamaya başlayınca kafama "dank" etmesiyle zihnim masadan koptu, gezintiye çıktı.

Bir sanat ve düşünce tarz ve anlayışını tanımlamak için kullanılan kimi terimler, bazen günlük hayatın akışı içinde de özel anlam kazanıyorlar ve kullanılıyorlar. Yani entelektüel üst dilin kavramlarının, ister yakıştırma ister benzetmeyle deyin, zaman içinde konuşma diline süzüldüğü görülür. Estetik ve felsefi terimler, tercüme, daha doğrusu adapte edilmiş anlamlarıyla "kamu vicdanına" (!) yerleşiveriyor. Sözcüğü bu şekliyle kullananların çoğunluğu onun kökeninin nereden geldiğini, hangi estetik, felsefi anlayışı temsil etti-

ğini bilmez ve ilgilenmez. Ne var ki bu terimlerin gündelik kullanımlarının, asıl üst anlamlarından büsbütün kopmadıklarını, çağrışımlarla bağlantılı olduklarını da teslim etmeli. Sözgelimi “klasik” veya “romantik” terimleri bu tespitin örneklerindendir. Elbet bir üçüncüsü de “realist”tir. Birçok başka sanat ve düşünce terimi dururken bu üçü hayata karıştırmıştır. Mesela “barok” veya “gotik” ya da “rokoko” kitlelerin yaşam sözlüğünde yer bulamayan, müşterisi sınırlı sanat terimleri olarak kalmıştır. “Ammma da barok adam” denmez ama “Klasik adamdır o” denir. “Şu hanım da çok gotik” diye söylenmez. Buna karşılık, “Pek romantik bir genç” her an kullanıp işittiğimiz deyişlerdendir. Realist ise hem siyasette hem ticarete ve de insan ilişkilerinde bolca işitilen sözcüklerdendir.

Romantik, insanlar için büyümlü bir anlam derinliğine sahiptir. Yerine ve duruma göre suçlamak veya küçümsemek için de övgü için de kullanılır. Birçok zaman gıpta ve imrenme duygusuyla da başvurulmuş bir sözcüktür. “Ah ne kadar romantik bir ortamdı, ne romantik bir ilişkileri var” gibi... Ama “Bırak canım, romantik kafalının biridir, gerçek dünyadan haberi yok” diye yergi amacıyla da dile getirilebilir. Romantik de klasik de çift taraflı Acem kılıcı gibidir. Demek ki biraz hayalperestliğe, düşselliğe gönderme yapıyor.. Şunu kabul edelim ki “romantik”, duygusal algılayışın çok sözü edilen hallerindendir; aşk ilişkilerinde açıkça ifade edilmese bile özlenip beklenen bir ruh halidir.

Nerden kopup gelmiş bu sözcük dersiniz, hemen bir deyişle cevaplayalım: “Bütün yollar Roma’ya çıkar” denmiştir ya, dosdoğru... Romantik de Roma’ya gidip dayanır. Eski Roma uygarlığı modern dünyanın birçok alanında öncüsü olduğu gibi, yaşamımızı dolduran sürüyle değer ve kavramın da kaynağıdır. Romantik tabiri de eski Roma söylencelerinin hayalci, düşsel anlatım üslubunu tanımlamak amacıyla kullanılan “romanesk” (Romalı gibi, Romavari) ni-

telemesinden hareketle bereketli bir anlam zenginliğine yelken açıyor... Ortaçağ'da Fransa ve Almanya'da halk şairlerinin serüvenlerini, aşklarını dillendiren metinlere de romanesklerden esinlenerek "romans" demişler.

İş dönüp dolaşıp duygu coşkuluğuna, düşlere, imgelere, kısacası insanın iç âleminin inceliklerine dayanıyor. Romantikliğin çekiciliği de buradan geliyor. İnsanoğlu çoğu zaman kendi benliğini korumak güdüsüyle duygularını gizler, kontrol eder. İşte romantik davranış bir bakıma kontrolden kurtulmuş duyguların şarkısıdır. Her türlü duygusallığın anlatımıdır. Fırtınalı aşklar, vatanperver çıkışlar, bireycilik ve özgürlük sevdası, çevreye ve geleneklere başkaldırı tipik göstergeleridir.

İlginç olan, 18. yüzyıl sonlarında, Fransız Devrimi'yle birlikte bu anlayışın yükselmesi, "romantizm" olarak isimlendirilmesi ve 19. yüzyılın bütün sanat, müzik akımlarını ve siyasetini damgalamasıdır. Romantizm 1800'lerden sonra artık bir düşünce akımıdır. Fransız Devrimi'nin özgürlükçü ortamı bu akımı ateşledi. Öznel eğilimlerin benimsenmesi, hayatta ve sanatta basmakalıp hale gelen kurallara ve düşüncelere karşı duyguların serbestçe anlatılması, inanç ve dinsellikten bağımsız bir coşku ve duygu seli, alışlagelmiş formların ve konuların dışında her çeşit insani varlığı irdeme ve anlatma arzusu, düşsellik, doğanın önemsenmesi, büyük bir evren yaratma arzusu romantizmin alfabesidir. Zevk ve acı, dehşet ve korku, kahramanlık ve düşkünlük gibi zıt duygular romantik ekolün sanatçıları ve yazarlarınca ifadelendirildi, işlendi. İnsanlık durumları yeniden derinliğine hikâye edildi. Birey, gönül ve düş gözüyle anlatıldı.

Romantik algılama ve anlatım yani hayatın gerçekliğini sanatçının imgelem gücüne, iç çalkantılarına göre yansıtan bir yaratıcılık, insanlığı ve sanatı zenginleştirdi.

"Roman" denilen edebiyat türü de ağırlıklı 19. yüzyılın çocuğudur. Filozof Hegel, roman sanatı için "modern

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

burjuva destanı” der. Roman, kurmaca gerçekliği, hayatın her halini yansıtacak şekilde anlatımını sağlayan bir form olarak kitlelerce benimsendi. Bütün dünyaya yayıldı. Şair, “İnsan âlemde hayal ettiği müddetçe yaşar” demiş, dosdoğru söylemiş... Şunu da eklemeli: Romantizm, bireyin özgürlük kaynağıdır. İleri sanat ve edebiyat akımlarının da ateşleyicisi olmuştur.

Zihnim birden çiçekçi kadından gülü demetiyle almak için kendine gelip sofraya döndü... Bir yandan da düşünce akımı sürüyordu. Çiçekçinin nitelemelerini de anımsayıverdim: “...ruhsuz, heyecansız, duygusuz...” Ben ne uğraşıyorum; o zaten romantizmin tanımını vızır vızır söylemiş.

(4 Mart 2011)

KLASİK (!)

Geçen gün ayakkabı almak için bir kundura mağazasına girdim. Yıllardan beri daima kösele altlı, siyah iskarpinlerden başkasını giydiğim yok. Genç bir tezgâhtar hanıma (Pardon, satış elemanı ya da satış uzmanı demesini öğrenmeliyim!) vitrindeki örneği de işaret ederek tercihim iilet-tim. Vitrinde, bir türlü iskarpin olarak algılayamadığım çeşit çeşit ayakkabılar vardı. Kalın kalın bağcıkları vardı ki ağır ambalajlarda bile kullanılabilir. Bir sürü renkte, altlarında petrokimya sanayisinin dehşetli ürünlerinden olan tabanlar, yumuşacık oldukları anlaşıyor. Çoğu, sporcuların giydiği özel pabuçlardan esinlenerek tasarlanmış gibi. İnsanlar bunları giyip, bir spor alanına ya da salonuna gidip bilmediğim spor türlerine çalışıyorlar diye aklımdan geçiririm... Neyse, genç kundura satış uzmanı hanım, gösterdiğim çeşidin bana uygun numarasının bulunmadığını söyledi. Ayrıca bunların zaten çok az sayıda imal edildiklerini, yavaş yavaş ortadan kalkacaklarını belirterek, niçin yepyeni modelleri düşünmediğimi ve o “klasik” tiplere takılıp kaldığımı sorarak, hafifçe gülümser biçimde ağzımın, daha doğrusu zevkimin ve düşünce biçimimin payını verdi.

Oysa benim bildiğim “klasik”, her zaman geçerliliği kabul edilen, belli estetik değerlerin ifadesi olan bir tarz. Demek ki “modası geçmiş”, “bıkkınlık” veren gibi olumsuzlama anlamında da kullanılıyormuş... Kelime anlamının dibini eşerseniz “sınıf-sınıflandırmaya” erişirsiniz. Argo dilde “Ama da klas bir iş oldu” gibi yüceltme nitelemesi diye de kullanıldığını anımsadım.

Derken aklıma bir Fransız edebiyatçısının tanımı geldi: “Klasisizm, kontrol edilmiş, zaptolunmuş romantizmdir” diyor. Ne demekse? Acaba aşırı duygudan kaçınma, aklı

egemen kılma anlamını mı kastediyor. Antik uygarlığın yüksek dönemi olan milattan önceki 5. yüzyıla da “antikite- nin klasik çağı” diyorlar. Yani yine yüceltici bir kullanım. İnsanlığın ilk esaslı tiyatro eserleri, tragedyalar o dönem yazılmış. Sokrates, öğrencileri, Platon (Eflatun), Aristoteles klasik uygarlığın simgeleri. Atina demokrasisi bile ünlü devlet adamı Perikles’le birlikte bu klasik denen devirde olgunlaşmış... İnsanlık tarihinin dillere destan Rönesans’ının yüksek, olgunlaşmış devri de klasik diye nitelenmiyor mu? Hatta büyük sanat düşünürü, “İtalyan Rönesans’ının dayandığı ana kavram, tam ve kusursuz orantıdır. Tasvirde ve mimarlıkta statik bir mükemmelliği gerçekleştirmiştir. Sonsuz bir rahatlık duygusu içinde ruh, bu sanatta daha üstün bir gerçekliğin tasvirini...” diye anlatıp durur. Denge ve simetri, ölçülülük, huzur ve sükûnet klasiğin unsurları değil midir? İsviçreli kültür tarihçisi Burckhardt ise Rönesans’ta ortaya çıkan İtalya site devletlerini “adeta bir sanat eseridir” diye betimler. Klasik mükemmeliyeti kast eder. Eh, Osmanlı mimarisinin, şu meşhur Selimiye ve Süleymaniye külliyelerine ve inşa edildikleri çağa da klasik Osmanlı denilmiyor mu? Yani olgunluk ve yüksek dönemi ifade ediyor.

Anlaşıldığı kadarıyla bu klasik denilen şey daima bir hazırlık, arayış, daha mütevazı düşünce ve yaratıcılık eserlerinden, “arkaik” devirlerden sonra meydana çıkan, olgunlaşıp mükemmelleşmiş yaratıları, ürünleri kastediyor... Peki sonra yok mu oluyor? Elbet yok olmuyor. Düşünceye ve eserlere klasik vasfını kazandıran değerler hep kalıcıdır ama çeşitli zamanlar çeşitli sanatları ve düşünceleri doğurur. Klasiğin değerleri onların içine süzülür. Değişik zamanların farklı karakteri (haydi ruhu diyelim) olduğu biliniyor. Klasik dönemleri tarih boyunca daima daha karmaşık, daha hareketli, coşkulu devirlerin izlediği de bilinir. Antik çağın klasisizmini “Helenistik” denen “Büyük İskender” sonrası yıllar izler. Rönesans klasisizminin sonrası “barok” denilen devin-

gen, çarpıcı, coşkulu bir estetik anlayışın ürünleridir. Yani kültürel yaratıcılık kavimlerin veya milletlerin hayatında daha doğrusu düşünsel ve sanatsal yaratıcılıkta genellikle üçlü bir şemayı yansıtıyor: Kuruluş-başlangıç, sonra olgunluk dönemi-yüksek dönem, yani klasik dönem ve üçüncüsü hareketlenen, geçmişini zorlayan ve adeta bireyselleşen dışavurumcu anlayışın eserleri. Ama hemen bu üçlemenin sırasına inanmayın. Bir kere müzik sanatında bu terimler birbirine karışır. Helenistik veya barok denilen coşkun estetik, müzik tarihi için geçerli değildir. Barok müzik, tam tersine çok sesli müzik sanatının ilk gelişme evresine verilen isimdir. Sebebi, bu müziğin ortaya çıkışının mimarlıkta, güzel sanatlarda, dekorasyonda, mobilyada Barok üslubun yaşandığı döneme denk gelmesidir. Yani müzik, kendi sanatsal karakterine göre değil, plastik sanatların çağa vurduğu damgaya göndermeyle isimlendirilmiştir. Müzikte klasik dönem diğer sanatların ve edebiyatın aksine, barokun ardından gelir. Müzikçiler kızmazsa, barok müzik, müzik sanatının “arkaik” çağıdır diyebiliriz. Eh, bu konular matematik değil ki mutlak doğrusu olsun. Böyle bir yorumu da müzikseverler hoş görüversin.

Ha, klasiğe takılıp kalınca daha başka özel anlamlarının olduğunu da öğreniverdim... Fransız edebiyatına özgü bir ekol, 17. yüzyılda eski antik tragedyalardan esinlenen Fransız yazarlarının eserlerine de “Fransız Klasisizmi” diyorlar. Ayrıca, dönem dönem plastik sanatlar ve edebiyatta eski antik hümanizma ve klasik eserlerden esinlenen akımlara da “klasikçilik” dendiğini biliyoruz. Örneğin ünlü Alman edebiyat tanrısı Goethe, yazar ve tarihçi Schiller, 17-18. yüzyılın birçok ressam ve yazarı klasikçidir. Eski Grek ve Latin dilleriyle ilgili disipline de klasik filoloji diyorlar. Grek ve Yunan arkeolojisine ise yine klasik arkeoloji deniyor.

Uzun sözün kısası: Klasik, asırlar boyu yeryüzünü dolaşıp durmuş, parlamış sönmüş ama vazgeçilemeyen bir

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

estetik ruh. Aman dikkat! Klasik mobilya diye çok cakalı, alıllı pullu, yaldızlı oymalı olarak imal edilen, pek gösterişli “mobilya galerileri”nde ışıklar içinde sergilenen ve yüksek fiyattan satışa sunulan, etrafında şık insanların alıcı olduğu eşyalara kapılmayın... Onlar genellikle “kitsch”i klasik sananlara göre üretilmektedirler.

Ama gelelim benim ayakkabı işine: Genç satış uzmanı bütün bunlara rağmen beni niçin payladı anlamamıştım. Bunları ona anlatamadığım için karşısında eziklik duyup utandığımı itiraf etmeliyim. Utandığım için de onun önerdiği cıfcaflı, ağır bir kolıyı taşıyacak kapkalın bağları bulunan bir çift ayakkabıyı almak zorunda kaldım. Çalıştığımız iş yerinde, aklına fikrine güvendiğim genç arkadaşım Gizem’e başıma gelenlerden dert yanınca o da bana “Aman siz de biraz zamana uyun, satıcı hanımın hakkı var” demez mi? Dersimi aldım mı, almadım mı bilmiyorum ama şimdi ayakkabıyı hediye edecek bir arkadaş bulmalıyım.

(17 Aralık 2010)

BAROK MÜZİK ARKAIK MIDİR, HELENİSTİK ÜSLUP BAROK MUDUR?

Barok, güzel sanatlar ile müzik ve sahne sanatları terimidir dersek yanlış değil ama eksik olur. Ama eksik tanımın pekâlâ yanlış sayılabileceğini söyleyebiliriz. Biraz irdelleyelim...

Barok, elbet bir sanat anlayışını ve dolayısıyla bir üslubu işaretler. Bir adım ileri gidersek yüksek sanatın asli unsuru olan “form”u yani şekli anlatan bir terimdir diyebiliriz. Ne var ki barokun bu anlamda kullanılması, barok eserlerin ortaya çıkmasından asırlar sonradır. Barok tabiri belki iki yüz yıl alaycı, küçümseyici nitelikte kullanılagelmişti. 16. yüzyıl sonlarından başlayarak mimarlık, heykel, resim ve dekorasyonda barok üslubun Avrupa ülkelerinde yaygınlaştığı bilinir. Asıl görkemli çağı 17. ve 18. yüzyıllardır.

Keşifler ve Luther reformu çağının çocuğu sayılır. Demek ki insanlık tarihinin Rönesans atılımları sonrasındaki büyük sosyal çalkantıları ortamında oluşan bir yaratıcılık aşamasıdır. Rönesans sanatının temel kavramları ölçülülük, orantı, gerçeklik, sükûnet, denge ve sadelikti. Klasik mükemmellik amaçtı... Barok ise Avrupa'nın dünyaya açıldığı, Kopernik'in güneş sistemini dile getirdiği, bilimin hızla yükseldiği, dini ve uhrevi anlayışların çarpıştığı hareketli bir çağın sanatıydı. Bu yeniliklerin getirdiği ruhtan payını alacaktı ve almıştır. Değişik zamanlar değişik sanatları doğurur. İnsanlığın gelişim aşamalarındaki her çağın siyasi akımları gibi kendi sanat üslubu da oluşur. Çağın ruhu, yeni sanat formunu zorunlu kılar. Siyasal kurumlar da yenilenir. Barok çağında da böyle olmuştur. Tıpkı döneminin derin sosyal dalgalanmaları, keşifleri gibi barok üslup, hareketi, oluşanı, coşkuyu, sınırsızı, büyüğü, şiddetli duyguları gösterişli şekilde ifade etmeye yönelir. Klasik estetiğin düz hatlarına kar-

şı barok eğri ve yuvarlak çizgiselliği kullanır. “Ne pahasına olursa olsun heyecan ve hareket” barok sanatın parolasıdır.

Biraz abartılı ve cıvıtmayı göze alan bir benzetmeyle söyleyeyim: Ünlü Flaman ressam Rubens’in tablolarındaki bingıl bingıl kadınlar veya oryantal resimlerdeki yuvarlak hatları vurgulanan tombulca dansözler barok tarzın örnekleridir deyiverelim.

Kelimenin kökeni Portekizce “eğrili, yumrulu, işlenmemiş, barocco=inci”den gelmekte. Barokun hareketli, eğri, diyagonal, yuvarlak hatları ve sınır tanımayan, ölçüleri zorlayan üslubu bu kelimeyle küçümseniyordu.

Daha önceki dönemlerin aksine, barok tasvir sanatlarında orta sınıftan sıradan insanlara da yer verildi. Bir anlamda “halk” yaşayışı sanatın temaları içinde yer aldı. Siyasal gelişmeler açısından ise aristokrasinin aynı zaman diliminde toplumdaki ağırlığını kaybettiğini de hatırlatalım.

Eski uygarlıkların genellikle kuruluş, olgunluk (klasik), çözülme gibi üç evrelerinin bulunduğu kabul edilir. Mesela Antik Yunan uygarlığını tarihçiler “Arkaik (başlangıç, oluşum), Klasik, Helenistik (parıltılı ama dağılmaya giden üçüncü dönem)” diye devrelere ayırmışlardır. Aynı şekilde Osmanlı devletinin de “kuruluş (erken devir), yükseliş (Klasik), duraklama ve dağılma” dönemlerinden bahsedilir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ünlü İbni Haldun da bu üçlü şemayı vurgulamıştır.

Klasik (olgunluk) çağını izleyen dönemlerdeki güzel sanat eserlerinde şiddetli ve karmaşık duyguların coşkuyla ifadelendirildiğine, bireyin iç âleminin daha çok yansıtıldığına, kuralların zorlanıp aşıldığına tanık oluruz.

Bana sorarsanız bu üçlü şema tarih boyunca tekrarlanıp durur. Hatta Rönesans bile “erken, klasik, geç” evrelerine ayrılmış değil midir? Bence Antik Çağ’ın Helenistik dönemi de pekâlâ barok diye nitelenebilir. Bir abartı daha yapalım: Romantik üslup veya anlayışla barok akraba sayılamaz

mı? Her ikisi de insanoğlunun iç âleminin dışı serbestçe vurulmasını esas kabul etmez mi? Bu yaklaşımda bir ölçüde doğruluk varsa ekspresyonist (dışa vurumcu) sanat ile de barokun kan bağından bahsedebiliriz.

17. ve 18. yüzyılların mimarisine, şehirlerine güzel sanatlarına egemen olan bu karmaşık ve coşkulu akımın barok ismini alması ancak 19. yüzyıl ve hatta 20. yüzyıl başlarındadır.

Demek ki barok, uygarlıkların klasik olgunluk dönemlerinin ertesinde, daha bağımsız ve bireysel patlamalara açık bir sanat zevkinin yansımasıdır.

Müzikte ise durum farklıdır... Barok müzik, çok sesli Batı müziğinin “arkaik” (başlangıç) aşamasıdır. Bu müziğin ses, armoni, enstrümanlar, orkestrasyon ve asıl ifade gücü bakımından olgunlaşma yani klasik çağı, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıldadır. Onu da romantik müzik devri izler. Haydi şunu da dile getirelim: Asıl barok adını alması gereken müzik üslubu, duyarlılığı ve tekniği acaba bu romantik evre eserleri için daha uygun olmaz mı? Çünkü 17. ve 18. yüzyıl Batı müziğine barok yakıştırması, müziğin mesleki ustalığı ve estetiğinden dolayı değildir. Müzik, diğer sanatlara göre geç gelişmiştir. Barok müzik adlandırması o dönemin mimarlık ve güzel sanat eserleri bakımından barok diye nitelendirilmesi sebebiyledir.

Barok, 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Türkiye’sini de ziyaret etti. Çoğu İstanbul’daki mimari eserlerde bir “Osmanlı Baroğu” üslubu Batı etkisiyle oluştu.

Barokun eski devirlerde şekilsizliği, kuralsızlığı nitelenmek için olumsuz anlamda kullanıldığını belirtmiştik. Barok sanata saygısızlık etmek gibi olmasın ama günümüz siyaseti için bu anlamda bir barok nitelemesi de aklıma gelmiyor değil. Ne var ki barok siyasetçilerin mesela Nuruosmaniye Camii’nin barok üslupta olduğundan haberleri olduğunu da sanmıyorum.

SANAT VE SİYASET

Ünlü fizikçi ve düşünce adamı Albert Einstein'ın ismi ile onun “rölativite teorisi” (izafiyet kuramı), insanların zihninde adeta bütünleşmiştir. Fizik bilimiyle ilgili olsun olmasın çoğu aydın, bilimsel değerinin yanı sıra ayrıca popülerlik kazanmış olan bu kuramı hiç değilse adıyla anımsar.

Ben bu değerli entelektüeli nedense son derece uyarcı ve düşündürücü bir değerlendirmesiyle hatırlarım. İlk bakışta bilim insanından çok sanatçı ve edebiyatçıların söylemine uygun bir yaklaşımı fizik bilgininin dile getirmesi beni etkilemiş olmalı. Einstein, “Hayal gücü, bilgiden daha önemlidir” (Imagination is more important than knowledge) diyerek genellikle şairlere, ressam ve müzikçilere yakıştırılan “hayal gücü” yeteneğinin (evet yetenektir), bilimsel düşünce için de aynı şekilde değerli olduğunu vurguluyor.

Konuya şöyle dikkatle yaklaşırsanız, bu tespitin gerçekliğini çeşitli örnekleriyle görebilirsiniz. Hayal gücü, insan hayatında en basit gündelik ihtiyaçlardan en ciddi tasarım konularına kadar mevcuttur. Hayal gücü, insan yaratıcılığının başlıca kaynağıdır. Elbet yüksek yaratıcılık verimleri olan bilim ve sanat eserlerinin bilgiyle beslenip tamamlanması kaçınılmazdır. Einstein'ın işaret ettiği, insan yaratıcılığında ateşleyici unsurun hayal gücü olduğudur.

Türkçede ve Türk halkının gündelik yaşamında hayal ve hayalcilik, küçümseyici nitelemelerdir. Daha ilkokuldan başlayarak çocuklara hayalciliğin olumsuzluğu adeta aşılır. İnsanlar masalların, öykülerin, seyrettikleri filmlerin, sahne eserlerinin de temelinde hayal gücünden beslendiğini unuttururlar. Elbet, bilgi ve görgüyle donanmış hayal gücünün verimleriyle ham bir hayalciliğin karıştırılmaması gerekir.

Hayal gücünün yakın bir “akrabası”nın da “merak” olduğunu kaydetmeden geçmeyelim. Merak, aynı zamanda bilgiye ve yaratıcılığa giden yolun döşemesidir.

Sanat eserlerinin gücü, yaratıcısının hayal gücüyle, entelektüel birikimiyle doğru orantılıdır. Hayal gücünden beslenmeyen tasarım da olamaz. Yani esas itibarıyla insan zihninin yarattığı bilim ve sanat eserlerinin, tasarımların insanlara yeni duyarlılıklar, yeni yaşama biçimleri, yeni açılımlar ve bir takım kolaylıklar getirebilmesi, bilimcilerin ve sanatçıların, kısacası yaratıcı zekânın ürünleridir. Yeryüzünde bütün buluşların ve imalatların dayanağı imajinasyondur. O olmadan bilgi üretiminin olamayacağını söylemek hiç de abartı sayılmaz.

Sanat ve bilim gibi, hiç kuşku duyulmasın, siyasetin de hayal gücüne, elbet bilgi ve görgüyle beslenmiş tasarım yetisine muhtaç olduğunu söylemeli. Sanat da siyaset de yenilikler yaratmaktır. Sanatçı nasıl özgün bir eser meydana getirmeden sanatçı olamazsa iyi siyasetçi de topluma yeni hayat imkânları, şekilleri sunmadan başarılı olamaz. Bütün başarılı sanatçıların yeni sanat formları oluşturmaları gibi, başarılı siyasetçiler de toplumların yaşamını geliştiren yeni sosyal yapı ve kurumların yaratıcılarıdır. Son yıllarda halk dilinde kullanılan “ufku var”, “ufku yok” tanımlamaları da bu hayal gücü sorununu ifade etmektedir. Sanat dünyasında da siyaset hayatında da yüksek bilgi ve estetik donanımdan yoksun yapay yenilik sahtecilerine sıkça rastlanır. Bunlar esasında yalnızca bilgi yoksunu değil, imajinasyon yeteneğinden de mahrum şarlatan ve yüzeysel karakterlerdir. Bir zaman sonra açığa çıkarlar ve yok olurlar.

Sanat da siyaset de, biraz abartılı bir tanımlamayla, yoktan var etme yani yeni bir oluşumu kurgulayabilmektir. Büyük fizikçinin vurguladığı gerçeği, “bilgi” kısmını yok sayarak istismar etmeye gelmez. Sanatçının düzmecesi gelip geçer de siyasetçinin kalıcı yıkım yapar. (17 Şubat 2012)

SANAT VE SİYASETTE BENCİLLİK/HIRS (TUTKU)

Bencillik ve hırsın insan doğasının özelliklerinden olduğu besbellidir. Genellikle bir kimse için olumsuz anlamda kullanılan nitelemelerdir. “Bencil adam” veya “hırs küpü” gibi deyişler dile yerleşmiştir.

Doğrusunu isterseniz, bencilliğin de hırsın da insan ve hatta toplum hayatında olumsuz olduğu kadaryararlı sonuçları da olduğunu kabul etmeliyiz. Çok şeyde olduğu gibi “Çoğu zarar, azı karar” beylik sözüyle sınırlarını belirlemeyi düşünmeyin. Bu, ortalama, sıradan bir değerlendirme olur. Gündelik standart insan ilişkileri için geçerli sayılabilir. Ne var ki insanın yeryüzündeki serüveninde bencillik ve hırs önemli yer tutar. Dünyadaki bütün gelişmelerin, bilim, sanat, teknoloji ve her türlü imalattaki ilerleme, buluş ve yaratışların itici gücünde, enerji kaynağında hiç kuşkusuz bencilliğin ve hırsın okkalı bir payı vardır. Yani gündelik yaşamda sevimsiz, kırııcı, anlaşmazlıklara sebep olan bu nitelikler aynı zamanda insan yaratıcılığının ve dolayısıyla ilerlemenin, yeniliklerin kaynaklarındandır.

Elbet her aşırı bencil ve hırslı kimsenin yaratıcılığından söz etmiyoruz. Zaten bu tür ölçüsüzlükler için güzel betimlemeler vardır: “Hırsı aklından ileri” veya “kifayetsiz muhteris” ya da “Kendini dünyanın merkezi sanıyor”, “Merkez-i âlem misin be kardeşim?”, “hırs-ı piri” gibisinden deyişleri hatırlayalım.

Ama ortaya eser koymuş, insanlık yararına buluşları olan, topluma ve insana yeni olanaklar ve daha iyi hayat standartları kazandıran insanların ne ölçüde hırslı veya bencil oldukları pek düşünülmez ve görülmez.

Oysa hırs ve bencillik olmadan ne sanat, edebiyat, bilim yaratıcılığı ne de siyasi önderlik olur. Yaratıcılık, bir

çeşit “yalnızlık” ister... İç âleminde insanın kendisiyle hesaplaşmasını, çatışmasını, dünya ve toplum olaylarını özümsemesini gerektirir. Yaratıcı insan yoğun bir duyarlılık ve bilgi küpüdür. Zihni sürekli beslenme, seçme ve damıtma mekanizması gibi çalışır. Bunun için çevresinden farklılaşır, yalnızlaşır. Mesela yakınlarına bile zaman ayırmayı esirgeyebilir. Onların ilgilerini istismar edebilir. Siyasi önderler birçok düşüncelerini, projelerini dayanışma içinde mücadele ettikleri arkadaşlarına bile açıklamazlar. Başarılı olmak için, üzümlük de olsa onları feda edip harcamaktan çekinmezler. Amaçladıkları sonuca varmak için fedakârlığa katlandıkları gibi etrafındakilerden de acımasızca yararlanıp fedakârlık isteyebilirler. Kendi özel anlatım dilleri vardır. Düşünsel ve sanatsal yaratıcılık müthiş bir gerilimdir. Özverisiz olmaz. Ağır ve bitmez tükenmez bir çalışma sürecidir. Yaratıcı kişi çok zaman dış dünyayla ilgisini keser; laboratuvarı, kütüphanede, masa başında, atölyede bir inzivadadır, bir başındadır... Meslektaşlarıyla ilişkisinde bile yalnızlığı sona ermez.

Siyasi önderler, iddialı siyasetçiler de bir bakıma bilim adamları, sanatçı ve edebiyatçılar gibidir. Siyaset insan yaşamına şekil verme iddiası değil midir? Demek ki toplum adına düşünme ve karar verme sorumluluğunu yüklenen insandır. İşte bu bile bencillik ve hırs değil midir? Siyasi önder, bu görevi kendi kendine verir. Yani yalnızlaşır ve farklılaşır. Mutlaka yaratıcı olmak, yeni fikirler, yeni sosyal ekonomik hayat modelleri üretmek zorundadır.

Bilim adamı, sanatçı, siyasetçi çoğu zaman içine kapanmak zorundadır. Onun dinlenmesi, tatili bile farklıdır. Hırs sahibi olmadan bu zahmetlere katlanılmaz. Üstelik başarı için hırs ve bencilliğin kontrol altında tutulması şarttır. Kısacası “kitle”den farklıdır. Gündelik dilde ya da kültürde sanatçılara, bilim adamlarına zaman zaman “çılgın” hatta “delinin biri” gibi sıfatların takılması bundandır. Jül Sezar’ın, Napolyon Bonapart’ın, Lenin’in, Mustafa Kemal’in, Mao Zedung’un siyasetçilikleri hiç kuşkusuz bilim, sanat/edebiyat

yaratıcılığı gibidir. İnsanlığa yeni değerler kazandırmışlardır. Tutkulu insanlardır. Tıpkı Leonardo da Vinci gibi... Yaratıcı insanın iç dünyası yalnızlığa muhtaçtır. Bunun ıstırabına katlanmayı göze almıştır. Yani güçlü bir irade ve ruh yapısı şarttır. Hırs ve bencillik olmasaydı Kristof Kolomb Amerika'ya gidemez, II. Mehmet İstanbul'u alamazdı.

Bu kadar gevezelikten sonra siyasetçilerin bencilliğini veya hırsını bir yana bırakıp sanatçıların bencilliğini hicveden bir anekdotla yazıyı bağlayalım... Bencillik, ölçüyü kaçırınca çirkin de olur gülünç de. Hırs ve bencilliğin yakıştığı ve sırttığı durumlar her zaman vardır.

Efsanevi orkestra şefi A. Toscanini provada durmadan hata yapan sopranoyu dayanamayıp eleştirince, soprano "Ben dünyanın en ünlü madonnasıyım" diye söylenmiş... Toscanini gülümseyerek "Korkmayın madam, bu sırrınızı ölünceye kadar saklayacağım" deyivermiş.

Hırs da bencillik de insan denen canlının değerlerinden değil midir? İnsanlığa gereklidir, ya da şöyle söyleyelim: Kullanıcısına göre kişner.

(10 Mayıs 2013)

SANAT, EDEBİYAT, MUHAFAZAKÂRLIK

2 Mart 2012 tarihli *Gazete Kadıköy*'ün bu sütununda yayımlanan “Muhafazakâr” başlıklı yazıda bu kavramı irdemiştım. Siyaset arenasında yaklaşık çeyrek asırdır esen ve son yıllarda daha da yoğunlaşan “muhafazakâr”lık rüzgârı, geçtiğimiz günlerde bu defa “sanat” alanını da üfürdü. Önce bir yüksek bürokrat, arkasından bir televizyon enteli “muhafazakâr sanat” özlemini seslendirdiler. Anlaşılan tasavvur ettikleri sanat eserlerinden mahrum kalmışlar ki dertlendiler. Olmayan bir nesnenin övgüsü veya özlemi nasıl ola ki diye sormalı. Yine anlaşılan mevcut sanat eserlerini, edebiyatı, şiiri demek ki yetersiz buluyorlar!

Muhafazakârlık, olan bir değerin korunmasıdır. Ne olacağı, beğenilip beğenilmeyeceği meçhul eserlerin “muhafaza” edileceğini kestirmek mümkün olmadığına göre, muhafazakâr sanatın ölçüsünü kim ayarlayacak? Sonra çeşitli sosyal tabakaların ve zümrelerin birbirinden farklı muhafazakârlıkları yok mudur? Aynı inanca sahip kimselerin bile değişik tutuculukları olabilir ve vardır.

Sonra bu sanat denen türlü çeşitli “imalatı”, bireyler üretiyor. Güncel tartışmanın baş konusu olan sahne sanatları kolektif çalışmayla ortaya konur ama bakmayın; onun da temelinde “tiyatro yazarı” veya “kompozitör/libretist” denen bireyler vardır. Fabrika imalatı standardize edilebilir de bireylerin verimlerini nasıl kalıplaştıracaksınız? Gerçek sanatçılar bile, bir yaptıklarını bir daha yapmazlar; çünkü sanat eseri “tek”tir. Yani orijinaldir... İşin bamteli burada...

Muhafazakâr sanat diyenler acaba bir yandan toplumsal geleneklere uygun sanat mı demek istiyorlar? Yoksa “geleneksel sanat” mı demek istiyorlar? Geleneksel sanat eseri olmaz... Geleneksel el sanatları, küçük sanatlar olur.

Çünkü gerçek sanat eseri yani yüksek sanat eserleri, dediğimiz gibi, orijinaldir... Birey ürünüdür... “Anonimus” değildir; tekrar değildir. Tekrar, geleneksel sanata, folklorla mahsustur. Oysa yüksek sanat eseri her şeyden önce yeni bir form, yeni bir dildir. Sanat eseri şu yeryüzünde “şekil” olarak doğar ve yer tutar. Bu sebeple “geleneksel sanat” değil, olsa olsa “sanat ekolü” veya “sanat anlayışı” gibi terimleri düşünmek gerekir.

Sanat eseri, hayal gücüne, imgelere, düşlere, bunlardan kaynaklanan estetik ölçülere dayanır. İnsan “muhayyilesinin”, düşlerin, yaratıcı aklın muhafazakâr olması imkânsızdır. İnsan zihni ve hayal gücü kalıplara sığmaz. Her yeni eser, her yeni sanatçı veya edebiyatçı mutlaka alışlagelmişin, sıradan düşüncenin, kalıplaşmış zihniyetin ötesine geçmiştir. Sanatlar, edebiyat ve şiir insanın ve insanlığın estetik güzele, dolayısıyla engin bir duyarlılıklar âlemine, kaliteye yolculuğudur. Bireyin özgürleşme serenadıdır. Sanatçı, kalıplara ve tanımlara sığmaz. Tam tersine yüksek sanatçılar yeni kalıpları, tanımları ve estetik zevkleri kurarlar. Geleneği sürdürdüğü, “muhafazakâr” olduğu sanılan sanatçıların da özünde yeniliklere, sıra dışılıklara yöneldiğini görürsünüz. Sözgelimi muhafazakâr, gelenekçi çevrenin örnek kabul ettiği şair Yahya Kemal, Türk şiirinde dil devrimi yapmış bir değerli şairdir. Yani eski şiir dilini yıkmış, yeni bir şiir dili kurmuştur. Batı şiirinden de en az divan edebiyatından beslendiği kadar beslenmiştir... Yine muhafazakâr çevrelerin idollerinden Halife Sultan II. Abdülhamit, dehşetli bir yenilikçidir. Geleneklerin, alışılmış kültür kalıplarının yetersizliğini görüp yeni kurumları, yeni gelişme modellerini kabul etmiştir.

Bu tartışmalarda kafa karışıklığına yol açan bir unsur da “popüler sanat” ile “yüksek sanat”ın karıştırılmasıdır. Kitle kültürünün ürünü olan popüler sanat türleri daima geniş kalabalıklar tarafından tüketilir. Yüksek sanatın yara-

tıcılıkları da müşterisi de yeryüzünün her yerinde sınırlıdır. Yüksek sanatın daha geniş sosyal tabakalara yayılması bir eğitim sorunudur. Yani yaratıcı sanatçıların ve sanat kurumlarının görevi değil, siyasetin, hükümetlerin sorumluluğudur. Bu sorumluluğu yüksek sanattan beklemek abestir. Yüksek sanatın toplumda yaygınlığı, eğitim düzeyiyle doğru orantılıdır; eğitim kalitesi yükseldikçe yüksek sanat yaygınlaşır. Nitekim genel eğitim düzeyine önem veren ve bunu epeyce ileri ölçüde sağlayan eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde yüksek sanatın geniş kitlelerce tüketildiği bilinir.

Fakat sanat ve kültür hayatında muhafazakârlığın gerekli olduğu durumlar elbet vardır... Yüksek sanat ve sanatçının muhafazakâr olması olanaksızdır ama yüksek sanat eserlerinin ve kurumlarının değerini bilmek ve onları el üstünde tutmak için bilinçli bir “muhafazakâr”lık zorunludur. Meçhul bir muhafazakâr sanat peşinde koşanların, ülkenin maddi kültür mirasını, şehir dokularını, mimarlık eserlerini, doğal sitleri ve elbet müzelerini, kitap koleksiyonlarını, sanat icra kurumlarını koruyup geliştirdikten sonra konuyu yeniden düşünmelerinde sayısız yararlar vardır.

Yönetici elitin sorumluluğu, evrensel kriterleri içeren milli sanat ve sanat hayatını desteklemek, özendirmekten ibarettir. Bu başlı başına ayrı bir yazı konusudur.

(18 Mayıs 2012)

SANAT KİTLELERE YAYILIR MI?

Cevabı hemen başta, okuyucuyu yormadan verelim: YAYILAMAZ... Şimdi konuyu biraz irdeleyelim. Zor ve ters anlaşılması mümkün bir dar boğaza girmeyi göze alarak devam edelim... Birincisi, şu sanat dediğimiz insan yapısının yani doğal olmayan ürünlerin neler olduğunu belirtmeli. Çünkü bu sözcük son derece genel bir algılamaya açıktır. Gündelik dilde sanat, her türlü musiki, resim, dekorasyon, heykel, seramik, şiir, edebi türler, sinema, tiyatro, dans gibi hünelerinin bütünü için kullanılan kapsayıcı bir terim. Adeta bir genelleme... Böyle sayılınca ortalık “sanatçı”dan (!) geçilmiyor.

İkincisi, bu genellemenin yetersizliğini ve yanlış algılamalara yol açtığını belirtmektir. O halde bu yanlış ya da eksik kabulleri açıklığa kavuşturmak, daha özel tanımlar yapmak birçok bakımdan ihtiyaçtır. İnsan elinden çıkan her malın, her sanayi ürününün farklı kaliteleri olduğu gibi sanat ürünlerinin ve faaliyetlerinin de değişik nitelikte meydana getirildiğini biliyoruz. İşte sorun burada başlıyor.

İnsanlığın şu yeryüzündeki gelişim serüveni, daha basit söyleyişle hayatı, yani varlığını sürdürme savaşımı boyunca nasıl farklı sosyal tabakalar oluşmuşsa, birbirinden farklı sanat kategorileri de ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca insanoğlunun yaratıcılığı, hayatın çeşitli düzeylerindeki gereksinimleri karşılayacak verimleri üretip durmuştur. Kısacası konumuz olan “sanat” alanında da farklı toplumsal kesimlerin farklı nitelikte sanat verimlerini yaşamlarında kullandıklarını bilmekteyiz. Fakat konunun irdeleyeceğimiz boyutu/yönü, sanatçılar, düşünürler, siyasetçiler, özetle toplumun üst katmanlarında daima bir sorun olarak tartışılan “sanatın kitlelere yayılması” amacıyla ilgilidir. Bu yaklaşım

ise özel bir türü vurgulamakta. İşte bu türe “yüksek sanat” diyoruz. Yüksek sanat elbet bilimle birlikte toplumların ve insanlığın “yüksek kültürü”nün sonuçlarıdır. Bunlar için “e-ser” teriminin kullanılması boşuna değildir. Çünkü Antik-çağ’ın ünlü filozofu Hipokrates’in dediği gibi “hayat kısa, sanat ise sonsuz”dur. Yani sanat eseri yerkürede insanoğlunun kalıcı yaratışlarıdır. Üç bin yıl önce yapılmış heykel ya da iki bin beş yüz sene önceki edebi metinler günümüzde de insanlar tarafından izlenip ilgi çekiyorsa bu, Hipokrates’in tespiti doğrudur.

Peki, nedir bu yüksek sanat eserleri? Şunu hemen belirtmeli: Felsefe de bilim de yüksek sanatın ikizleridir. Tarih boyunca yüksek sanat da felsefe ve bilim de sınırlı bir sosyal/kültürel çevrede oluşmuştur. Daima şehirlerde toplanmış ve gelişmiştir. Güzel sanatlar denilen mimarlık, resim ve heykel, çok sesli batı müziğinin “klasik” tabir edilen türü, tragedya, dram sanatının yazılı metinleri, roman, şiir, deneme gibi edebiyat formlarının düşünsel ve estetik olgunluk-taki eserleri, fizik, yüksek matematik, kimya, genetik gibi bilimsel disiplinler, bilimsel tarih yazıcılığı yüksek kültürün verimleridir. Bunları farklılaştıran, üst veya yüksek sıfatını kazandıran sübjektif veya yerel ölçütler olmayıp mukayese-li, fikri, ilmi ve estetik ölçütlerdir. Bunlar, insan zekâsının ve aklının bilgi ve estetik yönden yüksek kalitedeki kalıcı eserleridir. Milli ve evrensel kapsamdadırlar. Elbet bireysel çaba ve yetenek kadar kurumsallığa da muhtaçtırlar. Yaratılmaları, eserlerin ortaya çıkması, maddi destek, örgütlenme ve kurumlaşmayla iç içe geçen son derece özellikli bir oluşum sürecidir. Bu sürecin eski çağlardan başlayarak siyasal, maddi, sosyal güçlerin odaklandığı büyük yerleşmelerde gerçekleştiğini tekrarlayalım. Bu durumun başlıca kanıtları, üniversite, araştırma enstitüleri, tiyatro ve opera binaları ile sanat icra topluluklarının, büyük müze, kütüphane ve konser salonlarının, konservatuvar ve sanat akademilerinin merkezi

şehirlerde kurumlaşmasıdır. Elbet yaratıcı sanatçılar, bilimciler, yorumcu ve icracı sanatçılar da aynı şekilde şehir merkezli bu kurumlaşmanın ve hayatın içindedirler. Çünkü insan duyarlılığının, toplumsal ve kişisel ilişkilerin en çetrefil, en derin, en çatışmalı, duygu ve hayal zenginliğinin gelişmesine en elverişli ortamı, maddi bakımdan da manevi yönden de geniş ve farklı insan tabakalarının toplandığı yer olan şehirlerde oluşur. İnsanın en üstün yaratıcı eylemi olan “yüksek sanat” ister istemez böyle ortamlarda çiçek açar, eyleme dönüşür ve tüketilir.

Gelelim yazının başlığındaki soruya... Yüksek sanat/kültür hiçbir çağ ve zamanda milletlerin geniş kitlelerine yayılmamıştır. Başka başka ülkelerde yüksek sanat ve kültürün “müşteri”si farklı oranlardadır. Bu yüksek sanat/kültür müşterisinin nüfusa oranı gelişmiş ülkelerde daha yüksektir demeye gerek var mı? Uygarlık elbet bir sentezdir ve gelişmiş ülkeler denilen Batı uygarlığı bölgesinde bu oranın yüksek olması “kitlelere yaygınlığı” göstermez. Çünkü her ülkede yüksek sanatın yanı sıra tüketilen orta ve alt kültürün elemanı olan sanat türleri de bulunur. Çoğu zaman geniş topluluklar, kullanımı ve algılanması daha kolay olan bu popüler diyebileceğimiz ürünlerin alıcısıdır. Müzik, bu konudaki en karakteristik örnektir. Her yerde yaygın olan, hafif ve eğlence müziği diye nitelenen türlerdir. Ne var ki bu da ülkelerin gelişmişliklerine, eğitim sonucu olan zevk ve alışkanlıklarına göre üslupça ve nitelikçe değişir. Hiç kuşku duyulmasın ki popüler sanat ürünlerinin de niteliklisi ve yoz olanı vardır. Orta ve alt sanat ürünleri kuşkusuz günlük hayatın mutlak bir ihtiyacıdır. Çünkü yaşam tarzının ritüellerini cevaplar; yüksek sanatın kullanılamayacağı hayat alanlarında, törenlerde, topluluklarda insanların duyarlılığına eşlik eder.

Günümüzde popüler kültür bir yana, yoz kültür ürünlerinin başını alıp gitmesi tamamen bir sosyal sorun-

dur. Bu sorunu giderecek olanlar, bilim insanları, yüksek sanatla uğraşanlar, sanat icra kurumları, edebiyatçı ve şairler olamaz. Onların işi mesleklerini dünyadaki yüksek standartlara uygun şekilde yerine getirmektir. Kitleler, nükleer fizik ve yüksek matematikle de ilgilenmezler; bunun gibi yüksek sanat eserlerine de ilgi duyanlar sınırlı olabilir. Bu az çok bütün dünyada böyledir. Ama gelişmiş ülkenin insanı bu durumun bilincindedir. Bilimcisine, sanatçısına onun eserini bilmese de saygı duyacak görgü ve eğitime sahiptir. Ülkelerin dünyadaki prestijinin, gücünün yüksek sanat ve bilim insanlarıyla temsil edilebileceğini bilirler.

Türkiye, basılı yayınlarla ancak 19. yüzyıl ortalarından başlayarak ve ne yazık ki asıl 20. yüzyılda tanışmıştır. Okuma alışkanlığı bulunmayan, yüksek sanat ve edebiyat türleriyle karşılaşması da yine aynı dönemlerde oluşan bir ülkenin insanlarıyız. Kitap ve kütüphanesi olan aile sayısının hazin derecede az olduğunu bilmek için araştırma yapmaya gerek var mı? Bazı yayın ve kitapların bazen on binlerce sattığını söyleyerek avunmamalı. O piyasa işidir ve sanat-edebiyat değil, ticari bir konudur. Esasen yüksek sanat ve edebiyatın değeri, sürümüyle ölçülmez. Dünyada da böyledir. Bu işin kitlelere hatırı sayılır ölçüde mal edilişi, istisna bir örnek olarak Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa sosyalist ülkelerinde başarılmıştı. Müzik plaklarının ve kitapların satışı yüz binlerde, milyonlarda dolaşmıştı. Elbet eğitim politikasıyla bağlantılıydı.

Onun için şu "Sanatı kitlelere ulaştırmak" kavramını sorgulamalı... Kitle bir yana, acaba yönetici elit nicedir (?) diye düşünmeli. Yüksek kültürün yani evrensel geçerliliği olan bir bilgi ve zevk düzeyinin toplum katmanlarında daha çok yer alması, ancak eğitim politikasının bu anlayışı kılavuz kabul etmesiyle mümkündür. Ve de sabır ve zaman. Gerçekten özgür bireylerden meydana gelen uygar bir toplum ancak böyle oluşur.

(10 Haziran 2011)

TÜRKİYE'DE KÜLTÜR YÜKSEK SANATIN DÜŞMANI(MI)DIR (?)

Saçmalık demeyin. Açıklamaya çalışacağım.

İlkel zihniyetin kamu yönetiminde egemenlik kurduğunu, eğitim sisteminin istatistiklere yansıyan, yerlerde sürünen yapısı kanıtlıyor. Ekonomik yapının derbederliği, araştırma-geliştirme harcamalarının küçümsenmesi ve zayıflığı, elbet bunun sonucu olarak üretim kapasitesinin nitelik ve niceliksel yetersizliği de bu zihniyetin oluşturduğu travmalardır.

Toplum hayatında kol gezen vurgunculuk ve yolsuzluklara can veren ruh halinde, bilgi birikiminden, yüksek kültür değerlerinden yoksunluğun damgası yok mudur? Milletlerin yönetici kadrolarının kültürel standardı gelişmişlik düzeyini, uygarlık ölçütlerini göstermez mi? Türkçede bununla ilgili “Her millet layık olduğu...” deyişine kulak asmak istemiyorum ama hatırlamadan da edemiyorum.

Gelelim yazının başlığına... Gerek “kültür” gerekse “sanat” terimleri, ne yazık ki yönetici ve hatta aydın çevrelerde bile son derece özensiz ve daima genel nitelikte kullanılır oldu. Sanat sözcüğünün kapsamının nerede başlayıp bittiği, hangi niteliği ve kimleri işaret ettiği belirsiz.

Şimdilerde hükümetin bazı bürokratlarının “kültür-sanat” hayatını ilgilendiren yasal düzenlemelere girdiği ve ortada bazı “kanun tasarısı taslaklarının” dolaştığı, kamuoyuna yansdı. İşte benim “saçma sapan tespitim”in gerekçelerinin başında bu gibi gayretkeşlikler geliyor. Sanatla (daha doğrusu yüksek sanatla) ilgisiz “kültürcüler” bu alanı düzenlemeye kalkışıyor. Bu yeni değildir. Nedense daima kültürden bahsedilir ve “sanata sıra gelmez” diye Ahmet Hamdi Tanpınar da yakınmıştı. Demek ki başka başka değerlerdir.

Bugün de kanun yazmaya kalkışan “kültürcüler”in konuyla uzaktan yakından ilişkilerinin olmadığı, taslak metinden bellidir.

Birincisi, kullandıkları “sanat” teriminin tanımını, kapsamını bile yazamamışlardır. Bu metne göre çok sayıda kişi kendini “sanatçı” sayabilir. Kanun yazıcılar, evrensel terminolojide “sanatçı”nın (artist) öncelikle ressam, heykeltıraş, mimarlar için kullanıldığının ve bunlara “güzel sanatlar” (fine arts/beaux arts) dendiğinin farkında değiller... Dramatiklik tiyatro-opera-operet türlerini icra edenler için ise oyuncu (aktör/aktris) veya icracı sanatçı dendiğinden ve böyle bir ayırmadan habersizler... Sözelimi Bedri Rahmi Eyüboğlu veya İlhan Koman artist, Yıldız Kenter aktris veya Çetin Tekindor aktördür. Müzikle ilgili olarak da bestecilerin “yaratıcı”, virtüöz icracıların, orkestra şeflerinin ve solistlerin “yorumcu” gibi kategorilerini hiç anmıyorlar... Buna karşılık, “geleneksel sanatlar”dan dem vuruyorlar. Bunlar nedir belli değil. Folklor ürünlerinin küçük sanatlar (art mineur-kleine kunst), süslemecilik (illüstrasyon), çömlekçilik (seramik) vb. olduğunu, bunların evrensel manada yaşayan ve sürdürülebilir bir yaratıcılık ve sanat eseri sayılmadığını da bilmiyorlar.

Sözüm ona örnek aldıkları İngiliz modeli “sanat kurumu”nda desteklenecek etkinlik ve eserlerin yeryüzünde geçerli çağdaş, yaratıcı ve icracı “yüksek sanat” (dikkat sanat değil yüksek sanat!) eserleriyle ilgili olduğunu da atlıyorlar. Folklorun, geleneksel sayılan süsleme işlerinin yüksek sanat çerçevesinde olmadığını da bilmiyorlar. Her ülkenin folkloru ve el becerisi ürünleri vardır. Bunlara “zanaatkârlık” işleri denir. Milli ve evrensel değer arz edecek işlenmişliği olmayan ürünlerdir. Kültür ürünleri sayılırlar. Ama hiç unutulmasın:

“Her sanat eseri kültür ürünüdür; ama her kültür ürünü sanat eseri değildir.”

Yüksek sanat, tıpkı nükleer fizik, yüksek matematik, genetik, mikrobiyoloji, felsefe gibi “yüksek kültür” kategorisine mensuptur. Hepsisi meslektir. Folklor ve el ürünleri, geleneksel küçük zanaatlar gibi tekrar ve kalıp değildir. Yaratıcısı ve icracısı bellidir; kişiseldir ve orijinaldir.

Türkiye’de “kültürcüler”, yüksek sanatın estetik endişelerine ve niteliklerine, ortaya çıkış ve uygulama süreçlerine yabancılardır. Piyasa müziğini, geleneksel dedikleri müzikleri, yüksek ve evrensel/milli müzikle aynı çerçevede algırlar. Sınıflandırma yapacak kültür birikimine ve asıl önemlisi estetik zevke sahip olmadan genellemeler yaparlar. Shakespeare’in bir eserinin, Beethoven’ın bir sonatının, Dostoyevski’nin bir romanının, Rembrandt’ın tablolarının değer ve keyfini algılamaksızın yaşarlar. Adnan Saygun’un kuvertetlerinden habersizdirler. “Sanat Kurumu” kurmaya kalkışır. Zanaat ile yüksek sanatı birbirine karıştırırlar. Ve hepsini sanat zannederler. Bu sebeple proletarya mücadelesinin ünlü sloganını ödünç alıp adapte edelim:

“Türkiye’nin bütün gerçek sanatçıları, kültür-cülere karşı birleşiniz!”

Yüksek kültürün insanları olması gereken yaratıcı ve icracıların, üniversite, TÜBİTAK, TUBA gibi üst kurumların başına gelenlere karşı kendi uğradıkları tecavüzler karşısında olduğu gibi duyarlı olmaları gerekmez mi? Ülkedeki entelektüel faaliyetlerin ve iletişimin noksanlığına da bu vesileyle değinmek gerekir. Tecavüzlere karşı koymada aydın zümrenin aynı ortak bilince sahipliği zorunludur.

TÜSAK ile twitter yasağı aynı kafanın ürünüdür. Heykel yıktıran, bale icrasını müstehcen sayan, yolsuzluğu, vurgunculuğu alışkanlık haline getirip ahlaki değerleri yıpratmanın cehaletin yoğunluğu olduğundan kuşku duyamayız. Sorun derindedir.

KÜLTÜR MERKEZİ Mİ, YOKSA SANAT MERKEZİ Mİ?

Kültür merkezi günümüzde yaygın şekilde kullanılan bir kavram ve elbet bir mekânı tanımlıyor. 1970'lere kadar pek kullanılmıyordu. Kültür Bakanlığı bazı il ve hatta ilçelerde bu adla birimler kurmaya başladı. Sonra belediyeler... Artık kültür merkezleri bütün ülkeye yayılmış bir moda kavram ve etkinlik mekânlarıdır.

Biraz eskilere gidelim. Kadıköy'ün Bahariye Caddesi üzerinde şimdi "Halk Eğitim Merkezi" adıyla hizmet veren kuruluşun kaynağını irdelemek, pek çok şeyi yeni baştan düşünmeyi sağlayacaktır.

Türkiye'nin ilk kültür merkezleri, işin aslına bakarsanız 1932'de kurulmaya başlanan "Halkevleri"dir. Halkevleri, bugünkü kültür merkezlerinden beklenen işlevleri tam anlamıyla cevaplayan kuruluşlardı. 1932'den başlayarak bütün Türkiye'de hızla kurulup yaygınlaştılar. Bunlar, devrin siyasi ve sosyal koşulları içinde özerk kuruluşlardı. Kamu bürokrasisine bağlı değillerdi. Devrin tek siyasal partisi tarafından destekleniyorlardı. Amaçları, modern yaşama biçimini, insanlığın ve ülkenin kültür değerlerini yaşatmak, bu çalışmalarını yerinden yönetimin yani yerel önderlerin eliyle yaygınlaştırmaktı. Kültürel canlandırma projesiydi. Yine günümüzün moda sözcüğüyle katılımcı bir sosyal hayatın destekleneceği, yeşereceği kuruluşlardı. 1938'de Türkiye coğrafyasında sayıları 209'u, 1951'de kapatıldıkları zaman 400'ü geçmişti. Binaları bulundukları il veya ilçenin özenli yapılarıydı. Birçokları da amaca uygun biçimde inşa edilen mekânlardı. Bir tiyatro salonları ve kütüphaneleri mutlaka bulunuyordu. Spor salonu olanlar da vardı. Her yaştan insana hizmet verilmesi esastı. Çalışanları ise gönüllüydü. Hizmet alanları çe-

şitli kurslar, kütüphane ve yayıncılık, spor, güzel sanatlar, temsil (tiyatro ve gösteri türleri), folklor, edebiyat, dil, sosyal yardım ve müzecilik/sergileme gibi kültürel etkinliklerdi. Kolay ulaşılan, çocukların, gençlerin, ileri yaştakilerin yararlandığı kuruluşlardı. 1950'lere kadar ülkedeki genel kütüphanecilik hizmetleri de Halkevleri'nce karşılanmıştır.

Sonra 1951'de siyasal zıtlaşmalar nedeniyle kapandı. Fakat bu kuruluşlar ortadan kalkınca toplumsal hayatta bir boşluk doğdu. Devrin hükümeti, 1952'den sonra bu boşluğu gidermek üzere, bu defa Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı "Halk Eğitim Merkezleri"ni kurdu. Ama bu yeni merkezler hiçbir zaman Halkevleri'nin etkinlik genişliğine ve sıcaklığına ulaşamadı. Bunların özerk değil resmi kuruluşlar ve çalışanlarının da kamu görevlisi olduğunu da hatırlatalım. Kadıköy Halk Eğitim Merkezi de bu çerçevede eski Halk-evleri'nin bir hatırasıdır.

Gelelim günümüz merkezlerine... Kültür merkezleri ağırlıklı olarak sanat faaliyetlerinin gerçekleştiği mekânlardır. Elbet bunların çeşitli düzeyde, çeşitli büyüklükte olmaları kaçınılmazdır. Dünyanın belli başlı metropollerinde de değişik sanat etkinliklerinin gerçekleştiği kültür merkezleri kurulmuştur. Paris'in ünlü "Centre Pompidou"sı, Londra'nın modern "Barbican Center"ı, ABD'nin "Lincoln Center"ı hemen akla gelen örneklerdendir. 1960'larda İstanbul Operası diye başlanıp sonunda AKM'ye dönüşen Taksim'deki bina da bu görkemli örneklerle özenerek örgütlenmiştir.

Kültür merkezlerinin birinci özelliği, birden çok sanat türlerine ve ayrıca kongre, konferans gibi etkinliklere açık mekânlar olmasıdır. Çok yönlüdür. Bu elbet toplumsal bir ihtiyaçtır.

Ancak işin başka bir boyutu daha vardır. Yukarıda andığımız birinci kategori sayılacak büyük ve imkânları yüksek kültür merkezleri her zaman her yerde yapılamaz. Bu sebeple de yüksek sanat etkinliklerini daha alt ve sınırlı im-

kânlara sahip, çok yönlü hizmet veren ikinci, üçüncü kategorideki merkezlerde yapılması da zorluklar doğurur. Hem nitelik hem de sanatçıların heyecan kaybına neden olur. Daha da önemlisi organizasyon zorluklarına yol açılır, ister istemez mekânın tahsisinde zıtlasmalar, dengesizlikler olur ve olmaktadır.

İnsanların, toplumun ve belki öncelikle sanatçıların, kültür merkezleri kadar sanat merkezlerine de ihtiyaçları vardır. İş bölümünün, teknolojinin, her türlü olanağın hızla geliştiği yaşadığımız şehirlerde, hele hele büyük yerleşkelerde artık kültür merkezleri kadar sanat merkezlerine de gerekseme duyulmalıdır. Yalnız tiyatro oyunları için tiyatro binası, yalnızca müzik için konser salonu, yalnız sergileme için sergi salonu, yalnız opera için (elbet bale için de) opera salonlarına sahip olmak, çağdaşlık ve gelişmişlik gereği sayılmalıdır.

Unutulmamalıdır ki insanlar gibi mekânların ve binaların da kimliği vardır. Binaların bu kimliği zamanla hem izleyicilerin hem sanatçıların bilinçaltında oluşur. Hiç kuşku duyulmasın bu, niteliksel bir kategoriye işaret eder. Her etkinliğin özel mekânı bulunması, uygar, gelişmiş bir şehir hayatının göstergesi diye kabul edilmelidir. Bu kabul, kültür merkezi ihtiyacını ortadan kaldırmaz. Çünkü amatör etkinlikler sosyokültürel hayatın vazgeçilmez, değerli güzellikleridir. Ve bu merkezler daima var olmalıdır.

İstanbul hâlâ yeterli sayıda ve nitelikte kültür merkezlerine sahip olmadığı gibi, ne tuhaftır ki yeterli sayıda nitelikli, imkânlı sanat merkezlerinden de yoksundur. Kadıköy Belediyesi son dört yılda iki tane yüz ağartan kültür merkezini (CKM ve Kozyatağı Kültür Merkezi) ve bir küçük opera sahnesini şehre kazandırdı. Barış Manço ve Halis Kurtça Kültür Merkezleri de yoğun amatör faaliyetlere ev sahipliği yapıyor. Bunlar İstanbul'un belirttiğimiz mekân yoksunluğu içinde taşıyabileceklerinin üzerinde bir hizmet sorumlulu-

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

ğunu ve yükümlülüğünü karşılamaya çalışıyorlar. Ama İstanbul, 12 milyonu geçen nüfusuyla, yüksek kalitede ve teknik olanaklarla donatılmış sanat merkezlerine yani sanat türlerine ayrı ayrı tahsis edilmiş mekânlara muhtaçtır. Bu ihtiyaç yüksek hayat standartlarının “olmazsa olmaz”larından biridir. Hani şu “yaşam kalitesi” diye pazarlama ve reklamlara giren kavram var ya, işte asıl bu gibi kurumlar bireyin yükselmesinin ve özgürleşmesinin belirtkesidir (işaretidir).

Türkiye, Halkevleri modelinden hareket ederek artık bu aşamaya gelmiş olsa gerektir.

(22 Ekim 2010)

SAHNE SANATLARI VE DEVLET

Türkiye'nin bugünkü şekil ve anlamdaki sahne sanatlarıyla tanışması yaklaşık yüz elli yıldır. Avrupa ülkelerinde ise bu sanatların olgunlaşmış halleriyle 15. yüzyıldan beri icra edildiği biliniyor. Kaldı ki yazılı bir metne dayalı sahne eserlerinin iki bin beş yüz senelik geçmişi olduğunu biliyoruz. Bu işin kaynağı kabul edilen Sofokles'in, Aiskhylos'un, Euripides'in, Aristofanes'in tragedya ve komedyalarının hâlen sahnelenmeye devam ettiğini de unutmayalım. Her neyse, Türkiye'ye dönelim.

İnsanı ve toplumu inceleyip anlatan, hayatı her yönüyle irdeleyen ve bunları estetik kaygılarla roman, şiir, tiyatro eseri şekliyle dile getiren "dramatik" sanat ve ifade anlayışı, bu coğrafyada ancak 1850'lerden sonra filizlenebildi. Türkiye'nin yazar ve sanatçıları insanın iç âlemine, toplumsal olaylara, tabiata yani gerçek hayata bakmayı ve olan bitenleri özgün bir sanat dili ile anlatmayı keşfedip benimsediler. Elbet bu yeni dramatik ifade anlayışı, ülkedeki sosyal reformlar ortamında oluşuyordu. Osmanlı halife sultanlarının 1800'lerden itibaren giriştikleri, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat, 1876 I. Meşrutiyet ve 1908 II. Meşrutiyet siyasi atılımlarıyla paralel olarak sanat hayatı da hareketlendi. Türkiye resim sanatıyla, romanla, tiyatro edebiyatıyla tercümelerin yanı sıra yerli eserle de tanıştı. Dramatik sanatların opera türü ve çok sesli musiki aynı dönemde ve yine halife sultanların öncülüğüyle İstanbul'a girdi. Bugünkü Dolmabahçe Stadı'nın olduğu yerde, Avrupa'daki örneklerine uygun görkemli bir tiyatro binasının Halife Sultan Abdülmecit tarafından yaptırıldığı bilinir. Bu tiyatro ne yazık ki yanmış ve bunun üzerine Halife Sultan II. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'nda daha küçük bir tiyatro binası inşa ettirmiştir. Sarayda II. Mahmut zamanından beri senfonik bir orkestranın varlığını da hatırlatalım. II. Abdülhamit, tiyatro sanatına olduğu kadar operaya da tutkun-

du. Tutkun sözcüğünü abartılı bulmayın. Kendi istediği anda opera eserlerini seyredabilmek için sarayda sürekli bir İtalyan operacılar grubunu senelerce “istihdam” etmiştir. Verdi’nin Il Trovatore, Rigoletto, Otello operalarını çok sevdiğini, defalarca oynattırıp izlediğini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Kısacası bu sanat türlerinin sevgili ülkemizde görünmeleri, tutunmaları, desteklenmeleri Osmanlı halife sultanlarının ve devlet adamlarının çabalarıyla başlayıp yürümüştür. Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’da hem tiyatro hem çok sesli müzik için konservatuvar kurmuşlardır.

İstanbul Belediyesi’nin ileri görüşlü başkanı Dr. Cemil Topuzlu’nun eliyle 1914’te Şehir Tiyatrosu’nu, 1916’da da konservatuvarı kurmuşlardı. O zaman bu kurumların yönetimine devrin önde gelen edebiyat ve tiyatro yazarları, kompozitörler getirilmiştir. Yurtdışından da profesyonel ünlü simalar, halife sultanların kültür politikası sayesinde İstanbul’da görev almışlardır. Yani devletin sanatı desteklemesi bir yana, kamu hizmeti olarak kurumlaştırma çabası, Osmanlı idaresi zamanına dayanmaktadır. Bunun bir başka örneği de şimdi Mimar Sinan Üniversitesi olan ve 1881’de kurulan Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi idi.

Roman, şiir, resim, heykel, mimarlık, tarih yazıcılığı, felsefe, kompozitörlük, tiyatro yazarlığı, opera gibi yüksek sanat eserleri, popüler sanat türleri gibi kitlelerin ilgisini çekmez. Tıpkı yüksek matematiğin, genetiğin, nükleer fiziğin, analitik kimyanın, kısacası bilimlerin de kitlelere yayılmadığı gibi... Bu durum tarihin eski çağlarından beri dünyanın her yerinde aynıdır. Genel bir tanımla “yüksek kültür” denen insan zekâsının ve yaratıcılığının öncü ve üstün verimleri her zaman her ülkede sınırlı bir kitlenin ilgi alanındadır. Böyle olması bu faaliyetlerin ve mesleklerin, elbet onların ürün ve eserlerinin değersiz olduğu anlamına gelmez. Tam tersine milletlerin ve insanlığın en değerli ve kalıcı varlıklarıdır. Tarih boyunca insanlığın gelişmesi, bu sınırlı çevrenin bireylerinin buluşları ve yaratıcılığı sayesinde gerçekleşmiştir. Ünlü bir

düşünür “Eğer insanlık sıradan akılla, alışkanlıklarıyla kalısaydı, henüz Ortaçağ düzeyine bile erişemezdi” diyor. Bu durum insanlığın, bütün yeryüzünün bir gerçeğidir. Geniş kitleleri küçümsemek anlamına gelmez.

Bu sebeple gelişmiş ülkeler yeryüzünde başarılarını ve güçlerini sürdürebilmek için sanat ve bilim kurumlarına, bu işlerle uğraşanlara, sistemli ve sürekli destek sağlarlar. Güçlü ülkeler bununla da yetinmeyip dünyanın dört bir tarafından bu mesleklerdeki yetenekli insanları transfer ederler. Kısacası birbirinden farklı yöntemlerle de olsa devletlerin sanat kurumları da bilim kurumları da olur.

Ülkemizde güncel konu, ödenekli tiyatrolarda siyasetin yapmak istediği düzenlemeler. Devletler, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sanat ve bilim faaliyetleri için de elbet yeni düzenlemeler yapabilirler. Ancak bunlar meslekleri geliştirici, serbestleştirici, yeni olanaklar sağlamak amacıyla yapılır. Aksi düşünülemez. Devlet tıpkı atletizmi, güreşi, halteri finanse ettiği gibi müzik ve sahne sanatlarını da korur, teşvik eder. Bu alanlara yapılan yatırımın getirisi parayla ölçülemez. Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Rusya gibi devler bile bu alanlara dehşetli para akıtır.

Türk aydını da ne yazık ki unutkan. Türk bilim ve sanat insanları dayanışma ve bütünsel yaklaşıma sanki yabancı. Sözelimi daha geçen yıl siyaset, TUBA’da da (Türkiye Bilimler Akademisi) tiyatro konusundaki gibi tepeden inme düzenleme yaptı. O gün sanatçılar, bugün ise bilimciler sessiz kaldı. Oysaki sorun aynıydı.

Bir değinme daha: Kan ve savaş içindeki Irak’ın devlet tiyatrosu bu yıl Londra’da Shakespeare oynadı. Yönetici elit olabilmenin bir şartı da mesleklere saygıdır. Dert edinilmesi gereken, mevcut kurumları tasfiye etmek değil, eksikliklerini, aksaklıklarını gidermek; onlara daha fazla yatırım yapmak ve geliştirmektir. Bu da ancak konuya içtenlikle yaklaşmak ve konunun uzmanlarına başvurmakla mümkündür. Bürokrasi ancak katalizördür.

(11 Mayıs 2012)

MÜZİK

Müzik sosyal hayatın vazgeçilmez oluntularındandır. Şöyle bir düşünürseniz, insan ile müziğin bitip tükenmez birlikteliği veya karşılaşması bir ömür boyu sürer gider. İnsanoğlu onunla, doğar doğmaz “ninni”ler aracılığıyla tanışır; ölümünde de “ağıt”larla uğurlanır. Okul sıralarında eğitimsel müzik, spor alanlarında taraftarlarca tutulan tempolar, düğünde, gazino ve diskoteklerde eğlence müziği (hafif müzik), sinemada, reklamda, askerlikteki kullanımlarıyla bu müzik denen ses âlemi çeşitli kılık, biçim ve duyarlılıktaki tınılarla hayatı donatır.

Müzik üretmek ve icra etmek, her şeyden önce bir hünerdir. Peki, bu hünere bir sanat mıdır? Meslek olduğunda kuşku yoktur. Sanat meselesine gelince iş çatallaşır.

Bir kere müzik yaşamın bir ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç elbet marifet sahibi insanlar tarafından karşılanır. Sinema dünyasının, törenlerin, eğlence yerlerinin, partilerin, farklı müzik türlerine talepleri vardır. Bunlar bazen de kesişir, benzeşir, ortak kullanımlarına rastlanır. Kısacası tam olarak sosyal bir etkinlik aracıdır.

Değişik toplumlarda insanların kulakları, duygu âlemleri beşikten itibaren farklı müziklerle beslenir ve alışkanlıklar (isterseniz müzik zevki diyelim) oluşur. Bu sebeple de “müzik” konusunda herkes ister istemez kendi zevkini dile getirmeyi hak sayar. Çünkü çoğu zaman müzik bir “estetik” konusu olarak değil, kişisel ses duyarlılığı, alışkanlığı olarak tartışılır. Bu durum, üstelik insanın okul eğitiminden bile bağımsızdır. Sosyal ortamın, o ortamın ses âleminin kişiye vurduğu damgadır. Sosyal ortamda müziğin, çoğu zaman insanın seçmesine fırsat kalmadan, kabullenilip algılandığını biliyoruz. Gündelik yaşamın müzik alanında da bir “sosyal”

sesi/sesleri olduğunu kabul etmeli. Bireylerin çoğu zaman kendi iradelerinin dışında duyup, katılıp, dinleyip algıladığı bir genel ses dünyasının varlığını unutmamalı.

Şimdi müziğin bir başka boyutuna geçelim:

Yaklaşık 15. yüzyıla kadar bütün Akdeniz yöresinde ve Ortadoğu'da aşağı yukarı benzer enstrümanlar ve benzer bir ses dünyası vardı. Bu, bilindiği gibi tek sesli bir müzikti. Bu coğrafyayı anmamızın nedeni, günümüze doğru gelişen ve yükselen müzik türlerinin dünyanın bu bölgesinde oluşmasıdır. Buraya kadar andığımız müzik olgusunun 16. yüzyıldan başlayarak yeni boyutlar kazandığı biliniyor. Gündelik hayata eşlik eden müziğin dışında işlenmiş, yüksek estetik değerlere kanatlanmış artık çok sesli, çok enstrümanlı, dramatik ifadeli bir müzik türü ve anlayışının yepyeni bir ses dünyası ve müzik formlarıyla doğuşudur. Bu doğuş, hiç kuşkusuz Rönesans Avrupa'sındaki bilim, siyaset, sosyal reformlar, mimarlık, resim ve heykel sanatlarındaki büyük devrimci yenilikler, aklın ve bireyin yükselişiyle bağlantılıdır. Tıpkı güzel sanatlarda olduğu gibi müzikte de artık "birey" olan, yüksek estetik değerde eser yaratma bilincindeki kompozitörler yani "sanat"çılar devri açılmıştır.

İşte müziğin "sanat", daha doğrusu yüksek sanat olarak tanımlanacak bir türü daha böylece ortaya çıkmıştır. Bu müzik 1600'lerde Avrupa'da hızla yayıldı, yükseldi, çeşitlendi, zenginleşti. Enstrümanlar gelişti, volümleri büyüdü ve deşetli zengin bir ses tını boyutu kazandı. İnsan zekâsı ve yaratıcılığı, müzik alanındaki en yüksek değerdeki eserleri "sanat müziği" denilen bu türde muazzam bir repertuarı da yüz senede meydana getirdi. Bunun genellikle "klasik müzik" diye anıldığını da görüyoruz. Tamamıyla Avrupa'nın çocuğu olan bu müzik, günümüzde yalnızca doğup geliştiği yerin değil, bütün gelişmiş toplumların ve insanlığın en yüksek müzik olarak kabul ettiği bir sanattır. Bu alanda hiçbir geleneği bulunmayan Japonya, Çin gibi dünya devleri ile

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Amerika kıtası ve Avustralya'da da yaşanan, kabul gören bu çok sesli müzik olmuştur.

Türkiye'nin zorluğu, insanlığın dört yüz beş yüz sene önce erişip yakaladığı bir ses zenginliği ve teknolojisiyle kurumsal ve metotlu olarak ancak yirminci yüzyılda tanışmasıdır. Tıpkı matbaa ve yayın hayatıyla, tıpkı üniversite ve bilimle de çok yakın bir tarihte buluşması gibi. İnsanlığın herhangi bir meslekte eriştiği en yüksek bilgi, teknik ve becerinin sonucu olan ürün ve eserlerden daha geri bir standartta verimlerle yeryüzünde rekabet edilemez, söz sahibi olunamaz. Gelenekler ise ancak geleceğin özgün yaratıcılığı için bir kaynak oldukları vakit değer kazanırlar.

(25 Şubat 2011)

CELAL ESAT ARSEVEN (1900'LERDE BİLİMSEL YÖNTEM KULLANAN TÜRK ARAŞTIRMACI)

19. yüzyıl Türkiye'sindeki modernleşme hareketlerinin belki en verimli sonuçları insan yetiştirme yani eğitim sektöründe alınmıştır. O devrin yenileşme çabaları özenti değil, varlığını sürdürebilmek için can havliyle girilen reformlardır. Zamanın şartları içinde olabildiği kadar olmuştur.

Son Osmanlı halife sultanları, devletin ve elbet toplumun ayakta kalabilmesi için son çare olarak gelişmiş Batı dünyasının birçok sosyal değerlerini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Geçmişlerinden elde kalan mirasın bir anlamı olmadığını, ne yazık ki bir enkazdan ibaret olduğunu görüp anlamışlardı. Geleneklerden sıyrılıp çağına uymak, yeni bir sosyal hayatı kurabilmek uğruna Osmanlı Hanedanı 19. yüzyılın başında, sultanlarını kurban bile vermek durumunda kalmıştı. Saltanatın varisi II. Mahmut canını zor kurtarmış, otuz yılı aşkın iktidar yılları ise yenileşme uğrunda boğuşmakla ve kâbuslar içinde geçmiştir. Kendi halkı, iskemle ve masada oturup resmini duvarlara astırdığı ve “eski köye yeni adetler” getiren sosyal, idari reformlara giriştiği için, halife olmasına da bakmayıp ona “Gâvur Padişah” bile diyebilmiştir. Yurtdışına öğrenim amacıyla öğrenci ilk defa onun zamanında gönderildi... İlk tıp okulunu da kurduran odur. Eğitimin modernleşmesi, 19. yüzyıl boyunca “tepeden in-meci” politikalarla bir ölçüde devam etmiştir. Özellikle asrın ikinci yarısında doğanlar yeniliklerden yararlanma şansını yakalamışlardır.

Ordunun düzenlenmesi için “Harbiye”nin, yeni kamu idaresinin ihtiyacı olan, dünyada olup bitenlerden haber-

dar personelin eğitileceği “Mülkiye Mektebi”nin kuruluşu da bu gayretlerinin ürünüydü. İşte Türkiye’yi ileride yok olmaktan kurtaran asker ve sivil kadro, Osmanlı dünyasının bu son döneminde kurulan Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye okullarında yetişti.

1875 doğumlu Celal Esat (Arseven) Bey de 19. yüzyıl sonunun Türkiye’ye armağan ettiği bu aydın insanlardan biridir. Galatasaray Lisesi’nden sonra hem Harbiye’de hem Mülkiye’de hem de Sanayi-i Nefise Mektebi’nde yani Güzel Sanatlar Akademisi’nde öğrenim gördü. Celal Esat Bey, yakından incelenince insana şaşkınlık verecek derecede yeteneklere ve geniş bir iç âlemine sahip, pekâlâ “dâhi” denebilecek kapasitesi olan bir insandır. Hakkında başlı başına bir monografi veya doktora tezi yapılmasına geniş imkân veren kapsamlı ve çok yönlü eserler ve hizmetlerin insanıdır. Bir gazete yazısı çerçevesinde kimliğinin ve Türkiye’nin sanat ve kültür yaşamına getirdiği yeniliklerin önemini, karakteristik yanlarıyla vurgulamakla yetineceğiz.

Uzun yaşamı boyunca kaleme aldığı eserler kadar kültür hayatındaki yönetim hizmetleri ve hocalığı, ressamlığı çok yönlü yeteneğinin ve elbet hayranlık uyandırıcı bir çalışma gücünün kanıtlarıdır. Sanat ve mimarlık tarihi, şehircilik gibi disiplinlerle Türkiye’yi ilk tanıştıran Celal Esat Bey’dir. “İslam Sanatı” yerine “Türk Sanatı” kavramını kullanan ve bu isimle kitap yayımlayan ilk Türk bilim adamı da odur.

Celal Esat Bey, 1914’te Kadıköy Belediyesi’ni yönetirken yenilikçi şehircilik anlayışıyla önemli fiziki düzenlemeler gerçekleştiren bir idarecidir. 1951’de kurulan tarihsel çevrenin korunmasından ve restorasyon ilkelerinin tespitinden sorumlu “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu”nun ilk başkanlığını yüklenmiştir. Demek ki eski eserlerin tespit, koruma ve restorasyon işlerinin belli prensiplere bağlanmasında, korumacılık ve restorasyon meslekleri-

nin oluşturulmasında da öncü rolü vardır. Arseven ressamdır ve yaşamı boyunca resim yapmayı sürdürmüştür. Tiyatro eserleri ve bir de operet yazdığını, bunların oynandığını, İstanbul Şehir Tiyatroları yönetim kurulu üyeliği ve sanat yönetmenliğini de yaptığını kaydedelim. Demek ki yaratıcılık, bilimsel araştırmacılık, hocalık, kamu yöneticiliği gibi birbirinden farklı işlevleri ömür boyu sürdürmüştür.

Gelelim onu ayrıcalıklı kılan özelliğine: 20. yüzyıl başları, Türkiye'nin bilimsel metotlarla, daha açıkçası bilimle yeni tanıştığı yıllardır. Türkiye'de üniversitenin gerçek anlamıyla 1933'te, çoğu Alman olan geniş bir akademik öğretim kadrosunun Avrupa'dan transfer edilmesiyle geliştiğini de söylemelidir.

İşte Celal Esat Bey'in bir ayrıcalığı ve öncülüğü de sistematik çalışmayı ve bilimsel yöntemi uygulayan ilk Türk araştırmacılarından olmasıdır. Hatta onun 1900'lerde başlayan yayınlarını göz önüne alınca, evrensel, çağdaş araştırma yöntemlerini ilk uygulayan ve kullanan araştırmacı sıfatını hak ettiğini söyleyebiliriz. 1900'lere gelmeden güzel sanatlar ve mimarlıkla ilgili sistemli bilgiler içeren yayınları ve 1909'da da Fransa'da basılan İstanbul'un Bizans çağıyla ilgili kitabı bu bilimsel metot kullanımı ve öncülüğün kanıtıdır. Fakat asıl önemlisi, Türk sanatı ve mimarlık tarihiyle ilgili çalışmalarında ve yayınlarında koyduğu esasların, sınıflandırmaların, tanımların yıllardır değerini koruması ve sonraki araştırmacılar tarafından da büyük ölçüde kabul görerek kullanılmasıdır. Sanat, mimarlık ve şehircilik tarihi alanında bilimsel, nesnel, sistematik yöntemi Türkiye'de ilk uygulayan bu insanın, anılan niteliklerinin örneği olan bir iki eserini kısaca hatırlatmakla yetineceğiz.

Türkiye'deki ilk şehircilik öğretimini ve kitabını da Celal Esat Bey yürütmüş ve yazmıştır. 1937'de yayımladığı *Şehircilik (Urbanizm)* kitabı Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) verdiği dersler için ha-

zırlanmıştır. Son derece sistematik, ciddi bir çalışmadır. On beş bölümde şehircilik mesleğinin çeşitli sorunlarını, işlevlerini dünyadaki tarihsel gelişim sürecindeki örnekleriyle anlatan öğretici bir kitaptır. Fiziki planlama kavramı, teknikler özenle vurgulanmıştır. Şehre ait bütün unsurlar ayrı ayrı tasvir edilmiştir.

1928'de *Türk Sanatı* isimli çalışması yayımlanır. 1939'da bu eser genişletilmiş şekliyle (305 sayfadır) Fransızca *L'Art Turc* adıyla büyük boy basılır. Orta Asya dönemindeki göçebe kültürünün el sanatlarından başlayarak 20. yüzyıla kadar Türkler tarafından meydana getirilmiş, çeşitli coğrafyalardaki eserleri karakteristik, simgesel örnekleriyle kronoloji çerçevesinde inceleyen, tanımlayan, tasnif eden bir çalışmadır.

Bir başka ilginç eseri ise 1956'da yine Fransızca olarak Milli Eğitim Basımevi'nde basılan *Les Arts Decoratifs Turcs*'tür. Üç yüz altmış üç sayfalık, yine büyük boy bir kitaptır. Tarihsel gelişimiyle Türklerin yayıldığı çeşitli coğrafyada üretilmiş el sanatı örnekleri, özenli ve bilinçli bir sınıflandırma ve seçmeyle ele alınır.

Türkiye'deki ilk "sanat sözlüğü" ve ilk "sanat ansiklopedisi" (beş cilt) de yine Celal Esat Arseven'indir.

Bu saygın insanın Kadıköy'de yaşadığını, hatta 1913-1914 yıllarında Kadıköy Belediyesi'ni yönettiğini de hatırlatalım. İşte onun 1913'te hazırladığı ve yayımladığı *Kadı Köyü Hakkında Belediye Araştırmaları* adlı kitabın şu günlerde Kadıköy Belediyesi'nce günümüz dil ve alfabesine aktarılarak yeniden okuyuculara sunulması, onu saygıyla anımsamamıza güzel bir vesile oldu.

MÁRQUEZ'E GÜZELLEME VE YÜZYILLIK YALNIZLIK'TAN ÇAĞRIŞIMLAR

Kolombiyalı ve Nobel ödüllü romancı Gabriel García Márquez'in ölümü bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de TV ve gazetelerde yer aldı. Yirminci yüzyılın bu özgün edebiyatçısının hayatı ve eseriyle ilgili özet bilgiler bu vesileyle iletişim organlarında yer aldı. Bunların belli haber ajanslarınca derlenip servis edildiği, hemen hemen birbirinin aynı tanım ve değerlendirmelerden anlaşıyordu. Doğrusu yazarın edebiyat anlayışı ve romancılıktaki yeri bu kısacık metinlerde ancak bu kadar yansıtılabilirdi.

Márquez'in eserlerinin çoğunun Türkçeye çevrilip yayımlandığını biliyoruz. Elbet, bunların başında ona dünya çapında ün ve okur kazandıran *Yüzyıllık Yalnızlık* adlı romanı gelir. Buna adeta bu romanın yakın akrabası olan *Başkan Babamızın Sonbaharı*'nı da ekleyebilirsiniz. Bana sorarsanız bu iki romanın yazarın başeserleri olarak diğerlerinden ayrı bir konumda olduklarını söyleyebilirim. Ne var ki derdim edebi eleştiri ve değerlendirmelerde bulunmak değil...

Márquez'in andığım iki eseri, yıllar önce bana son derece özel anlatımlarıyla ve asıl ele alıp irdedeği sosyal ortamı algılayış ve dile getiriş tarzıyla çeşitli çağrışımlar yaptırmış ve düşündürmüştü. Ayrıca bu çağrışımlar zihnimde özgünlüğü, kendinceliği olan yerli (daha doğrusu milli) ve aynı zamanda evrensel bir edebiyatın, müziğin, sanatın yaratılmasıyla ilgili düşüncelere yol açmıştı.

Yazarın "büyülü gerçekçilik" diye nitelenen anlatımı, bu amaçla kullandığı biçim ve üslup neydi? Benim ilgilendiğim, onu özgürleştiren, anlatımını biçimlendiren ve zenginleştiren, yararlandığı veya beslendiği kaynak ve sonunda ortaya çıkan edebi estetikti.

Márquez kuşkusuz dünya roman repertuvarını sindirmiş, mesleğin inceliklerini bilen bir yazardı. Roman denen edebi formun aynı zamanda bir sosyokültürel tarih tanıklığı işlevi taşıdığını da biliyordu. Bu işin anavatanı Avrupa'nın benzer kültürlü ülkelerinde bile büyük romancıların, toplumlarının kendilerine özgü hayat serüvenlerini nasıl derinlemesine bir sezişle kavrayıp tasvir ettiklerini de bilmekteydi. Yüksek bir edebi dilin ve anlatının, ancak içinde yaşadığı toplumun ve bireylerinin hayatını, gerçeklerini, ruhunu içtenlikle özümseyip imbikten geçiren bir estetik yaklaşımıyla kurulabileceğini de her büyük yaratıcı gibi kavramıştı. Bana bu tespitleri, yazarın ortaya koyduğu eser yaptırıyor.

Yüzyıllık Yalnızlık, bir ailenin üyelerinin yüz yıl içindeki hayatı çerçevesinde sosyal çatışma ve değişimleri hikâye eder. Ama nasıl?

Márquez'in yaratıcılığını, özgünlüğünü besleyen pınar hiç kuşkusuz yaşadığı toplumun "halk kültürü", bir başka deyişle "sözlü folklor"uydu. Buna isterseniz halkın gerçek yaşamıyla sarmaş dolaş olmuş masal ya da düşler dünyası diyebilirsiniz. Esasen yazarın anlatımı da "işlenmiş" bir masal dilidir. Okuyucuyu çağrışımlarla, imajlarla kurulan bir dünyada dolaştırır. Düşsel olayların gerçekliğine inandırır diyebilirsiniz; ama yaşatır demek daha doğru olur. Bu roman atmosferi ancak folklorun sağladığı malzemeyle kurulabilirdi ve öyle olmuştur. Kolombiya dünyasına özgü yerel değerlerden, efsanelerden, inançlardan bilinçli ve usta bir yazar tarafından dokunmuştur.

Márquez'in bu kaynak kullanımının emsalleri, başka Latin Amerikalı yazarlarda da izlenebilir. Müzik dünyasında da örnekleri görülebilir. Sözgelimi büyük Rus kompozitörleri Glinka, Borodin, Musorgski, Macar besteci Bartók, İspanyol Villa-Lobos, hatta Stravinski'de de rastlamaz mıyız? Yani yerli kaynakların, orijinal yüksek estetiğin kurul-

masında ve büyük eserlerin ortaya çıkışında sağlam bir dayanak olabildiğini söyleyebiliriz. Elbet bu kaynağın nihayet bir “hammadde” olduğunu unutmamak gerekir. Onun işlenip milli ve evrensel bir nitelik kazanmasının gerek mesleki, gerek entelektüel bir donanımla yani sanatçının formasyonuyla tamamlanması gerektiğini söylemeye gerek yoktur.

Márquez’in eseri sanırım özgün sanat, edebiyat, şiir, müzik eserleri yaratmanın bir modeli olarak da dikkate alınmalıdır, diye not düşmeyi yazarın ölümü bana hatırlattı.

(25 Nisan 2014)

TÜRKİYE'DE MÜZECİLİK

Türkiye'nin birçok il ve ilçesinde merkezi idareye bağlı yüz kadar müze, müze deposu, çok sayıda arkeolojik alan ve ören yeri bulunduğunu biliyoruz. 2009 yılında Kültür Bakanlığı müzelerle ilgili yoğun bir tanıtım kampanyası başlattı. Televizyonlarda, gazetelerde, reklam panolarında bu kampanya aylarca sürdü. Sorumlu Bakanlığın müzecilikle ilgili ana fikrini tanımlamasını anlatan slogan, "Müze Kartla Tarihe Yolculuk" idi... Anlaşılan son yıllarda basın, televizyon ve hatta edebiyata bile sızan "reklamcılık dili"nden müze ve Bakanlık yöneticileri de etkilenmişler. Böyle bir müzecilik anlayışının irdelenmesine ciddi ihtiyaç vardır.

Türkiye müzelerinin çok büyük çoğunluğunun yönetimiyle ve dolayısıyla toplumun estetik zevkini yükseltme, sanat ve kültür yaşamını canlandırma ve geliştirme politikasıyla görevli olan Kültür Bakanlığı, bu kampanyayla gençlere, meraklılara, daha doğrusu halka tam anlamıyla yanıltıcı ve yanlış müzecilik anlayışı/müze tanımı ve kavramı aşılamağa olduğunun herhalde ayırdında değildi. Çünkü bu slogan müzeleri yalnızca tarihsel eserlerin sergilendiği yerler diye tanımlamaktadır. Anlamı net olarak böyledir. Yani Türkiye müzelerinin görevini tarihsel varlıkları, eski eser koleksiyonlarını sergilemekten ibaretmiş gibi anlatmaktadır. Kampanyaya göre yurttaşların avantajlı bir ücretle alacakları müze kart, onların devlet müzelerinde tarihle buluşmalarını sağlayacaktır. Böylece müzeler adeta sanat kavramından soyutlanarak, bir tür antikacılık diye tanımlanmış olmaktadır. Ayrıca halkı çekmenin ücret politikasına dayandırılması da pek sık sayılamaz.

Bu, son derece sığ, hem kültürel hem de estetik duyarlılıktan uzak, sanat duyarlılığına veyaratıcılığa kapalı, ür-

kütücü derecede tutarsız bir yaklaşımdır. Bilinçsiz bir müzecilik ve eğitim zihniyetinin göstergesidir.

Birinci olarak müzeler, çeşitli mesleklerin ürünlerini, insan elinden çıkma değişik eserleri, özellik arz eden her türlü malzemeyi seçilmiş örnekleriyle, koleksiyonlarıyla sistematik bir disiplinle toplayan, sınıflandıran ve sergileyen kuruluşlardır. Bu ürünler ve malzeme içinde insan zekâsı ve yaratıcılığının yeryüzündeki yegâne kalıcı örnekleri olan sanat eserleri başta gelir. Kültür Bakanlığı'nın bu sloganıyla kastettiği tarihi eserlerin başlıcaları da çoğunluğu da sanat eserleridir. İkincisi, müze koleksiyonlarında yer alan bu değerli eserlerin birinci vasfı, sanat eseri olmaları, estetik değer taşımalarıdır. İnsanlık tarihi boyunca ve günümüzde de bu eserler, yaratıcı sanatçılar tarafından insan duyarlılığının yüksek estetik ürünleri olarak imal edilmişlerdir. Yani tarihi eser olmaları için değil, sanat kaygısıyla yapılmışlardır. Tarihsellik, onlara zamanın eklediği sonraki bir tanımdır; nitelikselliği ifade etmez. Esasen bunlar sanat yani estetik bir değer taşımasalardı, ne koleksiyona girer ne de tarihsellik vasfı kazanırlardı. Tabii müzelerde insanlığın evrimini gösteren araç gereçlerin, etnografik malzemenin de yeri vardır. Ancak belirleyici olan, müzelerin çekiciliğini sağlayan sanat eserleridir.

Türkiye müzeleri, 19. yüzyıl sonunda Osman Hamdi ve sonra kardeşi Halil Ethem Beyler tarafından eski arkeolojik yapıtlar derlenerek kurulmuştur. Bu tutumda yitip giden, yurtdışına götürülen "asar-ı atika"nın korunması ve kurtarılması endişesi haklı ve öncelikli olarak yer almaktaydı. Kaldı ki kendisi aynı zamanda ressam olduğu için Osman Hamdi Bey ile kardeşi Halil Ethem Bey, eski eserlerin yanı sıra çağın resim sanatı eserlerinden oluşan bir koleksiyonu da derleyip sergilemeye başlamışlardı. Demek ki eski eserlerle birlikte hayatın ve sanatın sürekliliğini yansıtan mesleğin yeni örneklerini de sergilemeyi, değerlendirmeyi bilmişlerdi.

Sonraki yıllarda Türk müzeciliği ne yazık ki bir arkeoloji ve arkeolojik buluntular cenderesine sıkıştı, yaşamsallık kazanamadı. Çağıyla, çağdaş yaratıcılıkla canlı bir bağlantı kuramadı. Sergilenen koleksiyonların sanat eserlerinden oluştuğu, arkeolog müzecilerce adeta unutuldu, algılanamadı. Müzecilikle arkeologluk özdeşleşti ve sanat eserleri, arkeolojik eser, tarihi eser olarak nitelenir oldu. Bir çeşit mesleki deformasyon müzelere egemen oldu. Ressam ve heykeltıraşlar, dekoratörler yani yaratıcı sanatçılar müzelerden uzak kaldı. Müzeler sanatlardan koptu, içine kapandı. Son yıllarda da ne tuhaftır ki “turistik” oldu. Ülkenin sanat ve kültür hayatının yoğunlaştırılması açısından değil de turizm bakımından önemli oldu.

Bu tespitler kimilerince abartılı sayılabilir. Ama unutulmasın ki 100 yılı aşkın bir geçmişe sahip kamu müzeciliği üzerine düşen görevleri yerine getirememiş, müzeleri çeşitlendirememiştir. O kadar gariptir ki, Kültür Bakanlığı’na bağlı müzelerden güzel sanat müze ve galerileri, Müzeler İdaresi’nin dışındadır. Müzeler için kampanya başlatan idarenin müzeciliğin de bir meslek olduğunun, müzecilik çalışmalarının bir bütünsellik taşıması gerektiğinin bilincinde olmadığı anlaşılmaktadır. Müzeciliği tarihten ibaret olarak tanıtmak, sınırlamak durumuna düşülmüştür. Bu zihniyet sebebiyle Türkiye, ülkenin geçmişten günümüze var olan ve sürdürülen sanat ve kültür varlıkları birikimini kronolojik biçimde sergileyen bir merkezi müzeyi yani “Milli Müze”yi veyahut “Türkiye Sanat Varlıkları Müzesi”ni de kuramamıştır. Oysa mesela Roma ve Helenistik Çağ heykelleri ile İlhan Koman’ın heykellerinin aynı çatı altında bulunduğu müzelerin hiç değilse Ankara ve İstanbul’da çoktan kurulması gerekirdi. 1937’de İstanbul Dolmabahçe Sarayı’nın Veliaht Dairesi’nde kurulan Resim Heykel Müzesi, ilgisizlik dolayısıyla çoğu zaman kapalı kalmıştır. İstanbul günün ihtiyaçlarını cevaplayacak mekân ve teknik donanıma sahip bir Güzel Sanatlar Galerisi’ne hâlâ sahip olamamıştır.*

Arkeoloji buluntularına takılıp kalmak, buna bir miktar etnografik, sözüm ona “milli” malzeme eklemekle yetinmek, müzeciliğin değişik branşlarla ilgili koleksiyonlar oluşturmasını da engellemiştir. Son yıllarda özel müzecilik, kamu müzeciliği için de örnek olması gereken son derece orijinal müzeler meydana getirdi. Bunlar arasında öncelikle ve övgüyle, teşekkürle anılması gereken ikisi, Hasköy’deki Rahmi Koç Sanayi Müzesi ile Caddebostan’daki Oyuncak Müzesi’dir. Bu iki müze İstanbul’un ve Türkiye müzeciliğinin iki “mücevher” kültür kurumu sayılmalıdır.

Tarihe saplanıp kalan müzecilik, ülkenin çağdaş yaratıcılığını da bir çeşit görmezden gelme demektir. Nitekim tanıtım amacıyla yurtdışına gönderilen eser koleksiyonlarının da daima eski eserlerden, geleneksel el sanatları koleksiyonlarından veya arkeolojik parçalardan oluştuğunu hatırlatmalıyız. Yöneticiler, eski eserleri yapan sanatçıların bugünkü meslektaşlarının yani ardıllarının günümüzde de var olduğunun ve eserler yarattığının bilincinde değildirler. Bu durum şu bilindik hikâyeyi anımsatıyor: Amerika Birleşik Devletleri’nin efsanevi başkanı Abraham Lincoln’ü ülkenin önde gelen kurucu ailelerinden birinin genç üyesi iş ve görev istemek üzere ziyaret eder. Uzun uzun ailesinin geçmişini başarılarını sayar döker... Başkan Lincoln gencin konuşmasını dinledikten sonra “Anlattıklarınızdan anlaşıldığına göre sizin de patates, havuç gibi kökleriniz değerli” der... Siz kendi yaratıcılarınızla ilgilenmezseniz, dünya da sizden sergilemek için yalnızca geçmişteki eserleri bekler, bugünkü varlığınıza görmezden gelir.

Milletler, evrensel ölçütlerde yaratıcılıklarını sürdürdükleri müddetçe varlıklarını kanıtlayabilirler.

(23 Aralık 2010)

* 2014 yılında artık Veliht Dairesi müze değil. Koleksiyon Salı Pazarındaki ant-repolardan birine taşındı. Sergileme hazırlıkları sürüyor.

AYASOFYA TUTKUNLARI

Şu İstanbul şehrindeki Ayasofya Bazilikası'nın çeşit çeşit tutkunu vardır. Hatta sevdalıları da vardır diyebilirsiniz.

Son günlerde bu efsanevi mühendislik ve mimarlık yapısının İslam ibadethanesi olarak kullanılmasını talep eden bir grup insan, sabah namazını binanın önünde eda ederek niyetlerini beyan ettiler... Kuşkusuz onları da Ayasofya tutkunlarından sayabilirsiniz. Öyle ya, tarihsel esere değişik sebeplerle tutkun olunabilir.

Görkemli anıtın yaklaşık seksen senedir “anıt müze” olarak ziyarete açık olduğunu biliyorsunuz. Üstelik bu yıllar içinde Ayasofya'nın hem yapısal hem de mimari dekorasyon unsurları restore edilmiş, “tedavi” görmüştür. Bu dönemdeki önemli restorasyonları ve sağlıklılaştırmaları, “Amerikan Bizans Enstitüsü”nün bilim adamları ve teknisyenleri yürütmüştür. Son yıllardaki onarımlar ise Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler İdaresi'nce gerçekleştirilmiştir.

Halkımızın mümin insanlarından bir bölümünün cami olarak kullanmak istediği Ayasofya, İslamiyet'in ortaya çıkışından aşağı yukarı yetmiş seksen yıl önce, Ege bölgesinin şimdiki Aydın ilinden yetişme İsidor ve Antemius isimlerindeki iki mimar tarafından Bizans İmparatoru'nun isteği üzerine, bazilika tabir edilen türde bir kilise olarak inşa edilmiştir. Bazilika formu, esas itibarıyla dikdörtgen bir planı ifade eder. Hemen hemen camilerdeki mihraba karşılık gelen “absid”e yani görevli papazın ayini yönettiği yere doğru uzanan bir dikdörtgendir.

Amma velakin... İş bu kadar basit değildir. Çünkü bu iki mimar veya yapı ustasının meydana getirdiği bu yeni bazilika, kendinden önceki örneklerden çok farklı olduğu gibi

sonraki uzun asırlar boyunca da bir benzeri tekrar inşa edilememiştir. MS 500'lerden 1500'lere kadar, demek ki bin yıl, ayrıcalıklı ve emsalsiz bir mimarlık anıtı olarak dillere destan varlığını sürdürmüştür.

Ayasofya'yı ayrıcalıklı kılan çok özelliği vardı... Birincisi, boyutlarıydı. O büyüklükte tek mekânlı bir bina görülmemişti. Yalnız yatay ölçüleri değil, kubbesinin genişlik ve yüksekliği de benzersizdi. İkincisi, bina dekorasyonu da göz kamaştırıcıydı. Desenli, rengârenk mermerler ve panolar, emsalsiz sütunlar, duvarlarda, kubbe ve tonozlarda mozaikler, incelikli işlenmiş sütun başlıkları ve mermer işçiliğiyle yapı sanatında insan zekâsının ve hünerinin müstesna bir verimi olarak yeryüzüne ün saldı.

Bu bakımdan Ayasofya'nın "mümin" insanların dışında da tutkunları oldu. Halen de öyledir. Yani bilim adamları, mimarlar, teknik insanlar, ressam ve heykeltıraşlar, tarihçiler ve daha pek çok bilinçli meslek sahibi kimsenin de bu anıt eserin tutkunları arasında olduğunu biliyoruz, görüyoruz. Her gün ve her yıl yeryüzünün farklı yerlerinden yüz binlerce insanın Ayasofya'yı görmeye gelmesi, bunun kanıtıdır... Dikkat! Hem de 1.500 yıl sonra. Üstelik müzeyi ziyaret için esaslı para da ödüyorlar. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen müzesi olması boşuna değildir. İnsanlar o muhteşem 1.500 yaşındaki "mekânı" görüp yaşamak için akın akın geliyorlar.

Gelenlerin çoğu da Hristiyan ülkelerden... Ama akıllarından, bu esasında kilise olarak inşa edilen yapıda ibadet ritüellerini yerine getirmek geçmiyor. Sebebi ise bu yapının yeryüzünde emsalinin olmamasıdır. O, bir mimarlık mucizesidir. Bu yüzden onun artık bütün insanlığa mahsus ortak bir tarihsel miras ve ayrıcalıklı bir değer diye kabul görmesi gerekir. Ayasofya'nın, üstelik Hristiyanlığın ilk dönem yapılarından biri olduğu bilindiği halde, o şekilde korunması akıllarına gelmemektedir. Çünkü Ayasofya'nın görkemi ve insanoğlunun yaratıcılığına eşsiz bir örnek

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

olması, ona bütün insanlığı kucaklayan bir anlam ve işlev yüklemiştir.

İnançlı ve bilinçli Müslümanların zaman zaman Ayasofya'nın önünde ibadet etmeleri de anlayışla karşılanabilir. Böyle bir yaklaşım, onların insanlığın ortak mirasına "ortak" olmalarını gösteren bir sembol değeri kazanabilir.

Ayasofya'yı uygarca sahiplenmenin yolu, onu bütün insanlıkla paylaşabilmeyi bilmekten geçer.

(6 Haziran 2014)

DİVRİĞİ ULU CAMİİ VE DARÜŞŞİFASI

Son yıllarda gündelik gazetelerde, sanat ve mimarlık dergilerinde, Ortaçağ'da inşa edilen bu görkemli mimarlık eserinden, daha doğru bir söyleyişle anıt eserden, çokça söz edildi. UNESCO'nun ilgisinden, binanın korunamayışından, koruma önlemlerinin yetersiz ya da yanlışlığından kamuoyu epeyce haberdar oldu. Değerli araştırmacı, mimarlık tarihçisi Doğan Kuban, *Divriği Mucizesi* isimli, binayı ayrıntılarıyla tanıtan ve sanat tarihindeki yerini değerlendiren kocaman bir kitap da yayımladı. Divriği anıtı için birçok yabancı tarihçi, mimar, sanat tarihçisi ve seyyahın makale ve kitapları mevcuttur. Bu dillere destan binanın ilk ciddi rölöve, plan, kesit ve fotoğrafları ile mimari değerlendirmesi, 1920'lerde Türkiye'deki tarihsel eserleri tespit ve inceleme amacıyla do-laşan Fransız mimar ve sanat tarihçisi Prof. Albert Gabriel tarafından hazırlanmış. 1931-32 yıllarında da Fransa'da büyük boy ciltler halinde yayımlanan *Monuments Turcs D'Anatolie* (Anadolu'da Türk Eserleri) adlı yapıtın "Amasya-Tokat-Sivas" cildinde yer almış.

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Miladi 1228 yılında tamamlanmış, tam bir dikdörtgen tabanaoturan planasahip, taştan imal edilmiş yapıdır. Dikdörtgen alanın dik bir duvarla ayrılan daha küçük bölümü darüşşifa, diğer büyük kısmı da camiye tahsis edilmiştir. Yani girdili çıktılı bir plan şeması yoktur. Yapının şöhreti "mimari dekorasyon" zenginliğinden, orijinallikinden, işçilikteki ustalığından ileri gelmektedir. Bu ilginç ve muhteşem dekorasyon, taş üzerine alçak ve yüksek işlenmiş kabartmalardan meydana gelir. Özellikle dikdörtgen yapının batıdaki kısa kenarı ortasındaki cami ana giriş kapısı ile uzun kuzey kenarındaki darüşşifa kapısı,

fotoğrafçıların, ressamların bıkmadan usanmadan kaydettikleri sonsuz bir plastik veri unsurudur. Seyreden ve görmesini bilen gözlere günün değişik ışıklarında birbirinden güzel plastik görünümeler sunarlar. Binanın diğer iki girişi, yine kuzey kenarında yani darüşşifa kapısıyla aynı cephede, diğeri de öbür uzun kenar üzerindedir. Bunlar, diğer iki kapıdakiler kadar görkemli olmasa da taş işçiliğinin zarif örnekleridirler. Bu mimari tezyinat anlayışı cami ve şifahane bölümlerindeki tavanların birbirinden farklı mükemmel taş dekorasyonlu tonozları (kubbeleri) ile mihrapların taş kabartmalarında da devam eder. Yani binanın içi de dışı da devrinin taş dekorasyon işçiliğinin adeta bir koleksiyonudur. Anadolu'daki aynı çağda yapılan benzerlerinin tümündeki değişik geometrik ve bitkisel alçak ve yüksek rölyeflerin örnekleri ya da ruhu adeta burada topluca sergilenmiştir.

Divriği anıtını ilk defa, Sivas'ta bulunduğum 1960 yılının Temmuz ayında önce bir gece vakti, sonra da üç gün boyunca gördüm ve seyrettim. Tabii fotoğraflarını çektim. O sıralarda eser, Vakıflar İdaresi'nce onarılmaktaydı. Bu onarımın birkaç yıldır devam ettiğini öğrenmiştik. Restorasyon olması gereken bu onarımda bazı gariplikleri gözlemledik. Birincisi, binanın damının, çatı örtüsünün yenilenmesiydi. Orijinalinde bütün Ortaçağ Selçuklu dönemi yapılarındaki gibi dışarıdan düz damlı ve sıkıştırılmış özel toprak örtülü yapının yedi yüz yıldır süren bu özelliği yok edilmiş; taş ve beton kaplanmış. Bölgedeki sert iklim şartları taş ve beton kaplamayı çatlatmış ve yedi yüz sene rutubet derdi yaşamayan bina damından akıntı aldığı için içerdeki duvarlar ve taş dekorasyon zedelenmeye başlamıştı. İkinci bir tuhaflık, şifahane kapı cephesinin ters tarafındaki yani şehre göre arka cephedeki girişin/süslemeli kapının durumuydu. Bina eğimli bir arazide kurulu olduğu için bu cephedeki kapı, bu tarafın zemini ön tarafa göre birkaç metre yukarıda olduğundan, elbet bu zemine uygun olarak yapılmıştı. Muhtemelen

içeride bir ahşap mahfile açılıyordu ve sultan/bey kapısıydı. Binanın bu cephesindeki yükselti farkı onarımı yapanlarca kazılarak ön tarafın hizasına indirilince bu kapı, pencere haline dönüşmüştü. Bina bu strüktürel değiştirmeler sebebiyle statik ve rutubet sorunlarına maruz kalmıştı. Onarım esnasında eski değerli seccade ve halıların büyük ölçüde kaybolması ayrı bir konuydu. O tarihten sonra Divriği eserinde bitmez tükenmez restorasyonlar sürüp gitti. Çatıda bakır/çinko veya alüminyum kaplamalar da denendi. Eleştiriler aldı yürüdü. Bir başka hüznün verici yıkım, şifahane taç kapısının sol alt kısmında yer alan karşılıklı insan başı figürlerinin son yıllarda tahrip edilmesidir. Zaten aynı taç kapının üstündeki, binanın kurucularına ait olduğu kabul edilen insan figürleri de çok önceki asırlarda “İslam ikonoklastları”na kazınmış. Anlaşılan kendilerini bu ibadethane ve hayır eserinin kurucularından daha dindar sanan aklıevveller bu değerli tarihsel miras örneklerini barbarca yok etmişler.

İşte Divriği anıtının son yıllarda tartışma konusu oluş sebebi, bir türlü sağlıklı bir restorasyonla koruma altına alınamayışındandır. Doğan Kuban, eserin cam bir sera içine alınmasını bile önerdi. Ne yapsın, çaresizlikten. Beceriksizlikten, tabii en başta da umursamazlıktan ve hoyratlıklardan koruyabilmek için bu şaheseri dev bir vitrine koymayı göze almış. Haksız mı? Yine geldik “bilinç” meselesine... Acaba birinci sınıf bir kültür mirası örneğini gerektiği gibi koruyamamanın sebebi ne ola?

(12 Ekim 2012)

Uygarlık

ŞİMDİ BUNUN SIRASI MI?!

Bu soru, öldürücü/bitiricidir. Gündeme getirilmek istenen konunun, işin önünü keser, kenara atar. Günlük hayatın akışı içinde sık rastlanan “Şimdi bunun (onun) sırası mı?” biçiminde kalıplaşmış olan soru cümlesi, sorudan çok bir değerlendirme veya yargı ifadesidir. Aile içinde, iş yerinde, alışverişte, çeşitli işlerin ve davranışların karar süreçlerinde bu kalıp cümle, adeta bir ihtar, dikkat çekme hatta a-kıllı ve hesaplı olmaya davet edasıyla dile getirilir. Demek ki insanın ihtiyaçlarında bir önceliğe, önem hiyerarşisine işaret etmektedir. İnsan isteklerinin ve beklentilerinin imkânlarla göre sıraya sokulması gerektiği bu soruyla hatırlatılmış olur.

Kuşkusuz bireylerin, firmaların, ailelerin yaşamlarını düzenlerken eylemlerini bu soruyla denetlemelerini aklın gereği diye kabul edebilir, insanoğlunun haklı korunma refleksinin gereği, der geçersiniz...

Ama hemen geçmeyelim! Konuyu bir de başka düzlemde irdeleyelim. Ahmet Hamdi Tanpınar “Ne zaman sanattan bahsetmeye kalksak, sıra bir türlü ona gelmez” demiş. Doğrudur. Birey yaşamında kabul ettiğimiz bu davranış kalıbı, milletlerin, halkların hayatının stratejik düzenlemelerinde de aynı şekilde geçerli midir? Yani halkın geleceği için, gelişme için, kalkınma için siyaset oluştururken o meşhur “Şimdi bunun sırası mı?” sözünü aynı rahatlıkla sarf etmek mümkün müdür? Somutlaştırarak soralım: Sanayi hamlesi için tarım sektörü ya da sağlık için bankacılık veya madencilik/metalürji için eğitim, tercih önceliklerine göre sıralanabilir mi?

Elbet ülke yönetiminde kaynakların rasyonel ve dengeli kullanımı tersi düşünölemeyecek bir ilkedir. Ne var ki uygarlığın maddi ve manevi ürünleriyle, eserleriyle, verim-

leriyle bir bütün olduğunu, bu değerler arasında öncelik olmayacağını hiç unutmamak gerekir. Yöneticilerin (uygarlık yolunda) bu soruyu sorma hakkı yoktur. Böyle olduğu için genellikle sanıldığıının ya da alışılmışlığın tersine, “Şimdi bunun sırası mı?” zihniyeti ülke yönetimindeki kamu hizmetlerinde uygarlaşma felsefesine aykırılığın göstergesi sayılmalıdır. Zaman zaman belli sektörlere ağırlık verilmesi, planlama önceliklerinin belirlenmesi başka şeydir. İnsan hayatını donatan uygarlık değerlerinin bir kısmını önemsememek, “sırası mı” diye ıska geçmek ise uygarlığın bütünselliğini kavramamış olmak demektir.

Tanpınar’ın, yakınması bu eksikliği anlatıyor. Çünkü uygarlığın birçok başka değerine de ülkenin siyasal gündeminde sıra gelmeyecektir... Bilimsel araştırmaya, bilim insanı yetiştirmeye, sanatın, kısacası yüksek kültürün ciddiyle ve etkinlikle desteklenmesine sıra gelmez. Çünkü uzun erimli, sabır gerektiren ve gösteriştan uzak yatırım iradesi ister.

Uygarlık, önce bir zihniyet meselesidir. Ölçütü, insanlığın yüksek kültür değerleriyle düşünmeyi bilmektir. Yani evrensel. Bu düşünme tarzında “sırası mı” sorusu mevcut olamaz. Edebiyat ile teknoloji, müzik ve tiyatro ile nükleer enerji, sanayi ile sporun bir sentezi olan uygarlığın ayrılmaz bileşenlerden oluştuğu kavranmalı ve algılanmalıdır.

Bugün şikâyetçi olunan çoğu sorunun temelinde sırası bir türlü gelmeyen iş ve hizmetlerin yıllar boyu savsaklanışının rolü yok mudur? Hiç kuşku duyulmasın ki gerçek, yeni, bütünsel bir uygarlığa giden yörünge ancak yüksek evrensel kültür kriterlerinin egemen olduğu bir kamu yönetimiyle gerçekleşebilir.

(1 Ekim 2010)

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

İngiliz edebiyatının renkli yazarı Oscar Wilde, 19. yüzyılın sonları ve 1900'lerin başlarında eserleri, düşünceleri ve yaşantısıyla Avrupa entelektüel ortamını dalgalandırmıştı. Wilde, eserleri kadar ilginç sohbetleri, anekdotları ile de tanınmıştı. Kendini “ben dehamı yaşantıma, eserime ise yalnızca hünerimi koydum” sözleriyle betimler. Wilde’ın hayal gücü yüklü gözlemlerinin sonu yoktur. Keskin bir eleştiri gücüne sahip olduğu gibi, benzetme ve fantezilerle donanmış anlatıları her yaştan insanın zevkle okuyacağı edebi metinlerdir.

Uygarlık denilen insan imalatı maddi ve manevi değerler silsilesinin yeryüzündeki serüvenini de biraz ironik sözlerle şöylece hikâye eder: “... Güneşin düşünceden nefret ettiğini fark ettiniz mi? Düşünce güneş önünde daima geri geliyor ve gölgeye sığıyor. Önceleri Mısır’daydı; güneş Mısır’ı zaptedince uzun zaman Yunanistan’da yaşadı (Yani Mısır’ı dan kaçtı). Daha sonra İtalya, ondan sonra Fransa... Şimdi bütün düşünce güneşin asla uğramadığı Rusya’ya, Norveç’e sürülmüş bulunuyor. Güneş, sanat eserini kıskanıyor.”

Wilde’ın İngiltere ve Fransa’da yaşamak zorunda kaldığı buhranlı günlerin karamsarlığıyla da beslendiği anlaşılan bu değinmelerin önemli gerçekleri vurguladığını da kabul etmeli. Zaten edebiyat ve sanatın bir işlevi de insan düşüncesini kışkırtıp basmakalıp alışkanlıkların üzerine çıkarmak, bireyi özgürleştirmek değil midir?

Gerçekten de uygarlık şu gök kubbenin altındaki yeryüzünde yüzyıllardan beri gezgin değil mi? Sıcak iklimin uygarlığın gelişmesi için elverişsiz olduğu görüşüne Berberi halkından İbni Haldun gibi, Fransız Hippolyte Taine gibi düşünürler tarafından da değinilmemiş midir?

Neyse biz şu yeryüzünde dolaşıp duran uygarlığa dönelim. Onun ilk şartının “yerleşiklik” olduğunu hatırlayalım. Wilde kısaca değiniyor ama biz biraz açalım. Uygarlığın eski Yunanistan’da geçirdiği zamandan insanlık için çok daha önemli ve etkili bir devresi, Roma Uygarlığı denilen, merkezi İtalya olan, hem uzun hem de geniş bir coğrafyayı kapsayan dönemdir. MÖ 2. yüzyıldan başlayarak Suriye, Mısır, Anadolu ve Attika Yarımadası ile Kuzey Afrika, Orta Avrupa, özetle bütün Akdeniz havzasına yayılan merkezi otoriteyi kuran Roma İmparatorluğu, birbirinden farklı kavimleri tarihte ilk defa ortak hayat değerlerine alıştıran ve bağlayan bir örgütlenmeyi başarmıştı.

Vatandaşlık kavramı Roma ile doğdu. Bütün İmparatorluk eyaletlerinde geçerli ortak vergi sistemi, ticaret usulleri, merkezi otoritenin sağladığı kamu hizmetleri, başta şehircilik, bayındırlık, imar ve ulaşım, su yolları, sağlık yapıları, siyasal rejim modelleri ve kurumları, düzenli ordu ve hâlâ esasları yürürlükte olan Roma hukukuna dayalı deniz ticaret kuralları, bu uygarlığın insanlığa armağanlarıydı. Eh, elbet “Pax Romana” denilen bu biraz da zoraki büyük örgüt, çoktanrılı inançlar dünyasının Batı’daki son uygarlığı oldu. Doğudan gelen (belki de Wilde’in dediği gibi güneşten kaçan) inanç dalgasının ve kuzeydoğudan akan insan sellerinin etkisiyle son buldu. Ama Roma uygarlığı insanlığın sonraki macerasının kılavuzu ve yeni zamanlar Avrupası’nın ana uygarlık damarı oldu.

Uygarlık yeni öncülerle yani girişimlerle coğrafyada gezmeyi sürdürdü. İnsan düşüncesi bazen Britanya adasında, bazen Fransa’da, elbet Almanya’da atılımlar yaptı. Avrupa’nın Ortaçağ’dan başlayarak büyük ölçüde ortak değerlerde bulunduğu, tarihten izleniyor. Uygarlık lokomotifinin buluşlarıyla, kurumlarıyla, imalatıyla Batı Avrupa’da seyrettiğini kabul etmek gerekir. Batı uygarlığının bu birikimi, İngiliz kültür tarihçisi Gordon Childe’in dediği gibi Avrupalı

siyasal güçlerin “... bir zamanların çok sayıdaki paralel kültürlerini fethedip onları haraca bağlamış olmasına dayanır” ama sonuç olarak insanlığın düşünsel, teknik, maddi ve manevi yüksek verimleri bu uygarlık veya kültür çevresinde oluştu.

Elbet, uygarlığın eski çağlardan beri gezindiği Mezopotamya’yı, Pers ve Sasani İran’ı, antik mirası Batı’ya aktaran İslam Ortaçağı’nın Arap/Endülüs devresini kaydetmeliyiz.

Ne var ki bugünkü dünyayı da belirleyen büyük düşünce akımları, sosyal mücadeleler çoğunlukla Avrupa sahnesinde oluştu. Uygarlık aynı zamanda siyasi, ekonomik, askeri varlık, kısacası “güç” demek değil midir? Bir başka deyişle “düşünsel ve fiziksel yaratıcılık ve eserler/ürünler sentezi” denemez mi? Buna göre uygarlık gezintisinin yaklaşık 16. yüzyıldan 1920’lere kadar Pax Romana kadar olmasa da İngiliz aklı ve gücünün istasyonunda konakladığı gözlemlenebilir. Ama uygarlık bir yandan boy atacak, yeni meyveler verecek bir yeni iklimi 18. yüzyıl sonlarında buldu ve oraya yelken açıp filiz verdi, parladı: Kuzey Amerika. Artık iki Batı vardı. II. Dünya Savaşı bu iki Batı’nın güç paylaşımı gibidir. Ama bu defa uygarlık kendine bir başka alan daha buldu: Rusya ovaları. İnsanlığın değişik bir sosyal deneyimi Doğu Avrupa ve Asya bozkırlarında yaşandı.

Uygarlık gezmeye devam ediyor. Asırlardır Batı’da kaldığı için canı sıkılmış olabilir. Doğu’ya seyahate çıktığı seziliyor. Yeryüzünde coğrafyası ve halkı değişmeyen en eski yerleşke olan Çin’in, bir başka Asya devi Hindistan’ın uygarlığın yenilenme alanları olacağı görülüyor. Ne yapalım, zaten bu uygarlık denen “gezgin”in doğum yerinin Doğu’da olduğu söylenmiyor mu? Durmuyor, hem gelişip serpiliyor hem mekân değiştiriyor.

Uygarlığın gezginliğine inanmazlık etmemeli. Bırakın dolaşsın! Zaten bir yerde kalışı çok uzadı mı galiba ben-

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

cilleşiyor, insancılığını unutuyor, kabına sığamayan su misali çevresine zarar verebiliyor... Eski deyimdir, insanlar için söylenir: “Tebdil-i mekânda ferahlık vardır.” Uygarlığın mekân değiştirip gezinmesinde de herhalde sayısız faydalar olmuştur, olacaktır.

Düşünülmesi gereken, bizlerin de özlemi olan bu uygarlık denen yüksek insanlık değerlerinin Batı’dan Doğu’ya, Asya’ya yayılırken sevgili ülkemizi atlayıvermesidir. Eh!... Uygarlığın yalnızca maddi, teknolojik verimlerini ithal edip zihniyetini, yaratıcılığını ve özgür düşünme kavramını görmezden gelerseniz o da sizi ıska geçer.

(12 Kasım 2010)

UYGARLIĞIN ÖLÜSÜ VE DİRİSİ

Tarihçilerin, bilim adamlarının uygarlık diye tanımladığı insan elinden ve zihninden çıkma maddi ve manevi ürünlerden oluşan değerler örgütünün tarih boyunca yeryüzü coğrafyasının başka başka bölgelerinde değişik örneklerinin yaratılageldiği bilinir. Bunların kanıtları da müze, arşiv ve kütüphanelerde saklanır ve sergilenir.

İnsanlığın geçmişine bakınca, uygarlığın dünyayı gezip dolaşmış olduğunu, yerleştiği yerlerde kimi zaman uzun, bazen de daha kısa yaşadığını ve öldüğünü de görüp öğreniyoruz. Amerika kıtasının “İnka, Maya, Aztek”, Önyasya veya Ortadoğu’da batılı tarihçilerin “Bereketli Hilal” diye nitelendirdiği Mezopotamya’nın “Sümer, Babil, Asur”, Nil havzasının Mısır, Anadolu’nun “Hitit, Frigya”; İran’ın “Sasani” uygarlıkları ölmüş olanlardandır. Ölü uygarlıklar gibi ölü diller de vardır. Sümerce, Hititçe, Akadca gibi dilleri, Mısır hiyerogliflerini filolog ve epigraflar yazılarından çözmüştür. Nasıl konuşulduğu ise tabii ki meçhuldür.

Eserlerini, ürünlerini müzelerde tanıdığımız bu uygarlıklar, varlıklarını çeşitli nedenlerle sürdürememişler, yok olup gitmişlerdir. İnsanlığın yeryüzündeki gelişim serüveninde birçok ölü uygarlık yatmaktadır. Bunların arasında mesela Sasaniler gibi yaklaşık dört yüz sene veya Hitit ve Mısır gibi bin seneyi aşkın bir zaman diliminde yaşayanlarından haberdarız. Demek ki insanlığın eski zamanları varlıklarını yalnızca kalıntı ve buluntulardan anlayıp görebildiğimiz birçok ölü uygarlık modeliyle doludur.

Fakat insanlığın eriştiği veya yaşamakta olduğu değerler sisteminin bu ölü uygarlıkların mirası üzerine kurulduğunu düşünmek ve söylemek inandırıcı olmaz. Fazlasıyla zorlama ve kurgu olur. Zaten böyle bir bağlantı olabilseydi, onlara ölü uygarlık diyemezdik; ölü diller de olmazdı.

O halde insanlığı bugüne ulaştıran tarihi aşamaların başlangıcını daha gerçekçi biçimde sorgulamalı. Bunu tespit için sağlam bir kanı veya veri, kaydedilmiş ve bu surette sonraki nesillere aktarılabilmiş yazılı anlatımlardır. 19. yüzyılın ünlü Alman tarihçisi Leopold von Ranke, dünya tarihini bu yazılı kaynakların bize söyleyecekleri ve anlaşılır düşünce düzeyine yükselmiş olanlarıyla başlatmayı doğru saymaktadır. Bu yaklaşım tutarlıdır. O halde tespitlere devam edelim.

Peki sonra ne oldu? Günümüzde birden çok uygarlık modeli veya zihniyetinden söz edebilir miyiz? Yoksa insanlık yüzyılların deneyimleri sonucunda başka ve sürdürülebilir bir uygarlık aşamasına mı erişti?

Öyle görünüyor ki bu uygarlık denen ve doğaya insan tarafından eklenen icatlar bütünü, hemen hemen 2000-2500 yıldır, bazen duraksayarak da olsa kesintiye uğramadan gelişip olgunlaşmakta ve kökleşmektedir. Yani insanlık sürdürülebilir bir uygarlık model ve anlayışını yakalayıp benimsemiştir. Coğrafyası da Avrupa'dır.

Batılıların bugünkü uygarlıklarını antik Yunan ve Roma'ya dayandırdıkları alışlagelmiş görüşü basmakalıp sayılamaz ve yabana atılamaz. Çünkü von Ranke'nin dediği gibi yüksek düzeyde düşünce ve edebi anlatımın ilk yazılı kaynakları o dönemden kalmaz.

Özellikle Roma Uygarlığı, modern dünyanın hukuktan ticarete, şehircilikten askerliğe, vatandaşlık kavramına, siyasal kurumlara, bayındırlık yapılarına kadar bütün atılımlarının kaynağı değil midir? Bertrand Russel'in deyişiyle Roma İmparatorluğu, insanlığı ortak değerlere yönlendiren ve bunu geniş bir coğrafyada uygulayabilen ilk uygarlıktır. Yazılı anlatımın yani felsefe ve edebiyatın ortaya çıkışı ve yükselişi, mimarlık, heykel ve resim sanatlarının gerçekliğe doğru evrilmesi Roma'dan itibaren Avrupa'da, araya yalpalamalar, yavaşlamalar girse de pekâlâ aynı doğrultuda sür-

müştür. Kısacası Avrupa, bu mirası yoğurup gelenekleri işleyerek özgün ve en önemlisi evrensel kabul gören bir değerler sisteminin sahibi olmuştur. Günümüz dünyası Roma'dan bu yana ve özellikle 14. yüzyıldan başlayarak giderek yükselen bu Avrupa uygarlığının her alandaki verimleriyle yaşamaya çalışmakta değil midir?

Artık ölü uygarlıklar döneminde olduğu gibi farklı uygarlıklar yok. Farklı coğrafya ve kültürel geleneklerin ülkeleri de insanoğlunun Avrupa'da geliştirdiği bu uygarlığın değerlerini esas almıyorlar mı? Artık aynı uygarlık modeli yeryüzünde geziyor. Amerika kıtasına, Çin'e, Japonya'ya egemen oluyor. Yani birden çok uygarlık modeli/zihniyeti yok. İnsanlık binlerce yıllık deneyimden sonra akıl ve bilimin pusulasıyla yenilenebilir, sürdürülebilir evrensel kabul gören bir değerler sistemini büyük ölçüde benimsemiştir. Hristiyan aleminin geliştirip şekillendirdiği modelin verimlerini Budist ve İslam Asya ülkeleri de Musevi çevresi de ister istemez benimsemiyorlar mı?

Eleştirilecek yanları ne olursa olsun Avrupa uygarlığını (Batı) ayırt eden ve üstün kılan değerleri, "bilgi birikimi, bu birikimin ürünü fiziksel, teknik, estetik verimler, kurumsallık ve elbet entelektüel ve politik bilinç" diye özetleyebiliriz. Roma çağından 21. yüzyıla yaratıcılık durmaksızın gelişmiş ve bu sayede sürdürülebilir nitelik kazanmış tek uygarlıktır.

Şunu çekinmeden söyleyebiliriz: Büyük Çin ülkesi de Hindistan da Brezilya ve Arjantin de İran da artık Batı uygarlığının esaslarıyla yaşamak istiyor. Karşı çıkışlar, siyasal mücadeleler farklı uygarlık arayışıyla ilgili değil, milli çıkarlar sebebiyledir. Üretim yöntemleri, teknoloji, bilim anlayışı, insan yetiştirme düzeni hep aynı anlayışın yörüngesindedir. Zaten bu yörüngeye tam anlamıyla oturmayanlar gelişme yolunda yaya kalırlar. 14. yüzyıldan başlayarak insan zekâsı ve yaratıcılığının en üst düzeydeki düşünsel, fiziki, es-

tetik eserlerinin sahibi bu uygarlıktır. Dolayısıyla uygarlığı buna göre tanımlamak gerekir. Bu yüzden çağımızda diri, yaratıcılık ve yenilik yeteneğini kaybetmeyen sürdürülebilir uygarlık modelinin yanı sıra iktisatçıların az gelişmiş dedikleri uygarlaşma çabaları bulunmaktadır. Bunlara da “sürünce-medeki uygarlıklar” veya “uygarlığın bekleme odasındakiler” diyebiliriz.

Batı uygarlığı, bilimiyle, sporuyla, teknolojiyle, eğitimiyle, yüksek sanatlarıyla, ekonomisi ve endüstrisiyle, hukuk sistemiyle, sağlık politikalarıyla ve bu alanlardaki kurumlarıyla tam bir bütünsellik demektir. Uygarlığın bu bütünsel yapısını kavramazsanız, mesela dini eğitimle de uygarlaşabileceğinizi zannedersiniz, yolda kalırsınız. Uygarlığın gereklerini tam olarak uygulayanlar bu kervana yarım yamalak katılma kurnazlığında olanları uyarmazlar; sömürürler. Belki de bu sömürüyü yaratıcılıklarının, buluşlarının, keşiflerinin ve bu yolda harcadıkları çabaların verdiği hak sayıyorlardır; kim bilir!

(21 Kasım 2014)

“UZAKBATI”?!

Şu yaşamakta olduğumuz günlere kadar insanlığın büyük bölümünün hayat tarzına ve değerlerine yön veren, “Batı uygarlığı” denilen Avrupa gücüydü. Amerika Birleşik Devletleri de 20. yüzyılın ilk çeyreğinden beri bu uygarlık çevresinin adeta lokomotifi oldu. Şöyle tarihin penceresinden bakarsanız, aşağı yukarı üç bin yıldır önce Akdeniz yöresi ve 1400’lerden başlayarak ona eklemlenen Atlantik açılımıyla Avrupa ve Akdeniz bölgesi insanlığın tabiata egemen olmada yani doğayla mücadelede, yeryüzü zenginliklerinin sömürülmesinde ve sonuçta maddi ve manevi olarak gelişmesinde öncü, dolayısıyla her bakımdan güç merkezi olmuştur. İnsanlığın hemen hemen bütün ileri atılımları, sosyal oluşumlar, değerler, alışkanlıkların ve geleneklerin yerleşmesi, bunların diğer bölgelere kısmen de olsa ulaşması “Batı” adı verilen bu bölgenin yaratıcılığı ve dinamizmiyle yayılıp gerçekleşti.

İnsanlık yeryüzünde olup bitenleri genellikle Batı değerler sisteminin bakış açısıyla görmeye alıştı. Bu durumun dünyanın her yerinde aynı derecede yaşandığı iddia edilemez. Ne var ki bazen zorla, bazen çaresizlikle veya uyum sağlamak ihtiyacıyla Batı merkezli değerler sistemi siyasette, ticarette, üretim modellerinde, kültürde, özetle insan hayatını etkileyen ve belirleyen bütün unsurlarıyla yerkürenin diğer bölgelerinde değişik ölçülerde de olsa daima varlığını hissettirdi.

Doğanın verdiği servetlerin paylaşılmasında bu uzun tarih boyunca karar verici ve düzenleyici, daima Batı dünyası yani ülkeleri oldu. Uluslararası ilişkilerdeki siyasi, ekonomik, sosyal bütün ilişkilerin kurallarını, hukukunu bu bölgenin ülkeleri belirledi; diğerleri buna ister istemez uy-

du. Uluslararası örgütleri, kurumları Batı dünyası belirledi ve kurdu. Hepsinin idare merkezleri de yine Batı'da konumlandı. 19. ve 20. yüzyılların büyük savaşlarını, siyasal ekonomik mücadelelerini Batı ülkeleri düzenledi ve yürüttü. İnsanlığa yön veren düşünce akımları da elbet o çevrede doğup yaygınlaştı.

Merkez, 20. yüzyılda ABD'yle genişledi. Hatta bu coğrafyanın 1945'ten sonra kurulan askeri gücünün örgütüne de Kuzey Atlantik Paktı (NATO) dediler. Komuta merkezini de Paris'e yerleştirdiler. Daha sonra Brüksel'e nakledildi ise de ruhunun merkezinin Washington'da bulunduğu da pekâlâ bilindir.

Yeryüzünü “Doğu”, “Batı”, “Yakındoğu”, “Uzakdoğu” vb. terimlerle tanımlayan da yine Batı uygarlık çevresidir... Çünkü dünyanın ağırlık merkezi orasıdır. Coğrafi terminoloji de ona göredir. Bağdat oraya göre “Ortadoğu”dur; Şanghai da yine oraya göre “Uzakdoğu”dur.

Şimdi gelelim bugünden geleceğe bakışa... İsterse-niz “falcılık” deyin, şöyle ya da böyle “dünyanın ağırlık merkezi” değişiyor. Artık yıllanmış Avrupa, daha dinç olan ABD entegrasyonlu Batı, üç bin yıllık iktidarını usul usul yitirmekte; belki de hızlı hızlı. Hangi uzunluktaki zaman dilimine yavaş, hangisine hızlı diyeceğinize bağlı. Yerküredeki şu son Ortadoğu ve Akdeniz kargaşalarının sebebi (Hemen isim de taktılar; yok Arap Baharı imiş.. Acaba ilkbahar mı, sonbahar mı?!) acaba o ülkelerin meseleleri midir yoksa “Batı” ile Doğu'nun, başka bir deyişle Atlantik ile Pasifik'in güç paylaşımıyla bağlantılıdır diye mi düşünmeli?

Görünen o ki Asya coğrafyasının dev güçleri Çin, Rusya ve Hindistan, dünyanın ağırlık merkezini Doğu'ya kaydırıyorlar... Artık güç mücadelesinin ve yeryüzü sözcülüğünün merkezi üç bin yıldan sonra Doğu'ya göç etmekte. Unutulmasın ki Pasifik'te bir de Avustralya diye, Yeni Zelanda diye büyüklükler var. Hele hele Avustralya, bakirliği ve

nüfusunun azlığıyla son derece çekici bir coğrafyadır. İkinci Paylaşım Savaşı'nda, o kıtanın çekiciliğinin bir başka Pasifik ülkesince tespit edilip tadına bakma girişimini de unutmamak gerekir. Kısacası gelecek, Pasifik ve Hint okyanuslarında şekillenecek gibidir ve "gibi" den ilerde bir aşamaya gelinmiştir...

Kim bilir, bir zaman sonra kavramlar ve algılamalar da nasıl değişecektir. Mesela belki de kırk elli yıl sonrasının insanları Avrupa'yı "Uzakbatı" olarak isimlendireceklerdir. Bağdat da "Yakınbatı" sayılacaktır; ABD'ye ise herhalde "Yakındoğu" denecektir. Öyle ya, ağırlık merkezi Pasifik'e kayınca yeryüzü nimetlerini dağıtan karargâh da oraya taşınacak, çok şeyin şekli ve değeri de orasının yaklaşımına göre yeniden tanımlanacaktır.

Türkiye, dünyada dehşetli bir şekilde değişmekte olan jeopolitiği algılamak zorundadır. Bugünün görünümünün arkasında bambaşka bir gelecek oluşuyor. Fark etmeli.

(2 Aralık 2011)

GELİŞMİŞLİK-UYGARLIK

Gelişme/gelişmişlik genellikle iktisat biliminin kavramı ve terimi olarak gündelik dile gelip yerleşmiştir. Yine iktisatçılar ülkelerin gelişmişlik derecesini tespit için çeşitli ölçütler alırlar. İstatistiklerden sonuçlar çıkarırlar. Sözelimi kişi başına elektrik tüketimi, kâğıt tüketimi, milli gelir düzeyi ve asıl fert başına düşen gelir ya da eğitim düzeyi, sanayi malı üretimi, ihracat ve cari açık gibi göstergelerin gelişmişliğin ölçümünde uzmanlarca ve OECD gibi milletlerarası kuruluşlarca kullanıldığını biliyoruz.

Tabii bu arada “kâğıt tüketimi”nin artık ölçüt alınmayacağını da iddia edip bilgiçlik taslayabiliriz. Öyle ya bilgisayar, internet, e-posta ve iPad âleminde yaşamıyor muyuz? Yazma ve okumanın pabucu dama atıldığına göre kâğıt, ölçüm birimi olmaktan çıkmış sayılır.

Öte yandan gelişmişlik ve uygarlığın hemen hemen aynı coğrafyada buluştuklarını da söyleyebiliriz. Görünen odur. Gelişmişlik yakın zamanlara ait bir terimken uygarlık çok eskilerden gelen bir niteleme. Zenginliğin ise belki bir gelişmişlik ölçütü olması mümkün. Uygarlık ölçüsü olması ise kuşku.

İnsanlık tarihi boyunca uygarlığın çeşitli dönemler geçirdiği görülür. Tarihçiler, insanın yeryüzündeki serüvenini belli tanımlara göre adlandırıp sınıflandırmışlardır. Evrim teorisini, jeolojik evreleri, çok eski zamanları ve onlardan kalan buluntuları bir yana koyalım... Şöyle insanoğlunun yazıyla tanışmasını yani iyi kötü bir yazı kullanmaya başladığı devri başlangıç alalım. Aşağı yukarı beş altı bin senelik bir süre, uygarlık dediğimiz insan imalatı (yapımı) maddi ve manevi değerlerin üst üste birikimini izlemek için yeterlidir.

Bu sürede, farklı coğrafyalarda farklı uygarlıkların doğduğunu, sonra son bulduğunu da bilmekteyiz. Yerküremizde geriye bıraktıkları kalıntılardan, eserlerden, araç gereçlerden, yazılı kaynaklardan varlıklarını ve kimi özelliklerini öğrendiğimiz birçok “ölü” uygarlığın izleri toprağın altında ve üstünde ve elbet müze ve kitaplıklarda görülebilmektedir. Ölmüş uygarlıkların “ölü diller”i de vardı. Bazılarını uzman filologlar şifre çözer gibi inceleyip okudular. Ama konuşamadılar. Çünkü onlar sürdürülebilmiş değillerdi.

İhtiyar denen dünyamızda ölüp gitmiş bu uygarlıkları geçelim. Günümüze gelelim. Açıkça ve net bir biçimde görülen şudur ki yaşadığımız çağda evrensel ölçekte başat olan, geçerliliği, yaşanırılığı beğensek de beğenmesek de kabul gören tek bir uygarlık vardır... Bu da “Batı Uygarlığı”dır. Aslı ve kökeni, evrimi Avrupa’da olan değerler sistemi ve onun ürünleridir. Bunu ister Roma Uygarlığı’ndan başlatın, isterseniz 1400’den. İnsanlığın en üstün ve yüksek düşünsel, bilimsel ve bunun sonucu olarak yaratılmış/oluşmuş fiziksel ve manevi estetik eserleri, mamulleri, kurumları Batı Uygarlığı’nın ürün ve verimleridir.

Yaşadığımız dünyanın birey, toplum ve milletlerarası ilişkilerinde belirleyici olan kural ve geleneklere varıncaya kadar geçerli bütün değerlerin Batı Uygarlığı’na ait olduğunu söylemek abartı değildir. Avrupa doğumlu ve eğitilmiş bu uygarlığın artık ABD ve Uzak Asya’da da başka birçok ülkede de esas kabul edilmesi, onun Batı Uygarlığı niteliğini ve adını ortadan kaldırmıyor. İnsanlığın uygarlık pusulası halen budur.

Bu uygarlığın ölçütleri, iktisatçıların ölçütlerinden ibaret değil. Milli geliri ve fert başına geliri çok yüksek olan Arap Emirlikleri, Suudiler ve emsali ülkeler, hatta füze hızıyla gelişen Kore, uygarlık ölçütleri açısından geçer not alabilir mi?

Batı Uygarlığı, diyelim ki yaklaşık 600 yıldır insanlığın öncüsü... Özelliği yaratıcılığını kaybetmemesi. Bu saye-

de sürekli yenilikleri, gelişmeyi, zenginleşmeyi başarmasıdır. Bunun da sebebi, bilindiği gibi akıl ve bilimi şaşmaz pusula olarak benimsemesidir.

Uygarlığın herhalde birinci ölçütü araştırma, buluş, yaratıcılık, orijinallik ve böylece sürdürülebilir bir gelişme ve kalkınma modelini gerçekleştirebilmedir. Mesela “patent” veya “telif hakları” sayıları uygarlığı ölçebilmek için uygun ölçütlerdir. Toplumdaki sorgulama bilincinin varlığı bir başka ölçüttür; tabii akıl ve bilim ilkelerine göre. “Yaşam kalitesi” diye Türkiye’de de reklam dünyasınca piyasaya sürülen kavramın uygar ülkelerde başka derin anlamı vardır. “Konfor” hevesinden öte entelektüel ve elbet estetik boyutu vardır. Yüksek sanat ve bilim üretimi ve tüketimiyle bağlantılı yanı vardır. Güzel Sanatlar’ın, işlenmiş yüksek müzik ve sahne hayatının üretilip tüketilme oranı uygarlık ölçütüdür. Uygar ülkenin yalnız yöneticileri değil, halkının büyük kısmı da yüksek sanat ve bilimden yoksun bir uygar hayat olamayacağının bilincindedir. Bunlar olmadan teknolojinin, imalatın, sanayinin yani özümsemiş/içselleştirilmiş bir konforun olamayacağının da bilincindedirler. Hayatın her alanındaki her sektöründeki kurumlaşma ise uygarlığın sosyal yapıdaki somut göstergeleridir.

İthal mal tüketimiyle, taklit ve transfer akılla uygarlık olmaz. Entelektüel donanım olmayınca cadde yaparsınız ama kaldırımını 40 cm yükseklikte döşersiniz. Bina yaparken mimarlık sanatını umursamazsınız. Şehri, sanayi tesislerini, iş yerleri dahil her türlü yerleşkeyi oluştururken estetik unsurun gözetilmesi, uygarlık ölçütlerinin vazgeçilmezlerindendir. Yerleşkelerdeki bitki ve ağaçların seçimi, planlı dikimi kadar onların bakım ve budanmasındaki bilgi ve özen uygarlık göstergesidir. Ya gürültü kirliliğine, çarpık sokak döşemelerine, çirkin/orantısız okul binaları ve onların ruhsuz avlu ve bahçelerine çocuklarımızı göndermeye alışmak ne ola ki?

TARİHSEL ESERLER UYGARLIĞIN TERAZİSİDİR

Kültür mirası yapılar, başta İstanbul olmak üzere çok sayıda şehir ve çeşitli ölçekteki yerleşkelerde sanki imarlaşmanın engeli diye sürekli tartışma konusudur. İşin garip tarafı “milletimizin geleneklerinden” dem vuran, muhafazakârlığıyla övünen “imarıcı”, “değişimci” idareler veya siyasilere, tarihsel eserlerden en çok şikâyetçi olanlardır. Biraz fazla beylik kaçacak ama taze olduğu için hatırlatalım: Ülkenin başbakanı Yenikapı’daki tarihsel kalıntılardan son derece aşağılayıcı/küçümseyici bir üslupla yakınmadı mı? İdarecilerimizin, hatta konunun/mesleğin bilirkişileri sayılan “Kültür Varlıkları Kurulları”nın kararları ortada değil mi? Sultanahmet’te eski Bizans Sarayı’nın üstüne otel yapılması kararı bile bile, göz göre göre nasıl verilmişti? Ama bunlar belki devede kulak kalır. İstanbul ve bütün ülke yerleşkelerinde hem değerli mimarlık eserleri hem “sit alanları” denilen özel yapı karakteri taşıyan şehir dokuları veya doğal çevre yıllardır yok edilip duruyor. İstanbul’un, Bursa’nın, Karadeniz sahil şeridindeki yerleşmelerin bırakın yüz seneyi, kırk elli yıl önceki resimlerine bakarsanız, aynı yerler olduğunu anlamanız imkânsızdır.

Eski eserlerin, kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi şeklen Anayasa’da bile, üstelik iki ayrı maddede yer almıştır. Elbet özel kanunlar da vardır. Ne tuhaftır ki kanunları çıkaran hükümetlerin çeşitli idareleri, belediyeler bu kuralların üzerinden atlamaktan geri kalmazlar. Yurttaşlarımızın ise genellikle böyle bir dertleri yoktur. İstanbul’daki Süzer Plaza macerasını unutmamalı. Onun uğruna imar planları değiştirilmiş ve “gök kafes” yargı kararlarının üstünden uçarak inşa edilmiş değil midir? Park

Otel uzun serüvenlerden sonra vızır vızır yapılıyor. Kimse-
nin gıkı da çıkmıyor.

Şimdilerde bir de eski ahşap konutlara öykünerek binalar yapıp güya gelenekleri yaşatma modası var. Böyle projelere kalkışmak mimarlık ve estetik düzey meselesidir. Heveslenmekle olmaz. Ortaya genellikle “kitsch” ürünler çıkar. Geleneği sürdürebilecek olan ancak yaratıcı, sağlam formasyonu olan bilinçli mimarlardır. Gayretkeşlik ve heves-kârlıkla şehrin fiziksel çehresiyle oynanmaz. Geleneksel diye minareleri orantısız, kitlesi deforme camiler ortalığı kaplar. Geçmişte İslam âlemindeki en güzel camileri inşa etmiş olan millet, 21. yüzyılda en çirkin camileri yapar duruma düşer/düşmüştür.

Restore ediliyor diye feci şekilde değişikliğe uğrayan, özelliklerini yitiren çoğunluğu dini eser olan kültür mirasının uğradığı tahribat artık “gelenekselleşti” (!) Ciddi meslek adamlarının içi sızlıyor. Mermer cami şebekelerini (asma/korkuluk/parmaklık), ahşap veya mermer oymalı/işli minberleri, mihrapları yeşil yağlıboyayla boyama yetkisine sahip imamların eline düşmüş bir gelenek (!) anlayışıyla karşı karşıyayız. Yılların “Galata Rıhtımı”na “Galata Port” ismini yakıştıran muhafazakâr “gelenekçi” anlayışa yükseldiğimiz anlaşıyor. Acaba bunlara “geleneksel modernite” mi demek gerekiyor? Belki yakında Haliç’te, pardon “Golden Horn”da “Uluslararası Darülfünun Kürek Yarışları” da düzenlenir; mesela saltanat kayığı taklitleriyle... Tarihsel geleneğimizi modern bir anlayışla canlandırmış olur muyuz?

Büyük Rus şairi ve yazarı Puşkin, “Eski eserler, anıtlar, kanıtlar kül değil ateştir; çünkü insanlığın geçmişini aydınlatır; görmemizi sağlar” demiş iki yüz sene önce Bugün, sürekli tarihsel geçmişle övünülen, artık magazinleşen ve “turistikleşen” İstanbul’da işin aslına bakarsanız dehşetli bir kültür mirası erozyonu yaşanmış ve yaşanmaktadır. Londra, Roma, Paris, Floransa, Madrid gibi eski ve tarihsel

merkezlerle kıyaslanınca İstanbul'un mimari karakter yoksunluğu apaçık ortaya çıkar. Zaten asırlar boyu çok bakımdan yoksul olan şehrin, olduğu kadarıyla var olan tarihsel dokusu da elli altmış senede eriyip gitmiştir. Şair Yahya Kemal'in ünlü "Koca Mustafapaşa" şiirinde: *"Örtüyor fakrı (yoksulluğu) asaletle çekilmiş perde. / Kaldırımsız, daracık eğri sokak, doğru sokak... / Her geçildikçe basılmış ve düzelmiş toprak. (...) Bu vatandaş biraz ahşapla, biraz kerpiçten / Yapabilmiş bu güzellikleri birkaç hiçten"* diye tasvir ettiği konut etnografya/folklorundan veya yapı tarzından tesadüfen, birkaç göstermelik örnek kalabilmiştir. Sayısız kâgir ve taş tarihsel devlet mimarisi eserlerinin de imar sevdasıyla nasıl yıktırıldığı bilinmektedir. Yalnız İstanbul'da mı? Başta söylediğimiz gibi bütün Türkiye tarihsel kültür mirası tahribinden ağır yaralıdır.

Uygarlık zor iştir. Yalnız zenginleşmekle de mümkün olmuyor. Olsaydı Suudi memleketi de olurdu, örneği çoğaltabilirsiniz.

(8 Şubat 2013)

DEMOKRASİ ZOR İŞTİR

Antik Ege uygarlığı döneminden yani yaklaşık 2.500 yıldan bu yana demokrasi, insanların ve toplumların tanıştığı bir yönetim ve dolayısıyla yaşama modelidir. MÖ 5. yüzyılda yeryüzünde görülmüş, sonra uzun süre ortadan kaybolmuş. Tabii ilk uygulandığı yerdeki biçimi bugünün dünyasında tebessümlere yol açar... Ünlü Perikles'in Atina demokrasisinde sosyal haklar yalnızca Atina yurttaşlarına ve önce erkeklere özeldi. Nüfusun yarıdan çoğunu oluşturan ve Atina'da yaşayan köleler demokrasinin nimetlerinden (!) yararlanamazdı. Zaten dönemin ünlü filozofları Sokrates, Eflatun (Platon) ve birçoklarının demokrasi rejimi için son derece aşağılayıcı yargıları vardı. Bu rejimin niteliksiz yönetime yol açtığını söylemişlerdir.

Her neyse, tarihin derinliklerinden yakın zamana ve günümüze doğru gelelim... Bu demokrasi denen ve sevgili ülkemizde de yarım asırdır dillerden düşmeyen şey, işin aslına bakarsanız siyasal bakımdan farklı modelleri olan bir yönetim biçimidir. Demokratik hayat tarzı ise galiba işin püf noktasıdır. İşin esası ve zor olan tarafı da galiba budur.

Türkiye'de bir anket yapılırsa başta politikacıların konuşmalarda en sık ve çok kullandığı sözcük, herhalde demokrasi olur. Politikacıların demokrasi sözcüğünü kullanmadan, mesela iki yüz kelimelik bir söylev vermeleri olanaksız hale gelmiştir. Son yıllarda bu sözcük artık her zorluğa açacak bir anahtar, sorunları çözecek sihirli bir değnek gibi kullanılır ve kabul edilir olmuştur. Hiç de öyle değildir.

Hemen şunu da vurgulamalı ki demokrasi birden çok partili ve genel oya dayalı bir yönetim sistemi olmaktan ibaret değildir. İkinci bir vurgulama daha: Türk demokrasisi, yine genellikle kabul edildiği gibi, Avrupa'ya göre çok genç

ve yeni de değildir. İşin özüne inersek demokrasi kıta Avrupası'nda da bal gibi İkinci Büyük Savaş sonrasında oluştu. Günümüzde benimsenen demokrasi modeli, esas itibarıyla yalnızca Anglosakson ülkelerinde mevcuttu. Yani İngiltere ve ABD'de yaşıyordu. Zaten doğumu da oralaradır. 20. yüzyılda kıta Avrupası çalkantılar içinde, acemi demokrasi deneyimleri geçirmişse de 1945'e kadar burada otoriter rejimler egemendi. Fransa emekliyordu. Ünlü İngiliz devlet adamı ve başbakanlarından Winston Churchill 1930'da, Almanya'nın kraliyet rejimiyle yönetilmesinin, geleneğin sürdürülmesinin doğru olacağını, demokratik modelin oraya uyarlanmasıyla kargaşa yaratacağını savunmuştur. Ne gariptir ki o zamanki Almanya'nın başkanı ihtiyar Mareşal Hindenburg da esasında, Birinci Büyük Savaş sonrasında yol verilen Kayzer'in dönmesini arzuluyordu. Özetle demokrasi bir Anglosakson icadı rejimdir.

Gelelim hayat tarzına... Demokrasinin her şeyden önce bir sanayi ülkesi ve şehir kültürü rejimi, daha da açıkçası gelişmiş ve zengin ülke rejimi olduğunu söyleyebiliriz. Dünyanın siyasal haritasına baktığımız zaman bunu otomatik olarak görürüz. Şehir kültürü çok şeyi tanımlayan bir kavramdır. Demokratik hayat tarzının ifadesidir. Çok partili, genel oylu yönetim kolaydır da asıl zor olanı, hayat tarzını gerçekleştirmektir. Çünkü şehir kültürü denen şey ayrıntılarıyla işlenmiş bir kurallar, ilkeler ve daha da önemlisi "teamüller" örgüsü, sentezidir. Bu hayatın yaşanması, ister istemez eğitim düzeyiyle doğru orantılıdır. Demokratik hayat tarzında bireylerin, yurttaşların hakları esastır ama kurallar da bu hayatı düzenler. Mesela yurttaşlar kamuya ait arazilere akıllarına estiği gibi sahip çıkıp başkalarının aleyhine kazançlar elde edemezler. Denizi doldurup ticari tesis kuramazlar. Şehir kültürünün bir unsuru olan polis, evde şiddet görüp karakola sığınan kadına kocasının yanına dönmesini, katlanmasını söyleyemez. Söylerse suçlu olur ve ha-

pı yutar. “Polis” zaten şehir demektir. Yani kırsal kültürün değil, şehir kültürünün unsuru olması gerekir. Yine mesela demokratik hayat tarzında yurttaşlar dükkânlarının önlerine, kaldırımlara istedikleri gibi döşemeler, çıkıntılar yaptıramazlar. Deterjanlı sularla dükkânı veya arabalarını yıkayıp sokağa su akıtamazlar veya esnaf, kendi mağazasından sokağa doğru keyfine göre müzik bağırtamaz.

Kırsal alışkanlıklar ve kültür ile demokratik şehir hayatı bağdaşmaz. Bu rejimin temel bir kuralı ve zorunlu vatandaşlık görevi (evet görevi) ise vergilendirme ve vergi ödemedir. Dikkat buyurula! Kaçak elektrik ve su kullanma ağır suçtur. Burada daha birçok örnek saymaya imkân ve gerek yok. Kısacası demokratik hayat tarzı, kurallar bütünü bir disiplin rejimidir. Bu kültür, ortak şehir değerlerine uyum sağlamayı başaranlara mutluluk getirir. Tersisi ise...

Demokrasi çoğu ülkede ciddi ve uzun savaşımaların sonucunda kurulmuştur. Ağır bedeller ödenmiştir. Türkiye’de ise tamamen Cumhuriyet rejiminin armağanı olarak adeta gökten inmiştir. Hani tepeden inmecisi Cumhuriyet diyenler var ya, işte Türkiye toplum hayatına demokrasiyi o tepeden inmecisi Cumhuriyet “tepeden” sunmuştur.

(9 Kasım 2012)

CUMHURİYET-ŞEHİR-SANAT

Günümüz Türkiye'sinde hiç değilse belli merkezlerde gerçekleşen yüksek sanat etkinliklerinin çoğu, bu ülkenin sosyal hayatında ancak yetmiş seksen yıldır yer aldı. Hatta denebilir ki yalnız izleyiciler, okuyucular değil, sanatçılar, edebiyatçılar bile birçok sanat türü, tekniği ve formuyla on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren tanıştılar ve asıl yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ürettiler, icra ettiler.

Türkiye, şehir hayatının değerlerini yaygın olarak Cumhuriyet yıllarında yaşamaya başladı. Sözelimi spor, spor gösterileri ve yarışmaları; dergi, kitap ve kütüphane; tiyatro temsilleri, sanat etkinliklerinin desteklenmesi gibi halk kültürüyle ilgili çalışmalar ülke coğrafyasını kapsayan bir kamu hizmeti olarak ilk defa yeni siyasal rejimle, canlanabildiği kadar canlandı.

Unutulmamalı ki 1920'ler Türkiye'si on, on iki milyonluk kırsal ve "sarı" bir ülkeydi. Yoksul ve yoksun. Yalnızca İstanbul ve İzmir kısıtlı, sınırlı bir şehirselle yaşam biçimine sahipti. Bursa, Samsun, Edirne gibi eski merkezler geleneksel kasaba hayatından çok ileri değildi.

Cumhuriyet kurucularının kutsal kavramı "uygarlık"tı. Cumhuriyet serüveni "uygarlıkla danstır" dersek yanlış olmaz. Kurucu iradeye göre "Uygarlık ve gelişip ilerleme, şehirlerin ürünüdür. Bir milletin bilgi birikimi, sanat, ticaret kaynağı şehirlerdir... Köylerin dağınık ve küçük olması oraya uygarlığın girmemesi için en büyük sebeptir... Ancak büyük şehir ve yerleşmelerde milli irfan (bilgi, kültür) ve uygarlık oluşabilir. Şehir ne kadar büyük olursa uygarlığın gerçekleşmesi o kadar geniş olur".

Cumhuriyet'in kurucuları, uygarlığın "insan aklının milli ve evrensel ölçekte ortak kabul ve kullanımı ve

sürdürülebilirliği olan düşünsel –fiziksel– estetik bir sentez” olduğunu görmüş ve benimsemiştir. Üretim ve yaratıcılık, devrin sabit fikri gibiydi. Üretim, yaratıcılık ve elbet sanayileşme, şehir yaşam ve kültürünün potasında mümkündü.

Büyük devrimci ve düşünür, usta yazar Troçki “... durum ne kadar acı ve çapraşık olursa çağdaş tarih o kadar ilginç olur. Peyzaj (manzara) sanatı çölde doğamazdı” der. Dosdoğrudur. İnsanoğlunun ileri atılımları daima karmaşık, çalkantılı, gerilimli ve çatışmalı sosyal ortamlardan yani şehir yaşamından fıskırmıştır. Kırsal, statik, geleneksel ortamda yüksek kültür eserleri doğamaz, dramatik ifade gelişemez. Bilim de sanat ve edebiyat da düşünce hayatı da şehrin dinamik ortamına muhtaçtır. Ekonomik güçlerin merkezlerde toplanması gibi bu zihinsel ve yaratıcı faaliyetler de büyük yerleşmelerde toplanır. Şehir, sanatı, şiiri, edebiyatı, bilimsel etkinlikleri adeta bir mıknaş gibi çeker. İnsanoğluna tarih boyunca hamle yaptıran, her türlü gelişmeyi sağlayan buluşlar, eylemler, siyasal hareketler mutlaka şehirlerden türemiştir. Gelenekler, töreler daima şehirlerde değişikliğe ve çoğu zaman bozguna uğramışlardır.

20. yüzyıl Türkiye bu yörüngede kurgulandı. Sanayileşme, ekonomik düzenlemeler, eğitim, kültür ve sanat kurumları, spor, sağlık, bayındırlık, kısacası insan ve toplum yaşamına dair bütün kamu hizmetleri ve yatırımları “bütünselci kalkınma felsefesi”ne dayalı olarak birlik içinde ele alınmıştır.

20. yüzyılın ilk yarısı, dünya için de Türkiye için de kâbuslu yıllardır. Daha yüzyılın ilk çeyreğinde yeryüzü o güne kadar gördüğü en büyük ve kanlı savaşı yaşadı. Zırhlı savaş araçları, kimyasal bombalar ve uçaklar yeryüzü servetlerinin paylaşımı için ilk defa kullanıldı. Derken 1929’da ünlü dünya ekonomik buhranı geldi, dünya dalgalandı, sosyal çöküntü-ere uğradı. Türkiye ise I. Dünya Savaşı’ndan sonra üç yıl daha savaştı. Yeryüzünün gelişmiş ülkelerinin yaşadığı ekonomik buhranın yıpratıcı ortamında şaşırtıcı şekilde eğitimde, sa-

nayide, şehirleşme yolunda ciddi hamleler yaptı. Daha yeni nefeslenirken dehşetengiz II. Dünya Savaşı yerküreyi kavurmaya başladı. İlginç olan, bütün olanaksızlıklara rağmen, şehir yaşam ve kültürünün kör topal da olsa yönetici kadro tarafından vazgeçilmeksizin desteklenmesidir.

Türkiye, ilk ciddi üniversite kurumlaşmasına, yeni bilim üretimi çabalarına, genel temel öğretim seferberliğine, sanayi yatırımlarına ve asıl dikkat çekici bir yöntem olarak “planlı kalkınma” stratejisine o yıllarda geçti. “Sarı” Türkiye’den “canlandırılmış” Türkiye’ye, gitgide şehirleşen “Vatan”a doğru ilerledi. Başta Ankara, Anadolu şehirleri bayındırlık ve imar işleriyle tanıştı... Müzik ve sahne sanatları, güzel sanatlar kentsel hayatın simgeleri olarak kurumsallaştı. Devlet, estetik dünyanın sanatlarını ve edebiyatı, yazım ve bilimsel faaliyetleri geliştirmek ve canlandırmak için sürekli yatırımlar ve harcamalardan geri kalmadı. Sanatı, güzeli, hayatın lüksü değil çekirdeği sayan, hayatı her geçen gün daha fazla insan için zevkli hale getirme politikası gözetildi. Hayatı zenginleştirmek ve çeşitlendirmek, sanat ve bilim, hiç kuşkusuz şehir sosyal yapısının temel bir unsurudur. Bireyin yükselişinin, özgürleşmesinin can suyudur. Türkiye’de bütün sanatlar ve bilimler, şehirleşme sürecinin ve bu doğrultudaki politikaların sonucunda ayaklarının üzerinde durmaya başladı. Sanat yaratıcılığı, gerçekliğe ve elbet dramatik ifadeye, estetik dil kullanımına ulaştı. Eksikliklerine karşın dünyaya açıldı. Kısacası, şehirleşmeden beslendi; şehir hayatının temel unsurlarından biri oldu.

Acaba 20. yüzyıl Türkiye’sinde, Cumhuriyet devrimlerinin büyük değer taşıyan sonucu, “şehir kültürüne geçiştir” desek abartı mı olur? Buradaki “geçiş” sözcüğüne nokta koymalı ama küçümsememeli... O sözcük çok şey kapsamaktadır, hayat tarzını çağırıştırır. Şehirde yaşamamanın şehirli olmaya yetmediğini de bilmeli. Uygarlaşma süreci ancak gerçek şehirleşme bilinci ve kurumlaşmanın oluşmasıyla tamamlanacaktır. Yol uzundur.

(29 Nisan 2011)

“KÜÇÜK AMERİKA” VEYA “BÖYYÜK TÜRKİYE” OLMAK

Sevgili demokratik Cumhuriyet’imizin çok partili döneminin ilk Cumhurbaşkanı, 1923 Türkiye’sinin kurucu kadrosundan gelen Celal Bayar, 1950’lerde ABD ziyaretinden dönünce millete seslendi: “Türkiye ‘Küçük Amerika’ olacaktır...” İyi, güzel de nasıl? Tekrar dönmek üzere buraya virgül koyalım.

Aradan yaklaşık on yıl kadar geçtikten sonra aynı siyasal hareketin devamının lideri Süleyman Demirel ise ülkeye “Böyyük Türkiye” hedefini gösterdi. Demirel’in örnek ya da kılavuz kabul ettiği ülke de yine ABD idi ama o Anadolu’nun bağrından kopup geldiği için olsa gerek, aynı ideali yerel bir duyarlılıkla ifade ediyordu.

Her iki ifadeyi “gelişmiş, uygar, zengin” ülke özlemi diye “tercüme” edersek sanırım liderlerin yaklaşımlarını eksik okumuş oluruz.

Celal Bayar da Demirel de esas itibarıyla Batı’nın liberal ekonomi düzenini benimsemiş insanlardı. Ne var ki Bayar, devrim yapmış bir siyasal hareketin insanıydı. O devrim yepyeni bir sosyal/kültürel değerler sistemini toplum hayatına katmış, yepyeni kurumsal yapılar, yasal düzenlemelerle halkın yaşayış tarzını belli ölçüde dönüştürmüştü. Türkiye evrensel üstün uygarlık kriterlerine doğru bir yö-rüngeye girmişti.

Her şey bir yana, kamu hizmeti bütün milli coğrafyayı kapsayacak bir şekilde işletilmeye girişilmişti. Bu kamu hizmetlerinden biri de insan yetiştirme organizasyonu yani eğitimdi. Eğitimin dayandığı felsefe ise yeryüzünde insan aklı ve zekâsının eriştiği bilgi, teknoloji, üretim ölçütlerini esas kabul etmektir. Yani evrenselleşmiş Batı yara-

tıcılığının bilimsel, estetik, teknik değeri kervanına katılmayı amaçlamıştı. Batılı hayat tarzına, bir başka deyişle yüksek uygarlığın çalışma-işletme modellerine uygun bir eğitim politikası tespit edilmişti. Celal Bayar bu politikanın insanıydı.

Süleyman Demirel ise o eğitim politikasının nimetlerinden yararlanan yeni kuşağın insanlarındandı. Yani halkçı, toplumcu, insancıl bir siyasi anlayışın sağladığı fırsat eşitliği imkânları sayesinde yetişen binlerce gençten biriydi. Kentsel bir çevreden değil, kırsal bir çevreden yani kırsal kültürden geliyordu. Celal Bayar'la liberal dünya görüşünde, daha doğrusu ekonomi ve kalkınma politikalarında büyük ölçüde benzeşmeler bile dünyayı ve toplumu algılayışta farklı kültür çevrelerinin etkisi kendini göstermiştir. İşin yani farkın püf noktası bu olmasın?

Bayar'ın Küçük Amerika tasavvuru, özünde Batı uygarlığına ve modellerine özlemin, hayat tarzını benimsemenin anlatımıdır. Kelimelerin arkasında tek bir uygarlık modelinin yattığını anlarsınız. Evrensel bir nitelemedir. Kesindir, pusuladır. İnsanlığın yüksek mertebesi olarak kabul edilen bir değerlendirmenin tanımıdır ve benimsenmesidir.

Böyük Türkiye ise gelişme özlemini dillendirse de kelimelerin ardında yerel bir duyarlılığın varlığını ifade eder ya da en azından çağrıştırır. Böyük Türkiye sloganı yüksek evrensel uygarlığın yanı sıra sanki ikinci bir uygarlık anlayışının da olabileceğini işaret etmekte gibidir. Gelişme, kalkınma hülyalarıyla birlikte o uygarlık çevresine karşı bir korunma zihniyetini de sezdirir.

Türkiye uzun yıllardan sonra işte bu sloganla yani Böyük Türkiye diye tanımlanan politikalarla yeniden düalist (ikici) bir insan yetiştirme sistemine yönelmiştir.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren 1920'lere kadar Osmanlı halife sultanlarının ve devlet adamlarının bütün çabalarına rağmen çağa ayak uydurmayı engelleyen ve bir tür-

lû kurtulamadıkları düalist siyaset anlayışı, uzunca bir aradan sonra popülist bir söylemle paketlenip tekrar hayat bulmuştur. Bu anlayış, Tanzimat ve Meşrutiyet entelektüellerini ve yöneticilerini yıllarca meşgul eden “Kültürümüzü koruyalım, sürdürelim; teknolojiyi, fenni Batı’dan alalım” diye özetlenebilecek düalist zihniyeti belli ölçüde canlandırmıştır. Yörünge bir kere saptırılınca elbet o doğrultuda canlanmıştır.

Uygarlığın hayatın bütün cepheleriyle, oluşumlarıyla, kurumlarıyla bir bütünsellik olduğu es geçilerek yerel, geleneksel değerler ile uygarlık arasında anlamsız bir uzlaşmazlık kuyusuna yeniden düşülmüş gibidir. Son çeyrek yüzyılda giderek yoğunlaşan inançsal/dinsel tartışmaların altında bu ikilemin varlığı yok mudur? Sonunda, inançlar ile bilimi karşılaştırıp tartışma konusu yapılmaya kadar geldi. Böyle bir tartışma nasıl mümkün olabilir? Geleneklerle, inançlarla, uygarlığın motoru olan, insanlığı yücelten bilimsel, estetik, teknik verimlere, eserlere ulaşıldığı görülmüş müdür?

Gerek birçok politikacının gerekse birçok modern ve modernite hayranı girişimcilerin, gençlerin rüyası olan ABD, tepeden tırnağa akıl, araştırma, merak, bilgi, teknoloji, sanat ve asıl yaratıcı insana odaklanmış bir değerler sisteminin ülkesidir. Eğitim sistemi de bu değerleri pekiştirecek şekilde düzenlenmiştir. İnanç veya dini eğitimi genel eğitim gibi kabul ederek refah toplumuna ulaşıldığının yeryüzünde örneği var mıdır? Batı uygarlığının düzeyine sıçrayan Uzakdoğu’nun Japonya, Çin gibi dev ülkelerinin başarısı da “tek uygarlığı” yani akıl ve bilimselliği kayıtsız şartsız benimsemeleri ve ona ortak olmaları sayesinde.

Özgür, bilinçli bireyler yetiştirmenin dışındaki amaçlara yönelik bir eğitim politikasıyla ne Küçük Amerika ne de Böyyük Türkiye’ye ulaşılabilir.

(10 Şubat 2012)

MUHAFAZAKÂR?

Muhafazakâr, özellikle ülkenin politika sahnesinde uzun bir süredir sıkça kullanılan, yer tutan bir sözcük. Daha önceden de kendini muhafazakâr diye niteleyen siyasetçi ve hareketler varsa da özellikle 1980'lerde Turgut Özal tarafından dillendirildi; son dönemde ise AKP'nin kimliğini tanımlamada belirgin bir deyiş oldu.

Muhafazakâr insan, muhafazakâr parti, muhafazakâr toplum bu sözcüğün kulaklarda yerleşmiş kullanım kalıplarındandır. Hem geniş sosyal grupları hem kişileri hem de sosyal düşünceyi ifadelendiren, günlük dilde de bilimsel terminolojide de yaygın bir tanımlama, betimleme sözcüğü olmaktan da öte bir kavram.

Gündelik hayatta adeta kalıplaşmış ve değişmeyen alışkanlıkları, tutumları, vazgeçilmeyen kuralları, bağlı kalınan her türlü maddi ve manevi değere uygun yaşama anlayışını ifade için kullanıldığını biliyoruz. Bir anlamda "geleneksel" kavramıyla akrabalığı vardır. Geleneklere bağlılığı da vurgular. Mesela geleneklere bağlı aile, mesleki geleneklere göre işini yürüten esnaf, daima menüsü alışlagelmiş yemeklerden oluşan lokantalar, giyim tarzı kuralları, toplum yaşamında sıklıkla rastlanan yalın muhafazakâr örneklerdir.

Muhafazakârlık, adı üstünde, korunması gereken değerlere sahip olmayı içermez mi? Demek ki muhafazakâr olabilmek için bir takım vazgeçilmeyecek, yararlanılan, keyfi çıkarılan, hoşlanılan maddi ve manevi olanaklara sahiplik gerekir. Yani muhafazakârlığın ister istemez varlıkla, sahiplikle, mülkiyetle de ilgisi olması gerekmez mi?

Gündelik insan hayatını bir yana bırakalım. Milletlerin, toplumların, siyasal hareketlerin de muhafazakâr olması ne demektir diye sormalı... Sözgelimi İngiltere mu-

hafazakârlığı ile ünlü değil midir? Siyasi partisi bile yok mu? İngiltere gibi bir ülkenin asırlardır muhafazakâr bir siyasi kimliğin simgesi olması pekâlâ anlaşılır bir durumdur. İngiliz gelenekleri yani muhafazakârlığı birçok alanda örnek gösterilir... Mesela yazılı bir anayasası bile yok denir... İngilizler geleneklerini daima koruyorlar... Aman bu eksikliği giderip yasa sahibi olalım demiyorlar... Mesela, İngiltere demokrasinin beşiğidir denir. Ama İngiltere rejimi meşruti monarşidir... İngilizler şu kraliyet rejimini artık sonlandıralım demiyorlar... İngilizler Hristiyan ama kendi Anglikan kiliselerini asırlar önce kurmuşlar. Papayı umursamıyorlar. Hem de “papalık”ın en güçlü olduğu dönemde, karşıtlarını aforoz ettiği ve kitlelerin Roma’dan (Vatikan’dan) dehşetle ürktüğü zamanlarda onlar papayı aforoz edip bağımsız kilise kurmuşlar. Onu muhafaza ediyorlar... İngilizler yeryüzünde sömürgeciliği örgütlemişler; uluslararası ilişki kurallarını ve hukukunu da büyük ölçüde etkilemişler. Bu kuralların da yeryüzü ölçeğinde korunması için özen gösteriyorlar... Yani uluslararası ilişkilerde de muhafazakârdırlar! Dünyanın zenginliklerini yüzyıllarca ülkelerine devşirmiş ve elde edilen zenginliğe uygun ve onu sürdürecektir bir düzeni kurmuşlar... İngilizler değil de kim muhafazakâr olacak? Elbet, kazanımları korumak için özen gösterecekler, kurallar koyacaklar.

İngiltere örneğini birçok varlıklı ülke için de genel-
leştirmek mümkündür. Zamanımızın İngilteresi olan Amerika Birleşik Devletleri de Fransa da Almanya da Rusya da büyük zenginliklerin ülkeleridir. İşin özüne bakarsanız hepsi de muhafazakârdır... Yani, zenginliklerinin, yeryüzündeki statülerinin zedelenmeden sürmesini isterler. Kuralcılıkları yani muhafazakârlıkları buradan kaynaklanır. Kısacası yeryüzündeki kuvvet dengelerinin de korunmasını gözetirler. Çünkü muhafaza etmeleri gereken mukayeseli zenginlikleri, maddi manevi değerleri vardır. Çıkarları, mevcut duru-

mu oluşturan şartların devamına muhtaçtır. İşin dikkat çekici tarafı, bu zengin muhafazakârların daima yaratıcı, araştırmacı, geliştirmeci, yenilikçi bir zihniyetin temsilcileri olmasıdır. Bu konularda da muhafazakârdırlar; bu yaklaşımlarından hiç vazgeçmezler.

Acaba muhafazakârlık zenginlikle doğru orantılı mıdır, diye düşünmeli. Öyle ya zengin olan, zenginliğini meydana getiren maddi manevi varlıkları korumaya çalışmaz mı? Zengin yani varlıklı olmayan neyi muhafaza edecektir ki muhafazakârlık bir zihniyete sahip olsun? Sanırım yoksullukla da cehalet, üstelik sarmaş dolaş, akrabadır. Yerküreyi şöyle bir kuşbakışı gözlerseniz bu akrabalığı hemen görürsünüz. Onun için, acaba nasıl bir muhafazakârlığı örnek almalı, diye sormalı...

Anlaşılan birbirlerinden çok farklı sonuçlar doğuran muhafazakârlıklar var. Varlıklarının muhafazakârlığını anlamak mümkün de yoksulun neyi koruduğunu, neyin geleneğinin nimetlerinden yararlandığını anlamak güç.

Yine görülüyor ki varlıklı ülkelerin muhafazakârlık siyaseti, yoksullardan veya çağın gerisinde yaşayan ve maneviyatını eksen kabul eden muhafazakârlık siyasi anlayıştan hiç de şikâyetçi değildir. Tersine, teşvik bile ederler.

Eh, her ülke layık olduğu muhafazakârlığın nimetleriyle yaşamaya mahkûm olduğunu anlayıncaya kadar, hali hazır durumun süreceğinden kuşku duymayın.

(2 Mart 2012)

CEHALET BİRİKİMİ! (1)

Olur mu? Buna düpedüz zorlama bir tanımlama, daha doğrusu kavram diyebiliriz. Olur, olmuştur. Tıpkı “bilgi birikimi” gibi pekâlâ “cehalet birikimi” de olur. Bilgi birikimini de cehalet birikimini de bireyler için değil, toplumsal/genel bir nitelik için kastettiğimi baştan belirtmeliyim.

İnsanoğlu şu yerkürede milyonlarca veya milyar yıldır dolaşıyor. İnsan denen canlı türünün sudan karaya çıkıp adapte olmasından sonra yavaş yavaş dört ayaktan iki ayağa geçtiği bilinir. Diğer canlılardan farklılaşması da herhalde bir anda olmadı. Hatta ilk farklılaşma belirtileri yani ayırıcı özellikler/yetiler de birdenbire olmasa gerek. Evrim kuramına göre insanın gelişme grafiği çok uzun zamanlar adeta yatay seyretmiştir. Akıl yürütme, alet kullanma gibi farklılığı doğuran yetilerin ancak çok uzun zaman içinde sonuçlar verdiğini de varsaymalı. Yani insan türü yeryüzünde bu farklılıklara sahip olsa da yüz binlerce yıl öbür canlılardan, memelilerden çok farklı şekilde ve çok değişik olanaklarla yaşamadı. Beslenme şekilleri ve teknikleri bile benzerdi... Yaşama süreleri de bugüne kıyasla birbirine çok yakındı. İnsanoğlu akıl ve düşünme özelliklerine sahip olsa da bilgi henüz yoktu... Olsa olsa basit deneyimler ve bu sayede çok yavaş evrilen yaşam pratiklerinin ortaya çıktığı biliniyor. Özetle “İnsanın gerçek anlamda öbür canlılardan ayrılıp doğaya egemenlik kurmaya kalkışması, doğayla mücadelesi, kuramsal olarak onun yeryüzünde görünmesinden itibaren başlamıştır” den- se bile esas itibarıyla çok daha yakın dönemlerde, mesela on bin, haydi diyelim yirmi bin yıldır ağırlık kazanmıştır. Kıscası tarihçilerin, arkeologların bütün yeni araştırma ve buluşları, uygarlık işareti sayılacak malzeme ve ipuçlarını ancak yaklaşık on binli bir geçmişe kadar götürebilmektedir. Bir başka deyişle bugünkü insanlığın eriştiği uygarlığı oluşturan mirasın tarihi bu kadardır.

Bu tespitin pratik ve gerçek bir sonucunu ise şöyle de “tercüme” edebiliriz: İnsanlığın kaybolmayan, kullanılabilen yaşam pratikleri, maddi ve manevi değerleri yaklaşık on/yirmi bin yıllık bir geçmişten beslenmiştir. Bu, aynı zamanda “bilgi”nin doğuşu ve birikmeye başlamasının da tarihidir.

Şimdi ters veya yakışksız bir görüşü de dile getirmeli... O zaman insanın diğer canlılardan gerçek anlamda farklılaşması da aşağı yukarı böyle bir zaman parçasıyla sınırlıdır. Zaten bazı canlı türlerinin de alet kullanma becerisi bakımından varlığını bilmekteyiz... Onlar doğayla mücadelede insan gibi evrilmediler, bilgi biriktiremediler. Ama bir taraftan da şöyle düşünmek gerekmez mi? İnsan topluluklarının tamamı aynı gelişmeyi gösterdi mi? İnsan toplulukları arasında da bazen yumuşak, kimi zaman da son derece haşın maddi ve moral değer farklılıkları yok mu? Günümüzde bile ilkel denilen kabilelerin varlığını bilmiyor muyuz? Sözelimi yirmi beş bin yıl öncesinin insanı ile diğer canlılar arasındaki fark kadar bir farkın, gelişmiş insanlıkla ilkel topluluklar arasında da bulunduğunu düşünmek acaba insafsızlık mıdır?

Hiç kuşku yok ki bu farkları yaratan, bilgi birikimidir. Hayatın, toplumların gelişmesinin birincil dayanağı elbet bilgidir. Düşünsel, estetik yaratıcılık ve bilimsel, teknolojik gelişmenin bilgi birikiminin yoğunluğuyla doğru orantılı olduğunu tekrara gerek var mı? İnsanlığı diğer canlılardan ayıran asıl farkın akıl, düşünme yetisi ve alet kullanma becerisi sonunda elde edilen bilgi birikimi sayesinde olduğunu hatırlatmaya gerek var mı? Tıpkı bunun gibi bilgi birikiminin zayıf, yetersiz olduğu toplumlar ile buna sahip toplumların da farklılaşmasının kaçınılmaz olduğunu dünya tarihi kanıtlamakta değil midir?

Peki şunu sormak gerekmez mi: Bilgi birikimi gibi “cehalet birikimi” de insan topluluklarında var olan bir “sosyal olgu” mudur? Cehaleti günümüzde çeşitli biçimlerde ve ölçütlerle uluslararası kuruluşlar ölçüp tespit ediyor... Okuma yazma oranları, öğrenim derecesi ve uzmanlık istatis-

tikleri, basılı yayınlar, kültür tüketim endeksleri ve benzerleri... Elbet itirazlar da var. Ama bunlar objektif ölçütlerdir. Toplumların varlığı, yaşam standartlarının belirleyicileri de bunlar değil midir? Büyük romancı Balzac, 19. yüzyılda “Töreler insanların (toplumların) riyasıdır” demiş... Bilgi birikimini engelleyen, cehaleti besleyen unsurlar arasında ilkel alışkanlıkların, törelerin, geleneklerin, akıldışı değerlerin başrolde olduğu bilinmez mi?

Bilgi birikiminin bilimsel, estetik, kültürel, teknik kurumları olduğu gibi, cehalet birikiminin de kurumları vardır... Doğanın gerçekliklerini algılamayan, içine kapalı, gelişmeye direnen gelenekler, alışkanlıklar, bilimsel gerçeklere karşı inanç değerleri ile direnme ve benzeri kalıplaşmış davranış modelleri, cehalet birikiminin can sularıdır. Bu iki birikim birbiriyle ters orantılıdır.

Kimi toplum bilgi biriktirirken, doğayla cenkleşirken kimisi de içine kapanıp yaşamış ve yaşamakta... Bilgi tüneline ilerleyip onun kurumlarıyla içli dışlı olamayan, bilimsel örgütlenmeleri ve süreçleri oluşturmamayan ülkeler, ister istemez yeryüzü gerçekliğinin dışına düşerler. Düşmüşlerdir. İstatistikler, tespitler nihayet birer fotoğraftır, tablodur. İşin özüne gelince, bilgi ve kurumlarına ulaşamayan ülkede bu boşluğu “cehalet” doldurur. Hiç unutmamalı, cehaletin de kurumları vardır! Balzac’ın işaret ettiği töreler, rivayetten ibaret doğrulanmamış inançlar, kalıplaşmış gelenekler yani yaratıcılıktan uzak şematik yaşam şablonları, içe kapalılık, cehalet birikimini filizlendiren, besleyen pınarlardır. Cehalet kültürü (!) maddi uygarlığın gündelik yaşam pratiklerini cevaplayan ürünlerini kabul ve taklit eder de onları var eden zihniyeti, kısacası işin yaratıcı özünü algılamaz ve reddeder. Çünkü dünyayı kavramamıştır. Yani bilgi biriktirir gibi cehalet biriktirmek de günümüzde bile insanlığın durumlarından olsa gerek. Bu durumun hangi coğrafyalarda egemen olduğuna dikkat!

(9 Aralık 2011)

CEHALET BİRİKİMİ! (2)

Gazete Kadıköy'de Aralık 2011 tarihinde "Cehalet Birikimi!" başlığıyla yayımlanan bir yazımı hatırladım. Sebebi de değerli düşünür Profesör Doğan Kuban'ın son yıl ve günlerde "cehalet" sorununu hüznle ve acıyla dile getiren yazıları... Bilge insan Doğan Bey, sorunu birçok yazısında Doğu ve Batı, dolayısıyla Hristiyan ve İslam âlemlerinin mukayesesıyla irdeliyor. Elbet işin "bamteli", can alıcı yeri gelip bilim ve onun verimi olan teknolojik gelişmeye dayanıyor. Soru net ve çıplak olarak her zaman şudur: Neden Batı Hristiyan dünyası zengin/imkânlı ve elbet uygar da İslam coğrafyası yoksul? Üstelik soru yeni değil, eskidir. Tanzimat şair ve bürokratlarından ünlü Ziya Paşa'nın "Avrupa diyarında kâşaneler, İslam ülkelerinde viraneler" gördüğünü anlatan mısralarının yaşı yüz elliye bulmuştur.* Yani Doğan Bey'in üzüntülerinin de pekâlâ iki yüz yıldan fazla bir geçmişin ürünü olduğunu görürüz. Bu hüznler ve derin acılar, hem son dönem Osmanlı aydın ve halife sultanlarının hem de yeni Türkiye'nin aklı başında ve dünyayı doğru okuyan insanların ortak kaderi olmuştur. Bu insanların sayısal olarak dehşetli bir azınlıkta kalması ise "cehalet birikimi"yle ya da tam tersi olan "bilgi birikimi"nin yokluğuyla ilgilidir.

İki yıl önceki yazıda "cehalet birikimi" diye bir tanımlama olup olmayacağını sorgulamaya çalışmıştım. Toplumlar için pekâlâ böyle bir olgunun varlığını tespit edebiliyoruz. Elbet, bunun dereceleri vardır. Afrika'da, Asya'da, Ön Asya'da cehalet birikiminin farklı katmanlarına rastlanır. İnsanlık tarihi, yaklaşık beş bin yıl öncesine kadar çeşitli bölgelerdeki insan kitlelerinin benzer şekillerde ve benzer imkânlarla yaşadıklarını söylüyor. Bu kitlelerin yaşam tarz ve

* Ziya Paşa yakınıyor: "Diyar-ı küfrü gezdim kâşaneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm."

kalitelerinin farklılaşması, tarihin çok eski olmayan zaman dilimlerinde başladı. Bizlerin atalarının da yaşadığı coğrafyada hemen hemen 12. yüzyıla kadar insanoğulları birbirine pek benzer bir hayatı sürmekteydiler. Başka başka dinsel bölgeler ortaya çıkmıştı; ama günlük yaşamın pratikleri, geleneksel özellikleri bir yana, benzer olarak sürmekteydi. Üretim araç gereçleri, buna bağlı olarak beslenme, barınma, ulaşım ve benzerleri bölgeler arasında çok büyük ayrılıklar göstermiyordu. 2011’de “... Hayatın, toplumların gelişmesinin birincil dayanağı elbet bilgidir. Düşünsel, estetik yaratıcılık ve bilimsel, teknolojik gelişmenin bilgi birikiminin yoğunluğuyla doğru orantılıdır...” diye yazmıştım. Bu basit ve sıradan tespit ne yazık ki günümüz dünyasındaki ülkelerin, toplumların uygarlık hiyerarşisindeki pozisyonlarını, gelişmişlik düzeylerini ayna gibi yansıtmaktadır.

Doğan Kuban’ın da daima belirttiği gibi 1,5 milyar Müslüman, bilgi birikimiyle kurumlarını ve bu suretle sürdürülebilir bir uygarlığı oluşturmuş Hristiyan Batı’nın ne yazık ki her bakımdan çok gerisindeki bir hayat standardına mahkûm olmuştur. 12-13. yüzyıllardan itibaren bilgi biriktiren, akıl ve bilimsel yaratıcılıkla insanın doğayla olan yaşam mücadelesini yürüten Batı adeta geometrik hızla yükselip gelişmiş değil midir? Bugünkü farklılaşma ve ülkeler hiyerarşisi, bilgi biriktiren, bilimselliği ve insanı esas alan zihniyetin inanç ve dogmalarla kendinden memnun yaşayan kapalı zihniyeti sebebiyle ortaya çıkmıştır. Mesela Avrupa ülkeleri ile Anadolu hayatı arasındaki gelişmişlik farkının pek çok kimsenin varsaydığı veya sandığı gibi 17. yüzyıldan başlayarak değil, çok daha öncesinden, hatta 13-14. yüzyıl Selçuklu döneminden beri uç verdiği dikkatli gözlerce görülür. 15. yüzyılda ise artık Avrupa’da bilimsel disiplinler başlamıştır; özellikle şehircilik, mimarlık, güzel sanatlar alıp başını gitmiştir. Birey değer kazanmıştır. Şehir hayatı esas olmuştur. Kamu yapılarının, malikânelerin, şatoların mimarlık ve inşaa

kaliteleri ibadethanelerle aynı düzeydedir. Ve “üniversite”ler kurulmuştur. İtalya’da Padova Üniversitesi’nin kuruluşu 13. yüzyıldadır. Üniversite demek yüksek kültürün, bilginin kurumlaşması demektir. Kurumlaşma ise sürekli gelişmedir.

Sözelimi, 15. yüzyıl Avrupa şehirleri ile Anadolu’daki yerleşkeleri mukayese etmek son derece açıklayıcıdır. 16. yüzyılın başından itibaren ise aradaki fark hızla artmaktadır. Batı düşüncesi ve bilgi birikimi artık okyanuslara açılmış, eski Akdeniz ve Avrupa sınırlarını aşp yeryüzüne yayılmış ve gitgide daha donanımlı ve güçlü hale gelmiştir. Dünyanın o kesimi bilimle, sanatla kanatlanıp yükselirken Osmanlı ve İslam dünyasını yerinde saydıran, hiç kuşku yok ki cehalet ortamıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın dediği gibi 19. yüzyılın başından sonra halife sultanlar ile az sayıda Osmanlı idareci ve aydını ayılsa da, “Tanzimat” çok geç kalmıştır. Büyük çoğunluğun alışkanlıkları, gelenekleri ve dogmatik inançları, bir avuç öngörülü Osmanlı yöneticisi ve hatta halife sultanın önünde uygarlığa karşı aşılmaz kale duvarları olmuştur. Halife sultanların bilgi birikimine doğru yol almak için kurmaya çalıştıkları bir Osmanlı üniversitesine bu toplum ancak 1900’lerden sonra ve şöyle böyle kavuşabilmiştir. Günümüzdeki akıldışı tartışmaların, havada uçuşan sloganların gelişmiş uygar âlemin sözlüğünde ve gündeminde hiçbir yeri yoktur. Dolayısıyla, Türkiye’nin gerçek anlamdaki gelişme sorunlarıyla da ilgisi yoktur. Demek ki beş yüz yıldır uygar dünyanın çok arkasında kalmaya sebep olan zihniyet maddi verimlerden yararlansa bile onun aslını anlamayarak, başına gelenleri kavramayarak faaliyetine devam etmektedir. Yüz elli yıl sonra Ziya Paşa ile Doğan Kuban aynı kederleri bu yüzden yaşamaktadır.

(25 Ekim 2013)

CEHALETİN RÖNESANSI ÖZDEMİR İNCE’NİN İYİ NİYETİ

Özdemir İnce son derece çalışkan bir yazar, sıkı bir kitap kurdu ve usanmaz bir okuyucudur. Şairliği ise başka bir konudur. Eskilerin “velut” dediği yazarlardandır. Zaten şiir denilen yazı türü hiç akıl erdiremediğim bir hünerdir. Üç beş kelimeyle nasıl birçok şey çağrıştırırlar ve anlatırlar, üstelik insanları nasıl duygudan duyguya sürüklerler hiç kavrayamam. Şiir ve şair dendi mi sesimi kısar ve pıсарım. Büyülü bir şey olsa gerek. Romancıdan, hikâyeciden; şairden ürktüğüm gibi ürkmem. Her neyse! Özdemir İnce’nin şairliğinden değil, son çıkan düzyazı kitabı dolayısıyla söz edeceğim.

İnce, yazılarından bir demeti *Cehaletin Rönesansı* adını verdiği bir kitapta toplamış. Kitapta toplanan yazıların önemli bir bölümü Türkiye’de insan yetiştirme politikalarıyla ilgili. Bu politikaya egemen olan zihniyetin uygar dünya kriterlerinin nasıl çok gerisinde kaldığını, bilimsellikten uzaklığını irdeliyor. Cehaletin sözde dinsel eğitim sistemiyle beslenip “haşır neşir” olduğunu vurguluyor. Cehalet, eğitimi nasıl besler diye sormayın. Vızır vızır besler ve de beslemiştir. Aklın ve bilimin cehalet dediği zihniyeti savunan “muhafazakâr” hikmet erbabı, ülkemizde tarih boyunca hiç eksik olmamıştır. Daima başrolde kalmıştır. Cehalet cehaleti besler ve doğurur. *Gazete Kadıköy*’de “Cehalet Birikimi” ve bu sorunla ilgili çeşitli yazılar yayımlamıştım. Bu ilkel eğitim düzeni ve cehalet ortamından Prof. Doğan Kuban da devamlı yakınır ve bu konuda yazar durur. Ama ülke ne zaman onsuz kaldı ki?

Türkiye’nin cehalet birikimi çok köklüdür. Eski deyişle “mücessem”dir. Kolay kolay yerinden oynatamazsınız. Yüzyıllardan beridir sürüp gelmektedir. Unutulmasın ki ör-

gütlü cehalete karşı mücadele etmeye çalışan son halife sultanlar da başarılı olamamışlardır.

İşte Özdemir İnce'ye bu sebeple "iyi niyetli" demek-
teyim. İnce, konuyu sanki cehalet son yıllarda atak yapıp
yeniden canlanmış gibi ele alıyor. Bu yaklaşımın sebebi de 20.
yüzyılda, Meşrutiyet ve asıl Cumhuriyet döneminde eğitimin
modernleşmesi, uygar dünya ölçütlerine uygun okullaşmayla
Türkiye'nin tanışması ve hatta bunun uygulanmış olmasıdır.
Bu, yüzyıllarca süren ilkel ve cehaletin kaynağı olan eğitim
zihniyetinin arasına girmiş dönemsel bir ateş, parıltı gibidir.
Gerçi ateşin büyük sonuçları alınmıştır ve hâlâ da korları
durmaktadır. Özdemir İnce'nin kitapta anlattıkları, bu ate-
şin yanmaya devam eden korlarını söndürmeye çalışan ceha-
let birikiminin kolluk kuvvetlerinin marifetleridir.

Demek ki "Cehaletin Rönesansı"ndan değil, sürekliliğinden yakınmak gerekir. Özdemir İnce, iyi niyetli. Sanki cehalet zihniyetinden arınmış, akıl ve bilimin kayıtsız şartsız rehberliğinde bir insan yetiştirme düzeni ve hayat tarzını yaşadıktan sonra ülkede cehaletin yeniden baş verip canlandığını varsaymakta. Ne yazık ki ilkel zihniyet kesilmeksizin varlığını sürdürmüştür. Yani unutulmuşluktan, terk edilmişlikten sonra yeniden keşfedilme yoktur. Nitekim İnce'nin alıntılıdığı şu sözleri biz de buraya nakledeyim:

"İmam hatip okullarının gayesi sadece din adamı yetiştirmek değildir. Dinini bilen Türk vatandaşı doktor, mühendis, hâkim olsa daha iyi değil mi? Bugün ortaöğretime giden 3 milyona yakın öğrencimizin 240-250 bini klasik eğitime ilaveten dini eğitim veren bu okullara gidebiliyor. Bu okulların önü üniversiteye açıktır. Onu biz yaptık. Şayet *Kur'an* kursları veya dini eğitim bu kanuna (Tevhidi Tedrisat/Öğretim Birliği Kanunu'na) ters düşüyorsa yanlış olan dini eğitim değildir. Tevhidi Tedrisat Kanunu'dur... İslam Birliği konusunda asıl mesele, her ülkenin İslam'ı doğru anlayıp tatbik ederek *Kur'*

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

*an'*ın getirdiği nizamı yaşamaya çalışmasıdır. O zaman İslam dünyası gerçek manada genişlemiş olur.”

Sözlerin sahibi Süleyman Demirel'dir. 1975-1978 arasında 233 imam hatip okulu açmıştır. Bu okulların ilkinin 1948'de açıldığını, 1950'den itibaren sayılarının arttığını da hatırlayalım.

Yani Rönesans yok... Cehalette süreklilik var. İki başlı/yönlü eğitim yolu uygarlığa çıkmaz, diye tekrarlamakta devam etmeli.

(3 Ocak 2014)

ÇATIŞMANIN ÖZÜ...

Türkiye iç siyasetindeki çatışmaların özü yaklaşık iki yüz elli yıldır hiç değişmez. Çeşitli siyasal düşünce akımları bu ülkenin insanları tarafından bilinmezken de siyasal çatışma vardı. Çatışmanın özü ise daima Doğu-Batı zihniyetleri arasındaydı. Bu sütunda Doğu-Batı uygarlıklarının binlerce yıllıkserüveniüzerineepeyceyazıylaokuyucuyu bıkırttığımin elbet farkındayım. Ama bu gerçeklikten toplumumuz ne yazık ki iki asırdan fazladır “bıkmıyor”! Değişik ideolojiler Türkiye’nin düşünsel ve sosyal hayatına girip tanınmaya ve taraftar bulmaya başladıktan sonra da çatışmanın özellikle iç dinamiğinde yine Doğu-Batı zıtlığının asıl belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bu, abartma değildir. Zaten bütün 19. yüzyıl boyunca Osmanlı sarayı ve devlet adamlarının yürüttüğü “modernleşme” politikalarının “Batılılaşma” diye nitelendirilmesi boşuna ve yersiz değildir. Bunun karşısında direnen muhafazakâr eğilim de yüzyıllardır benimsenip yaşanmış Doğu hayat tarzının savunulmasından başka bir şey değildir. Zamanla siyasal gündeme giren liberal, devletçi, millici, yabancı sermayeci vb. ekonomi politikalarının da daima bu iki ana zihniyetin şemsiyesi altında toplandıklarını söylersek, bu da abartma değildir. Dışarıdan ithal edilen bu düşünce anlayışları ve bunların uygulamalarının da yine ülkedeki modernleşmeci=Batıcı/muhafazakâr=Doğucu yö-rüngeler içine yerleşerek sıkıştıklarını görürüz.

Hayatın akışında, özellikle Balkan Savaşı ve Birinci Büyük Savaş’tan sonra muhafazakâr-Doğucu çevreler de gelişmiş dünyanın nimetlerine gözlerini açtı. 1900’lerin Türk fikir dünyasında dillendirilen “Batı’nın tekniği ile Doğu’nun ahlakını kaynaştırma” “fıkr-i müdiri” (paradigması) adeta iki zihniyeti bağdaştıran hayalcilikten doğuyordu. “Ne yâr-

den geçilir ne serden” deyişindeki açmaz, devrin politik düşüncesine damgasını vurmuştu.

Türkiye o gün bugündür, o vazgeçilemeyen gelenekleri ile asırlarca süren uykudan uyanıp gördüğü ve gözlerini ısıltısından alamadığı maddi zenginliklerin/varlıkların dünyası arasında sıkışmakta ve gidip gelmektedir.

Muhafazakâr, gelenekçi zihniyet, Batı’daki hayran hayran seyrettiği maddi uygarlığın, zihniyet değişikliğine gerek duyulmadan alınabileceğini sanmıştır. O maddi uygarlığı meydana getiren hümanist, dünyevi, gerçekçi bilimsel anlayışı, soyutlamayı yani felsefi düşüncüyü hiç anlamamıştır.

Şair Cahit Külebi “Şiirimizin eksikliği, dolayısıyla zafiyeti, felsefi düşünce olmadığı içindir” derdi. Yalnız şiir ve edebiyatta mı? Felsefe kuşkusuz bütün ilimlerin ve sanatların doğurganıdır. Osmanlı dünyası insanlığı yücelten, geliştiren, maddi uygarlığın ürün ve eserlerinin yaratılmasına imkân veren bu esas unsuru/kaynağı tanımamıştır. İki yüz elli yıl önce tanışmaya başladıktan sonra da hâlâ devam eden beyhude zihniyet çatışması başlamıştır.

İnsanlığın bugün eriştiği uygarlık, Batı dünyasında ve bir bütünsellik içinde oluşmuştur. Matematiğin, coğrafyanın, biyolojinin, genetiğin, kimyanın, tarihin, nükleer fiziğin gelenekseli ya da millisi, manevisi yoktur. Zihniyet birliği vardır. Birleşik kaplar ilkesi geçerlidir. Maddi uygarlığın Doğulularca hayran olunan ürünleri bu zihniyet birliğinin, bütünselliğin, onun temelinde yatan hümanist, özgürlükçü, akılcı, dünyevi kabul ve hayat tarzının verimleridir. Bu kabul, sürdürülebilir ve geliştirilebilir uygarlığın kurumlarını oluşturmuştur. Hukukta, bilimde, müzikte, teknolojiye, edebiyatta, sanatta her türlü sanayi ve imalatta, araştırma ve buluşta kurumsallaşma, uygar ülkelere özgüdür. Yüksek yaşam standartlarına bu kurumsal yapıyla erişmişlerdir.

Fakat işin acıklı yönü, Batı’nın Doğu’ya yalnızca kendi çıkarları açısından bakması ve bütün Doğu İslam coğraf-

yasının da bundan habersiz gibi davranmasıdır. Bu coğrafya, geriliğinin sebebi olan değerler sistemini büyük ölçüde yaşamakta ısrar ettikçe Batı bundan yararlanmanın ve bunu istismar etmenin rahatlığını sürdürecektir. Doğu-Batı ikilemi Türkiye’de son asırlarda artık bir iç çatışmanın taraflarını tanımlıyor. Osmanlı sarayının iki yüz elli yıl önce giriştiği yenileşme, bilimselliğe ve akla yelken açma hareketlerinin, II. Meşrutiyet’le ve sonra Cumhuriyet’le yükselen ilerici bütünsel uygarlık anlayışının yönü, Batı oldu. Türkiye’yi yok olmaktan kurtarıp canlandıran ve bugünlere erıştiren anlayış budur.

Diğeri ise Osmanlı sarayına da gelişme ve modernleşme hamlelerinde ve özellikle eğitim ve bilim konularında köstek olup zaten toplumun yüzyıllarca geriye düşmesine sebep olan gelenek, inanç ve görenekleri sürdürüp Batı’dan maddi uygarlık devşirerek gelişebileceğini sanan anlayıştır. İnsanlığın aydınlanmasından nasibini alamamış, ilkel kalmış bir zihniyettir. İster istemez takıntılı, bölmeli kafaları doğurur. Basmakalıp inançlarını bilgi, hatta düşünce zanneder. İnanç ile bilim arasındaki farkı algılayamadığı için konuları tartışma yeteneğinden de yoksundur. Bunu seyrediyoruz ve ne yazık ki yaşıyoruz...

(7 Haziran 2013)

DİK AÇI

Dik açı deyip geçmemeli. Zaten istense de hafife alınması olanaksızdır; çünkü hayatın her anında, her yerinde dik açı insanın çevresini kuşatır. Fark ettirmeden onun davranışlarını belirler ve hatta sınırlar. İnsanoğlu dik açıya muhtaçtır, dikaçısız hayat mümkün değildir. Sıkıysa deneyin...

Yalnız dik açı değil, bütün “açılar” uygarlığın temel taşlarındandır. Bir kere geometri denen o muhteşem soyut dünyanın elemanlarıdır. Geometrinin önemini vaktinde kavrayan toplumlar, ondan hareketle bilimsel düşünmeye geçebilmişler ve füze hızıyla gelişmişlerdir.

Oturduğumuz iskemle ve üzerinde çalıştığımız ve yemek yediğimiz masa, dik açının ve elbet geometrinin ürünü değil midir? Dik açı önemli uygarlık sembollerinden-
dir, dersek abartılı bir iddia sanmayın. Gerçeğin ta kendisidir. Ne yazık ki ve nihayet 1800’e doğru İstanbul’da kurulan ve Osmanlı dünyasını ilk pozitif bilimle tanıştıran kurum “Mühendishane”dir. Burada ders vermesi için getirilen Fransız hoca, sınıfta ilk Osmanlı öğrencilerine bir üçgenin iç açılarının toplamının ne olduğunu sorunca bütün sınıfın “Üçgenine göre değişir” diye koro şeklinde cevaplaması herhalde bir anekdottan ibaret değildir. Türkiye’nin geometriyle “arkadaş” olması için çok zaman kaybedildiği ve gayretler sarf edildiği anlaşıyor. Pisagor’un “Dik açılı bir üçgenin dik kenarlarının karelerinin toplamı, hipotenüsün karesine eşittir” teoremini öğretebilmek için dik kenarların üzerine kareleri çizerek, kabaca eşek kafası ve kulaklarına benzetilip bu teoreme “eşek davası” da denildiğini biliyoruz.

Dik açıyı siz bilmeseniz de o gelip yaşamınıza girer. Yaşadığınız, gezip dolaştığınız şehrin her yanı dik açılarla bezenmiştir. Cadde ve sokakların kesiştiği yerler, binaların

şekli, oturduğunuz ve girip çıktığınız mekânlar, uyuduğunuz yatak, kullandığınız dolap, açıp kapadığınız pencere ya da kapı, merdiven basamakları veya asansör, yazı yazdığınız kâğıt, defter, okuduğunuz gazete, dergi, kitap, yere serdiğiniz halı, duvara astığınız resim veya fotoğraf ya da takvim, sokak tabelaları, reklam panoları, sinema ve televizyon ekranları, yolculukta kullandığınız bavul, dik açı tarafından kuşatılmış hayatın kanıtlarıdır.

Dik açının ve geometrinin insan gözünü bakmaktan görmeye “terfi” ettiren, kullanım kolaylıkları sağlayan eğitsel ve pratik işlevleri de vardır. Sözelimi bir odanın köşelerinin yapım hatası sonucu dik açıdan şaşması, eşyaların yerleştirilmesinde zorluklar çıkarır. Demek ki mimarın inşaatı titizlikle denetlemesi, duvarcı, betoncu kalfasının keyfine bırakmaması şarttır. Ama aslanan kalfanın dik açı terbiyesiyle yetiştirilmiş olmasıdır. Geometri ve göz terbiyesi gelişmeyen toplumda çok şey çarpık olur. Fiziksel çevrenin, her türlü insan yapısı ürünün güzelliğini veya çirkinliğini belirleyen şekil/form, “geometri tanrısı”nın kanatlarıyla uçar.

Birçok binada elektrik ve sıhhi tesisat gereçlerinin çarpık takıldığını görürüz. Duvardaki resim, elektrik prizleri ve anahtarları, sigorta ve sayaç kutularının çarpık yani dik açığa özen gösterilmeden yerleştirilmesi de bal gibi bir uygarlık ölçütü kabul edilmelidir. “Canım bu kadar olur, ziyanı yok, nasıl olsa çalışıyor, idare eder” zihniyeti, sanıldığından çok fazla şeyin işaretidir.

Dik açı ve elbet geometri pratik hayatın olduğu gibi sanatın da ayrılmaz değerleridir. Bir binanın cephesinin estetik niteliği, geometrinin, dik açının, simetrisinin hünerli kullanılmasına bağlı değil midir? Sözelimi Süleymaniye Kulliyesi’ni dolaşın... Gözleriniz yalnızca bakmakla kalmayıp “görüyorsa”, bir geometri dersi veya senfonisi hatta seminerine katılmış sayılırsınız. Ya da Roma’da Saint Piere’i seyrederkeniz geometrinin yüceliği içinize işler. Hangi özenli ku-

rulmuş şehir ya da mimarlık eseri geometrinin ta kendisi, somutlaşmış hali sayılmaz?

İnsan düşünmeli... Duvarları, odaları, tesisat malzemesini dik açıda yerleştiremeyen umursamaz işçilik nereden çıkıyor? Ya onları kullanan, açı bozukluğunu görmeyen veya görülüp de rahatsız olmayan kültür, uygarlığa hangi mesafedir?

Dik açı, geometri, simetri gelişmiş insan kafasının ürünüdür. Disiplindir, dengedir. Duvardaki afişi, resmi, gönyesinde yerleştiremedikçe, bunu önemsemedikçe hani şu pek moda hale gelen “yaşam kalitesi” gibi çok fiyakalı kavramları kullanmak acaba gülünç olmaz mı?

Geometri, dik açı, düşünceyi de hayatı da kibarca, usulca düzenler. Yalnızca mimarlığın, güzel sanatların “olmazsa olmazı” değildir. Hiç kuşku duyulmasın; şiirin de, müziğin de geometrisi vardır, açıları vardır. Hece vezni, aruz vezni, kafiyeler, beyit ya da kıta düzeni geometri, simetri, açı değil de nedir? Müzik formlarının, sonatın, süitin, şarkının, konçertonun geometrisi yok mudur? Geometrisi olmayan resim, müzik eseri sallanır. Sanat eserini ayakta tutan, ona estetik değer kazandıran “şekil” denen özel görünümün veya ses âleminin başlıca kaynağını geometri diye kaydedelim.

Sanatı bir yana bırakalım. Trafik kurallarında da dik açının yeri yaşamsaldır. Özellikle sola dönüşlerde “dik açıyla açıktan dönülmesi” kuralını ciddiye almayan kestirmeci ve cengâver (!) sürücülerin yol açtığı kazaların aldığı can ve sakat bıraktığı insan sayısı istatistiklerde iyice kabarıktır.

Uygarlık ayrıntıda gizlidir. Dik açıyı önemsemeli, ona saygı göstermeli... Uygarlığa giden yol, dik açılı taşlarla döşenmiş demeli.

(21 Ocak 2011)

UYGARLIK=KURUMSALLIK

Aşağıdaki hikâyeyi her fırsatta tekrarlamaya toplumumuzun ihtiyacı olduğu kanısındayım.

Üniversite çevrelerinde bilindik bir anekdot vardır: Varlıklı bir ABD’li patron, üniversite kurmaya karar vermiş ve sağlam bir bilgi edinmek ve strateji oluşturmak amacıyla ünlü Harvard Üniversitesi’nin rektörüne başvurmuş... Rektör, ciddi bir üniversite kurabilmesi için gerekenleri sıralamış: Öğretim elemanı, kütüphane ve laboratuvarlar, spor alanları, elbet uygun yapılar ve benzeri birçok unsuru söyledikçe varıl iş adamı hepsini yerine getirebileceğini belirtmiş. Sonunda başka yapması gereken kalıp kalmadığını sormayı da ihmal etmemiş. Kısacası mükemmel bir üniversite kurulması için reçeteyi tamamladığını varsaymış... Teşekkür edip ayrılmaktayken rektör “... bir de yüz elli iki yüz sene ister” deyivermiş.

Kurumsallaşma işte böyle bir şeydir. Mali kaynak, bilgi, insan gücü ve pek çok şeyin yanı sıra mutlaka sabır ve zamana muhtaçtır. Çünkü kurumsallaşma demek, aynı zamanda bilgi birikimi, metot, disiplin, kısacası kurallar ve düzen demektir; süreklilik demektir. Hele hele bu süreklilik kavramının altını iyice çizmeli ve düşünmelidir.

Kurumsallık siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın, daha açıkçası insan hayatının her alanında ihtiyaç duyulan bir olgudur. Hemen söylemeli ki kurumsallaşma bir kalıplaşma ve durağanlaşma değil, tam tersine gelişme, olgunlaşma, yeniliklere açılmanın da anahtarıdır. Kurumsallaşma ancak süreklilik ve bu suretle bilgi üretimi ve birikiminin sağlanmasıyla yerleşir ve gelişir.

Modern bilimsel tarih yazıcılığının 19. yüzyıldaki kurucularından Alman düşünür ve tarihçisi Leopold von

Ranke, dünya tarihinin esas itibarıyla bir uygarlık tarihi olarak tanımlanması gerektiğini söyler. Bunun da yeryüzünde insanlığın ulaştığı yüksek verimleri ve bunun yarattığı değerlerle oluşan bir hayata sahip ülkelerin tarihi olduğunu belirtir. Böyle bir hayat standardının ise kurumların varlığına dayandığını, o sayede ortaya çıktığını kaydeder. Bu yaklaşımı tersinden okursanız, her alanda insanlığın eriştiği ileri bilgi ve üretim standartlarında çalışıp işleyen kurumlara sahip olmayan toplumların uygarlık yoksunu oldukları sonucunu çıkarabilirsiniz.

Böyle bir değerlendirmenin acımasızlığını öne sürebilirsiniz. Ne var ki gerçekliğini de kabul etmek gerekmez mi?

Konuyu biraz basitleştirelim... Sözelimi Türkiye’de gerek sanayi gerek ticaret ya da bilim, güzel sanatlar alanlarındaki kurumları düşünelim. En kabadayısı kaç yıllıktır? Hangi işletmenin tarihini üçyüz veya ikiyüz yıl geriye götürebilirsiniz. Benim aklıma gelen en eski imalat ve ticari kuruluş, İstanbul’daki şekerçi Hacı Bekir’dir. Ama onun kadar uzun ömürlü, mesela herhangi başka bir alandaki imalathane hatırlayamıyorum. Sanayi kuruluşları zaten çok genç... Ya ilim ve sanata ne demeli? Yerleşmeye, kurumlaşmaya başlayanın da devrilip sil baştan edildiğini de bilmekteyiz. Sözelimi 1930’larda kurulan tarih ve dil kurumları yeryüzünde de kabul edilmeye başlayan bilimsel müesseseler iken 1982 yılında kapatılıverdi. Üstelik bu kurumların özel hukuka dayalı ve gelirlerinin de yine özel olduğunu unutmayalım. Devlet, miras hukukunu deldi! Mirasçının haklarına el koyarak iki bilim kurumunu da kapattı. Daha güncel bir örnek ise 1990’larda kurulan Türkiye Bilimler Akademisi’nin de şu sıralarda benzer bir akıbete uğramasıdır. Yazboz veya yapboz kültürü acaba göçebelikten “tevarüs” edilen bir gelenek mi diye insanın aklına takılıyor. Daha mütevazı, günlük hayatın içinden oluşumları gözlemleyelim. Çevremizde hangi ticari ku-

ruluşun, dükkânların, lokantaların, imalathanelerin geçmişi yüz yılı aşar? Başarılı aile işletmelerinin bile sürdürülmediğine, eczanenin markete, kunduracının kumaşçı veya konfeksiyoncuya, kitapçının lokantaya, nakliyecinin otelciliğe, mandıracının müteahhitliğe yöneldiğini biliyoruz. Tabelası seksen yüz senelik müessesenin yok denecek kadar az olması çok şeyi ifade etmektedir.

Buna karşılık İsveç'i çelik sanayisinde, Almanya'yı kimya ve eczacılıkta başarılı kılan, her derde deva Aspirin'i ya da Volvo veya Mercedes'i yaratan temel değer, araştırma, sabır ve bilgi üretimidir. Bilgi üretiminin gerçekleşmesi de kurumsallaşma sayesinde.

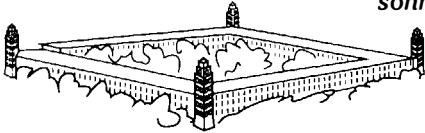
Kısacası her alanda kurumsallaşmanın gecikmesi, hatta yokluğu, bilimde, ticarete, sanayide, sanatta yani hayatta geç kalınmışlığın nedeni değil midir? Kurumsallaşma olmadan bilgi birikimi olmaz; tefekkür yani fikir üretimi olmaz; bunlar eksikse, yetersizse imalat ve üretim de yeterli olmaz.

Kurumsallaşma yolundaki büyük zaman kaybını telafi etmek, ülkenin kalkınma politikalarındaki temel bir ihtiyaç ve sorunları çözecek anahtar değil midir?

(3 Kasım 2011)

Şehre ve İstanbul'a Dair

*Önce biz binaları yapıp şehre şekil veririz;
sonra o binalar bize şekil verir.*

Winston CHURCHILL

ŞEHİR VE İNSAN

Değerli yazar Ayla Kutlu “Asi... Asi” isimli romanında “İnsanlar doğdukları şehrin yapraklarıdır. İlk onlara bakarak anlaşılır şehirlerin kimliği” diye yazmış. Bunun adeta kuramsal bir doğru olduğunu kabul edebiliriz. Yüksek bir edebiyat dili zaten yüzyıllardan beri insanoğlunun en gerçek yanlarını anlatmamış mıdır?

Şehir dediğimiz, en basit tanımıyla, insan eliyle inşa edilmiş, içinde onu kuranların faaliyetleriyle yaşayan yapay bir fiziki çevredir. Yani insanların doğaya müdahalesiyle ortaya çıkan, doğaya eklenilen bir düzenleme.

İnsanoğlu zamanı ve mekânı genellikle kendi yaşam serüveninin ölçüleri içinde algılar. Özellikle büyük halk kitelleri için gerçek, güncel olan, karşı karşıya olunan durumlar ve elbet yakın gelecek kaygısıdır. Geçmiş, yaşanacak olanın dışında kalmış bir öyküdür. Belki zaman geçirmeye yarar bir muhabbet vesilesidir. Her gün içinde hareket edilen fiziki çevre yani şehrin geçmişi de hemen hemen ilgi dışıdır; günlük hayata katıldığı ölçüde algılanır.

Hele hele son 30-40 yılın dehşetli demografik hareketliliği, göç olgusuyla fiziki ve manevi yapısal büyük değişikliklere sahne olan şehirlerde koşuşarak yaşama savaşı veren insanların dertleri bambaşkadır.

“Doğdukları şehrin yaprakları” olan insanlar geleneksel deyişle hemşerilerdir. Fakat heyhat, artık bu anlamda hemşerilik Türkiye’nin büyük şehirleri için geçerliliğini çoktan yitirmiştir. Bugünün çağdaş hemşerisi o şehri kullananlardır. İşin pratiği budur. “Yapraklar” ise artık ailelerinin şehrindeki son derece sınırlı bir nüfustur. Hayat buna göre devam etmektedir ve edecektir.

I. ve özellikle II. Dünya Savaşı’nın önde gelen devlet adamı, savaştan İngiltere’nin başbakanı Sir Winston Churc-

hill “Önce biz binaları yapıp şehre şekil veririz; sonra o binalar bize şekil verir” diyor. Bu, tam bir gerçek tespittir. Ancak olgun ve zeki bir entelektüelin yapabileceği bir tanımdır. Şehrin enstrümanları olan yapılar, meydanlar duvarlar, parklar, sokaklar, kısacası şehir dediğimiz karmaşık örgütün mekânları hayatı, insan hareketlerini adeta duyumsatmadan kapsar ve düzenler. Yaşama, çalışma, eğlence, dinlenme yerleri bilinçaltına küçük yaştan itibaren yerleşir ve bireyin formasyonunu biçimlendirir. İnsanlar buluşma yerlerini şehrin mekânlarına göre tanımlarlar, söylerler. Yapılar, sokak köşeleri, heykel ve anıtlar, kurum ve kuruluşları ile mekânlar hemşerilerin ortak algıları ve duyarlılıklarını oluşturur. Böylece şehrin maddi varlıkları ve çehresi yaşayanların iç âlemine yerleşmiş demektir. Sir Churchill’in bir matematik formülü doğruluğuyla yaptığı tanımın açılımı budur.

Demek ki pratik ihtiyaçları karşılamak için yapılacak şehirle ilgili basit imalatlar bile, sonunda bireylerin iç dünyasını etkileyen bir etken varlık olup çıkmaktadır. Elektrik direği, trafo, altyapıyla ilgili imalatlar, oturma bankları, bordürler, kaldırım taş ve kaplamaları, merdivenler, ilan panoları, işaret tabelaları, yüzeysel yağmur suyu yolları, sokak levhalarına varıncaya kadar her türlü şehir aksesuarı ve mobilyası insan formasyonunun belirlenmesinde rol oynamakta... Binalar, meydanlar, cadde ve sokaklar, anıtlar ve sanat eserleri ise zaten yaşayanların kişiliğini hazırlayan, estetik zevkini yönlendiren esaslı enstrümanlar değil midir?

Estetik kaygılar, genellikle insanın ilk ihtiyaçlarından sayılmaz. Geçekten de insanoğlu için önce karnını doyurmak asıldır; güzel yemek ve sofraya sonra gelir... Öncelik barınmaktadır; güzel konut sonra gelir. Öncelik vücudu örtmektedir; güzel giyinmek sonra gelir. Ama bu, “güzelliğin” hiçbir işlevi yok demek değildir. Bebekler üzerinde yapılan bir araştırmayla insanoğlunun “güzel” olana daha uzun süre baktığı, “güzel”i daha fazla benimsediği ve “güzellik”ten

mutluluk duyduğu kanıtlanmış. Üstelik şehir hizmetleri kamu hizmetleridir, kalıcıdır. O halde öncelik daima nitelikte olmalıdır. Hiç unutulmamalıdır ki estetik güzel her zaman niteliksizden maliyetli değildir. Aynı maliyetle aynı iş nitelikli veya niteliksiz biçimde üretilebilir. Mesele zihniyet, estetik beğeni ve tasarımıdır. Bunun sorumluluğu da elbet birincil olarak şehrin her türlü imar ve yapı işlerinde karar vericilerdedir diye düşünülebilir. Keşke iş bu kadar basit olsa. İş dönüp dolaşıp insana, yurttışa, hemşeri sorumluluğuna ve niteliğine gelip dayanmaz mı?

Gerçekten şehirli olmak, herhalde yalnızca şehir ortamında yaşamaktan ibaret olmasa gerektir. Churchill'in sözü unutulmamalı; "Şehre biz önce şekil vereceğiz, sonra orası bizi şekillendirecek". Kısacası, ne ekersek onu biçeceğimizi daima hatırlamalıyız.

(17 Eylül 2010)

HAYDARPAŞA HÜLYALARI (DERKEN)!

Haydarpaşa Garı'nın ve elbet yöresinin gelecekteki kullanım şekli üç beş yıldır değişik sosyal kesimlerin aklında sallanıp durmakta. Çünkü yakında İstanbul'u ta Anadolu'nun doğusuna ve Bağdat'a bağlayan bu dillere destan, şairlere ilham, sinemacılara mekân “demiryolu karargâhı” sessizliğe bürünecek: Tren düdükleri, hareket kampana ve anonsları, yolculuk telaşları, ayrılık gözyaşları, buluşma kucaklaşmaları, kasketli ve üniformalı demiryolu personelinin koşuşmaları sona erip kapanan bir devrin öykülerine dönüşecek.

Haydarpaşa Garı, insanların belleğinde hem kavramsal hem de fiziksel olarak benimsenmiş bir ortak değer. Sanki kendine güvenli, mağrur, canlı bir varlık gibi İstanbul'u ve Marmara'yı seyrediyor. Misafir kabul ediyor. Trenler de onun bağrından çıkan, aile ocağını yaşatmak için çalışan, işe gidip gelen yavruları. Hepsi sona erecek; hayat yürüyecek ve değişecek. Peki bu görkemli anıt ve yöresi ne olacak? Birçokları gibi bunun “hülyasını” kurarken, pat diye binanın çatısı yanıverdi. Birkaç aydır “Haydarpaşa Yazısı” düşünüp bugün yarın diye oyalanırken konu tatsız bir güncellik kazandı. Meşhur soru önümüzdedir: Ne yapmalı, ne olmalı?

Söylenmeyi, eleştirmeyi, dedikoduyu bilgi gibi algılamayı, magazin kültürüne yem olmayı ve siyasal önyargıları atlayarak düşünmeye çalışmalı. Düşünmenin pusulası, geleceği göstermeli. “Geçmişimiz için gelecek”. Zaten “tarih bilinci gelecek bilinci” değil midir? O halde Haydarpaşa'nın geleceğiyle ilgili hülyalar öne çıkmalı. Önce hülyalar, hayaller, sonra tasarımlar ve uygulamalar. Bütün büyük ve güzel yaratışların altında insanoğlunun hülyaları yok mudur? Şair “İnsan bu dünyada hayal ettiği müddetçe yaşar” dememiş midir?

Haydarpaşa'nın hayatı artık istasyon olarak devam edemeyeceğine göre, ona bir işlev bulmak zorunludur. Bu çıplak gerçek ortadadır. Hülyalara yön verecek işaret fişeği budur. Basmakalıp düşüncelerden, ezberlenmiş eleştiri kalıplarından sıyrılmalı. Elbet bu güzel yapıyı yöresiyle birlikte hayal etmek zorunludur.

Şu anda Haydarpaşa kendi işleviyle sınırlı "yalnız" bir mekândır. Çevresinde sosyal hayat yoktur. Demek ki yeni işlevin bir yükümlülüğü de bu sosyal çevrenin usul usul yaratılması olacaktır. Yeni işlev, sosyal dokuya davetiye çıkaracaktır.

Kim ne derse desin ilk akla gelen fonksiyon, yapının konaklama hizmetine yani otele dönüştürülmesidir. Çarşısı, kafe ve lokantaları, açık alan düzenlemeleri ile orijinal, görkemli bir yapı kompleksinin yeni düzenlemesi şehre değer katacaktır. Binanın konumu ve arsası bu konaklama fonksiyonunu çeşitlendirmeye elverişlidir. Ana binadan başka ek yardımcı hizmet yapılarının olduğunu hatırlayalım. O yapılar da devrinin mimarlık özelliklerini yansıtan eserlerdir. Demek ki birkaç sınıf ve kademeli konaklama ile rekreasyon mekânı olanakları vardır. Ayrıca, vagon deposu olarak kullanılan demiryolu hatlarında konaklama mekânı olarak sabitlenmiş vagonların kullanımıyla değişik ekonomik yatak kapasitesi oluşturulması da düşünülebilir. Yalnız yabancı ve varlıklı kesimler için değil, gençler, yerli misafirler için de son derece uygun ve özgün şartlarla geniş bir ağırlama modeli geliştirilebilir. Ülkenin çeşitli yerlerinden gelecek öğrenciler, aileler için özel sosyal konaklama projeleri uygulanabilir. Mesela teknik, hijyenik koşullarla donatılmış "vagon misafirhaneler".

İkinci bir seçenek, Haydarpaşa'nın üniversiteye dönüşmesidir. Bu da rahatça benimsenebilir. Heyecan verici bir kullanım biçimidir. Cıvılcıvılcı yaşayan bir Haydarpaşa'yı hayal edebilirsiniz.

Hayal bu ya, bir üçüncü işlevi de söylemeden geçmeyelim... Acaba burası muhteşem bir “tiyatro binası”na dönüştürülebilir mi? Kadıköy’deki konservatuvar bu kompleksin içine yerleştirilemez mi? Peronların olduğu kısma sahnenin kurulduğunu, özenli yaratıcı bir mimarlık mucizesiyle dehşetli bir konser, opera mekânı oluşturulduğunu gözünüzün önüne getirin. Üstelik yaz aylarında açık hava müzik, tiyatro festivalleri için de sonsuz olanaklar veren bir mekânın varlığını biliyoruz.

Ama bu işlevin kuşku uyandıran sorunları var. Birincisi kullanım süreleri bakımından yapı ve bağlantıları çok zaman yaşam dışı gibi gözükecektir. Güne yayılan sürekli bir sosyal aktivite olmadığı için, ulaşım da kısıtlı kalacaktır. Binanın kullanıcıları ve seyirciler için sosyal çevre yoksunluğu da bir sorudur.

Diyeceksiniz ki “Haydarpaşa’nın geleceğini nasıl olur da yalnızca bina ve eklentilerinin geleceği çerçevesinde hayal etme hakkın var zannediyorsun? Böyle bir yer yöresiyle birlikte düşünmeden tasarlanabilir mi? Senin hülyaların amma da kısıtlı; hayal ve düşünce gücün pek zayıf. Onun için sesini kes ve bu işleri ufku olan, geniş hayalleri olanlara bırak”.

Tam olarak haklısınız. Ama meramımı bu yazı çerçevesinde anlatacak kadar zekâm ve yazma yeteneğim olmadığını düşünüp biraz hoşgörü gösterirseniz bana da gayret gelir, binayı çevresiyle birlikte hayal eden başka bir yazıyla kendimi bağışlatmaya çabalarım.

(3 Aralık 2010)

HAYDARPAŞA HÜLYALARINA DEVAM!

Okuyucu işini gücünü bırakıp *Gazete Kadıköy*'de Katoğlu'nun yazılarını okuyacak değil ya... Bu sebeple geçen hafta "Haydarpaşa Hülyaları" diye yangının ateşiyle dök-türdüğümüz hikmetleri (!) kısaca hatırlayalım: Birincisi, ko-naklama sistemi (yalnızca otel değil) olabilir demiştik. İkinci-si üniversite seçeneği, üçüncüsü ise bir sanat kompleksi olarak opera, tiyatro, sergileme etkinliklerine tahsis edilecek şekilde projelendirilebilir diye bağlamıştık. "Ama"sı vardı; binanın yeni işlevini tek başına düşünmenin dayanılmaz de-recede kısır bir yaklaşım olacağı açıktı.

Gelelim yeni hülyalara... Ama ne hülyalar. Bu adam kendi düşlerini bize niye anlatıyor demeyin. Yazı İşleri Mü-dürü (artık Genel Yayın Yönetmeni deniyor) fırsat tanıdığı için onu "istismar" (!) edebiliriz.

Bir kere, Haydarpaşa'yı bir bina değil, bir yöre diye algılamalı. Hudutlarını çizelim: Selimiye Kışlası'nı, Gülhane Hastanesi olarak inşa edilen, sonraki fonksiyonlarıyla Hay-darpaşa Lisesi ve nihayet şimdi Marmara Üniversitesi olan görkemli tarihsel eseri, siloları, mendirekleri (dalgakıranlar), Haydarpaşa-Kadıköy İskelesi arasındaki "güzelim sefil" (!) koyu ve kıyı bandını kapsayarak İSKİ tesislerine kadar olan yöre. Bu yöreyi bütünsel bir kent dokusu şeklinde algılayıp planlamak İstanbul'a karşı, halka karşı görevdir. Her ente-lektüelin konuyu bu çerçevede alması vicdan borcudur. Çok atıyor demeyin! Tam aksine "az atıyor", daha fazla istemeli deyin. Bu planlama coğrafyanın, tarihsel ve fiziksel yapılan-manın hakkıdır. Elbet insanların, gençlerin de hakkıdır. Ge-leceğin şekillenmesidir. Önce şu tespiti yapmalıyım: Hay-darpaşa istasyon binası buranın çekirdek gücüdür. Öyle ta-

sarlanmalı. Silolar onun “mütemmim cüzü”dür (tamamlayıcı parçaları). O siloların her biri şehir dekoru olarak düşünülmelidir. Yetkin sanatçıların eliyle onlar dev birer heykele, anıta dönüştürülebilirler. İçlerine de özgün işlevler verilebilir. Mendirekler, denizin üstünde bugün yapmaya, tasarlamaya kalksanız, altından kalkamayacağınız ölçekte fiziksel yapılardır. İnsanın hayal gücünü kamçılayan dehşetli platformlardır. Onlar ada gibi algılanmalıdır... Kurulacak yeni şehir dokusunun ayrıcalıklı elemanlarıdır.

Haydarpaşa-Kadıköy arasındaki “güzelim sefil” koy, işlenmemiş cevherdir. Bizlerin insanlığa ve şehre karşı ayıbıdır. Bu koy, en az Bebek ve Tarabya koyları kadar, Kalamış’tan daha orijinal ve güzel bir düzenlemeyi hak etmektedir. Haydarpaşa binasının güzelim iskele verandasından başlayarak, bugünkü “balon” a kadar kıyı şeridi, dünyaya parmak ısırtacak şekilde düzenlenmelidir. Dehşetli bir promenad (gezinti) ve rekreasyon alanları... Kordon boyunca bina cepheleri mutlaka belli bir üslup ve anlayışla giydirilmeli, yenilenmelidir. Yer yer arkadlarla, sütunlar ve saçaklı bölümlerle, heykellerle bezenmiş bir kıyı şeridini gözünüzde canlandırın... Kent mobilyalarının özenle tasarlanması gerektiğini söylemeye gerek var mı? Nice’e, Monte Carlo’ya parmak ısırtmalı. Kordon boyu başlı başına heyecan verici bir kentsel düzenleme işidir. Estetik duyarlılık, her çıkarın önünde olmalıdır. Ya mendirekler?... Demiryolu taşımacılığının son bulmasıyla kendiliğinden azalacak ve belki zamanla son bulacak yük limanı işletmeciliğinin yerine, dehşetli bir sosyal yaşam gelebilir. Mendirekler yük gemilerini koruyucu değil, şehir hayatını renklendirici platformlar olarak geliştirecek şekilde örgütlenir ve düzenlenir. Hatta büyük turist gemileri, mendireklerin bazı yerlerine yanaşır... Turistler buradan özel tasarlanmış teknelerle Ahırkapı üzerinden Tarihi Yarımada’ya ulaştırılır... Mendireklerin abartmadan genişletilmiş platformlar haline dönüştürülmesini hayal ediniz. Her

şeyi yeni hayatın, geleceğin koşullarına göre düşününüz... Hayaller kurmaktan kaçınmayınız. Bu toplum yüzyıllarca hayal kurmaktan uzak kaldığı için olduğu yerde saymış olabilir mi, diye düşününüz. Meraksızlık ve hayal gücünden yoksunluk acaba nelere mal olmuştur diye düşününüz... Kuttuplara giden, Everest'e, hatta Ağrı dağına tırmanan yurttaşlarımız asırlarca neden yoktu diye düşününüz... Kadıköylüler, neden yürüyerek ya da bisikletle kolayca kordon boyundan, Kadıköy-Haydarpaşa arasında sefalı şekilde gezinip, çaylar, kahveler içip sevdiklerimizle kol kola dolaşamıyoruz diye niçin sormuyorlar? Haydarpaşa, İstanbulluların ve Kadıköylülerin, hele hele gençlerin hayal gücünü kamçılmalı.

Demek ki Haydarpaşa bu kapsamda ele alınırsa üniversite de tiyatro da (bu aynı zamanda ve asıl opera, bale, sergileme alanları, konservatuvar demektir) olabilir. Çünkü bu şekilde sosyal çevre, hayatın unsurları olan kentsel örgütlenmeler de gerçekleşecektir. Yani tek seçenek yok. Önümüz açık. Becerimize, gücümüze ve elbet "bilincimize" bağlı. Yaşasın hayal!

(10 Aralık 2010)

“ANTİENTELEKTÜEL” BAKIŞLA HAYDARPAŞA

Gazete Kadıköy'de geçen yıl Haydarpaşa Garı ve çevresiyle ilgili iki yazı yayımlamıştım. O yazılarda yaygın söylentilerden hareketle, bu görkemli binanın ileriki yıllarda hali hazır işlevi dışında nasıl değerlendirilebileceği üzerinde durmuştum. *Gazete Kadıköy*'ün genel yayın yönetmenini kızdırmak pahasına, kısmen tekrar da olsa, konunun yeniden alevlenmesi nedeniyle “falcılığa” ve irdelemeye devam edelim. Yayın yönetmeninin anlayış gösterip beni bağışlamasını diliyorum.

Özellikle tarihsel çevre duyarlılığına sahip olanların yanı sıra birçok aydın bu mimarlık anıtının tren garı olarak kullanımının sürmesini istiyor. Çünkü Haydarpaşa Garı, edebiyatıyla, sinemasıyla, söylenceleriyle anılarda ve hatta ülkenin folklorunda yer tutmuş bir kavram. Şehrin tarihsel eski sultan külliyesi kadar fiziksel simgelerinden biri.

Haydarpaşa'nın ve yöresinin geleceği hâlâ belirsizliğini koruyor. Karar verici makamlar sessiz. Buna karşılık belirsizliğin doğurduğu söylentiler, bu söylentilere dayanan eleştiri veya alternatif öneriler, iddialar aldı başını gidiyor. Haydarpaşa'nın kaderi, “şehir dedikoduları”nın başlıca temalarından biri.

Elbet bu eleştiriler, yakınmalar, öneriler boşu boşuna dile getirilmiyor. Zaman zaman ne kadar yetkili olduğu belirsiz bazı kamu görevlileri yarım yamalak açıklamalarda bulunuyor. Yöreye ilgili imar tasavvurlarının da geçmiş yıllarda beyan edildiğini hatta bazı proje önerilerinin temsili resimlerinin gazetelerde yayımlandığını da hatırlayalım.

Demek ki Haydarpaşa Garı ve çevresinde yeni düzenlemeler eninde sonunda gerçekleşecek. Bütün tartışmalar, söylenceler bunu kanıtlıyor.

Esasen, şehrin bu son derece değerli anıt eseri ve yöresi herhalde bugünkü şekliyle yaşayamaz ve yaşamamalıdır. İlk kabul edilmesi gereken budur. Bu yörenin, coğrafyası, topografyası, başta Selimiye Kışla ve Külliyesi, Eski Haydarpaşa Tıbbiyesi ve gar kompleksi gibi anıt eserleri olmak üzere ilginç sanayi ve ticari yapılarıyla İstanbul'un son derece seçkin ve özel bir çağdaş bölgesi olacağı kesindir. Önemli olan, böylesine müthiş bir potansiyele sahip şehir alanının kamu yararına ve çağın gereklerine uygun bir yüksek kültür kavrayışıyla düzenlenip donatılmasıdır. Özetle Haydarpaşa Garı yalnızca bir nostalji veya ulaşım meselesinden ibaret değildir.

Ortaya dökülen açıklamalardan çıkartılabilecek ilk gerçek, İstanbul'un raylı taşıma sisteminin yeni bir şekil alacağını anlaşılmıştır. Bunun nasıl olacağı, ana güzergâhın ne suretle şekilleneceğinin ipuçları da mevcut. Daha doğrusu bugün Anadolu'dan gelip Haydarpaşa'da sonlanan demiryolu ana hattının böyle kalmayacağı anlaşılmıştır. Bu da kabul edilmesi gereken bir durumdur. Günün ihtiyaçlarını cevaplayacak yeni bir ulaşım şebekesi zorunludur. Artık Anadolu'yla demiryolu bağlantısının şehir içi raylı taşıma şebekesiyle bağlanıp bütünleşmesi kaçınılmazdır. Bu bağlantı ve bütünleşmenin Haydarpaşa Garı üzerinden olması da olanaksızdır. Her şeyden önce bu gerçeğin kabulü gerekir. Demiryolu ulaşımının Anadolu yakası ve Rumeli yakası arasında kesintisiz devamı amaçtır. Sorun, ana hat ve metro şebekesi entegrasyonunun, aktarma istasyonlarının nerelerde olacağıdır. Yani Haydarpaşa Garı bu sistemin ister istemez dışında kalacaktır. Çünkü şehir içi toplu taşımacılıkta insanlar, mesela Levent'ten Pendik ya da Gebze'ye trenle gitmek için artık vapurla Haydarpaşa'ya gelmek zorunda kalmamalıdır. Bu yolculuğu yapacaklar şehrin herhangi bir yerinden, Şehzadebaşı'ndan, Taksim'den, Yenikapı'dan raylı taşıma şebekesine girebilmelidir. Konya veya Ankara istikametinden gelenler de aynı şekilde Haydarpaşa'ya gelmeden aktarma istasyonlarını kullanarak Rumeli yakasındaki raylı

taşıma istasyonlarına ulaşmalıdırlar. Marmaray bunun için yapıldı. Kadıköy'den de metro kullanmak, aktarma suretiyle hem Gebze hem de Levent, Yenikapı ve diğer semtlere ulaşabilmek ancak yeni şebekeyle sağlanabilir. Karaköy'den kalkacak Haydarpaşa vapurları ise artık o zaman tren garına değil, mesela adalara veyahut Bostancı'ya yapılan seferler gibi olacaktır.

O halde tartışılması gereken, bu anıtsal yapı kompleksinin (unutmamalı ki, ana binanın dışında da korunması ve değerlendirilmesi gereken bir alan vardır) kamu yararına, şehrin geleceğinde ne suretle değerlendirileceğidir. Çünkü böylesine görkemli bir yapı topluluğu, hiç kuşku duyulmasın ki üstün bir duyarlılık ve yaratıcı bilinçle, şehir hayatında bugünkünden çok daha etkin, verimli ve zevkli bir işlevle yer alabilir. Takılıp kalmayalım.

Bir hatırlatma daha: "Orient Ekspres" öyküleriyle de ünlü, İstanbul'un Avrupa'yla tarihsel ulaşım bağlantısının simgesi Sirkeci İstasyonu da bir zaman sonra benzer şartlar sebebiyle kapanıp yeni işlev yüklenecektir.

Haydarpaşa kompleksinin geleceğini asla tek başına değil, yöreyle beraber tasarlamakta zorunluluk vardır.

(3 Şubat 2012)

HAYDARPAŞA NASIL KORUNUR?

Hemen cevaplamalı: Yaşatarak korunur. Binanın yaşaması demek, insanlar tarafından kullanılması demektir. Bu kullanım ne kadar yoğunsa bina da o denli yaşam merkezi olur. Tarihsel anıtları korumanın en doğru yöntemi, onları hayatın bir parçası haline getirmektir. Ancak etkinlik mekânı olan tarihi yapılar varlıklarını sürdürebilirler.

Gazete Kadıköy'de 2010 yılından bu yana, Haydarpaşa üstüne üç yazı yayımlamışım. Galiba söylemek istediklerimi açıkça dile getirmişim. Ana fikir, çeşitli gazetelerde ve bu arada *Gazete Kadıköy*'de de savunulan "binanın gar olarak kullanılması" anlayışının tersine, Haydarpaşa'nın yepyeni bir işleve göre düzenlenmesiydi. Özellikle entelektüel çevrelerin ısrarla tekrarladıkları hali hazır durumun sürdürülmesi görüşüne karşı, "tekrarlama tuzağına düşme pahasına" Haydarpaşa'nın işlev değiştirmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta kararlıyım. Savunulması zor, gerçeklikle bağdaşması olanaksız bir nostalji duygusuyla konuya takılıp kalmak, kamu yararına bir dönüşümün engelidir. Hayatın akışı içinde oluşan şartlarda ister istemez son bulan bir ulaşım fonksiyonu yerine, kurulacak geleceği tasarlamak, öncü olmak gerekir. Konuya böyle yaklaşmak varken mevcut durumun hiçbir sonuç vermeyecek savunuculuğunu yapmak toplumun, şehrin çıkarlarını fark etmemek demektir. O zaman rant projeleri, halkın gözünde ne yazık ki haklılık kazanacaktır. Geçen yılki yazılardan birindeki "...Haydarpaşa'nın hayatı artık istasyon olarak devam edemeyeceğine göre, ona bir işlev bulmak zorunludur" cümlesini geleceği tasarlayanın bir pusulası diye tekrarlıyorum. Başka şeyleri de tekrarlamak ihtiyacını duyuyorum...

Haydarpaşa Garı ve yakın çevresi son derece değerli binalar topluluğudur. Anıt binanın yakınındaki iki “silo” yapısını da birlikte algılamalıdır.

Yörenin gelecekteki fiziksel ve sosyal yapısının bugünden çok farklı oluşacağı apaçık bellidir. Burası İstanbul’un parlak, prestijli bir bölgesi olacaktır. Coğrafi ve topografik yapısı, arazi durumu bu oluşumu davet etmektedir. Yalnız istasyon işlevi değil, bu bölgedeki diğer kullanımlar, başta liman ve nakliyat depoları da zaman içerisinde son bulacaktır. Şehrin yakın gelecekte Marmaray ve ikincisi lastik tekerlekli araçlar için tasarlanan tüp geçişlerle iki yakasının bütünleşeceğini düşünürseniz, Haydarpaşa bölgesinin kazanacağı kentsel pozisyonu da gözünüzde canlandırabilirsiniz. Muhtemelen 2025-2030 yıllarında Harem’den Kadıköy İskelesi’ne kadar olan kıyı yöresi, Selimiye Kışlası ve hastanelerden denize doğru olan yamaçların bambaşka bir fiziksel dokuya bürüneceğini tahmin edebiliriz. Yine önceki yazılardan birinde “...şehrin bu son derece değerli anıt eseri ve yöresi bugünkü şekliyle yaşayamaz ve yaşamamalıdır(...) İstanbul’un seçkin ve özellikli çağdaş bir bölgesi olacağı kesindir” yargısını dile getirmişim. İşte sorun, böyle bir yerin evrensel düzeyde bir estetik duyarlılıkla planlanmasıdır. Konuyu nostaljik bir tavır ve zihniyetle kısır bir çerçeveye hapsetmenin getirisi yoktur.

Şimdi yine Haydarpaşa “Külliyesi”ne dönelim. Külliye nitelemesi, ana yapının yanında yer alan diğer binaların bütününe tanımlamaktadır. Geleceğini çizmeye çalıştığımız İstanbul resminde bu anıt eser herhalde kurumsal bir işlev kazanmalıdır. Yeni oluşacak kentsel ortamda bu külliyenin evrensel ölçekte bir “Festival Sarayı (merkezi)” olarak örgütlenmesi rahatça savunulabilir. Koca İstanbul’a yakışır bir sanat kurumu burada yaratılabilir. Ana bina müzik ve sahne sanatları için üst düzeyde eğitim ve uygulamaya açık bir akademiye tahsis edilebilir. Bugünkü gişe ve bekleme salonları

ile peronlarda seyirci salonunun, ileriye doğru uzanan demiryolu hatlarının olduğu yerde de tam teşkilatlı bir sahne sisteminin yer alacağı dev bir tiyatro, ustalık ve duyarlılıkla tasarlanmış bir restorasyon ve renovasyon projesiyle pekâlâ gerçekleştirilebilir. Burada, uluslararası düzeyde müzik, opera festivallerinin de yapılabileceği bir yapı kompleksinin unsurları zaten büyük ölçüde mevcuttur. Resim, heykel vb. güzel sanatlarla ilgili atölyeler ve sergi alanları için de rahatça mekân yaratılabilir. İki silo binası bu Festival Sarayı'nın unsurları olarak düşünülmelidir. Gar'ın Kadıköy tarafına düşen "koy" da bugünkü perişan haliyle kalamayacak ve Festival Sarayı'nın görkemini tamamlayacak bir şekilde düzenlenecektir. Kıyısında gezinti yolları, yeşil alanlar ve uygun ölçekteki bir "marina" ile yepyeni bir kimlik kazanacak olan "koy"un sistemle bütünleşebileceğini de öngörebilirsiniz.

Kısacası İstanbul'un ihtiyacı olan uluslararası müzik, opera, sanat festivallerinin gerçekleşebileceği bir mekânlar topluluğu son derece özgün, benzersiz bir şekilde burada kurulabilir. Eğer bu ve benzeri projelerle ön alınmazsa güçlü ve örgütlü rant cephesi ister istemez mesafe alır. Aslolan nostaljide takılmak değil, yaratıcı olmak; kamu yararına geleceği tasarlamaktır.

(23 Mart 2012)

YEREL SEÇİMLER DOLAYISIYLA HAYDARPAŞA

Haydarpaşa Garı ve yöresi ile ilgili *Gazete Kadıköy*'de 2010 ve 2012 yıllarında dört yazı yazmıştım... O günlerden bu yana konu güncelliğini koruyor. Ne var ki o yazılarda değindiğimiz gibi şehrin ulaşım sisteminde beklenen değişiklikler gerçekleşmeye başladı. Temel değişiklik, yapımı uzayıp giden ve geciken Boğaziçi Tüp Geçisi'nin (Marmaray) kısmen de olsa İstanbul ulaşım şebekesine katılmasıdır. Siyasal acelecilikleri, işin mühendislik açısından dile getirilen eksiklik ve sakıncalarını bir yana bırakalım. Sonuç olarak Anadolu yakası İstanbul'u ile Rumeli yakası İstanbul'unu raylı sistemle kesintisiz bağlayan bir ana ulaşım aksının zorlu bölümü hayata geçti. Artık Anadolu yakasındaki son raylı taşıma istasyonları Haydarpaşa değil, Ayrılık Çeşmesi ve Üsküdar oldu. Yakında Anadolu'dan gelen anahat demiryolu ile Gebze'den itibaren metro sistemi de devreye girecek. Ayrılık Çeşmesi ayrıca Kadıköy-Kartal metrosunun aktarma istasyonu. Yukarıda bahsettiğim yazılarda olduğu gibi artık Haydarpaşa istasyon binasının ulaşım aksındaki işlevi son bulmuş oluyor. Bu, bütün "nostaljik" duygulara rağmen bir gerçeklik. 2013 yılı Aralık ayı itibarıyla durum budur.

Öte yandan ülkede dört ay sonra yerel seçimler var. Demek ki önümüzdeki beş yıl içinde şehir içi ulaşım şebekesinin gerek Gebze'ye gerek Halkalı'ya ve Yenikapı aktarma istasyonu ile Taksim ve Levent istikametine bağlanma çalışmalarını seçimleri kazanan yeni İstanbul Büyükşehir Belediyesi yürütecektir. Bu birincisi...

İkincisi, bunun sonucu olarak eski hat üzerinde kalacak şehir içi istasyon binaları ve (dikkat!) yalnız Haydarpaşa Garı değil, "Haydarpaşa Gar Kompleksi", yeni imar düzenlemelerini gerektirecektir. Yapılar her ne kadar Devlet De-

miryolları İdaresi'ne ait olsa da eninde sonunda şehrin sorumlusu olan Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin sorumluluğuna geçecektir. Bu kaçınılmazdır.

O halde öncelikle ve özellikle gar binaları kompleksi ve Haydarpaşa yöresi İstanbul için son derece yaşamsal, fiziki planlama ve imar kararlarına muhtaçtır. İktidar partisi ve belediyesinin bu alanla ilgili tasavvurları olduğu biliniyor. 2014 yerel seçimlerinde CHP'nin bu yöreyle ve yapılarıyla ilgili esaslı ve yaratıcı fikir projelerini İstanbul halkına sunması gerekir. Bu bölge gelecek İstanbul'un son derece alımlı, prestijli bir yeri olmaya layıktır. Şehir içindeki konumu, topografyası, mülkiyet şartları burada dünyaya parmak ısırtacak bir şehir dokusu oluşturmaya elverişlidir. CHP belediyecilerinin, Haydarpaşa sorununu gar binasından ibaret görmeyip Harem'e kadar uzanan, Selimiye ve eski Haydarpaşa Hastanesi (şimdi rektörlük) dahil bütün yöreyle birlikte ele almaları ve bunu seçimlerin iddialı projelerinden biri olarak topluma anlatmalarında sayısız faydalar vardır.

Haydarpaşa Garı'nı korumak ancak yapıcı ve yaratıcı yaklaşımlarla, ona akılcı işlev vermekle mümkündür. Eski tarihsel binaların işlev değişiklikleriyle kullanımlarının çok örnekleri vardır. Mesela Paris'in ortasındaki "d'Orsay Garı" müzeye dönüştürülmüştür. Türkiye'de de bunun örneklerini görebiliriz. Haydarpaşa'daki görkemli Numune Hastanesi şimdi rektörlük ve fakülte binasıdır. Birçok Selçuklu medresesi çeşitli illerin müzeleri olmuştur. Artık Haydarpaşa'nın tren istasyonu olarak işlevi olamayacağını görmek gerekir. Yakın zamanlarda, gar açıkken bile, anahat yolcularının çoğu Bostancı'da inerek şehre dağılmaktaydı. Günün ulaşım şartlarında insanların Haydarpaşa'da trenden inerek vapur bekleyip Rumeli yakasına geçmeyi tercih etmeleri, ne yazık ki akla yakın değildir. Kesintisiz metro şebekesi ve anahat demiryolu, yolcuları konforlu ve hızlı şekilde şehrin istedikleri yerlerine taşıyacaktır.

Bu seçimlerde mevcut iktidarın şehrin her noktasını maddi çıkar gözüyle gören anlayışına karşı, insanları mutlu edecek, hayatlarına kalite katacak yepyeni projeleri topluma açık seçik anlatarak başarılı olunabilir. Hem eleştiri hem de çareleri sunan bir seçim söylemine ihtiyaç vardır.

Bugünkü idare, uzun gecikmeden sonra devreye giren Marmaray bağlantılarında mühendislik ve planlama hataları yapmıştır. Yurttaşlar aktarma istasyonlarında Marmaray'a geçebilmek için uzun ve yorucu mesafeleri yürümek ve ayrıca ek ücret ödemek zorunda kalıyorlar... Taksim'den Hacıosman istikametine hareket eden metro, Osmanbey İstasyonu yakınına kadar neden hızlanamıyor? Bu, idareye sorulmalıdır. Hacıosman'dan gelen hattın Şişhane ve sonrasına (Yenikapı'ya), Taksim'de aktarma yapmaksızın devam etmesi gerekmez miydi? Bu, mühendislik hatası değil midir?

Haydarpaşa, hem şehrin ulaşım sorunları hem de şehir planlama ve İstanbul'a çağdaş hayat alanları kazandırma bakımından gar binası sorunundan ibaret olmayıp bu seçimlerin iddialı bir konusu olmalıdır. Siz yaratıcı olmazsanız gözü açıklar marifet sahibiymiş gibi gözükürler.

(13 Aralık 2013)

İSTANBUL'U SEYREDEN SELİMİYE

Şair Yahya Kemal Bey'in İstanbul şiirleri onun şiir dünyasında özel bir yer tutar. Bu yazının başlığı da şairin "İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar" ve "Bir Başka Tepeden" adlı "manzume"lerinden (kendisi manzume sözcüğünü kullandığı için) çağrışımla doğdu.

Yerel seçimler yaklaşıyor. İstanbul topografyasında büyük ölçüde bakir kalabilmiş ve korunabilmiş ünlü "Selimiye Kışlası"nın da konuşlandığı özel yöre, bir başka tarihsel isimle "Haydarpaşa" bölgesinin geleceği, şehrin esaslı olarak planlanmasında bence öncelikli bir yere sahiptir. Çünkü burası şehrin tam ortasında yani merkezinde yer almaktadır.

Yahya Kemal Bey'in bu tarihsel şehre baktığı tepeler, bilindiği gibi Rumeli yakasındadır. Görkemli kışlanın yer aldığı mevkiden İstanbul'a şairane bir ustalık ve duyarlılıkla bakmak benim haddime düşmez. Keşke Yahya Kemal gözlemlerini bu tepeden de yapsaymış diye hayıflanabilirim. Ancak şairin ve şiirin değinmediği bu bakışa, fiziki planlama açısından dikkatle ve özenle eğilmek zorunludur ve sorumluluktur.

Yine bilindiği gibi "Haydarpaşa" sorunu yıllardır kamuoyunda tartışılmaktadır. *Gazete Kadıköy*'de bu konuya çeşitli yazılarla değindiğimi bazı okuyucular hatırlayabilirler. Bu defa yöreyle ilgili öneri sunacağım.

Bu yazıda çizim ve planla anlatılması gerekeni, sözle tasvir etmeye çalışacağım. Birinci olarak dikkat edilmesi gereken husus, sorunun Gar binasından ibaret olmadığıdır. Harem İskelesi'nden başlayarak Tıbbiye Caddesi, Selimiye Kışlası ve bugünkü Marmara Üniversitesi Rektörlük binası olan eski Tıbbiye yapısını; demiryolunun üzerindeki köprüyü sınır sayarsak Kadıköy'de Yeldeğirmeni sahilini; liman

yapılarını, siloları, gar binalarını ve bu binalar ile günümüzdeki minibüs durakları arasında kalan mezbelelik halindeki koy kıyısını kapsayan yöre “Haydarpaşa”dır. Zaten bu gar yapıları ve karayolu köprüsü, Yeldeğirmeni’ne kadar uzanan tarihsel “Haydarpaşa Çayırı”nda inşa edilmiştir. Gar’ın adı da Osmanlı Sarayı’nın yazlık eğlence yeri olarak da kullandığı bu çayırlıktan yani mesire yerinden gelmektedir.

Değerli okuyucular, lütfen dikkat kesilelim! Burası, gerçekten İstanbul’u seyreden bir açık hava terasıdır. Liman yapıları ve mendireklerden başlayarak Selimiye mahallesi ve kışlaya doğru yükselen, eski Tıbbiye ve Gar yönüne genişleyen bir doğal terastır.

Burası gelecek İstanbul için birkaç bakımdan büyük değer taşımaktadır. Şehrin tam orta yerinde, amiyane deyişle göbeğinde insanlara nefes aldırarak, doğayla/denizle kucaklaşmalarını sağlayacak imkânlarla sahip bir yöredir.

Dosdoğru, sözü dolandırmadan söyleyelim: Yukarıda sınırları belirtilen yer, yeni hiçbir kalıcı bina yapılmaksızın muhteşem bir park/plaj/açık spor alanları olarak planlanıp düzenlenmelidir. Liman buradan taşınmalıdır. Zaten demiryolu ulaşımıyla bağlantılı olarak kurulan tesisler, demiryolunun artık buraya gelmemesi sebebiyle de başka yere taşınacaktır. Liman platformları, mendirekler, düzenlenen yeşil alanın/parkın deniz kıyısı olacaktır. Temizlenen, yapılardan arındırılan kıyı, İstanbul’un ortasında, herkesin kolaylıkla ulaşabileceği plaj ve spor alanlarıyla donatılacaktır. İnsanlar, Adalar’a gider gibi Selimiye/Haydarpaşa Park ve rekreasyon alanına gideceklerdir. Şehrin ortasında muhteşem bir “vaha” oluşturulması amaç sayılmalıdır. Gününbirlik kullanıma uygun önlemleri sıralamaya gerek yok.

Bu anlayıştaki bir düzenlemenin önemli bir faydası daha vardır. Dillerden düşmeyen ve tedirginlikle beklenen İstanbul büyük depremi için geniş bir toplanma/barınma yeri olabilecektir.

Okuyucular bunları hayal diye görmemelidir. Büyük bir şanseseri olarak kalabilmiş bu şehir parçasının bu şekilde değerlendirilmesine İstanbul muhtaçtır. Böyle bir park ve kıyı düzenlemesi şehre bambaşka bir değer katacaktır.

İşte bu sebeplerle paha biçilmez bölgenin yine paha biçilmez üç mücevheri Selimiye Kışlası, Eski Tıbbiye ve Haydarpaşa Gar kompleksinin işlevleri de buna göre şekillenmelidir.

Kamu yönetimi ve elbet İstanbul Büyükşehir Belediyesi burada inşaat tutkusundan ve bağımlılığından vazgeçerek insanların İstanbul'u, Selimiye-Haydarpaşa terasından, yeşil bir dokunun içinden seyretmelerini sağlamayı ve ayrıca bir güvenlik bölgesi yaratmayı amaç edinse iyi olmaz mı?

(7 Şubat 2014)

SELİMİYE-HAYDARPAŞA DÜZENLEMESİ İSTANBUL İÇİN YAŞAMSALDIR

Seçimler bitti. İstanbul önümüzdeki beş yıl birçok önemli fiziki planlama faaliyetlerine sahne olacak. Şehirde yeni şekillenmeler oluşacak.

İstanbul'un yaşadığı bilinen imar ve şehir sorunlarını, klasik rantçılık politikalarını ve dolayısıyla ortaya çıkan çarpıklıkları yinelemek derdinde değilim. Bazı konular ve sorunlar vardır ki onların mutlaka ayrıcalıklı şekilde ele alınması gerekir. Taviz verilmemesi, kamu yararının kesinlikle gözetilmesi vazgeçilmez bir şart olur.

Gazete Kadıköy'de, Selimiye-Haydarpaşa yöresiyle ilgili çeşitli yazılarımı bazı okuyucular hatırlayabilir. Bu konunun İstanbul'un önde gelen ve gelecekteki prestijini belirleyecek değerde olduğunu tekrarlamayı görev saymaktayım.

Yıllardır basına yansıdığı kadarıyla ve popüler isimlendirmesiyle Haydarpaşa fiziki planlaması, tarihsel gar binasına odaklı bir rant projesi olarak tartışılmaktadır.

Sorun keşke bundan ibaret olsa... Oysaki çok daha geniş kapsamlıdır ve bilindiği gibi Kadıköy Rıhtımı'ndan Harem'e kadar olan ve kabaca Tıbbiye Caddesi'yle sınırlanan bölge, geleneksel/tarihsel tanımıyla "Haydarpaşa"dır.

Burası, geçen yazılarda da vurguladığım gibi "İstanbul'u seyreden bir muhteşem terastır". Büyük bir şans eseri olarak kamu elinde bulunan bir şehir parçasıdır. İçinde "Selimiye Kışlası", eski "Tıbbiye" binası, "Haydarpaşa" gar binaları (Dikkat, yalnızca gar binası değil!) gibi mimarlık mücevherlerini barındırmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda bu bölgenin liman hizmetlerinden arındırılacağını, tarihi yapıları yeni işlevler verileceğini rahatça söyleyebiliriz. Önemli olan, binaları çevreleyen arazinin yani "teras"ın kullanılması ve değerlendirilmesidir.

Geçen yazılarda da belirttiğim gibi yöre, İstanbul topografyasının tam ortasında ve çok değerli bir konumdadır. Geniş bir kıyı şeridinin üstünde amfi şeklinde yükselmektedir. Şehrin merkezindedir ve ulaşım sorunu yoktur. Abidelerle süslü bir “milli park” gibi düzenlenmesini tasavvur ederseniz, insanlara ne büyük nimetler sunacağını da gözünüzün önüne getirebilirsiniz. Mesela bilinçli ve yaratıcı bir yaklaşımla burada, yeşil dokunun içinde şehrin en geniş plajının oluşturulabileceğini düşünebilirsiniz. İstanbul için değişik açılardan imkânlar sunacak değerdeki bu yörenin, afet hallerinde geniş ve elverişli bir güvenli barınma/toplanma yeri olabileceğini de hatırlamalıyız. Kısacası İstanbul'a nefes aldırarak, kolay ulaşılabilir bir “şehir vahası” olabilecektir. İstanbul'da insanlara bu imkânları sağlayabilecek ikinci bir yerin olduğunu söylemek mümkün müdür?

Sözün özü şudur:

Selimiye-Haydarpaşa diye sınırlarını tanımladığımız şehir dokusu üzerinde yeni hiçbir kalıcı bina yapılmamalıdır. Mevcut mimarlık anıtlarına ise uluslararası sanat ve kültürel etkinliklere uygun fonksiyonlar verilmesi şehrin hayatına yeni değerler kazandıracaktır.

Bu nedenlerle bölge İstanbul için benzersiz bir değerdedir. Bir bölümü de Kadıköy içindedir. Dolayısıyla Kadıköylülerin soruna özel bir dikkatle, bilinçle ve duyarlılıkla yaklaşacaklarına inanmaktayız.

(11 Nisan 2014)

KADIKÖY MEYDANI NASIL ŞEKİLLENECEK?

Gazete Kadıköy’ün geçen haftaki (16-22 Aralık 2011) sayısında, Kadıköy Meydanı’nın Büyükşehir Belediyesi’nce hazırlatılan yeniden düzenleme veya yenileme projesiyle ilgili tasarının resimleri ile Kadıköy Belediye Başkanı’nın konuyla ilgili görüşleri yer almıştı. Kadıköylülerin yıllardır ne olacağını, nasıl olacağını merakla beklediği bu fiziksel düzenleme işi hakkında Büyükşehir Belediyesi nihayet meydanın alacağı şekli ve kullanım kararlarını belirleyen bir plan ile açıklık getirdi. Ama Kadıköy Belediye Başkanı’nın haklı tespitleri ve bu tespitlerinden duyduğu kaygılar son derece düşündürücüdür.

Kadıköy Meydanı denilen ve aslında Başkan Selami Öztürk’ün de belirttiği gibi gerçek özelliği bir kıyı yani sahil düzenlemesi olan bu “kentsel yenileme” işi, yalnız Kadıköylüler değil, bütün İstanbullular açısından son derece kritik, özenle enine boyuna düşünülmesi şart olan bir mekânın düzenlenmesi, şekillenmesidir.

Kadıköy’ün “kapısı” olan bu yörenin bilinen bütün özelliklerini ve önemini bir yana koyalım... Bir kere hemen şunu göz önüne getirelim: Önümüzdeki çok yakın zamanda burası artık Rumeli İstanbul’u ile de bugüne göre çok daha iç içe olacaktır. Çünkü Marmaray adı verilen raylı taşıma hattı ile elbet Kartal metro hattı arasında aktarma suretiyle bağlantı kurulacaktır. Bu durum artık şehrin iki yakasını tam anlamıyla bir araya getirecektir. Dolayısıyla bir zaman sonra Kadıköy’ün bu bölgesi günümüzden çok daha fazla bir şekilde İstanbul’un kent merkezlerinden biri olacaktır. Üstelik de deniz kenarı mekânı olarak benzeri bulunmayacaktır.

Ülke mevzuatı, belediye yasaları buranın düzenleme yetkisini Büyükşehir Belediyesi’ne vermiş olabilir... Ama ka-

nun koyucu, bin ölçekli planların ilçe belediyelerince onaylanmasını düşündüğüne göre, böylesine can alıcı bir mekân düzenlemesinde Büyükşehir görevlilerinin, tasarımcılarının herhalde Kadıköy Belediyesi'nin uzmanlarıyla, danışmanlarıyla işbirliği ve ortak çalışma yapmalarında ne gibi bir sakınca olabilir? Üstelik "sivil toplum" kuruluşları modasının dillerden düşmediği bir ortamda, bölge belediyesinin bile katkısı olmadan bir plan hazırlanması, ne kadar iyi niyetle olursa olsun, çok zorluklara ve aksamalara neden oluşturmaktadır. Büyükşehir Belediyesi elbet gerek maddi olanaklar gerek yaptırım gücü bakımından ve yetki donanımı açısından böyle bir projeyi yürütmeyi başaracak güçtedir. Ne var ki ayrıntılarda, yörenin çevreyle ilişkilerinde, nihayet kullanıcılar için burada oluşacak yaşamın kolaylaştırılmasından ve denetlenmesinden ilçe belediyesi sorumlu olacaktır.

Gazete Kadıköy'ün yansıttığı bilgilere göre kıyıda geniş bir alandaki motorlu taşıt trafiği azaltılacak, yayalaştırma oranı artacaktır. Bunlar olumlu kararlardır. Mevcut kamu yapılarının dışında yapılaşma yasağı getirilmesi de fevkalade yerindedir. Ancak "fuar" alanı ve benzeri kavramlar tehlike doludur. Eski askeri yönergelerde "Yanlış anlaşılması ihtimali olan emir yanlış anlaşılır" diye bir tespit vardır. Bu sebeple "geçici yapı" veya "geçici kapalı mekân" ve benzeri tabirler ülkemizin müthiş girişimci (!) insanlarınca mutlaka "yanlış anlaşılır" ve "geçici" kaydı rafa kaldırılarak kesinlikle "kalıcı" durum oluşur. Üstelik de sözüm ona geçici diye son derece çirkin, rüküş barakalar, çok yerde gördüğümüz gibi buranın ne yazık ki kalıcı çibanları olurlar. Onun için "ihtimal" doğuracak herhangi bir terim ve tanım, plan notlarında ve kararlarında yer almamalıdır.

Kadıköy Meydanı tabir edilen alan, herhalde yüksek bir estetik duyarlılık ve biçimleme ile bezenmelidir. Burası Anadolu İstanbulu'nun girişi olduğuna göre mimarın sanki bir anıt yapının portaline (taç kapısına) gösterdiği ayrıcalıklı özen gibi ele alınıp inceden inceye tasarlanmalıdır. Bu alana

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

bakan bina cepheleri, kaldırımlar, zemin döşemeleri, aydınlatma elemanları, şehir mobilyaları, işaretlemeler vb. aksesuar bir “taç kapı”nın bezenmesi gibi bütün kıyı şeridinde işlenmelidir. İskele binaları ile eski “belediye” ve “hal” binaları burasının değerli takıları olarak gözetilmeli ve değerlendirilmelidir. Bitkilendirme ve yaya yollarında yer alması gerekli gölgelikler, revaklar başlı başına bir tasarım konusudur.

Kadıköylülerin (haydi sivil toplum kuruluşlarını da söyleyelim) konuya bilinçle, zıtlaşmacı değil yapıcı olarak yoğun şekilde eğilmelerinde, sahip çıkmalarında sonsuz yarar vardır. İyi bir fırsat önümüzdedir. Büyükşehir bu konuda açık ve alıcı olmalıdır. Hatta katkı talebinde bulunmalıdır. İstanbul ve Kadıköy, hiç kuşku duyulmasın ki ciddi bir şehircilik sınavının arifesindedir.

(23 Aralık 2011)

KADIKÖY MEYDANI MESELESİ

Gazete Kadıköy okurlarına geçen hafta, reformcu Sultan II. Mahmut hakkında tamamlayıcı ikinci yazıyı bu hafta yayımlayacağımı söylemiştim. Ancak Büyükşehir Belediyesi'nin Haydarpaşa ve Kadıköy Meydanı'nı da kapsayan imar planını açıklaması araya girecek. Okuyucunun anlayışını dilerim.

2011'in Aralık ayında *Gazete Kadıköy*'de "Kadıköy Meydanı Nasıl Şekillenecek?" başlıklı yazımdan bazı satırları alıntılacağım:

"Kadıköy'ün 'kapısı' olan bu yörenin bilinen bütün özelliklerini ve önemini bir yana koyalım... Bir kere hemen şunu göz önüne getirelim: Önümüzdeki çok yakın zamanda burası artık Rumeli İstanbul'u ile de bugüne göre çok daha iç içe olacaktır. Çünkü Marmaray adı verilen raylı taşıma hattı ile elbet Kartal metro hattı arasında aktarma suretiyle bağlantı kurulacaktır. Bu durum artık şehrin iki yakasını tam anlamıyla bir araya getirecektir. Dolayısıyla bir zaman sonra Kadıköy'ün bu bölgesi günümüzden çok daha fazla bir şekilde İstanbul'un kent merkezlerinden biri haline gelecektir. Üstelik de deniz kenarı mekânı olarak benzeri bulunmayacaktır."

Şimdi burasıyla ilgili imar planı ortaya çıktı. Bu plan sebebiyle gazetelere yansıyan ve Başkan Selami Öztürk'ün de haklı olarak tepkisine neden olan düzenlemeler içinde öne çıkanlar "Heykel" ve "Fuar" alanlarıyla ilgilidir. Ne var ki sorun bundan ibaret de olmasa gerek. Sakın işin "ballı" ve saklanmaya çalışılan tarafı Haydarpaşa olmasın? Haydarpaşa'dan başlayıp gelen, son derece değerli bir şehir alanının fiziki planlaması, yalnız Kadıköy için değil, İstanbul için büyük ö-

nem taşımaktadır. Haydarpaşa yöresi, Kadıköy Rıhtımı, geleceğin İstanbul’unda, şehre prestij katacak bir fiziksel/sosyal doku olacaktır. Unutulmamalı ki Haydarpaşa konusu yalnızca Gar binasından ibaret olmayıp Harem’e kadar, Selimiye Kışlası ve çevresindeki müstemilatını, liman tesislerini, siloları, Gar ile Kadıköy İskelesi arasında kalan ve bugün sefil bir görünüşteki “koy”la birlikte düşünülmelidir. Bölgedeki arazinin büyük ölçüde kamu mülkü olmasının imar uygulama kolaylığı sağladığını da hatırlamalıyız. Yörenin topografik/coğrafi konumu, şehir içinde tam anlamıyla “müstesna” bir değer taşımaktadır. İstanbul’a yepyeni bir değer katacak potansiyele sahiptir. Böyle bir şehir coğrafyasının, birçok kötü uygulamaları görüp yaşamış ve yaşamakta olan yönetici akıl ve meslek adamlarınca bilinçle ve yüksek estetik kaygılarla tasarlanması şarttır.

Kadıköy kıyı bölgesi için de aynı yazıdan bir alıntıya daha başvuracağım:

“... ‘fuar’ alanı ve benzeri kavramlar tehlike doludur. Eski askeri yönergelerde ‘Yanlış anlaşılması ihtimali olan emir yanlış anlaşılır’ diye bir tespit vardır. Bu sebeple ‘geçici yapı’ veya ‘geçici kapalı mekân’ vb. tabirler ülkemizin müthiş girişimci (!) insanlarınca mutlaka ‘yanlış anlaşılır’ ve ‘geçici’ kaydı rafa kaldırılarak kesinlikle ‘kalıcı’ durum oluşur. Üstelik de sözüm ona geçici diye son derece çirkin, rüküş barakalar, çok yerde gördüğümüz gibi buranın ne yazık ki kalıcı çibanları olurlar. Onun için ‘ihtimal’ doğuracak herhangi bir terim ve tanım, plan notlarında ve kararlarında yer almamalıdır.”

Büyükşehir Belediye Meclisi’nden geçen planda, Kadıköy İskelesi yakınında sergileme ve fuar mekânı düşünülmesi gerçekten utanç verici bir zihniyettir. Geçtiğimiz yıllarda, Büyükşehir Belediyesi izniyle bu bölgede yapılan “yerel kültür” pazarlamalarını, panayırılarını dehşetle izle-

miştik. Yozlaşmış taşra zevkinin görgüsüz ve derbeder şekilde meydanı nasıl görsel kirliliğe mahkûm ettiğine tanık olmuştuk. Taksim Meydanı'nda da zaman zaman kurulan çadırlarda bu gülünç ve çirkinlikler koleksiyonu sergi ve pazarlar ne yazık ki kültürel etkinlik olarak örgütleniyor.

Şehirlerin böyle prestij meydanlarında bu tip gayretkeşliklere, "kitsch" düzenlemelere yer verilemez. Sözgelimi Venedik San Marco Meydanı'nda ya da Berlin Alexander Alanı'nda ve benzerlerinde sergi yapısı ya da çadırı olabilir mi? Taksim'de çadırlar kurulduğunu gördükçe insanın aklından "Acaba göçerler yayla diye buraya mı konuşlandılar?" diye geçiveriyor.

Belediyelerin görevi şehirleri kırsal kültürün değerlerine göre değil, evrensel şehir kültürü ölçütlerine göre düzenlemek, ona göre hizmet vermektir. Şehir meydanlarına panayırı kafasıyla girilmez.

(14 Aralık 2012)

ÇAMLICA TEPESİ'NE BİNA YAPILIR MI?

Tarihsel ve doğal çevre duyarlılığı olan, ömrünü sahne eserlerine tasarımlar, dekorlar yaparak geçirmiş bir arkadaşım, geçen gün elime bir yazı tutuşturdu ve çekip gitti. Üstelik yazı yazma alışkanlığı olan birisi de değildir. Zaten düşünce ve iç âlemini çizgiyle, resimle ifadeye alışık olanlar pek öyle yazılı anlatıma meraklı değildirler. Her neyse, kurşun kalemle yazılı notlarını okudum. Gazetelerde de hemen her gün irdelenen güncel bir tartışma konusu olan Çamlıca Tepesi'ne cami inşası konusuna o da takılmış. Notların dikkatimi çeken yanı, “klasik İstanbul” topografyasının bu en yüksek ve günümüze kadar inşaat yapılmamış noktasına belki bir yapılaşmanın düşünülebileceğini dile getirmesiydi. Konuyu biraz kurcalayalım.

Bilindiği gibi konu, Başbakan'ın söz konusu yere ülkenin en büyük camisinin kurulacağını söylemesiyle kamuoyuna duyuruldu. Hemen arkasından da önce mimarlık çevresinden başlayan çeşitli eleştiri ve değerlendirmeler basına yansıdı. Gerçekten şehir için son derece önemli bir imar kararı olduğu apaçık olan bir fikir projesiyle karşı karşıyayız. Daha gerçekçi olmak gerekirse bir heveskârlık rüzgârıyla demek daha doğru olur.

Öncelikle bu fikir projesinin İstanbul'a, şehrin sembolleri arasında yer alacak yeni bir cami inşası diye ortaya konması kavramsal olarak uygun değildir. Çünkü konu bir cami yapımından ibaret sayılamaz. Esas itibarıyla bir şehirçilik ve mimarlık meselesidir. Yani fiziki planlama işidir. Onun için anahtar soru “Çamlıca'ya bina yapılıp yapılmayacağı”dır. Yani asırlarca bakir bırakılmış bu yörenin imara açılıp açılmamasıdır.

Tam ismiyle “Büyük Çamlıca Tepesi” (Küçük Çamlıca Tepesi de olduğu için) olan bu yer insanların belleğinde ve şehir folklorunda, edebiyat ve şiirde, romantik bir mesire veya doğal güzellikler mekânı olarak yer tutmuştur. Klasik ve geç Osmanlı idaresi yıllarında Üsküdar yalısı ve tepelerinde iskân ve buna bağlı olarak ibadethaneler olmasına karşılık, “Tepe”nin boş kalması muhtemelen iskân ve ulaşım zorunluluklarından ileri gelmiştir. İmar bölgesi yaklaşık Üsküdar’ın üst kısımlarında, bugünkü Zeynep Kamil Hastanesi civarında sınırlanıyordu. Mesela şehrin çok büyük boyutlu külliyelerinden biri olan Atik Valide Camii ve kompleksi adeta imar bölgesinin üst çizgilerini işaret ediyordu. 1960’larda yol geçirme sevdasıyla ortadan kaldırılan İstanbul’un en görkemli mezarlıklarından biri de buradaydı. Kısacası Osmanlı idaresi, imarı Çamlıca Tepesi’ne kadar tırmandırmamıştı. Daha sonra makinenin hayata girişi ve yapı teknolojisinin, mühendisliğin imkânlarının gelişme döneminde de bu yöre gezinti mahalli veya bir çeşit “milli park” gibi statüsünü sürdürdü.

Soruya dönelim... Çamlıca’ya bina yapılmalı mı? Cami meselesi sonraki bir sorudur. Basında çıkan “tarihsel mimari eserler”, “Sinan ile yarışmaya mı çıkılacak?” vb. tartışmalarının tekrarına gerek yok. Can alıcı soru daima, bina yapılıp yapılmayacağı olmalıdır. Çünkü burasının artık kamu vicdanına mal olmuş, İstanbul kültüründe yer tutmuş bir mekân olması, yapılaşma fikrini kovmaktadır. Fakat konuyu şöyle de irdeleyebiliriz: Eğer burada bir sembol yapı kurulacak olsa ne olmalıdır? Birincisi böyle bir yapının tarihsel mimari eserler taklidi olmasının tam tersine, en son yapı teknolojisi ve yepyeni bir mimari zevkle meydana getirilmesi ilk şarttır. Her yere yapı yapılabilir. Şart değildir ama olabildiğini varsayalım... Ama Türkçedeki bir deyişle “adam gibi” yapılmalıdır. Değil Çamlıca gibi ayrıcalıklı yerlerde, hiç bir yerde küflenmiş, görgüsüz taşra zevkinin kamu yapıları

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

yapmasına izin verilmemelidir... İkincisi, Çamlıca'ya bir yapı geleceksenin fonksiyonu herhalde yöre insanların zihninde yer etmiş kullanım amaçlarıyla bağdaşan ve sanki doğal yapının parçası ve onu tamamlayan bir rekreasyon ve kültürel etkinlik platformu gibi tasarlanması gerekmez mi?

Şehir silüetinin belleklerde yer etmiş yerlerinde gerçekleştirilecek imar hareketleri, ham heveslerle değil, yüksek kültürel ve estetik bilinçle tasarlanabilir; ancak o zaman ciddiye alınıp tartışılabilir.

(27 Temmuz 2012)

Not: Bu yazı, Çamlıca için ilan edilen mimarlık kompleksi yarışmasından önce yazılmıştır.

DOLMABAHÇE STADYUMU- TOPHANE MEYDANI!

Yazının başlığındaki Dolmabahçe (İnönü, Mithatpaşa) Stadyumu mevcut, Tophane Meydanı ise yok. Adı birkaç defa değişen ve 1946'da İstanbul'un o günkü şartları içinde çevreyle uyumlu bir mimari duyarlılıkla inşa edilen stadyumun yıkılarak yerine yeni ve daha büyüğünün yapılacağı kararlaştırılmış. Yani amaç daha çok seyirci alabilen boyuttaki bir yapının gerçekleştirilmesi.

Böyle bir projenin hayata geçirilmesi şehrin spor hayatından çok daha önemli olarak şehircilik ve mimarlıkla ilgili bir iştir. Birden çok sebeple de sakıncalı ve yanlış bir yapılaşmadır. Birincisi, bu stadyum yapılırken, boyutu bilinçli olarak belirlenmiştir. Bunun açık kanıtı, deniz tarafındaki kısmın bilerek basık ve küçük tutulmasıdır. O devirde bile bu yapının yerinin rahatsız edici olduğunun mimar tarafından hissedildiğini tahmin edebiliriz. Yoksa o zaman da daha büyük ölçüde inşası mümkündü. Belli ki hiç değilse çevreyle büsbütün orantısız bir kitleden kaçınmak istenmiştir.

Bir başka husus, bu alanın esasında Dolmabahçe Sarayı arazisinin parçası olmasıdır. Zamanında burada Sultan Abdülmecit'in yaptırdığı bir tiyatro binası da vardı. Bu tiyatro binası yandıktan sonra da mekânın eğlence yeri şeklinde halka açık bir kullanımı olduğu biliniyor. Fakat bütün bunlar geçmişte kalmış, artık İstanbul bildiğimiz sosyal ve fiziksel yapıya gelmiştir. Trafik akışının Boğaz'ın girişindeki bu bölgede ne halde olduğunu söylemeye gerek bile yok. Kaldı ki mesele stadyumun yalnızca trafik akışını iyice bozmasından ibaret olmasa gerek. Dolmabahçe mevkii, şehrin prestijli bölgelerinden biri. Üstelik Boğaziçi kıyısındaki tek meydan. Bugünkü kullanımıyla "meydanlığı kal-

mış mı” diye sorabilirsiniz. Çünkü “gelgeç” yeri ve otopark. Böyle bir yer için bundan daha hazin bir kullanım şekli olabilir mi?

İşte stadyum meselesi burada yine karşımızda. O yapı Dolmabahçe’yi boğuyor, eziyor. Şimdi daha büyüğünü yapmanın ne demek olduğunu göz önüne getiriniz. Bir heyula şehrin güzelim yöresine kâbus gibi oturacak. Kısacası İstanbul’a yakışan buraya büyütülmüş, içinde çarşılar olan bir ucubeyi yerleştirmek değil hatta mevcut binayı da ortadan kaldırmaktır. Böylece Boğaz kıyısında kamuya açık muhteşem bir açık hava düzenlemesi yapma şansı doğacaktır. Bugün güzelim rıhtımı işgal eden otobüs ve motorlu araçlar, yeni kazanılan alanın altına alınabilecektir. Küçük Çiftlik Parkı’ndan deniz kıyısına kadar olan bölgede işinin ehli mimarlar ve şehir uzmanları elinde mükemmel bir şehir dokusu yaratılabileceğini düşününüz. Yörenin çehresinin dünyaya parmak ısırtacak bir estetik anlayışla yenilenerek düzenlenmesi, Büyükşehir Belediyesi için güzel bir sorumluluk değil midir? Boğaz kıyısında, denizle kucaklaşmış bir geniş rekreasyon alanının İstanbul’a neler katacağını düşünün. Stadyumun yenilenmesi ve büyütülmesi eninde sonunda pişmanlıkla sonuçlanacak ve herhalde geleceğin idarecileri o ucubeyi ortadan kaldırmak zorunda kalacaklardır. Yapıldığı andan itibaren de şikâyet konusu olacağı kuşkusuzdur. Üstelik ve muhtemelen atletizm pistine de yer verilmeyecek ve yapı yalnız futbola mahsus hale dönüşecektir.

Bu kıyı bandının “beni planlayın, bana nefes aldırın ki ben de insanlara nefes aldırayım, gönüllerini ferahlatayım” diye haykıran ve bekleyen bir ayrıcalıklı yeri de “potansiyel Tophane Meydanı”dır. Yeni restore edilen tarihsel Kılıç Ali Paşa Camii ve Hamamı, 18. yüzyılın anıtsal “sebil”i ile denize kavuşmayı bekleyen bu alan da Büyükşehir Belediyesi’nin kararlı, ciddi bir “yenileme” operasyonunu beklemekte... Bu yörenin de öndeki yapıların gerekenleri ortadan kaldırılarak

bir deniz kıyısı meydanı haline getirilmesini özlememek, düşlememek mümkün mü? Tophane Meydanı o zaman ortaya çıkacak ve şehir estetik kaygılarla düzenlenmiş bir kentsel mücevheri daha kazanmış olacaktır. Elbet bunun çevresini, bugün gözlerden uzak kalan kıyıdaki saat kulesini de içeren, antrepo binalarının ortadan kaldırıldığı daha geniş bir düzenlemeyi hayal etmek ve istemek de İstanbul'dayaşayanların hakkıdır. Bunlar şehrin gizli hazineleridir ve açığa çıkıp değerlendirilmeyi beklemektedirler.

Lütfen gözünüzde canlandırın. Hatta hayal resimlerini çizin. Bilgisayar kullanımında hünerli olanlar bu mekânların yukarıda anlatmaya çalıştığımız anlayıştaki üç boyutlu tasarımlarını pekâlâ yapabilirler. Güzel bir tasarımcılık oyunu olmaz mı?

(13 Temmuz 2012)

GALATA RIHTIMINA SERENAT

Galata Rıhtımı/Limanı, son yıllarda her nedense “Galata Port” adıyla kamuoyuna sunulan bir şehir yenileme projesinin gerçekleştirilmek istendiği bölgenin sahici ismidir. Yılların tarihsel Galata Rıhtımı’nın sanki yeni evlat edinilmiş isimsiz çocuğa ad koyar gibi “port” a çevrilmesine, kamuoyundan, meslek kuruluşlarından, aydınlardan bir tepki gösterilmemesi de hazin bir sosyal bilinçsizliğin işaretidir.

Galata Rıhtımı veya Limanı şimdilerde, Karaköy iç hatlar iskelesi ile eski Denizcilik İşletmeleri’nin idare binasından başlayıp Yolcu Salonu ile devam eden vesahilde gümrük bölümündeki antrepo, cadde tarafında ise idare binalarıyla Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’ne kadar uzanan kıyı şerididir. Burası, İstanbul’un simgesel ve gösterişli bölgelerinin başta gelenlerindendir. Tarihi yarımada’yı bir yana bırakırsak, İstanbul’a bir “hüviyet cüzdanı” çıkaracak olsanız, fotoğraf olarak Galata Rıhtımı’nı kullanabilirsiniz. Antrepolara kadar olan kısım ayrıca bir mimarlık eserleri koleksiyonudur. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı yapılarının karakteristik örneklerinin arasında, Cumhuriyet devrinin ürünü modern Yolcu Salonu yapısı, komşu tarihsel mimari doku ile yeninin uyumuna mükemmel bir örnektir.

Bilindiği gibi artık birer yüzer gökdelen otele benzeyen dev yolcu gemileri de buraya demirlemektedir. Bu gemilerden boşalan turist kabileleri, otobüslere doluşarak tarihi yarımada’ya akın eder.

Galata Rıhtımı’nı çevresiyle birlikte görebilirsanız, Beyoğlu’nun, özellikle Galatasaray ve Cihangir’in kıyı şeridi olduğunu anlarsınız. Bunu algılamak ve buna göre fiziki, sosyal planlama stratejisi oluşturmak şehri yönetenlerin esaslı ve öncelikli bir amacı olmalıdır.

Birinci iş, bu kıyı şeridinin antrepoların tamamından ve caddenin deniz tarafındaki kamu yapılarının hiç değilse bazılarının arındırılması yani bunların ortadan kaldırılmasıdır. Bu durumda yörenin mücevherlerinden Nusretiye Camii, Saat Kulesi, Kılıç Ali Paşa Camii ve Hamamı yepyeni bir görünüm ve değer kazanacaklardır.

İkinci olarak, Tophane önünde hamam ve 18. yüzyıl sebilinin bulunduğu bölgede, aradaki salaş binalar da yıkılarak denize açılan görkemli bir "Tophane Meydanı" yaratılacağını söylemeye gerek yoktur. Bu meydan düzenlemesiyle İstanbul'un nasıl bir yeni değer kazanacağını düşleyiniz. Bugün yeteri kadar görülmeyen, bir kargaşanın parçaları halindeki tarihsel anıtlar, denizle kucaklaşan meydanın bezemeleri haline gelecektir. Denizden ve karadan görünümü zihninizde canlandırınız.

Üçüncü hayal, yeni oluşturulacak Tophane Meydanı'ndan ve Kemeraltı Caddesi'nden Galatasaray'a, Tünel'edoğru İstiklal Caddesi'ne ve Cihangir'e çıkan yolların ve binaların projelendirilmesi, kıyı şeridiyle bağlantıların ve bütünleşmenin sağlanmasıdır. Bu elbet yalnız taşıt ve yaya ulaşımı açısından değil, sosyal işlevleri de içeren bir çevre politikasının projesi olmalıdır. Sonuçta yeni Tophane Meydanı, yeni kıyı şeridi, artık Beyoğlu'yla birlikte yepyeni bir kentsel doku meydana getirmelidir. Pansiyonlar, rekreasyon, sanat galerileri, butik ticarethaneler, gösteri mekânları, sergi alanlarıyla öne çıkan bir yöreye sahip olmayı istemez misiniz? Beyoğlu ve kıyı şeridi arasında kahve/krema kokuları içindeki sokaklardan geçerek dolaşmayı özlemez misiniz? İnceden inceye düşünüldüğü tasarlanmış sokaklar, binalar, kaldırımlar, kent mobilyaları, aksesuarlar, özenle dekore edilmiş kafeler, açık ve kapalı mekân düzenlemeleri, kitapçılar, dükkânlar...

Şimdi dönelim kıyıya... Hani şu gemilerin yanaştığı, büyük liman binaları ve otellerin yapılması düşünülen kıyıya... Bu kıyı şeridi, 1955'ten beri İstanbullulara kapalıdır.

Şehrin bu son derece değerli yöresi “insansız”dır. İstanbul’da yaşayanlar da ziyaretçiler de şehrin merkezindeki bu pırıltılı, güzel yöreden habersizdirler. Müstesna güzellikteki peyzaj, insanların kullanımından elli altmış yıldır saklanıp kaçırılmıştır.

1955’te bu antrepolar, geçici yani sonradan yıkılmak üzere yapılmıştı. Anıtlar Yüksek Kurulu yapılanmayı şartlı olarak onaylamıştı. Artık bu içler acısı durumun son bulması, buranın insanlara açık bir özel ve özenli düzenlemeye kavuşması şarttır. Esası da açık alan düzenlemeleri olmalıdır. “Bina yapılmaz” diye bir önyargı da gereksizdir. İhtiyaç, gündelik kullanımı cevaplayacak yapılardır. Elbet bunların ölçeği de buna göre olacaktır. Kıyı bütünüyle bir “promenat”, kordon boyu esprisiyle donatılmalıdır. Taşıt trafiğine kapalı gezinti yolları, sergi alanları, lokantalar, uygun ölçekte alış-veriş mekânları, galeriler, belki küçük ölçekli deniz gezintileri için motor iskelesi ve benzeri işlevlerle yaşayan cıvıl cıvıl bir şehir dokusu...

Devasa yolcu gemileri nereye mi yanaşacak? O da başka bir yazının, başka bir kentsel düzenleme hayalinin konusudur. Koca İstanbul’da bunun çözümü, hem de çok anlamlı ve güzel çareleri vardır. Ama şimdilik Beyoğlu’nu Galata sahiline indirmenin, Galata Rıhtımı’nı da Beyoğlu’na çıkarmanın hayaliyle yetinelim.

(14 Ocak 2011)

YEREL SEÇİMLER DOLAYISIYLA GALATA RIHTIMI

“2014 Yerel Seçimleri” yaklaştıkça birçok tarihsel yerleşkenin sorunları, bekleyen fiziksel planlama ve düzenleme ihtiyaçları aklıma üşüşüyor. Sürekli büyüyen şehir yerleşkeleri Türkiye’nin çare bulması gereken önemli dertlerinden biridir. Yavaşladığı söylenen nüfus artışı özellikle son kırk yılda çoğu şehrin çehresinin değişmesine yol açarken merkezi idareler de yerel idareler de şehirlerde fiziksel deformasyonları önleyecek tedbirleri almadılar. 1984’ten başlayarak belediyelerin güçlendirilmesinin ve yetkilendirilmesinin de bu derde deva olduğu söylenemez. Türkiye, milli gelirinin çok büyük kısmını bu nüfus artışı sebebiyle inşaat sektörüne akıttı ve akıtıyor. Sürekli olarak konut yapılması çok kimsenin gözünde “gelişme” diye değerlendirilse bile, bunun ancak üretim/imalat yatırımlarından kesilerek gerçekleşen sarfiyat olduğunu da hatırlamak gerekir. İşin ekonomik yanını bir tarafa bırakalım. Bilinçsiz ve savruk, başıboş yapılaşma, ülkenin önde gelen tarihsel şehir merkezlerini akıl almaz şekilde tahrip etti; hatta yok etti... Yalnızca İstanbul değil, Bursa, Kayseri, Ankara, İzmir, Amasya ve çok yerler için durum aynıdır. 1960’ın fotoğraflarına bakacak olursanız bu şehirleri tanımayabilirsiniz.

İstanbul çok göz önünde olan ve kayıpları dile getirilen bir yer olmasına rağmen tahribatların önüne geçilememiştir. Şehrin fiziksel karakterinin, mimarlık dokusunun yıkımında bireylerin fırsatçı, aceleci ve bilinçsiz hareketlerinin yanı sıra kamu yönetimleri de duyarsız davranmamış mıdır?

Saraçhanebaşı’na, Valens Su Kemerleri’nin dibine yani arkeolojik alanın üstüne belediye binası, Sultanahmet’e, en olmayacak yere adalet sarayı inşa etme marifetini şehri yöneten Türk münevverleri (!) göstermemişler midir?

Gazete Kadıköy'de 2011 Ocak ayında "Galata Rıhtımı'na Serenat" başlıklı bir yazı yazmıştım. Bilindiği üzere Galata Rıhtımı gibi şehrin son derece değerli bir yöresi yıllardır hemşerilerin kullanımına büyük ölçüde kapalı, derbeder depo ve gümrük alanlarıydı... Burasının imar ve inşaa sevdalıları açıkgozlerin iştahını çekmemesi mümkün değildi. Elbet, o şekilde kalamayacak değerde bir yerdir. Mutlaka kamu yararına fiziki düzenleme ve işleve kavuşması kaçınılmazdır. Okuyucular geçen yıllarda burasının her nedense "Galata Port" isimlendirmesiyle apaçık bir "rant" projesine heba edilmeye çalışıldığını hatırlayacaklardır.

Bu yazıda şehir yöneticilerinin Galata Rıhtımı'na (Galata Port'a değil) nasıl yaklaşımları gerektiği üzerinde durmuş, yörenin özelliklerine değinmiştim. Şimdi yeni yerel idareciler seçilecek. Bir yandan da Galata Rıhtımı'yla ilgili proje yürütmeye çalışılıyor. Konu İstanbul için son derece yaşamsaldır. Bu nedenle 2011'deki yazıdan bazı bölümleri aktarmak istiyorum. Çünkü CHP sorumlularının ve Büyükşehir, Beyoğlu adaylarının burası için hazırlıklı olmaları, fikir projesi önermeleri, hemşerileri aydınlatmaları borçtur. Aksi takdirde gözü açıklar yenilik ve imar diye ön alırlar ve gözbağcılıkla insanları inandırırılar. CHP tarafının şehrin yararına, kamunun çıkarlarını sağlayacak projelerle, yapıcı, yaratıcı bir anlayışla halkın karşısına çıkması gerekir.

2011'deki yazımda "Galata Rıhtımı'nı çevresiyle birlikte görebilirsanız, Beyoğlu'nun, özellikle Galatasaray ve Cihangir'in kıyı şeridi olduğunu anlarsınız. Bunu algılamak ve buna göre fiziki, sosyal planlama stratejisi oluşturmak şehri yönetenlerin esaslı ve öncelikli bir amacı olmalıdır" diye vurgulamıştım. Sonrasında sunduğum önerileri şöylece özetlemeye çalışacağım:

Birincisi, zaten 1955'te, yıkılmak üzere yapılan antrepoların ve bazı yapıların yıkılarak yörenin mücevherleri olan Nusretiye Camii, Saat Kulesi ve Kılıç Ali Paşa Külliyesi'

ne ait binaların ortaya çıkarılıp yeni görünüm kazandırılmasıdır; ikincisi, Tophane Meydanı'nın denize açılması yani öndeki binalardan temizlenmesidir. Üçüncüsü, yeni oluşacak ve deniz kenarından başlayacak Tophane Meydanı'ndan Beyoğlu'na çıkan yolların, binaların restore edilmesi, yenilenmesi, canlandırılması ve kıyı şeridiyle bağlantısının ve bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Bölge, yalnız taşıt ve yaya ulaşımı bakımından değil, sosyal işlevleri içeren, geleneksel dokuyu koruyup geliştiren ve değerlendiren bir anlayışla ele alınmalıdır.

Bu yöre Beyoğlu'nun deniz kıyısıdır. Rıhtım bir koridon boyu esprisiyle donatılmalıdır. Devasa yolcu gemileri buradan uzaklaştırılmalı, bütün kıyı uygun ölçekte yapılaşmalarla bir rekreasyon, gezinti alanı olmalıdır. Küçük ölçekli motor iskeleleri ve benzeri günlük hayatı zenginleştirici işlevlerle renkli bir şehir dokusu amaçlanmalıdır.

Yazıyı yine kendi yazımdan bir alıntı cümleyle bağlayalım: "Beyoğlu'nu Galata sahiline indirmenin; Galata Rıhtımı'nı Beyoğlu'na çıkarmanın hayali"ni gerçekleştirmeye çalışmalı...

(20 Aralık 2013)

HALIÇ'IN TARİHSEL TERSANELERİNE VEDA

Sevgili Türkiye, çok katlı konutlara, gökdelenlere, alışveriş merkezlerine, kocaman otellere hayran kalıp özenen çok sayıda yurttaş çok kısa zamanda sahip oldu. Türklerin inşaatçı ruhu yüzyıllar boyu epeyce uykuda kalmıştı. Şehirlerde konut yapılarının tam olarak nasıl olduğuna dair doğrusu pek bir şey bilinmiyor. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı devrinin belli başlı şehirlerinde yapı denince göze çarpan ve belleklerde yer tutanlar yalnızca devlet yapılarıdır... Yani camiler, sultanların veya devlet ileri gelenlerinin yaptırdığı külliyeleer, çarşı ve hanlar, imarethaneler, hamamlar, suyla ilgili tesisler, köprüler ve benzerleridir. Hatta yaklaşık 1850'lere kadar Osmanlı sultanlarının yaşadıkları, şimdi müze olarak ziyarete açık Topkapı Sarayı da sürekli eklentilerle yapılagelmiş, son derece mütevazı küçük bir "mahalle" değil midir?

İbadethane, ticarethane ve külliyeleerinin dışında büyük yapı inşa etme sevdası İstanbul'da 19. yüzyıl sonlarına doğru başlamadı mı? Önce Dolmabahçe, Beylerbeyi, Yıldız gibi saraylar şehrin mimari çehresine yeni ölçekler getirdi. Sonra tıpkı saraylar gibi ilhamını Batı dünyasından alan binalar yavaş yavaş sükün etti, Beyoğlu kuruldu.

Elbet bu gelişmeler yani Avrupa tarzı taş binalar kısmen İzmir'de de görüldü. Ama genelleştirmek olanaksız. Vatanışların çok büyük bölümünün hem İstanbul hem de diğer yerlerde yine eski tarz küçük barınaklarda yaşamayı sürdürdüklerini biliyoruz.

Konut, Türkiye'de ve tabii büyük şehirlerde hep yetersiz ve ayrıca düşük nitelikli inşaat ölçütleriyle olagelmiş. Kısacası yurttaşların ve elbet eli para tutanların konut ve in-

şaat özlemi sonsuz olacaktır. Zaten birçok ekonomist inşaat sektörüne “ekonominin motoru” demiyor mu? Gün geçtikçe bu motorun beygir gücünün yükseldiğine tanık oluyoruz. Yer gök inşaat... İmar planı, planlı gelişme, çevre, tarihsel çevre, estetik kaygı, üslup sorunu, doğa varlıkları ve suların korunması gibi kavram ve söylemler büyük ölçüde lafta kalması içindir. Büyük şehirlerin su havzalarına bile tecavüz edilebildiğini itiraf etmeliyiz.

İnşaat aşkı, belki Türkiye’de insanların en büyük tutkusudur. Hatta bu tutku otomobil tutkusundan bile önce gelir düşüncesindeyim.

Bu kadar müşterisi olan sektör, ister istemez “kazanç iştahı”nı da körükler. Artık ülkede yıllardır giderek artan bir “toprak”, şehirli diliyle söyleyelim, “arsa” borsası vardır. Bu borsa, “Menkul Kıymetler Borsası”nı defalarca katlar. En kıymetli borsadır. Borsanın başlıca lokomotifleri de elbet inşaatçılar, yatırımcılar ve yöneticilerdir. Artık gündelik şehir dedikodularına yerleşmiş başlıca kavramlardan biri de “rant-çılık” değil midir? Rantçılığın temel mekanizması, Hazine ve belediye arazi ve mülklerinin çeşitli yöntemlerle el değiştirmesi, özel kişilere devredilmesidir. Hemen peşinden de dehşetli imar hakları tanınması gelir. İstanbul’da sürekli imar değişiklikleri, mevzii plan kararları artık “rant transferleri”nin alışıl gelmiş usulleridir.

Tarihi Yarımada ve sultan camileriyle Ayasofya’nın tepesinden görünen Zeytinburnu Kuleleri, Zincirlikuyu’daki İETT arazisine kurulan “dev ahtapot”, Beşiktaş Barbaros Hayrettin Paşa İskelesi’ni halkın hizmetinden çekip alan otel, meteoroloji tesislerini uçurup yerine Bağdat Caddesi’ne emsali görülmemiş kuleler diken zihniyet bunun tipik örnekleridir.

Şimdi rantçı kafa müthiş bir hamle daha yaptı. Haliç dediğimiz ender doğa harikasında asırlardır kamu hizmeti gören tarihsel tersanelerin olduğu yere yine otel, alışveriş yeri yaptıracak. Eşi emsali zor bulunacak tarihsel gemicilik/

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

denizcilik tesisleri, “imar ve inşa” aşkının, esasına bakarsanız maddi çıkarların kurbanı olacaktır. Ayrıca yüzyıllar boyunca o yörede oluşmuş şehrin mimari dokusu ve ölçeğı, fiziksel orantılar hiç kuşku duyulmasın ki tahrip olacaktır. Yöre karakteriyle ve işleviyle bağdaşmayacak bir “rant” tesisi daha İstanbul’un son derece ayrıcalıklı bir yerini yok edecektir.

İstanbul’a değır ilave etmek, derin ve incelmış bir kültür ister. Estetik bilinç ister. Gündelik dilde “görgü” dediğimiz birikimi, ama evrensel ölçütlerdeki şehirli görgüsünü zorunlu kılar. Kabakçı Mustafa Osmanlısı’nı değil, II. Mahmut, Abdülmecit zihniyetinin değırlerine sahip olmayı gerektirir.

(12 Temmuz 2013)

CEMİL TOPUZLU

İngiliz tarihçi Bernard Lewis, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme çabaları yani Tanzimat'la başlayan yenileşme politikaları en çok “eğitim” alanında başarıya erişmiştir, der. Elbet bu tespit görecelidir. Ama ne olursa olsun Türkiye o dönemde evrensel bilgiyle hiç değilse ilişkiye girebilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak değişik mesleklerde, beynelmilel standartlarda insanların tek tük de olsa ülkenin sosyal hayatında kuyruklu yıldız misali parladıklarına tanık oluruz.

Cemil Topuzlu (1866-1958) da son Osmanlı yıllarının yeni anlayışla yetişen yıldızlarından biridir. Doktorluk, tıp eğitimi ve üniversite, belediyeçilik ve kamu yönetiminde yenilikçi, kurucu kimliğiyle 1890'lardan 1920'ye kadar öncü, etkin ve yetkili görevlerde bulunmuştur. Siyasal çalkantılar, savrulmalar bu dinamik ve yapıcı insanın daha sonraki yıllarda aynı etkinlikte çalışmasını engellemiştir. Sebep, Cemil Topuzlu'nun I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mütareke yıllarında, Milli Mücadele karşıtı ünlü Damat Ferit hükümetinde (1920) Bayındırlık Bakanı ve Paris'teki barış görüşmelerinde İstanbul Hükümeti Temsilci Heyeti içinde bulunmasıdır. Cumhuriyet idaresi Topuzlu'yu hoş görmüş, ancak etkin hizmetler için de görevlendirmemiştir. Cemil Paşa, 1951'de kaleme aldığı anılarında durumu kendi açısından anlatır. Milli Mücadele ve Anadolu hükümetini daima desteklediğini örnekleriyle söyler. Ama araya bir “soğukluk” girdiği de açıktır. Cemil Paşa muhtemelen çok daha verimli olabileceği üst düzey kamu hizmetlerinden mahrum kalmıştır; elbet Cumhuriyet idaresi de bu mahrumiyetten bilemeyeceğimiz bir pay almış olabilir. O yıllar, yetişmiş insanın en değerli olduğu devirdi. Bugün serinkanlı bir geriye dönüşle olan bitene bakınca “keşke” dememek olanaksızdır.

Cemil Paşa, ilk gençliğinden itibaren el üstünde tutularak yetiştirilmiş, daima saray ve saray çevresinin himayesini görmüştür. Bunun hak edilmemiş değil, tam tersine yetenekleri ve eylemlerinin sonucu bir hak ediş olduğunu hemen söylemelidir. Tıp dünyasında sözü geçen, sultanın doktorluğunu yapan Cemil Paşa, elbet gerek maddi gerek manevi bakımdan eski deyişle “şaşaalı” bir yaşam biçimine alışıktır. Üstüne üstlük, Şeyhülislam damadıdır.

Cemil Paşa bugün Kadıköylülerce, Göztepe’ye doğru uzanan “Cemil Topuzlu Caddesi”yle tanınır. Paşa’nın hünerleri çoktur; caddeye sığmaz (!) Arada hatırlatalım: Çiftehavuzlar’da bugün Kastelli Apartmanları olarak bilinen konutların arkasındaki köşk, Cemil Paşa’nındı. Bugünkü konutlar, köşkün bahçesine 1980’lerde yapılmıştır.

1912’de İstanbul Belediye Başkanı ve Valisi olarak görevlendirilir. Her belediye başkanının işi olan hizmetleri o da yapmıştır. Ama siyasetçileri ya da yüksek yöneticileri unutulmaz kılan, sıradan şehircilik hizmetleri değildir. İnsanları kalıcı ve kurumsal yapılaşmalar unutulmazlaştırır. Bu açıdan Cemil Topuzlu’nun “kuruculuk madalyaları” birden fazladır. Yani unutulmazlığı ya da yenilikçi önemi cadde açmasından, altyapı işlerine el atmasından ileri gelmiyor. Bunlar sıradan işlerdir.

İstanbul “Şehir Tiyatroları”, 1914’te “Darülbedayi” adıyla onun tarafından kuruldu. İşte Cemil Topuzlu’yu gönüllerde, zihinlerde asıl yaşatan, bu değerli sanat kurumudur. Şehir Tiyatroları olmasa belki de Topuzlu fazla hatırlanmayacaktı. Gelelim Paşa’nın başka ilklerine: Bugün Kongre Sarayı’na dönüştürülen “Sütlüce Mezbahası”nın fikir babası ve başlatıcısı, ilk çocuk hastanesi “Şişli Etfal”in, İstanbul’da ilk özel hastane olan bugünkü “Zeynep Kamil”in kurucusu ve “Fenerbahçe Stadyumu”nun öncüsü Cemil Paşa’dır. Hastanelerde ilk kalorifer ve asansör uygulaması da onundur. “Eczacılık” ve “Dişçilik” okulları, ilk sağlık personeli yetiştirme

okulu, ilk “Genel Tuvaletler”, şimdi koleksiyonları Taksim’deki Atatürk Kitaplığı’na taşınmış olan “Beyazıt Belediye Kütüphanesi” ve günümüzde karikatür müzesi olan Saraçhane’deki Gazanfer Ağa Medresesi’nde açılan “Şehir Müzesi” (Şimdi Yıldız’da) Topuzlu’nun yapıcı, kurucu kimliğinin ürünleridir.

Tıp öğretimi, doktorluk asıl mesleği idi. Türkiye’de ilk “operatör” terimi de onun için kullanılmıştır. Özel doktor muayenehanesini İstanbul’da ilk açan da yine Cemil Paşa’dır. Ameliyathanelerin usulünce kurulmasının da öncüsüdür. Bir belediye başkanının doğal görevleri olan şehircilik hizmetlerini zaten başkaları da gerçekleştirebileceği için sıralamaya gerek yoktur... Cemil Paşa anılarında, 1900’lere gelineye kadar ameliyatların nasıl evlerde, hanlarda, otellerde masa üzerinde yapıldığını, bu yüzden olup biten saçmalıkları açık açık anlatır. Hastanelerin acıklı durumunu, bilgisizlik ve ilkellik yüzünden meydana gelen can kayıplarını dile getirir. Bu bahsedilen dönem, 1890-1920 arasındır. Yani çok eski zamanlar değildir.

Okurun Operatör Cemil Paşa’nın getirdiği yenilikler ile sosyal ortamını, bilgi düzeyini gerçekçi bir şekilde yansıtan eylemlerini mukayeseli bir tarih bilinciyle değerlendirmesi, şu yaşadığımız günlerde gerekli ve uyarıcı olabilir. Nereden nereye geldiğini hatırlamakta fayda vardır.

Üç yıl sonra 2014’te Şehir Tiyatroları’nın 100 yaşına ulaşacağını da unutmamalı. Cemil Topuzlu Caddesi’nin akşam saatlerindeki trafik sıkışıklığında ilerlerken bu satırlar zihnime kaydolmuştu; *Gazete Kadıköy*’e aktarmak istedim.

(18 Şubat 2011)

YENİ MODA ECZANESİ

Kadıköy Çarşısı'ndan Moda'ya doğru yürürseniz caddenin "sütunlu apartmanlar"ının bulunduğu bölümde, solda sarı tabelasıyla "Yeni Moda Eczanesi"ne rastlarsınız. Eczanenin adına bakıp da aldanmayın; "yeni" olmak bir yana, sanki anıların saklandığı, korunmuş bir mekânla karşılaşsınız. Hatta pekâlâ küçük çapta bir "meslek müzesi koleksiyonu"nu ziyaret ettiğiniz izlenimine kapılabilirsiniz. Burasının bir "eski dönemin yeni"si olduğunu da anlarsınız. Eczanenin binası ise yakın zamanların, 1960'larındır. Ama donanımı, mobilyaları, çoğunlukla 1902'den kalmadır. İlaç rafları ve dolapları, ecza hammaddeleri saklamak için çeşitli ölçü ve büyüklükteki kavanozlar ve şişeler, çekmeceler, eczacı bankosu, yılların verdiği anlamlı yaşlanmışlıkla tek tek dikkatinizi çeker. Bu eczanenin emsali, İstanbul'da birkaç tane daha kalmıştır.

İlk kuruluş yeri Kızıltoprak'mış. O devirde Kızıltoprak'taki ikinci eczane olduğu için "yeni" ismi verilmiş. 1928'de sahibi Faik İskender Bey eczaneyi Moda'da şimdiki yerinin hemen yanındaki bir dükkâna "Moda Eczanesi" adıyla taşımış. Yani "yeni" gitmiş... 1937'de ise müessese el değiştirmiş. Yeni sahibi eczacı Halil Nejat Sezer'in daha önce Konya Karaman'da kurduğu eczanenin adı "Yeni Eczane" olduğu için burayı devralınca 1902 doğumlu müessesenin adı "Yeni Moda"ya dönüşmüş. Son mekân değişikliği ise 1967'de olmuş ve bir yanındaki binaya yani bugünkü yerine bütün eski dekoruyla taşınmış... Yalnızca kapısı, metal ve cam olarak yenilenmiş.

Yeni Moda Eczanesi'nde hiçbir eczanede göremeyeceğiniz değişik malzemelere, araç gereçlere rastlayabilirsiniz. Mesela "otoklav" denen ve enjeksiyonda kullanılan cam

ampulleri sterilize etmeye yarayan cihaz, rafın üstünde durmaktadır. Ne işe yarar demeyin; uzun yıllar Moda'nın şifa arayan insanlarına sterilize ampul sağlamış olduğunu unutmayın. Şimdi bulunmasında hiçbir zorluk ve kısıntı olmayan, tek defa kullanılan enjeksiyon malzemesinin o devirlerde zor bulunduğunu ve defalarca kullanılmak durumunda olduğunu vurgulayalım... Otoklav'ın yanında metal "etüv" aleti de gözünüze ilişir. O da sargı bezlerini sterilize etmek için eczanede bulunması gereken zorunlu gereçlerdenmiş... İlaç hazırlamak için havanlar, teraziler sıra sıra dizilmişler. Bir yandan da devrin ilaç firmalarının, ecza depolarının çeşit çeşit etiketleriyle hammadde ve ilaç şişeleri ilginç bir koleksiyon oluşturuyor. Artık çoğu eczanede bu aletleri, kavanoz ve şişeleri göremezsiniz. Zaten ilaçlar da artık hazır alınıp satılıyor. Ama Yeni Moda Eczanesi hâlâ ilaç terkihi hazırlayan eczanelerden. Bir de 1950'lerin "National" marka kocaman bir hesap makinesi, dekoru tamamlıyor. 1937 yılından kalma "baskül"ün mekânın girişinde çalışır vaziyette durduğunu da hatırlatalım. İsterseniz ayarını kendiniz yapıp tartılabilirsiniz. Elektronik veya dijital değil; elinizle ayarlayın, dikkatle kilonuzu okuyun.. Elbet boyunuzu da ölçebilirsiniz.

Peki müesseseyi şimdi kim çalıştırıyor? Meslek, babadan oğla geçerek sürmüş... Eczaneyi Melih Ziya Sezer yönetiyor. Ama bazen yöneticiliği "kedi"lerin yüklendiği de oluyor. Mesela geçen yıllarda "Osman" isimli kedinin giriş çıkışları kontrolde tuttuğuna, gece nöbetlerine nezaret ettiğine, müşterileri haber verdiğine ve bal gibi mekânın sahipliğini yükümlendiğine tanıklık ettik. Hatta kedi Osman, Cahit Kayra'nın kitaplarında da yer almıştır. Dükkân kedisiz kalmamıştır. Osman'dan sonra geçen sene de "Emilia" denen mahluk, sonunda istifa edip gidinceye kadar müdürlük yaptı. İstemediğini dükkâna sokmazdı... Bu arada eczacılığın aile mesleği olarak Melih Ziya Bey'in oğlunda da sürdüğünü söy-

lemeli. Ama o mesleği eczanede değil, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak icra ediyor.

Yeni Moda Eczanesi, eski Modalıların hanımlı erkekli uğrak yerlerindendir. Buraya yalnızca ilaç tedarik etmek için değil, sohbet için de danışmanlık hizmetleri için de uğranır. Yeni Moda Eczanesi eski olduğu için birçok şifa arayan kimsenin doktorluk beklentisine de maruzdur... "Siz tecrübelisiniz, filanca derdime hangi ilaç çare olur" diye başvuranların ardı kesilmez. Melih Ziya Bey kibarca durumu idare eder; olacağı olmayacağı ustaca ayırıp gereğini yapar. Elbet, "majistral" yani eczane imalatı ilaçlar için çok başvurulmuş bir yer olduğunu da kaydetmeli... Özellikle nasır ilacı yaptırmak için gelenler hiç eksilmez.

Yeni Moda Eczanesi'nin bir özelliği de Modalı edebiyatçı, yazar ve aydın zevatın, zaman zaman akşamüstü muhabbetine mekân olmasıdır. Zaten eczacı olmasının yanı sıra Melih Ziya Sezer'in yılların şairi olduğunu söylemeden olmaz. İhtimal ki mekânı, bilenler için çekici kılan, sahibinin şairlikten gelen bilge hali olmalıdır. Eczanenin derinliklerinden gelen Bach, Brahms, Mozart müzikleri Yeni Moda Eczanesi'nin atmosferini tamamlar... Bazen "Yahu ben buraya defalarca geldim; ama hiç ilaç almadım" diye aklıma gelir. Demek ki Yeni Moda Eczanesi'nin eczane boyutuna değil, insanlık/muhabbet boyutuna gitmekte olduğumu kavrarım.

Burası bana başka bir eczane macerasını da esefle hatırlatır. Melih Ziya Bey mütevazı olanaklarıyla burayı yaşattırken, ülkenin "sanat hamisi" olarak da bilinen ünlü bir holdingi, müesseselerin kaynağı olan İzmir Kemeraltı'ndaki baba yadigârı tarihi eczaneyi 1990'larda tasfiye etmişti. 1999'da o eczaneyi aradığımda işporta standardında iç çamaşırı, şort ve gözlük satan tezgâhtarla karşılaşmıştım.

İyisi mi sözü Melih Ziya Sezer'in birkaç mısrasıyla tamamlayıp eczaneden şiir almış olalım:

Şehre ve İstanbul'a Dair

Değer miydi?

Bir gün söner bütün ışıklarım
Boşuna bakarsın pencerelerime
Kötü olursun
Konuşmadık diye bölüşmedik diye
Bir daha görmek kalmadı diye

(15 Temmuz 2011)

KADIKÖY ÇARŞISI HAZIRLIKLIL OLMAI

Kadıköylüler ve “Kadıköy Çarşısı” öyle görünüyor ki, yeni sosyal ilişkilerle karşılaşacaktır. Yaklaşık bir-bir buçuk yıldır, şehrin Rumeli yakasında görmeye alışık olduğumuz yabancı gezginler, yerleşik sözcükle “turistler” artık Kadıköy’e de yelken açmaya başladı. Batılı insanın yeryüzünde olup bitenlere, coğrafyaya, insanlığın geçmişine ve geleceğine ilişkin keşfetme, öğrenme arzusu ve merakının bir sonucu elbet gezip görme faaliyetidir. Elllerinde rehber kitaplar, şehir harita ve planları ile Beyazıt’ı, Sultanahmet’i, Edirnekapi’yi, Süleymaniye’yi, Beyoğlu ve Galata’yı karış karış dolaşıp keyfini çıkartan Avrupalı geziciler, sonunda Kadıköy’ün de kokusunu aldılar. Özellikle Karaköy ve Eminönü vapurlarında gitgide artan bir yoğunlukla her milletten gezicinin Kadıköy yolcusu olduğu açıkça görülüyor. Bu insanlar Kadıköy’de nereye yoğunlaşıyorlar? Dikkat edilmesi gereken budur.

Kadıköy diye andığımız bölgenin birbirinden farklı karakterde semtlerden oluştuğunu biliyoruz. Bunların başında, herhalde turistlerin de asıl ilgisini çeken yer olarak elbette “Kadıköy Çarşısı” gelir. Şimdi hemen “Ama Bağdat Caddesi dururken Çarşı’ya ne oluyor?” demeyin. Bağdat Caddesi ferahlığıyla, renkli, ışıklılı, gösterişli haliyle İstanbul’un prestijli bir mahallesidir ama Çarşı’nın cümbüşü, otantik yapısı, sesi ve kokusu bambaşkadır. Bağdat Caddesi hiç kuşkusuz Paris’in, Berlin’in ünlü alışveriş/piyasa bulvarlarının emsali bir evrensel standardın örneğidir. Ne var ki yabancı turist için nasıl Sultanahmet, Nişantaşı ve Bebek’ten çok daha çekici geliyorsa, Kadıköy Çarşısı da onlar için Bağdat Caddesi’nden daha ilginçtir. Üstelik hemen yanı başında Mühürdar ve Moda Burnu, Çarşı’nın insanı alıp götüren çok yönlü hen-

gâmesine birkaç adımda eklemlenen bir huzur manzarası sunuyorsa, gezgin için kuşkusuz öncelikli görülecek yer Çarşı'dır.

Kadıköy Çarşısı, Rıhtım ile Bahariye Caddesi arasında geleneksel perakendeci esnafın sokak sokak oluşturduğu bir kentsel dokudur. Bana sorarsanız korunması gerekli bir kültür yöresidir. Bir yanı Mühürdarve Moda'ya dayanan Çarşı'nın diğer yanı Altıyol'a çıkan tramvay yoludur dersek eksik olur. Çünkü Kadıköy Çarşısı, tıpkı orta zamanlardan başlayıp yakın tarihlere kadar gelen "lonca" çarşılarının çağdaş bir örneği olarak Halitağa tarafında da Söğütlüçeşme Caddesi üst sınır olmak üzere devam eder. Turistlerin daha çok "volta attıkları" yer Caferağa tarafıdır. Yine bana sorarsanız Kadıköy Çarşısı'nın İstanbul'da bu türdeki en şatafatlı çarşı dokusu olduğunu çekinmeden iddia edebilirim. Burayla yarışabilecek tek rakip Tarihi Yarımada'nın ünlü Eminönü Çarşısı'dır. Ancak Eminönü Çarşısı, anıtsal Mısır Çarşısı da dahil, esas olarak alışveriş yeridir. Akşam 6-7 dedin mi hayat durur. Kadıköy'de ise gecenin geç saatlerine kadar canlı kalan yeme içme mekânlarıyla da yaşayan bir organizmayla karşılaşırız. Ayrıca Kadıköy, çizgisel yani tek eksende değil, dört yöne yayılan birçok kesişen sokaktan meydana gelen geniş bir alanı kapsar. Bu alana sayısız açıdan ve sokak ağzından girebilirsiniz. Kumkapı Hali'ni saymazsanız, en gösterişli balıkçı dükkânları buradadır. Manavların tezgâhları, "enstalasyon" denilen bazı görsel sergilerle büyük sanatçı diye ünlenen resamlara taş çıkartacak güzellikte ve içtenlikte düzenlemelerle çarşığı parlatır. Çarşının çeşitli yiyecek türleri pazarlayan şarküterileri de enstalasyonculukta manavlardan geri kalmazlar. Ressamlara rahmet okuturlar! Giyim kuşam ve beyaz eşyadan elektroniğe, züccaciyeden eczaneye, berberden kahvehaneye, çaycıya, balcıya, fırına kadar aklınıza gelen hayatın bütün ihtiyaçları yüzlerce esnaf tarafından karşılanır.

Yine İstanbul'un belli başlı sahaf ve kırtasiyecileri ile antikacıları da Kadıköy Çarşısı'nı seçkinleştiren kuruluşlardır. Çok sayıda sahaf ve antika dükkânı, bugün yerli meraklıların uğrak yeridir. Yarın ise yeni gezgin kabilelerinin ilgi odağı olmaya adaydır. Özgün lokantaları, kebabçılarıyla cıvıl cıvıl Çarşı'nın Beyoğlu Balık Pazarı'ndan da Asmalımescit'ten de geri kalır yeri yoktur. Hem esnafın hem de buraya can veren müşterilerin "Kadıköy kültürü" diyebileceğimiz özellikli sosyal çevreyi oluşturduklarını da vurgulamak gerekir. Bu da başlı başına bir ayrıcalıktır.

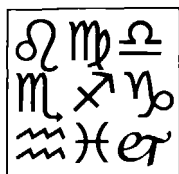
Şimdi turistlere, gezgin yabancılara dönelim... Onlar buraya kısaca belirtmeye çalıştığımız özgün kent dokusu ve hayatına katılmaya, onun keyfini çıkarmaya geliyorlar. Ünlü markaların vitrinlerini görmeye, burgerci ve pizzacılar değil... Onların âlâsı kendi memleketlerinde de var. Çarşı'nın bugünkü ruhu, dokusu onları çeken asli değerlerdir. Bunu Kadıköylülerin daima göz önünde bulundurması gerekir. Turist sayısının giderek artmasına paralel şekilde burgerci, pizzacı, deri konfeksiyonu ve çantacıların da artması yarar değil zarar getirir. Kadıköy Çarşısı bu haliyle gezginleri çekmektedir. Kapalıçarşı'nın başına gelenlerin Kadıköy'de de ortaya çıkması kadar talihsiz ve anlamsız bir değişim olamaz. Kapalıçarşı ve Sultanahmet bunu dünyaca ünlü anıtsal yapıları sayesinde tolere etmişlerdir. Kadıköy'ün bu lüksü yoktur.

Değişik ibadethaneleri, orijinal lokantaları, sıcak yüzlü esnafı, ne ararsan bulunan çeşitlilik ve zenginlikteki dükkânları, ulaşım kolaylığı, tiyatroları ve operası, Moda Çay Bahçesi, cafe-bar ve meyhaneleri, kahvehaneleriyle Kadıköy, Avrupalı gezginlerce keşfedildi. Her geçen gün yabancıların sokakları daha çok dolduracağından kuşku duymayın... Ancak yeni ziyaretçilere hoş görünmek, sözüm ona onların kültürüne uygun işler, mekânlar oluşturmak gayretinden de titizlikle uzak durmak gerek... İnsanlar buralara bildikleri, zaten yaşadıkları ortamı aramaya değil, yeni hayat tarzlarını,

değişik mekânları, yaşamın farklı lezzetlerini görmek ve tatmak için geliyorlar. O halde taklitçi değil, inadına yaratıcı olmak gerek. Ne oryantalizme ne oksidentalizme gerek var. Kendine ait olanı geliştirmek en doğrusu değil midir? Zaten Kadıköy Çarşısı da kendi kendini yarattığı için ilginçtir. Çarşı esnafının hiç unutmaması gereken ilke, Batılı insan zihniyetinin bir malın kalitesi kadar mekân ve çevre estetiğine verdiği önemdir. Kadıköy Çarşısı turist akınını, karakterini koruyarak ve özgün şekilde geliştirerek karşılamalı.

(13 Nisan 2012)

Tarih Bilinci

TARİH LAFAZANLIĞI DEĞİL TARİH BİLİNCİ GEREK

Gündelik konuşmalara, basın ve televizyon diline bakacak olursanız halkımızın dehşetli bir tarih merakına sahip olduğunu sanırsınız. Günün her anında, yaşama alanının farklı ortamlarında “tarihi” sözcüğü uçuşmaktadır... Demek ki bu merak programlama zihniyetinin, haberciliğin de dikkatini çekmiş ve iyi bir reklam malzemesi değeri taşıdığı tespit edilmiştir diye düşünebilirsiniz.

“Tarihi işkembe salonu, tarihi şekerlemeci, tarihi futbol maçı, tarihi gol, tarih yazdı, tarihi mahkeme, tarihi karar, tarihe imza attı, tarihi buluşma, tarihi kebabçı, tarihi baklavacı, tarihi şerbetçi, tarihi dondurmacı, şanlı tarihimiz, tarihsel değerlerimiz” ve sayın sayabildiğiniz kadarıyla. İsterseniz “tarihi Taşdelen veya çene suyu”nu da ilave edebilirsiniz. “Tarihi berber salonu” tabelasını dahi gördüğümü söylemeliyim. Daha neler? Televizyon haberlerinde ve spor programlarında tarihi sözcüğünden geçilmiyor! “Tarihsel yemeğimiz ve mutfağımız” ise baş köşedeki tarihiliklerdendir.

Böyle olunca, genel kültür ortamının ve sosyal davranış kalıplarının tarihe karşı kavrayışlı, geçmişin maddi ve manevi mirasını değerlendirme bilinciyle ilişkili olduğunu varsayabilirsiniz. Acaba böyle mi?

Bana sorarsanız bütün bu “tarihi” nitelemeleri son derece yüzeysel, basmakalıp ve tarih bilincinden uzak lafazanlıklardan ibaret kalmaktadır. Tarih, toplumumuzda bir bilgi değil, hikâye veya övünme aracı olarak yer tutmuş gibidir. Yerli yersiz kullanımı da herhalde bu sebeptedir.

Tarih bir sürekliliktir; mesela toplumların ve kurumların sürekliliği... Elbet tarih toplumsal, milli hafıza demektir... Yani zamanın ve mekânın maddi ve manevi aşamalarının

bilincinde olmak demektir. Tarih, yeryüzünde olup bitenleri duygularla değil, akıl ve bilgiyle vemutlaka mukayeseli olarak değerlendirebilme meselesidir. Toplumsal gerçekleri kavramaya, tespit etmeye yarayan bir disiplindir. Mekân idrakiyle deyakından bağlantılıdır. Elbet bütün insanların disiplinli bir tarih bilgisine sahipliği beklenemez ve gereği de yoktur. Ancak belli ölçüde tarih bilincinden büsbütün yoksun olmaları da toplumsal bir zayıflığa yol açar. Konunun bir menkıbeler, söylenceler ve hikâyeler dizgesi olarak algılanması ise işte tam bir hafızasızlığa sebep olur... Toplum gerçeklere değil, içi boş sözde değerlere mahkûm olur. Menkıbeci, hikâyeci, övünmecî tarih, sanılanın tersine toplumları benliklerinden, tarihsel değerlerinden, gerçeklikten soyutlar. Onun için lafazan bir tarih söylemi değil, tarih bilinci gereklidir. Uygar ve güçlü milletlerin gücünü sağlayan, onların örgütlü ve kurumsal yapılarıdır. Örgütlü ve kurumsal yapı süreklilik demektir. Tarih bilinci ancak ticarette, hukukta, siyasette, bilimde, üretimde sürekliliği, örgüt ve kurumları olan toplumlarda mevcuttur. Tabii milli hafıza da beraberindedir. Şöyle bir düşünürseniz, toplumumuzun tarih meraklısı gibi görünmesine ve geleneklerine bağlılığıyla övünmesine karşın, ülkemizde iki yüz yıllık bir ticari kuruluşun, yüz elli yıllık bir sanayi kuruluşunun ya da bir bilim müessesesinin bulunmadığını hatırlarsınız. Tarihiyle övünen siyasetçilerimiz, yöneticilerimiz ve halkımız geçmiş devirlerden iyi kötü kalmış olan maddi/manevi kültür mirasını bile koruma bilinci ve pratiğini gösterememiş ve gösterememektedir. Aynı şekilde sözüm ona çok hürmet gösterilen folklor değerleri, geleneksel el sanatlarıyla ilgili ciddi bir kurum bile meydana getirememiştir. Bir milli/merkezi müzesi yoktur. Ama daima kaybolup giden değerlerimizden dem vurulur. İlber Ortaylı "...21. yüzyıla girerken Türkiye’de kültürel kalıntılar eskisinden daha süratle tahrip ediliyor. Türkiye’nin yaşadığı tarihe, kimliğine ve çevresine sahip çıkamadığını, hatta büyük id-

dialarla kimliğini tayin eden eserlere el atarak tahrip ettiğini görüyorsunuz, bunu önlemek bizim kuşağın görevi, yoksa çok geç kalınacak” diye yazmış... İyi niyetli; bilmediğinden değil, yapıcı olmak için eksik yazıyor. Gerçeği değil temennisini söylüyor. Tespit doğru da, olmayan tarih bilinciyle bu iş nasıl toparlanacak? Bu sorunlara “tarihi maç, tarihi işkembeci ve fetih töreni” laflarıyla çare bulunmaz.

Her zaman tekrar etmeli: “Tarih bilinci, gelecek bilincidir.” Oysa güncel olarak olup bitenler, toplumsal hafızanın ve tarih bilincinin yokluğunu kanıtlamıyor mu?

(28 Eylül 2012)

TARİH BİLİNCİ GELECEK BİLİNCİDİR

Bilimsel anlamda tarih ve tarihçilik zorlu bir meslek. Ne var ki tarih deyince çoğunluğun algıladığı, eski zamanlarda cereyan eden, sanki yaşanmış ve yaşanacaklarla bağlantısı bulunmayan hikâyeler, olaylar dizisidir. Geniş kitle için çoğu defa “hamasi” yani ağır basan anlatılar?... Bazen kahramanlık, bazen zafer, bazı kere bozgun hatta aşk-ı sevda öykülerinin de karıştığı, adeta söyleneceye dönüşen anlatılar... Gündelik hayatın akışında tarih tanımının ve anlayışının genel kabulü ve repertuarı aşağı yukarı böyledir. İnsanların hiçbir güncel tasasıyla sanki ilgisi yoktur. Genel kamuoyunun, toplumun tarihsel birikimin etkisini ya da kendi sosyal/ekonomik yaşamında herhangi bir sebep sonuç ilişkisi arama bilinciyle değerlendirildiğine pek tanık olunmaz.

Doğrusu bunun sebebi yalnızca eski “vakanüvis” (güncel olayları kaleme alan ve hikâye eden tarihçilik) tarihçiliği geleneğinde aranmamalıdır. Kitaptan ve kütüphaneden mahrum, kısacası okuma alışkanlığının yeşermediği, “şifahi” (sözlü) kültür geleneğinin egemenliğindeki hayat tarzının belirleyiciliği unutulmamalı. Yüzyıllar boyunca bilimsellikten, metodolojiden uzak kalmak, bırakın genel kamuoyunu, toplumun yetişkin tabakalarında bile dünyaya kapalı, mukayeseli düşünemeyen bir kültürel gelenek oluşturmamış mıdır?

Tarih, “total” bir sosyal bilimdir. Birçok bilimsel dalı elini uzatır; onların verimlerini derler, devşirir. Aslına bakarsanız arkeoloji, etnoloji, filoloji ve özellikle ölü diller, sanat ve bilim eserlerini, felsefe ve teolojiyi, seyahatname, her türlü yazılı malzeme, insan yapısı araç gereçleri kapsayan, geniş yelpazeli bilgi çerçevesinde onları kullanan bir bilimsel

disiplindir. İnsanlığın gelişim serüveninin açıklanması, değerlendirilmesi tarihçiliğin işidir. Bir bilimsel ve düşünsel sentezciliktir.

Tarih yazıcılığı, hiç kuşkusuz edebiyatla da yakından bağlantılıdır. Tarih yazıcılığının öncülerinin Antikçağ'dan beri aynı zamanda üslup sahibi yazarlar olduğu bilinir. Herodot, Tukidides, Ksenofon tarihçi oldukları kadar edebi değer taşıyan metinler kaleme almışlardır. Bu yazınsal duyarlılık her devrin büyük tarihçilerinde bir gelenek olarak sürmüştür.

Kuşkusuz bilimsel tarihçilik, eski ya da yakın geçmişin olaylarının analizi, açıklaması ve değerlendirilmesi demektir. Bilinçli bir tarihçiliğin, ele aldığı konuyu herhalde yeryüzünün başka bölgelerindeki eş zamanlı gelişmelerle de mukayeseli şekilde değerlendirmesi beklenmelidir. Belki bunu bütün tarihçilerden beklemek insafsızlık sayılabilir. Ama tarihçi hiç değilse bu konuda okuyucuyu ve toplumu uyarmak zorunda değil midir? Bütün araştırmaların, bilimin, sanatın işlevi ve amacı sonuçta insanlığa, bireylere ufuk açmak değil midir?

Belli olayları belgesel şekilde aydınlatmak, belge yayımlamak da gerekli araştırma çabalarıdır. Bunların değerlendirici, sentezci, mukayeseli tarih yazıcılığının kaynakları olacağı yadsınamaz. Aksi takdirde, bir bakıma bu tür araştırma ve çabalar işlevsiz bir bilgi yığını veya ilginç sohbet malzemesi olmaktan ileri gidemez.

Engin Rus edebiyatının öncüsü Puşkin, "Eski eserler, anıtlar, kalıntılar kül değil ateştir; çünkü insanlığın geçmişini aydınlatır; görmemizi sağlar" demiş. Herhalde yalnız fiziksel kültür mirası olan eski eserler değil, bütün insanlık tarihi, yaşanmışlıklar, düşünce gelişimi bu açıdan değerlendirilmelidir. Bugünün insanları için tarih yalnızca geçmiş zaman hikâyelerinden, övünülecek menkıbelerden, galip ve mağlupların sosyal gelişme merceğinden soyutlanmış serüvenlerinden ibaret olmayıp geleceğin kurulmasında kulla-

nılacak işaret fişekleri, ibret verici uyarılar olduğu için ilgiyi hak eder. Yoksa hoş bir malumatfuruşluktan ileri gidemez. Tarih hoş ve ilginç öykülerden ve muhabbet konusundan ibaret değildir. Mutlaka insanların, toplumların önünü açıcı, yön verici bir pusula işlevi vardır.

Yeryüzü tarihi yani insanın dünyadaki macerası, yazılı tarih çağlarından itibaren görüldüğü gibi kavimler, bölgeler, milletler arasındaki bitmez tükenmez çıkar ve yaşama çatışmalarının betimlemesi ve hikâyesi demektir. Demek ki tarih bilgisi ve ilgisi, özellikle yönetici kadrolar için dünyayı yalnızca yerel ölçütlerle değil, çıkar ilişkileri ve güç dengelerini dün, bugün ve geleceğiyle izleyebilecek bir algılama ve bilinç payandası kabul edilmelidir. Yani tarih bilincinin siyasi bilincin hısmı değil; kan kardeşi olduğu daima anımsanmalıdır.

Tarihçilerin ve siyasilerin bir önemli sorumluluğu, halkına birbiriyle bağlantısız, dünyayla ilintisiz, mukayeseli üstünlükleri ve avantajları göz ardı eden içine kapalı bir tarih ve yaşantı algılaması yerine, yeryüzünü bütünsellikle algılamasını ve geleceği buna göre görmesini sağlayacak bir tarih bilinci vermek değil midir?

Milletlerin uygarlık ve gelişmişlik düzeyi, tarih boyunca meydana getirdikleri düşünce, buluş, kurum, fiziksel çevre, imalat ve eserleriyle ölçülür. Başka kriter yoktur. Tarihi bilinçle değerlendirmenin anahtarı da budur.

Bu ihtiyaç, dehşetli bir yüzeysellik ve basmakalıp yargılarla, sloganlarla magazinleştirilerek güya dile getirilen yakın tarih “dedikoduları” nedeniyle iyice ortaya çıkmıştır.

Dünyayı ve kendi tarihini bilinçle kavrayamayan, siyaset stratejisini de geleceğini de doğru tasarlayıp kuramaz.

(29 Ekim 2010)

BATI'NIN GÖZÜNDE TÜRKLER?...

Musevilik de Hristiyanlık da İslam da Suriye'de, Arap yarımadasında, bir başka deyişle Batılıların Ortadoğu dedikleri coğrafyada doğdu. Ne var ki Hristiyanlık Avrupa kıtasına göç etti ve orada büyüyüp olgunlaştı. İslamiyet ise bir zaman İspanya'ya kadar uzansa bile, doğduğu bölge ve çevresi esas olmak üzere Güney Asya'ya doğru genişledi. Museviliğin mensuplarının ve coğrafyasının bambaşka bir durum gösterdiği biliniyor. Belli bir ırka özgü ve özel olmasından ötürü Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'ten çok farklı bir olgudur. İsa'nın kitabını benimsemiş çok çeşitli kavim, ırk ve millet olduğu gibi, İslamiyet'i kabul eden farklı soydan gelme toplumlar, milletler ve ülkeler olduğunu da biliyoruz. Türkler, geç de olsa İslam'ı benimseyen toplumlardan biridir. Daha 9. yüzyılda Abbasiler zamanında bazı Türk gruplarının Bağdat Halife Sultanlığı'nda güvenlik hizmetlerini yerine getirdiği de bilinmekte.

Coğrafyayı, hele hele tarihi coğrafyayı hatırlamakta fayda vardır. İnsan ömrü bazen yeryüzünde olup bitenleri anlamak bakımından çok kısadır ama insanlığın ömrü olan tarih uzar gider. Her şey orada saklıdır ya da dikkat ederse-niz açıklayıcıdır. 10. yüzyıl coğrafyasında Hristiyan âlemi ile Müslüman dünyasının sınırları yaklaşık olarak Anadolu'nun güneyi ve doğusunda idi. Bir diğer sınır ise İber yarımadasının içinden geçiyordu. Kuzeyde de Asya Moğol kavimleri, Slav bölgesine, bugünkü Rusya'ya 15. yüzyıla kadar egemen-diler. Avrupa'nın doğusundaki bu Moğol/İslam egemen-liği gibi güneybatısındaki Endülüs İslam devleti de yine aynı yüzyılın sonlarına kadar yaşamaktaydı. Hristiyan İspanya ve Hristiyan Ortodoks Moskova prenslikleri hemen hemen aynı zaman diliminde İslam devletlerinin idaresine son verdiler; bölgelerini yeniden Hristiyanlaştırdılar.

15. yüzyıl, Avrupa'da, Avrupa'nın doğu ve batısında Müslüman siyasi otoritelerinin tasfiye edildiği ve bütün kıtanın İsa inancının coğrafyası olduğu dönemdir. Doğu Avrupa'dan farklı şekilde, İspanya'da Endülüs devletinin yıkılmasıyla yetinilmemiştir; bütün Müslüman ahali yok edildiği (katledildiği) gibi Museviler de kıyılmış ve sürülmüştür. 15. yüzyıl sonunda sürülen bu Sefarad Yahudileri'nin büyük bölümünün Türkiye denilen topraklara sığındığı da malumdur.

Gelelim Ortadoğu tabir edilen bölgedeki siyasal sosyal oluşumlara... Hristiyan dünyası Avrupa'nın iki yanındaki yani İspanya ve Rusya'daki "reconquista" (yeniden/tekrar Hristiyanlaştırma) operasyonlarını Anadolu ve Yakındoğu'da hiçbir zaman başaramadı. Oysa "kilise" ve Avrupa'nın birçok ülkesi bu doğrultudaki girişimlerine 11. yüzyılda başladı. Haçlı Seferleri denen ve yüzyıllarca süren istila hareketleri bir sonuç vermedi. Avrupa'nın, o devre kadar "Doğu" güçleri, Araplar, Suriyeliler ve İranlılardı.

12. yüzyıldan başlayarak bu Haçlı güçlerine ve işgal girişimlerine karşı yeni bir unsur devreye girdi: Türkler... O tarihten çok yakın zamana kadar Avrupa'nın Araplarla, İranlılarla ve Suriyelilerle bir çatışması olmadı. Çünkü artık arada Türkler vardı. Daha da ilginç gelişmeler oldu. İsevilğin doğduğu "Kutsal Topraklar" bırakın yeniden Hristiyanlaştırmayı, tam tersine Türkler bütün Anadolu'ya yani Doğu Ortodoks Hristiyanlığı'nın egemen olduğu topraklara yerleştiği gibi, İspanya ve Rusya Müslümanlardan arındırılırken, İstanbul ve Balkanlar'ı alıp Orta Avrupa'ya doğru ilerlediler. Bunun siyasi ve sosyal anlamı şudur: Artık Avrupa ülkeleri için Doğu'daki tek düşman güç, siyasal örgüt Türklerdir. "Kutsal Topraklar"ın da İstanbul'un da sahibi onlardır. "Doğu Sorunu" demek, "Türk Sorunu" demektir. Bu durumun 19. yüzyıla kadar devam ettiğini rahatlıkla söyleyebilirsiniz. Demek ki asırlarca süren bir zıtlığın, çatışmanın doğudaki tarafı Türklerdir.

Türk aleyhtarlığı, Avrupa kültürüne, halkının diline kadar girip yerleşmiştir. Kitleler “Osmanlı” değil, Türk’ü bilirler. Zaten gerçek de odur. Araplar İspanya’dan, Moğollar ve Tatarlar Rusya’dan kovulmuştur ama Türkler inadına batıya ilerlemişlerdir. Türklerin bileğinin bükülebilmesi ancak 20. yüzyılın başında mümkün olabilmıştır. Ama Türkiye coğrafya olarak küçülse de Batı’nın Yakındoğu’ya tam egemenliğini engelleyen bir örgütlenme ve yapılanmayla direnip, yorgun düşüp yaşlanırken yeniden güçlenmeye başlamıştır. Avrupa’nın yüksek bilgi birikimi, dehşetengiz üstünlükleri yıllardır ancak ABD serumuyla söz sahipliğini sürdürebilmektedir. Bütün düşünsel gelişmelere, sosyal/kültürel ilerlemelere ve yenileşmelere rağmen, yüzyılların tortusu, inançlar, kalıplaşmış fikirler, gelenekselleşmiş davranışlar/tutumların devam ettiğini de yine kolaylıkla söyleyebilirsiniz. Batı ülkelerinin belleği güçlüdür, diplomasilere sürekli, unutkanlık yoktur!

Güçlü olan haklıdır, sesi gür çıkar. Güçlüye düşüncesinin yanlışlığını kanıtlamaya kalkışmak boşunadır. Ekonomik güç, uluslararası ilişkilerde belirleyicidir. Doğruyu eğriyi, haklıyı haksızı güçlü olan belirler. Hukuk da ona göre şekillenir. Talat Paşa’nın katili Berlin Mahkemesi’nde tek celsede beraat eder.

Fransız Millet Meclisi’nde kırk sekiz parlamenterin oyuyla alınan karar, hiç kuşku duymayın veya çekinmeden söyleyin, yüzyılların oluşturduğu insanlık durumlarından gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerin takıntılarının olmadığı kanıtlanmış değildir. Hele işin içinde bitmez tükenmez çıkar meseleleri varsa!... Zaten diplomatik yöntemlerle ne kadar kamufle edilmeye çalışılırsa çalışılsın iş sonunda çıkar ilişkilerine gelip dayanmıyor mu?

(30 Aralık 2011)

NEYMİŞ ŞU TÜRKLER!

Yaklaşık otuz yıldır şu Türklerin yeryüzünde işlediği günahlar, yaptıkları kötülükler, çok moda bir tabir olan “tarihle hesaplaşmak” başlıklı entel siyasal programın başköşesine oturmuş vaziyette. Eski defterlerden yepyeni yorumlar çıkarmak, ilginç iddialarda bulunmak, geçmişimize özeleştiriyile (!) eğilmek garip bir çekicilik kazandı. Hele “resmi tarih”i didikleme, çürütmek iyice fiyakalı bir “meslek” haline geldi. Ortılığı bu doğrultuda bir tarih merakı ve yayınlarının kapladığı da görülüyor. “Ezber bozmak”, “resmi tarihin gizlediği gerçekleri” bulup çıkartmak, olayların perde arkasını deşifre etmek tutkusuna kapılmış bir “profesyonel aydın” tipi türedi. Yüzeysel bir magazin ve televizyon tarihçiliğinin bu türün bereketli tarlası olduğu da söylenebilir. Yeni sektör ürünlerinin bu zeminden iyi beslendiği izleniyor.

Bu “profesyonel aydın Türk” zümresi üyelerinin ilgilendiği başlıca konu ve temalar, bilhassa yakın tarihte ve elbet Cumhuriyet döneminde Türklerin yaptığı kötülükler, verdiği zararlardır. Dikkat! Yakın tarihin olayları ve Türklerin bu zaman dilimindeki fenalıkları didiklenirken, eski Osmanlı geçmişine ise fazla ilişilmemekte ya da savunulup olumlanmaktadır. Sanki bir milletin tarihini birbiriyle ilintisiz iki bölüme ayırmak ve birini kötüleyip öbürünü yüceltmek gibi garip bir kategorileştirme yaklaşımı da var.

Gün geçmiyor ki Cumhuriyet Türklerinin işlediği bir kötü marifet iddiası ortaya atılsın! Üstelik son günlerde bir de parlamenterimiz bu kervana katıldı ve bu yöndeki suçlamaları basına ve televizyona düştü... Türkler “Kurtuluş Savaşı” yıllarında Anadolu’da Yunanlılara “etnik temizlik” hareketi yürütmüşler! Böylece hiç işitmediğimiz bir “Türksel kötülük” projesini daha (!) öğrenmiş veya işitmiş oluyoruz.

Artık “profesyonel aydın Türk” zümresine yeni bir nefer daha katılmış oluyor.

Kimdir bu “profesyonel aydın Türkler” derseniz, kendileri “global dünya düzeni”nin bireyleri olmaya özenirler. Herhalde çok bilgili ve akıllı insanlar olmalılar. Yıllarca birçok ciddi araştırmacının, düşünürün düşünemediğini, göremediği sosyal sorunları, önünü, arkasını, şartlarını düşünmeye gerek olmaksızın şıp diye keşfediverirler. Belli bir çevreye “vay canına” dedirtmeyi pek severler. Elbet, Avrupa Birliği mücahitliği birçoğunun görevidir. Tarafsız, objektif “takılırlar”... Ülke sorunlarına çok yükseklerden ve tabii “batılı” gözüyle bakarlar. Sözelimi Kıbrıs mı? Elbet, Brüksel istikametinden görülmelidir... Türklerin adada güvenlik gücü bulundurması, işgalci Türk kafasının örneğidir!

Böyle iddialar insanın kafasında çağrışımlara yol açıyor. Mesela “Kurtuluş Savaşı’nda Yunanlılara etnik temizlik” yapan Türkler acaba tarih boyunca bu gibi başka marifetler de yapmış olamazlar mı? Sakın Başbakan’ımızın geçenlerde dile getirdiği, bininci yılını 2071’de kutlayacağımız 1071 Malazgirt Savaşı’nda da Selçuklu Türkleri Rum yani Bizans, yani Yunanlıları kesip biçerek etnik temizlik yapmış olmasınlar? Öyle ya Konya’ya, Kayseri’ye kadar nasıl vardılar ve yerleşip devlet kurdular? Sonra şu daha geçen yıl büyük müzesi de açılan İstanbul’un fethinde ve sonrasında benzer şeyler olmamış mıdır? Onlar hangi Türklerdi? Bu Türkler kötülük yapmakta devir devir değiştiler mi? Selçuklu Ortaçağı’nda, Osmanlı Yeniçağı’nda, Türkiye modern çağında Türklerin karakterleri veya soyları farklı mıydı? Sonra bu Türkler mesela asırlarca Mora’da, Teselya’da, Selanik’te hüküm süren ve oralarda etnik temizlik yapamadığı gibi, elli altmış sene içinde beş altı milyonu öldürülüp geri kalanın canını Edirne’ye, İstanbul’a zor attığı Türkler midir? Yoksa Cumhuriyet sonrası Türkler laboratuvarı mı üretildi?

Sonra “etnik temizlik” yapmak, soykırım yapmak bunlar ciddi güç ve organizasyon/örgütlenme gerektiren iş-

lerdir. Yani Türkler Osmanlı'nın kudretli dönemlerinde "soy-kırım" yapmamışlar da devletlerinin yıkıldığı, ülkelerinin işgal altında olduğu, ayaklarına geçirecek çarık, karınlarını doyuracak ekmek bulamadıkları bir ortamda, canlarının derdini bırakıp başkasının "etnik kimliği"ne mi kafayı takmışlardır? Kaldı ki bana sorarsanız Türklerin, bugün de dahil olmak üzere, hiçbir zaman böylesi bir organizasyon yeteneği olmamıştır.

Zaten dikkat edilirse son yıllarda ortaya çıkan genel siyasal manzara, yeryüzünde "suçlu bir Türkiye" imajının kol gezdirilmesidir. İşin ilginç tarafı, "suçlu Türk ve Türkiye" dosyasının doldurulmasında "profesyonel aydın Türk" tayfasının canla başla, heyecanla rol almasıdır. Yüzeysel ve az bilgiyle, birbirlerinden devşirdikleri ve tekrarladıkları kalıplaşmış, çoğu zaman gerçekdışı ve çarpıtılmış değerlendirilmelerle hangi amaca hizmet ettiği belirsiz işgüzarlıklar süregelmektedir. Biraz abartılı olarak denebilir ki, ortalıkta uçuşan söylemlere bakınca Türkler adeta kendi haklarından bahsetmeye bile utanır duruma düşmektedirler. Acaba Türklerin de bazı hakları olabilir mi? İnsanın aklına haksız ithamlara karşı korunması için Birleşmiş Milletler nezdinde girişimde bulunmak geliyor.

Türklerin burada tekrarlamaya gerek görmediğimiz kötülüklerine (!) ek olarak, 1919-1920'lerde muhtemelen Anadolu'ya gezintiye gelmiş binlerce Yunanlıyı, Yunanlı oldukları için öldürdüklerini de bir milletvekilimizden öğrenmiş olduk. Bakalım Türk cürümleri sözlüğüne önümüzdeki günlerde neler eklenecek, var olanlar nasıl zenginleştirilecek? Dizinin bir sonraki bölümünü merakla bekliyoruz...

(25 Ocak 2013)

OSMANLI FURYASI

Yaklaşık yirmi yirmi beş yıl önce başlayan bir Osmanlı merakı ve “düşkünlüğü” günümüze doğru yoğunlaşarak akıp gelmekte. Son yıllarda ise Osmanlı sevdası iyice filizlenerek, hayatın birçok alanında boy gösterip ortaya bereket saçıyor... Moda mı demeli, akım mı demeli, birçoklarının heveslendiği gibi “Yeni Osmanlı”cılık diye mi tasvir etmeli bilinmez! Ama ilk tezahürleri, öncü örnekleri o dönemlerin bazı müze malzemesinin, saray hayatını yansıtan eşya ve giysilerin, el sanatı ürünlerinin yurtiçi ve yurtdışında geniş bir propagandayla düzenlenen sergileriyle başladı. Derken “tarihçilik” ön aldı. Varsa yoksa Osmanlı tarihinden sayfalar. Yıllarını ciddi Osmanlı araştırmalarına verip, yayınlarıyla dünyada saygınlık kazanmış, ne var ki Türkiye’de pek umursanmamış bilim adamları, ancak bu Osmanlıcılık furyasıyla kendi ülkelerinde de birden ünlendiler, medyatik oldular. Ardından kitapçı rafları çeşit çeşit Osmanlı devri olayları, hayatı, yemekleri, âdetleri, siyaseti, sevdaları, mimarisi, edebiyatı, “ilmi ve fenni”ni (!) dile getiren bin bir türlü popüler tarih yayınlarıyla donandı. Tabii bilimsel yayımlar da sürmekte. Sanırsınız ki yeni bir dünya keşfedilmiş veya keşfediliyor. Neymiş bu Osmanlı da haberimiz yokmuş (!) Akıl almaz boyutta ve iyi baskılı yüzlerce kitap, dergi ortalığı kaplamış... Sloganlar da gırla gidiyor, sıkıysa beğenme: “Tarihimizle barışmak”, “Kökenimize inmek”, “Kopmuş bağlarımızı kurmak”, “Kültür sentezini sağlamak”, “Tarihsel değerlerimize sahip çıkmak” vb. Oysaki Türk toplumu geleneklerine de tarihine de gereğinden bile fazla bağlı sayılabilir. Burada vurgulanmak istenen acaba başka bir özlem, anlayış mıdır? Buna bir işaret koyup devam edelim.

Her milletin elbet bir geçmişi vardır. Fakat insanlar geçmişte değil, geçmişin de temellendirip yarattığı bugünde

ve herhalde geleceğe doğru bakarak yaşarlar. Bireyleri daha çok ilgilendiren “halihazır” durumları ve gelecekleridir. Bugün üretimleri, tüketimleri, yaratılan değerler, yaşam standartları herhalde tarihsel sürecin, geçmişten gelen ve kalan maddi ve manevi birikimin de bir sonucu değil midir?

Tarihsel mirasın güncel yaşamdaki olumlu ve olumsuz izlerini dikkatli gözler ve elbet tarihçiler, bilimciler görürler, bilirler. Tarih, toplumların yalnızca geçmişteki başarılarıyla övünmeleri için değil, yeryüzünde olup bitenleri, insanlık serüveni içindeki konumlarını bilinçle kavramalarını sağlayacak bir bilimdir... Kudretli yanlarıyla, zayıflık ve yoksunluklarıyla yani hayatın toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel gerçeklikleriyle kavranması için bir enstrümandır.

Ortalığı kaplayan Osmanlı furyası ise tarihsel gerçeklere değil, sanki bir masal âlemine gönderme yapıyor. Çoğunluğu mukayeseli değerlendirmelerden yoksun, tasvirci bir tarih yazıcılığı, televizyon dizilerine kadar uzanan bir geçmiş hayranlığı, “ilginçlik” aşısıyla desteklenerek adeta bir “piyasa” oluşturuyor.

İşin garip tarafı, hayat ve siyaset ise bu son derece içine kapalı, yerel söylemin tersine “küresel-evrensel” değerlerin rüzgârıyla harmanlanıyor. Bundan bir senteze ulaşılacağını varsaymak rüya görmektir. Uygarlık yani evrensel kabul gören ve kullanılan, her an yenilenen değerler sistemi ile tamamen “tedavülden” kalkmış geleneksel Osmanlı değerlerinden de yararlanıp kimlik yaratacağını uman anlayışın montajı (kurgusu) nasıl yapılır?

Osmanlı mirasından, bizzat Osmanlı halife sultanları asırlar boyu yararlanacakları kadar yararlanmışlardı. Anlaşılan 19. yüzyılın halife sultanları ise yararlanacak pek bir miras kalmadığı için Batı dünyasının değerlerini transfer etmeye yöneldiler. Bu heveskâr değil, hayatta kalabilmek için zorunlu bir yönelmeydi. Ahmet Hamdi Tanpınar, son sultanların bu canhıraş hamlesi için, “çok geçti” yani dünyaya ayak

uydurmak için iş işten geçmişti der... Daha da ileri gider, “Osmanlı dediğin neydi? Cahil alayı” diye sürdürür. Tanpınar’ın Osmanlı kültürüyle de iç içe bir düşünür olduğunu, onu bir kaynak olarak görmek istediğini de unutmayalım.

Osmanlı idaresini ayakta tutabilmek, yaşamasını sağlayabilmek amacıyla Batılılaşma davasına bel bağlayan ve dünyada olup bitenleri nihayet gören son halife sultanlar, bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca İstanbul’da bir üniversite kurmak için de çabalamışlar ve fakat geleneksel tepkilerle karşılaşp 1900’lere kadar bunu başaramamışlardır... Kısacası, Osmanlı dünyasının bilimle tanışması ancak İmparatorluğun son günlerinde olabilmektedir. Ünlü bilim tarihçisi Adnan Adıvar, 1940’ta, *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinde “... tefekkürün (düşünsel üretimin), vicdanın ve kalemin serbest olması ilmin terakkisi (gelişmesi) için şarttır. Toplumsal gelişmeyi temin edecek yegâne vasıta ilimdir. İşte Batı’nın eriştiği bu mühim kurala, Osmanlı Türkiye’sinde ne zaman ve nasıl inanıldığını ve bunun verdiği eserler, neticelerini göstermek, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirleri için araştırma yapacakların vazifesidir. Bizim aldığımız (Osmanlı çağını kastediyor) devirde Türkiye göklerinde, ara sıra görülen hafif parıltılara rağmen, bu aydınlatıcı düsturun (ilkenin, kuralın) yol gösteren bir yıldız gibi doğduğunu iddia etmek kabil değildir” demektedir.

Osmanlı mirasına ve değerlerine keşif yolculuğunda tuzığa düşmemek için dikkat edilecek pek çok nokta var. Bilim konusunun ardından kadının sosyal statüsünü, bireyin haklarını; resim ve heykel sanatlarının, edebi türlerin, şehir-ciliğin, yapı eyleminin durumunu; ulaşımın ıllelliğini hemen hatırlayıp düşünmeli. Fakat daha II. Abdülhamit devrinde on dokuz yıl şeyhülislamlık yapan Cemaleddin Efendi’nin tespiti birçok şeyi dramatik şekilde açıklar... Meşhur belediye başkanı Cemil Topuzlu, kayınpederi Cemaleddin Efendi’nin Fransa’ya gelip oradaki ortamı gördükten sonra

“Osmanlı devletini bizim gibi dünyadan habersiz cahiller yönetmiş” diye derin bir üzüntüye kapıldığını, hatta depresyona girdiğini hatıralarında nakleder.

Bir milletin tarihini bilmesi doğaldır. Ama geçmişe hayranlıktan, ilginç hikâyelerden ibaret, insanlığın yeryüzündeki gelişimiyle karşılaştırmaksızın dillendirilen bir tarih anlayışı toplumda çelişkili bir ruh yapısına yol açmaz mı? Daima düşünmeli, kıyaslamalı. Kanuni Sultan Süleyman’a kim “Muhteşem” demiş? I. Süleyman, Sırbistan ve Macaristan’da meşgulken İngilizler, İspanyollar, Hollandalılar, Fransızlar okyanuslarda, Amerika kıtasında, Endonezya’da neden dolaşıyorlardı? İstanbul’da şairler, hanımların keman kaşlarından, al yanaklarından dem vururken Cervantes, Shakespeare nasıl olup da bireyin ruhuna seyahat ediyor, toplumsal sorunları sorguluyorlardı? Şehirleri nasıl kuruyorlardı, ulaşım yolu ve araçları neydi, Machiavelli, Erasmus, Thomas More insanların, toplumların, hukukun, siyasetin, inançların sorunlarını didikleyip incelerken İstanbul’un entelektüel yaşamında hangi düşünürler vardı? Haydi güzel sanatları ıskı geçelim ve mukayeseciliğe nokta koyalım... Tarihsel miras, insanların geleceği için bir işe yaramalı; yoksa uyku verir, uyuduğunuzu fark etmezsiniz.

(11 Mart 2011)

HANGİ OSMANLI'NIN MİRASI?

1800'lerden sonraki Osmanlı halife sultanları bahtsız ve "mustarip/hüzünlü" insanlardı. Üzüntü çekmemeleri, ıstırap duymamaları mümkün müydü? Kendinizi III. Selim'in, II. Mahmut'un, Abdülmecit'in ve sonrakilerin yerine koyun; kâbus görürsünüz... Hazineside para yok, Avrupa ülkeleriyle girilen her savaş kaybedilmekte, dünyanın değişen şartlarından haberdar devlet adamı yok veya sayılı, ordu asırlar öncesinde kalmış, yeni savaş tekniklerinden yoksun, doğru dürüst eğitim kurumu yok, gazete yok, kitap yok, ulaşım şebekesi mevcut değil... Devletin valisi Mısır'da isyan etmiş; oğlunun idaresindeki askeri birlikleri Osmanlı ordusunu yine yine Kütahya'ya kadar gelmiş... Koca Sultan Mahmut, Ruslardan kurtarıcılık dilemek zorunda kalmış... Rus Çarı'nın birlikleri İstanbul'a kurtarıcı olarak gelip ordugâh kurmuş. Öbür taraftan Yunanistan'da Mora İsyanı çıkmış ve Sultan'ın dini bütün devlet adamları olup biteni anlamaktan uzak. El altından menfaat sağlayanları bile var. Derken Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiş; İstanbul'daki büyük ülke temsilcisi diplomatların Babıâli ve Saray üzerindeki baskıları artmış. Sultan Mahmut ne yapsın ki, atalardan kalan miras fazla harekete elverişsiz. Şanı büyük, namı büyük; ama kudreti zayıf, varlığı kıt. Bu zayıflığın doğurduğu dertler ve kayıplar peş peşe geliyor. Sultan Selim de Mahmut da Mecit de Aziz de dertlerin kaynağının ne olduğunun elbet farkındalardı. Bilgisizlik, düşüncede ve üretimde gerilik, basmakalıp âdetler, her türlü gelişmeye kapalı muhafazakâr zihniyet cenderesini halife sultan olarak bile kıramıyorlardı. Bir padişahın kendi ordusunun kışlasını topa tutturması, binlerce askerini öldürtmesi olağan iş midir? Koca padişahın böyle bir karara varmak için çektiği acıların büyüklüğünü tasavvur etmek bile güçtür.

19. yüzyılın Osmanlı sultanları, insanlığın yaklaşık dört yüz beş yüz yıldır Avrupa'da geliştirdiği uygarlık verimlerinden habersiz yaşayan atalarının ve toplumlarının içine sürüklendiği felaket ve yoksulluğun mirasçısı olmak zorunda kaldılar. Dedeleri, babaları için içlerinden neler geçirdikleri tahmin edilemez mi dersiniz? Bundan kurtulmak için insanlığın ulaştığı bilgi birikimi, beceri ve üretim yeteneğine kendi toplumlarının da muhtaç olduğunu kavradılar. Kavradılar ama araya maddi ve manevi zenginliklerin asırlar boyunca Osmanlı toplumu aleyhine oluşturduğu büyük bir fark ve eşitsizlik yerleşmişti. Bu farkın mümkün olduğu kadar çabuk azaltılmasına çabaladılar. Ama bilgi birikiminden, ilim, teknoloji, felsefe, hümanistik, dramatik sanat ve edebiyat repertuarından yoksun bir toplum hayatının bu değerler sistemine doğru değiştirilmesi kolay değildi; çok şeye ihtiyaç vardı: Önce, nitelikli, akıl ve bilim zihniyetiyle yetişmiş insan gücü... Mustarip sultanlar bütün 19. yüzyıl boyunca insan yetiştirme sevdasıyla çalıştılar. Modern okullar kurmaya, gençleri Avrupa'da öğrenime göndermeye önem gösterdiler. Yön duyguları daima yeniliklerden yana oldu. Ama istedikleri hız ve derinlikte uygulamalar yapamadılar. Geleneksel, muhafazakâr çevreler özellikle eğitim alanındaki yeniliklere direndiler. Koca padişahlar ve bir avuç ileri görüşlü devlet adamı bütün yüzyıl boyunca softalarla uğraşmaktan bir üniversite kurmaya muvaffak olamadılar. Skolastik öğretim kurumlarını dönüştüremediler. Birkaç yeni, bilimsel zihniyete göre kurulan okulun yanı sıra ortaçağ zihniyetinin okulları varlıklarını sürdürdü. Matbaacılık yani yazılı kaynakların basım ve yayımı ise çok cılızdı. Zaten okuyucu kitlesi son derece sınırlıydı.

Saray, sayılı devlet adamı ve bürokrat son Osmanlı yüzyılında modernleşmeye, evrensel âleme doğru yön tutmuştur. Can çekişen toplumu yok olmaktan kurtarmak için gerekli reformlara halife sultanlar öncelik etmişlerdir.

Öte yandan Kabakçı Mustafa misali veya ünlü Halet Efendi ve sözde ulema zümresi gibi geniş bir geri ve bilgisiz, tutucu çevre ise sultanların toplumun varlığını sürdürebilmesi amacı ve bilinciyle giriştiği reformlara engel olmaya çalışmıştır. Bu da ikinci bir Osmanlı toplumu tutumu veya geleneğidir.

Yani akıl, bilim ve insanı esas değer kabul eden gerçekçi halife sultanların gelişmiş uygarlığın değerlerini benimseyen zihniyeti, elbet son devrin asıl Osmanlı politika anlayışını temsil eder.

Öbürü ise işte, Osmanlı İstanbulu'nun cahil Kabakçı Mustafa tayfasının sosyal geleneğidir.

Mutlaka Osmanlılardan esinlenmek istiyorsanız, hangisinin mirasçısı olmak istediğinizi buyurun, seçin!

(31 Mayıs 2013)

KANUNİ SÜLEYMAN PİRİ REİS’İ NİÇİN ÖLDÜRTTÜ?

Osmanlı tarihçiliğinde, söylencelerde Piri Reis 1930’lu yıllara kadar ünlü kahraman denizci komutanlardan biriydi, yani asker kimliğiyle biliniyordu. Sonra 1929’da ressam ve müzeci meşhur Osman Hamdi Bey’in kardeşi, İstanbul Antikiteler ve Arkeoloji Müzeleri Müdürü Halil Ethem (Eldem) Bey tarafından Topkapı Sarayı Arşivi’nde bulunan onun ceylan derisi üzerine el çizimi renkli ve el yazmalarıyla açıklamalar bulunan haritası, ilim dünyasında büyük yankı yarattı. Çünkü bu haritave ayrıca *Kitab-ı Bahriye* adını verdiği el yazması dosyadaki çizim ve bilgiler Kristof Kolomb’un kaybolmuş dünya haritasına da ışık tutuyordu. Piri Reis’in çizimi ve anlattığı coğrafya bilgileri orijinal olduğu kadar, Kolomb’un kayıp haritasından aktarmaları da içeriyordu. Kendisi de tam bir bilimci ahlakıyla yaptığı alıntıları belirtiyordu.

Piri Reis, 1470’te Gelibolu’da doğdu ve ömrünün denizlerde geçen kısmı dışında zaman zaman Gelibolu’da yaşadı. Eserini de 1513’te orada hazırladı. Sonraki yıllarda ilaveler yaptı. Ayasofya Müzesi Kütüphanesi’nde (şimdi Süleymaniye Kitaplığı) bulunan el ürünü nüshalardan biri dört yüz yapraktan fazladır. Eserde iki yüzün üzerinde de “portolan” diye adlandırılan gemicilik, denizler coğrafyası ve tarihi hakkında yazılı ve şekilli bilgiler veren haritalar bulunmaktadır. *Kitab-ı Bahriye* ve haritanın elle çoğaltılmış başka nüshaları İstanbul’da ve Fransa, Avusturya, İtalya’daki kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlar, eserin Halil Ethem Bey tarafından bulunup ünlü Alman ve Avusturyalı tarihçiler tarafından yayımlanmasından sonra ortaya çıkmış, daha doğrusu ilgi odağı olmuşlardır. 1935’te Topkapı Sarayı nüshası İngilizce, Almanca, Fransızca ve Türkçe olarak yayımlandı.

Böylece 1930'lardan itibaren asker Piri Reis artık coğrafyacı/araştırmacı kimliğiyle öne çıktı. Denizci bir ailenin çocuğu olan Mehmet Piri, denizlerle genç yaşında korsan olarak tanıştı. Korsanlar ne yapıyorsa onu yaptı. Sonra Osmanlı donanmasında istihdam edildi. Sadrazam "Maktul İbrahim Paşa"nın (şimdilerde Pargalı diye ünlendi) Mısır Seferi'nde ona rehberlik etti. Osmanlı deniz gücünün Doğu Akdeniz, Kızıldeniz ve Umman denizi filolarına komutan oldu. Portekizlilerle savaştı. Kolomb haritalarını da gençliğinde korsanlık yaparken esir aldıkları Portekiz gemilerinden ele geçirmişti. Merak sahibi, araştırmacı ruhunun onu bilgi edinmeye/öğrenmeye ve en önemlisi öğrendiklerini yazmaya ve resmetmeye yönelttiği anlaşılmaktadır. Dünyayı kendi çevresinden ve Akdeniz'den ibaret zanneden bir sosyal çevrede okyanusların, yeni coğrafyaların varlığını keşfetti. Bili-min, bilginin, öğrenmenin keyfine eriştiği açıktır.

1554'te, Basra Beyi'nin, donanma yönetiminde kusur işlediği suçlaması üzerine Sultan Süleyman'ın emriyle Kahire'de idam edildi.

Piri Reis, 15-16. asırlar, Osmanlı dünyasında kuşkusuz bir "istisna"dır. Yönetici zümrenin alışkanlıkları/gele-nekleri dışında dünyaya açılmıştır. Bu sebeple çevresiyle, bil-memize imkân olmayan çatışmalara girdiğini tahmin etmek zor değildir. Basra Beyi de İstanbul'daki hükümdar ve etrafı da muhtemelen bu yenilikçi ve bilim meraklısı insandan rahatsızlık duymakta idiler. Denizlerde dolaşan, Batı Avrupa'daki gelişmelerin farkında olan biri olduğu açıktır. Osmanlı dünyası ise insanlık tarihinin iki büyük geliştirici atılımının farkında değildir. 1400'lerde hayatın her alanında ivme kazanan yenilikler, matbaanın bulunuşu ve okyanusların/yeni coğrafyaların keşfi Avrupa'yı sıçratmıştı. İstanbul'da ise Şeyhülislam Ebussuud Efendi musikinin günah ve ahlaka aykırı olduğu yolunda fetvalar veriyordu. Avrupa tarımda, şehirleşmede, mal üretiminde, ulaşımda yepyeni tekniklere çoktan geçmişti. O devirde, yani Sultan Süleyman yıllarında

Avrupalı seyyahların kaleme aldığı seyahatnamelerde, İstanbul ve Anadolu şehirlerindeki hayatın yoksulluğunu, üretimin/ulaşımın/eğitimin geriliğini sayısız örnekleriyle okuyabilirsiniz. Bu gözlemlerin sübjektif olduğu söylenemez. Çünkü kendi ülkeleriyle yani sahip oldukları maddi olanaklarla mukayese ederek tespitlerde bulunmaktadırlar.

Piri Reis, Batı uygarlığı denilen Avrupa'nın yeni üretim tekniklerine, yeni coğrafyaların zenginliklerine, bilim-araştırma ve sanatlara yelken açıp büyük gelişmeler kaydettiği, Doğu'nun ise olduğu yerde saydığı bir tarihsel dönemde yaşadı. Bu iki dünya arasında her türlü kültürel, maddi olanaklar ve hayat standartları bakımından Batı'nın ilerleyip kazançlı çıkması ve Doğu'nun geride kalmasıyla ortaya çıkan derin fark, o devirde yoğunlaştı.

Piri Reis, durağan, dünyayı kendi alışkanlık ve geleneklerinden ibaret sayan kültür ortamında aykırı bir karakterdi. Merak, araştırma, bilim, gelenek dışıydı. Basra Beyi olmasa, mutlaka başka bir bahaneyle tasfiye edilecekti, diye düşünebilirsiniz. Neden mi? 1930'lara kadar yani bazılarınca "inkârcı" olduğu iddia edilen Cumhuriyet Türkiye'si'ne kadar bu insanın bilimsel kimliği üzerinde durulmaması, bilinmemesi, evrensel bilgiye ve insanlığın gelişmesine duyarsız toplum ve idare zihniyetini göstermiyor mu?

(15 Şubat 2013)

KANUNİ SÜLEYMAN FASULYE VE DOMATESTEN MAHRUMDU... BAŞKA?

Kanuni Halife Sultan ne yazık ki fasulye ve domates gibi muhteşem sebzelerin lezzetini tadamadan bu dünyadan göçtü. Bunlara patatesi de eklemeliyiz. Demek ki bu koca ve dillere destan padişah, patates kızartması veya oturtması ya da süt, tereyağı, peynir ile hazırlanmış nefis bir patates püresinin keyfini süremedi. Fasulyenin sefasını sürememesi ise daha da acıklı sayılır. Çünkü bilindiği gibi fasulyenin birbirinden lezziz yemekleri vardır. Burada saymaya kalksak bütün yazıyı işgal eder.

Ya domatessiz bir muhteşem sultanlığa ne demeli? Ben onun adına hayıflanıyorum. Taptaze bir domatesi dişleyemeden ve lezzetlere lezzet katan marifetlerini, aromasını, ekşisini damağında ve benliğinde hissedemeden yeryüzüne veda etmesi beni hüznlendiriyor. “Ne ilgisi var?” demeyin. Bu dünya güzeli zerzevatın Türkiye’ye sonradan geldiğini, Avrupa mutfaklarına bile ancak 16. yüzyılda girdiğini düşünerek teselli olamıyorum. Büyük Sultan’ın kuzu etli fasulye yahnisini, zeytinyağlı domatesli tazesini, pilakisini tanımadan vefat etmesi ağırıma gidiyor. Haksızlığa uğradığını ya da talihsiz olduğunu söyleyebilirim. Tarihsel gelişmelerle didişiyor sayılabiliyorum. Ama insanın zihnine böyle sorular yalnızca rüyalarda üşüşmez. Çeşitli vesilelerle bunlar aklıma gelince Kanuni Sultan’ın ve atalarının ve de ardıllarının hesabına dertleniyorum.

Kanuni Sultan’ın mutfağındaki böylesine yoksunluklara aklımı taktığım gibi başka mahrumiyetlerine de hüznleniyorum. Gıda meselesi bence fevkalade önemlidir. Ancak mutfağın eksiği gediği olsa da insanoğlu beslenmesini bir suretle gideriyorsa hayat devam ediyor demektir.

Önemli olan, beslenmeyle sürdürülebilen insan hayatının durmaksızın gelişmesi, yükselebilmesi, kalite kazanmasıdır. Bunun besin kaynağı ise “bilgi” değil midir? Bu bilgi denen bitmez tükenmez ve sonu gelmez değerler silsilesi insan zihninin en değerli üretimi değil midir?

Kanuni Padişah'ın domates ve fasulye mahrumiyetinden nasıl dertleniyorsam başka mahrumiyetleri de birçok zaman benliğimi sarıyor ve huzursuzluk veriyor. “Yüzlerce senenin tasası sana mı düştü?” sorusunu kabul etmiyorum. Çünkü bu soruyu soracak olanların da benim de hayatımız bir anlamda hani şu “şanlı atalarımızın” mirasıyla şekillenmemiş midir?

İngiliz'in hayatı I. Elizabeth ya da Shakespeare ve Newton; İtalyan'ın Dante Alighieri, Galileo, Michelangelo, Machiavelli; Fransız'ın Montaigne, Descartes veya bir diğer Avrupalı'nın Kristof Kolomb mirasından oluşuyorsa, bizimki de benzer olmalı...

İşte “mahrumiyetler” meselesi bu sebeple beni yıpratıyor. Fasulye ve patates vız gelir. Koca Padişahımızın mahrumiyeti keşke bundan ibaret olsaymış. Ne var ki bir de bakıyorum insan ve toplum hayatının gelişimini köstekleyen bambaşka mahrumiyetleri var. İnsanlığın yepyeni bir gelişme hamlesini gerçekleştirdiğinden habersiz olduğu anlaşıyor. Padova'da, Paris'te, Frankfurt'ta ve başka merkezlerde kurulmuş üniversiteleri ve bunun anlamını bilmemekteydi. Thomas More 1550'de *Ütopya*'yı yayımlarken İstanbul'da Padişah matbaadan mahrumdu. Matbaası olsa ne basıp yayımlayacaktı? Hollanda'da, şimdi onun adına verilen Avrupa Birliği burslarından gençlerimizin de istifade ettiği Erasmus, hümanizmi dile getirmişti. Macellan ve Vasco de Gama Pasifik ve Hint okyanuslarını, Jacques Cartier Kanada'yı keşfedip insanlığa açarken İstanbul bihaberdi.

Floransa'daki ünlü “Uffizi” sanat müzesi 1560'ta yani Sultan'ın ölümünden altı yıl önce kuruldu. Sultan, Floran-

sa'daki, Milano'daki ve diğer Batı Avrupa şehirlerindeki gibi geniş, taş yapılı, birçoğu bugün hâlâ kullanılan veya müzeye çevrilen görkemli mimari eser olan saraylardan da mahrumdu. Topkapı Sarayı'nın en görkemli bölümünün mutfaklar olduğunu hatırlatalım. Padişah'ın yaşadığı kısım, eklemelerle gelişen küçük mekânlardan ibaretti. Kanuni Padişah rahat koltuklardan, yemek masası, iskemle, karyola, ahşap gardırop gibi mobilyalardan da mahrum değil miydi?

16. yüzyıl, insan zekâsı ve yaratıcılığının bilimde, güzel sanatlarda, müzikte, coğrafyacılıkta patladığı, mesleklerin, işbölümünün oluştuğu bir dönemdir. Bireyin keşfedildiği ve değer kazandığı yüzyıldır. İnsanlığın eriştiği bu aşamayı, edebi ve bilimsel eserler, mimarlık ve şehircilik, yağlıboya ve perspektif tekniğiyle yapılan yüksek estetik değerdeki dramatik tasvirler-portrelerle resim sanatı ve çok sesli müziğin gelişip yükselişi kalıcı değerler olarak yansıtır.

Zenginlikler gibi yoksunluklar da bireylerin ve toplumların hayatını belirler. Gelenekleri, hayat tarzını derinden etkiler. Maddi mirasın kalıcılığı gibi acaba manevi mirasın da sanki irsiyet şeklinde varlığını sürdürdüğünü düşünemez miyiz? Tarihi, geçmişi ve günümüzü nesnel şekilde görebilmek ancak mukayeseli düşünce yöntemiyle mümkündür. Fasulyeyi, domatesi bir yana bırakalım. Acaba ister istemez atalarımızın mahrumiyetlerinin de varisi sayılmaz mıyız?

(12 Eylül 2014)

REFORMCU SULTAN II. MAHMUT'UN TRAGEDYASI (1)

Bu başlığın Shakespeare'in *Kral Üçüncü Richard'ın Tragedyası* isimli eserinden çalıntı olduğunu itiraf etmeliyim. Yaklaşık 400 yıl önce yaşayan bu "insan ruhunun cerrahı" yazarın eserleri, o gün bugündür dünya tiyatro sahnelerinde oynana gelmekte. Yalnız bu mu? Shakespeare'in eserleri 18. yüzyıldan başlayarak büyük kompozitörlere de ilham verdi. Senfonilere, operalara kaynak oldu. Sinemada ise bu dâhi yazarın eserleri ve hayatı sayısız filmin konusu olmaya devam ediyor. İlk gençliğimden beri bu akıl almaz insanlık sarrafının eserlerini fırsat buldukça izler, dinler ve okurum. Hayallere sürüklenirim, kıskanırım. Bu benzersiz edebiyatçının tiyatro eserleri arasında özellikle İngiltere tarihinden alınmış olanlar ayrı bir kategori oluşturur: "tarihsel tragedyalar"... İşte ünlü *Hamlet*, *Henry IV*, *Macbeth*, *Kral Lear* ve daha birçokları İngiltere tarihi ve ortamında insanlık durumlarını, siyasi entrikaları, iktidar hırsını, şiddeti, şehveti, aşkı, ihaneti, şefkati, maddi hırsları, yalanı, özetle insan denen canlının bütün iyi ve kötü hallerini derin bir gerçeklikle tasvir eder. Olaylar bahanedir. Türk tarihinden de insan ruhunu esas alarak kurgulanan eserler ne zaman yazılacak diye düşünmüşümdür. Böyle bir yeteneğe sahip olmadığım için dertlenmişimdir. Bazı tarihi eserlerin denenmiş olduğunu biliyoruz. Ama insan ruhu, psikolojik derinlik genellikle arkada kalıp olay ve konu öne çıkmıştır.

"II. Mahmut diye başlık koyup edebiyat sorunlarını eşelemenin gereği ne?" demeyin. Çünkü halkının bir yandan "Mahmud-u Adlî" (adaletli), diğer yandan ise "Gâvur Padişah" olarak andığı bu bahtsız hükümdarın hayatı bana hep Shakespeare'in tarihsel tragedyalarını hatırlatmıştır. Osman-

lı sultanları içinde gerçek bir tragedya karakteri olmaya en uygunu sanırım II. Mahmut'tur.

Dramatik edebiyat/sanat, toplumsal oluşum ve çatışmaların, düşünce hareketlerinin yaşandığı ortamlarda boy atar. İnsani ve toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı, karmaşık ve zıtlaşmalı çevrede en yüksek örneklerini verir, vermiştir. II. Mahmut dönemi, Türk tarihinde zorunlu bir sosyal dönüşüm ve yenileşme ihtiyacının, siyasal çaresizliklerin gün ışığına çıktığı zaman dilimidir. Asırlarca değişmeden yaşayan, dünyadan habersiz ve her bakımdan üç dört yüzyıl arkada kalmış bir toplumun hükümdarıdır. Bunu derinlemesine algılayan, ayrıca bu konuda yalnızlığı ve çaresizliği yaşayan bir insandır. Onun tragedyası, yenilikçiliğini miras aldığı amcası Halife Sultan III. Selim'in, modernleşme karşıtı muhafazacıların kışkırttığı hizmetkârlar tarafından sarayın içinde barbarca katledilmesine tanık olmaktan ibaret değildir. Bu sadece tragedyanın işaret fişegidir. Kendisi de isyancı, tutucu zümrenin elinden hayatını tesadüflerle kurtarmıştır. Kadın hizmetkârlardan biri tarafından sarayın damına çıkartılıp kubbeler arasına gizlenerek öldürülmekten kurtulmuştur. Yani dehşetli olaylar zincirini daha hükümdar olmadan yaşamıştır. Elbet buna, amcası Sultan Selim'in ülkeyi yeniliklere açma yolunda saltanatı boyunca çektiği zorluklara, anlayışsızlıklara tanık olmasını da eklemeliyiz.

II. Mahmut, son derece zor şartlar altında tahta çıkmıştır. Tahta çıkışı da yine kanlı ve kendi iradesi dışında oluşan bir hesaplaşmayla olmuştur. Artık köhne, çağdışı Osmanlı idaresinin ve toplumunun varlığını sürdürebilmesinin mutlaka büyük reformlara muhtaç olduğu bir tarihsel aşamaya gelinmiştir. İşte Sultan Mahmut'un tragedyası, bunu algılamasıyla gelişir. Çevresinde, yönetim kademelerinde ise iç dünyasını paylaşabileceği insanlar yoktur. 1808'de tahta oturan Sultan, toplumu dönüştürme projelerini, 1826'da her türlü modernleşme girişimlerine engel olan Yeniçeri O-

cağı'nı ve bir kısım cahil devlet "rical"ini ortadan kaldırıncaya kadar adeta gizlemek zorunda kalmıştır. Üstelik devletin bir yandan büyük Avrupa güçleri tarafından gelen baskılar, diğer yandan Yunan Ayaklanması, Mısır Meselesi yüzünden siyasal abluka altına sürüklendiği yıllardır.

II. Mahmut'un içinde biriken yenilikçi fırtına, nihayet İstanbul'da birkaç günde binlerce yeniçeriyi katlettirmesi, ocağın kışlasını topa tutturması, vilayetlerdeki yeniçerilerin de yok edilmesiyle dışa vurulmuş oldu. Birçok devlet adamının kellesi gitti. Yani milletin geleceği uğruna bu sorumluluğu yüklendi. İşte trajik olan, böyle bir kararı verebilme değil midir? Kısacası Sultan asıl bu tarihten sonra özlemini duyduğu ve toplumun da esasen muhtaç olduğu reformlara girişebildi. Bunun Türk tarihindeki en kanlı devrim sayfası olduğunu da pekâlâ söyleyebiliriz. Ama bundan sonra da bütün ömrü buhranlara çare aramakla geçti.

II. Mahmut'un tragedyası gazete yazısına sığmayacağı gibi, böyle bir metni yazacak yetenek de zaten bu satırların yazarında yoktur. Hiç değilse bu gerçek reformcunun ülkeye armağan ettiği yenilikleri gelecek yazıya bırakalım.

(7 Aralık 2012)

REFORMCU SULTAN II. MAHMUT'UN TRAGEDYASI (2)

1784 doğumlu reformcu Padişah, çok genç yaşından itibaren büyük sosyal sorunlarla tanıştı. Bu, onun hızla olgunlaşmasınayol açtı. Çok sevdiği amcası III. Selim'den devletin kötü durumunu, dağılıp çökmeye doğru yaklaştığını öğrendi. Kurtuluş için çok ciddi, geniş ve köklü yeni düzenlemelerin şart olduğunu daha yirmi yaşına gelmeden gördü. Yönetim kadrolarının derin cehaletine yakından tanık oldu. Yüzlerce yıllık Osmanlı mirasının bu yüzden elden kayıp gitmekte olduğunu algıladı. Gelişmiş dünyadan alınması gereken düşünce, yönetim tarzı ve eğitim zihniyeti gibi yeniliklere karşı muhafazacı tayfanın düşmanlığını ve sarayın çaresizliğini yıllarca yaşadı. Halkın kendi çıkarının bilincinde olmayacak kadar dünyadan habersiz olduğunu da elbet gözlemlemişti. Sözüm ona kitlenin baskısıyla Halife Sultan III. Selim'in nasıl tahttan indirildiğini, sonra da ibrikçibaşının eliyle boğazının kesildiğini, bütün bunların bağnaz takımının, köşebaşlarını tutmuş kapalı geleneksel bir hayatın bilgisiz insanlarınca yapıldığını izliyordu. Bu eskimiş ve geri kalmış zihniyetin insanları, Osmanlı ordularının sürekli yenilgilerinden, toprak kayıplarından, mali zorluklardan da ders çıkarmıyorlardı.

Ünlü tarihçi N. Iorga "Osmanlılar birçok defalar ortaya atılan yeni fikirlere bir türlü ısınamıyorlardı; halk nazarında gitgide nefret kazanan Padişah'ın (III. Selim) yüksek düşünceleri uygulanamıyordu" diye yazmıştır. İşte II. Mahmut, amcasının katledilmesiyle duraksayan Türkiye'nin modernleşme hamlelerini yeniden başlatmaya azmetmiş ve bunun için sabırla ve dikkatle beklemesini bilmiştir. Yıllarca yeni düzenleme düşlerini ve planlarını kurmuştur.

Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeri ayaklanmasında öldürülmesini ve birkaç yıl içinde peş peşe oluşan iktidar mücadelelerini yakından görmüştür. Şair Yahya Kemal'e kulak verelim: "Bu devletin geçirmiş olduğu karışıklıkların hiçbirinde, o vakada olduğu kadar fırladık çevrilmemiştir (Alemdar Paşa'nın ölümüne yol açan isyanı kastediyor)." II. Mahmut, ne gariptir ki Selim'den sonra padişah yapılan IV. Mustafa'nın kendisi için verdiği ölüm fermanından Alemdar Paşa'nın yetişmesiyle kurtulmuş; ama Sultan Mustafa için bu defa ölüm fermanını o vermiş ve emir infaz edilmiştir.

Sultan Mahmut'un hayatı, 1826'ya kadar iç dünyasını büyük ölçüde gizleyerek ama yine de peş peşe gelen büyük siyasi kargaşalar içinde geçti. Şehrin ortasında At Meydanı'nda toplanarak "Gâvur usulü talim görmek istemiyoruz" diye tempo tutan ve yıllarca Sultan'ın yenilik projelerini engelleyen vurucu güç olan Yeniçeri Ocağı'nı yerle bir ettikten sonraki on iki yılda toplum hayatına büyük yenilikler getirdi. On binlerce yeniçerinin ortadan kaldırılmasını, sipahilerin temizlenmesi izledi. Çok sayıda devlet adamı idam edildi. Kısacası Sultan, asıl 1826'da hükümdar oldu. Ama buhranlar onun peşini bırakmadı. Ruslara karşı kaybedilen savaşlar bir yana, asıl dramatik olan, devletin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa karşısında düştüğü durumdur. Çünkü Osmanlı İstanbulu'ndan önce modernleşme hamlelerini gerçekleştiren Mısır valisi, yeni mali sistemi ve Fransa'dan aldığı modern askeri düzen sayesinde, Padişah karşısında baş kaldıracabildi. Hatta Osmanlı ordularını iki defa yenerek Kütahya'ya kadar geldi ve II. Mahmut'u Avrupa ülkelerinden kendi valisine karşı yardım istemek durumunda bıraktı.

Sultan, idarede, maliyede ve özellikle eğitimde kalıcı yenilikler getirdi. 1827'de modern Tıbbiye'nin açılışı, zihniyet değişikliğinin önemli göstergesidir. II. Mahmut, Avrupa'ya öğrenim için Osmanlı gençlerini gönderen ilk sultandır. İlk modern orduyu oluşturdu, askeri eğitimi kurdu. İlk defa nü-

fus sayımı yaptırdı. İskemleye oturup portresini resmettirdi. Mobilya kullanmaya ilk defa onun zamanında başlandı. Posta teşkilatı kurdu. Pasaport da onun zamanında Türklerin yaşamına girdi. Kılık kıyafet üzerinde durdu ve yeni tarz giyimi başlattı. İstanbul çoksesli müzik, haritacılık, resim sanatı ile tanıştı. Bakanlarla (vezirler) Avrupa usulü birlikte çalışma yani bakanlar kurulu sistemini getirdi. Mahmut devrinde yaşanan dramatik olaylardan biri de İstanbul'daki Ortodoks Patriği'nin Mora İsyanı'nda devlet aleyhine çalıştığı için idam edilmesidir. Bu da bir ilktir. Herhalde bir hükümdar için alınması son derece güç bir karardır.

Özetle, geçen yazıda ve burada kısaca dokunduğumuz olaylar dizisi, II. Mahmut'un 54 senelik hayatına sığmıştır. 1838'de, genç yaşta ölümüne bu yoğun ve acılarla dolu hayatın sebep olduğunu da düşünmeli. Yaklaşık dört yüz senedir insanoğlunun yarattığı gelişmelerden habersiz yaşayan Türkiye'yi Ortaçağ'dan çıkarıp yörüngesini yeni zamanlara sokan odur. İçki içmesini çok severdi. Ömrünü geri kafalılarla mücadeleye vermiş, Türk tarihinin saygı ve sevgiyle anılması gereken, devrimci bir önderidir. İlham alınması gereken Osmanlı geleneğini o temsil eder.

(21 Aralık 2012)

TÜRKİYE'DE İLK DEVLET OPERASINI II. ABDÜLHAMİT KURMUŞTUR

Opera denilen lirik sahne oyunu Avrupa'da 1600 yıllarında ortaya çıktı. Anavatanı İtalya diye kabul edilir. Müzikli ve oyunlu bu dramatik/lirik sanat hızla kıtanın diğer ülkelerine yayıldı. İtalyan, Fransız, Alman ekolleri oluştu. 19. yüzyılda Rus Operası da kervana katıldı. Adı geçen milletler kendi yerli opera kompozitörlerinin eserlerini sahneledikleri gibi diğer ülkelerde yaratılan operaları da icra ediyorlardı. Hatta bazı eserler, kendi ülkesinden önce başka yerlerde de oynanıyordu. Yani opera İngiltere'den Rusya'ya, kuzeyden güneye bütün Avrupa'da yayılmış ve izleyici bulmuştu.

1400'lerden beri dünyada olup biten gelişmelerden habersiz Türkiye yani Osmanlı idaresi ise bilim, fen, felsefe, dramatik ve güzel sanatlardaki yenilik ve atılımlara da yabancı ve uzaktı. Müzik hayatı da eski çağlardan gelen ses alışkanlığı ve bunun sonucu olan kulak zevkine göre idi. Esasen bütün sosyal ve ekonomik yapı ve hayat da uygar dünyanın çok gerisinde kalmıştı. Devletin elden çıkıp yok oluşa gittiği, ancak büyük kayıpların, peş peşe gelen yenilgilerin getirdiği yoksunluklar ve çaresizlikler sonucu, pek gecikmiş olarak 19. yüzyılda kavranabildi. Osmanlı Sarayı ve bir avuç aklı başında devlet yöneticisinin bütün yüzyıl boyunca ülkeyi çağın gereklerine ve olanaklarına kavuşturmak için nasıl çırpındıkları bilinir. O yüzyılın bahtsız Osmanlı padişahları, miras olarak devraldıkları "sosyal kasanın" her yanıla bomboş olduğunu görüp yaşadılar.

Bana sorarsanız III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecit, Abdülaziz, II. Abdülhamit Osmanlı sultanlarının en akıllılarıdır. Çünkü geleneksel toplum yapısının, zihniyetin, alışkanlıkların faydasızlığını, bunların geri kalmışlığın ve yıkın-

tının sebebi olduğunu kavramışlardı. Ellerindeki kurtuluş olanakları da sınırlıydı. En güçlü dayanaklarının özeleştirici yapıp iyi niyetle reformlara girişmeleri olduğunu söyleyebiliriz... Ama Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi, hemen hemen "iş işten geçmişti".

Kaldı ki gelenekçi bağnaz tayfa halife sultanlara bile karşı koyabiliyor, kraldan fazla kralcı tutumla köhne ve felaketlerin sebebi olan zihniyeti sürdürmeye çabalıyorlardı. Halife sultanların zaten kısıtlı olan enerjisinin büyük bölümü, geri zihniyetin engellemeleriyle yitip gitmiştir.

Her şeye rağmen, eğitim ve ordunun ıslah edilmesi başta olmak üzere Osmanlı Türkiye'si bu yüzyılda uygar âlemde epeyce oksijen alıp canlı kalabildi. Zaten 20. yüzyıl modern Türkiye'si'ni yaratan da, bu oksijenin can verdiği insanlardır.

Askeriye, Tıbbiye, mülki idare, idadiler ve rüştiyelerde (ortaöğretim) olduğu gibi, güzel sanatlar ve müzik hayatının gelişmesinde de bu halife sultanların eli ve emeği vardır.

Çok sesin imkânları, seslendirme teknikleri ve enstrümanların mükemmelliğiyle ifade zenginliğine olanak sağlayan Batı müziği de Saray'ın destek ve himayesiyle Türkiye'nin hayatına girdi.

Kendini Osmanlı ruhunun mirasçısı zanneden bugünkü hükümetin kapatmaya çabaladığı Türkiye'nin ilk "Devlet Operası" da II. Abdülhamit tarafından Yıldız Sarayı'nda kurulmuştur. Sultan Hamit, Batı müziğine düşkündü. Müzikolog ve müzik tarihçisi Mahmut Ragıp Kösemihal'in naklettiğine göre Sultan "Alaturka musikiden pek o kadar hoşlanmaz"dı. "Güzel nota bilir, iyi piyano ve biraz da keman çalar"dı. Sultan, "Alaturka'nın insana uyku getirdiği"ni, "Alafranga musikiyi tercih ettiği"ni söylemiştir. "Bilhassa 'opera' ve 'operetler' pek hoşuma gider..." diyen Sultan Hamit'in bu sözleri, uygulamasına da yansımıştır. Yıldız Sarayı'nda bir tiyatro binası yaptırmış ve daha önemlisi İstanbul'da opera

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

temsilleri vermekte olan Napolili Sinyor Stravolo'nun kumpanyasını çeşitli rütbeler vererek sarayda istihdam etmiştir. Kısacası, ödeneği devlet tarafından karşılanan ilk opera topluluğu Yıldız Saray Operası'dır. Stravolo oyuncularını, İstanbul'da kalmışlardır. Padişah'ın en sevdiği eserler olan Rigoletto, Il Trovatore, Norma, La Traviata'yı ve elbet birçok operayı sahnelemişlerdir. İzleyicilerin başında II. Abdülhamit geliyordu. Sultan, opera gecelerine İstanbul'daki pek çok ileri gelen kimseyi, yabancı elçilik mensuplarını davet ederdi.

Osmanlı mirasçılığına özenenlerin dikkatine sunulur. 'Osmanlı Mirası' diye herhalde Kabakçı Mustafa'ya varis olmamak gerekir.

(21 Mart 2014)

SON SULTANLAR VE CUMHURİYET

Son Osmanlı halife sultanlarının, ilk ve klasik tabir edilen orta dönem sultanlarına göre dirayetsiz, zayıf olduğuna dair bir genel kabul her nedense gündelik kültüre yerleşmiştir. Son söylenecek sözü baştan söyleyelim: Bu, gerçeği ifade etmez; yalnızca bir “stereotip” yargıdır; boş bir genellemedir. Tam tersine, son Osmanlı sultanlarının dünyada olup bitenleri daha iyi izlediklerini, yeryüzünde insanlığın elde ettiği gelişmeleri atalarından daha iyi anlayıp kavradıklarını söyleyebiliriz. Yüzyıllarca içe kapalı, statik, yeryüzünde insanlığın sürekli olarak yarattığı yeniliklerden habersiz bir toplumu dışa açmak, insan zekâsının ürettiği değerlerden yararlandırmak çabası ancak bu düşüş döneminin padişahlarında görülür. İlimle, irfanla (bilgiyle), teknolojiyle üç yüz dört yüz yıllık bir aradan sonra tanışmayı başardılar diyemesek bile, başlatanlar III. Selim ve onun ardıllarıdır. Yani ne yazık ki yaklaşık 1800’lerden sonraki sultanlardır. Selim’in yeniliklere ve dünyaya açılmak uğruna giriştiği çabaları yüzünden fanatik çevrenin kış-kırtmalarıyla nasıl feci bir şekilde katledildiğini biliyoruz.

Burada şunu da ekleyelim: Büyük gelişme çağı diye nitelenen 15-17. yüzyıllar döneminin özü bakımından ve dünya ile mukayeseli olarak nasıl bir “gelişme” olduğunu da sorgulamak ilgi çekici olur. “Fetihler” bakımından değil de, ekonomik, sosyal, kültürel atılımlar açısından bakılıp değerlendirilirse acaba ne gibi cevaplar ortaya çıkar? O yüzyıllarda Batı’yla ilişki ve mücadeleler esas itibarıyla Avusturya-Macaristan ve Venedik Avrupası’yla idi. Oysa aynı dönemde gelişen asıl Batı, okyanuslara açılıp yeryüzünde yeni zenginliklere erişen; bilim, ticaret, üretimde patlamalarla yükselen ülkelerdi; İngiltere, Hollanda, Fransa, İspanya... Venedik yani İtalya ve Avusturya ise Osmanlılar gibi Akdeniz’e izole olmuştu. İnsanlık, yeni ye-

ni coğrafyalara ve fikirlere yelken açmıştı. Osmanlı dünyası fetihler döneminde bile acaba hızla gerilemekte değil miydi? Yaratıcılık, merak, keşifler, bilimler, Osmanlı dünyasından uzakta boy attı. Yüce sultanlar haberdar olmadı.

İşte son sultanlara, bunlardan yüzyıllarca mahrum kaldığı için, güçsüz, yoksul ve yoksun bir ülke miras kalmıştı. Selim Han'ın ve onun akıbetini yakından gören, canını ilkel, azgın güruhun elinden sarayın damında saklanarak kurtarabilen II. Mahmut'un ruh halini düşünmek gerek... Gerek III. Selim gerek II. Mahmut, sonra Mecid ve Aziz, ülkenin ve dünyanın farkında oldukları için ıstırap duymuşlardır. II. Mahmut'un devletin Mısır Valisi karşısında ordusunun peş peşe darmadağın olup Mehmet Ali Paşa güçlerinin Kütahya'ya kadar gelmesi üzerine hissettiklerini tasavvur etmeli...

Son sultanların ülkenin durumu karşısında duyumsadıkları, çaresizlikleri, giriştikleri yenilik çabaları henüz Türk edebiyatında ve dram yazarlığında işlenmedi. Onların yaşadıkları ruh halini, dramı tarih yazıcılarından daha iyi anlatacak olanlar edebiyatçılardır. Mahmut Han'ın Mısır valisi karşısında küçük düşmekten duyduğu hüznün ve öfkeyi edebi dilden daha iyi anlatacak araç olabilir mi?

II. Mahmut'a reformcu değil "devrimci" demek yanlış olmaz. İdare, eğitim, askeriye, sağlık, ulaşım ve haberleşme, adliye, kültür alanlarında uzun süreli saltanatının ancak son on on beş yılında büyük hamleler yaptı. İskemleye oturdu, masada çalıştı, resmini devlet dairelerine astırdı, Mısır valisinin kendisinden önce gerçekleştirdiği kılık kıyafet yeniliklerini uyguladı, Avrupai giysilere büründü. İstanbul ahalisi de ona "Gâvur Padişah" dedi. Tanzimat Fermanı'nı yayımlamak ona değil, Sultan Mecid'e nasip oldu. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu sultanların çabalarının iş işten geçtikten sonra olduğunu vurgular. Sultan Mecid, 1851'de toplumu bilgiyle yani bilim ve fenle tanıştırmak üzere "Encümen-i Daniş"i kurdu. Bunun tarihsel bakımdan ne kadar geç bir zaman olduğunu düşünmeli. Bu kurulun görevi, İstanbul'da kurulacak bir üniversite için

gerekli ders kitaplarını tercüme ve telif ettirmektir. Durum buydu.

Gelişmiş dünyayı, ilk defa 19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Aziz görebildi. Yani “şehir”, yani “meydan”, yani “bulvar ve caddeler”, apartmanlar ve kamu yapıları gördü. II. Abdülhamit de bütün kuşkuculuğuna ve korkularına rağmen eğitimin, mahkemelerin ve mevzuatın modern hayata göre düzenlenmesine uğraştı.

Hiç çekinmeden denebilir ki son sultanların gözünün açılması, dünyaya uyum sağlama girişimleri 19. yüzyıl boyunca sürmüş, ancak özlemlerinin tasavvur ettiklerinin de üstünde bir tempoe ve içerikle gerçekleşmesi, 1923'te Cumhuriyet'le sağlanmıştır. Yanlış anlaşılmasın; burada değinilmek istenen, bir siyasal rejim değişikliği meselesi değildir. Türkiye'nin yeryüzünde insanlığın ulaştığı yüksek uygar hayat tarzı ve değerleriyle tanışıp uyum içinde yaşamasıdır. Osmanlı hayatının tükenmiş olduğunu herhalde en iyi “Son Sultanlar” algılamıştı. Onların yetersiz kalan, kararsız ve ikilem içindeki fakat samimi yenilik çabaları, Cumhuriyet kurucu kadrosu için öğretici deneyimler olmuştur.

Şu ilginç paralelliğe de dikkat çekelim... İlkel yaşam tarzına karşı uygar hayat değerlerini topluma kazandırmayı amaçlayan iki insan, 19. yüzyılın büyük Osmanlı yenilikçisi Sultan Mahmut, devrimlerini 1820 ile 1838 arasında yapmış, Cumhuriyet kurucusu Mustafa Kemal de büyük yapısal devrimleri tam bir asır sonra, 1920 ile 1938 arasında gerçekleştirmiştir.

Türk halkının günümüzde de karşılaştığı zorluklar, son sultanların ve Cumhuriyet'in değil, 1800'lere kadar dünyadan habersiz yaşamının mirasıdır.

Cumhuriyet, son sultanların da özlemini duyduğu ama örgütleyemedikleri yapısal ve kültürel düzenlemelerle, uygar dünya ile aradaki büyük kayıpları telafi etmenin projesidir. Bütün tersliklere rağmen projenin tuttuğunu ve dönülmezliğini rahatça söyleyebiliriz.

(28 Ekim 2011)

TELAFİ SANCILARI

Türkiye, iki yüz yılı aşkın bir zamandır ileri, zengin, gelişmiş ve dolayısıyla güçlü dünya ülkelerinin hayatına özeniyor ve ona ulaşmaya çalışıyor. Burada “özenme” sözcüğü küçümseme ve yanılığın vurgulamak için kullanılmıyor. Bir “yön duygusu”nu, arzuyu işaret ediyor.

Daha 1700’lerin son yıllarında ve 1800’ün başlarında Halife Sultan III. Selim bu amaçla reformlar yapmak peşine düşmüştü. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu ileri görüşlü padişahın trajik dünyasını ve başına gelenleri “...Padişah’ın yenileşme hülyası, yönetici iradesinden daha güçlüydü” sözleriyle tasvir etmiştir. Gerçekten de Sultan III. Selim, yaptığı reformlar sebebiyle değil, yenilikçi tutum ve girişimlerinden dolayı İstanbul’un tutucu çevrelerinin tahrik ettiği ayaklanma sonucu katledilmiştir... Dikkat etmeli, katledilen üstelik “İslam’ın Halifesi”dir!... Ayaklanmadan canını zor kurtaran II. Mahmut, otuz yıldan fazla Osmanlı coğrafyasının halife sultanlığını yürüttü. Dehşetli bir yenilikçi ve reformatördü. Yüzyıllarca içine kapalı, yeryüzünde olup biten gelişmelerden, buluşlardan, sanayiden, teknolojiye habersiz şekilde yaşayan, 15. yüzyıldan beri hemen hemen aynı durağan sosyal yapıdaki toplumun geriliğini ve çaresizliğini tam olarak kavramıştı. Batı’yla yani gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı “telafi” etme tutkusuyla doluydu. İktidarının ilk yıllarında ileri görüşlü, yeryüzünden haberdar devlet yöneticilerinden mahrum olmanın sıkıntılarına yaşadı. Ancak 1820’lerden sonra bütün siyasal güçlülere rağmen İstanbul ve Osmanlı coğrafyasını Avrupalı ve evrensel değerlerle tanıştırdı. Türkiye’nin siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik değişim ve modernleşmesinin ilk büyük atılımı olan “Tanzimat” yani yeni hayatın siyasal düzenlemelerini tanımlayan yazılı taahhütname de işin özünde

onun zamanında tasarlanmış, ancak ölümünden kısa süre sonra Sultan Mecid zamanında yayımlanmıştır.

1856'da Halife Sultan Mecid'in yürürlüğe soktuğu "Islahat Fermanı", 1876'daki I. Meşrutiyet, sonra 1908'de II. Meşrutiyet; 1920-23 Cumhuriyet hareketleri, özlerinde daima ve asıl "yön duygusu" olarak yeryüzündeki ileri uygarlık yaşamına ulaşmayı amaçlayan siyasi dönüşümler, hatta devrimlerdir. Hepsinin ortak özelliği, Batı ile Türkiye arasında her alanda yaklaşık dört yüz senede meydana gelen büyük farkların "telafi"sidir. Hiç kuşku duyulmasın ki bugün de Türkiye'nin içinde bulunduğu çalkantıların, birbirinden değişik siyasal hareketlerin temelinde daima bu "telafi" çabası bulunmaktadır.

Gerek 19. yüzyılın halife sultanları gerek II. Meşrutiyet yönetimi ve son büyük atılımı gerçekleştiren Cumhuriyet kurucularının karşılaştıkları büyük eksiklik, eğitilmiş/nitelikli insan gücünün yetersizliği idi. Bunun farkında olan sultanlar ve devlet adamları, 19. yüzyıl boyunca nitelikli eğitim amacıyla çırpınıp durmuşlardır. Geleneksel dinsel ağırlıklı ilköğretimin ve ortaöğretimin yanı sıra, Batı tarzı akılcı öğretim yapan okullar ve elbet öğretmen okulları, ancak 19. yüzyılda Türkiye'nin sosyal yaşamına girebildi. Yükseköğrenim görmeleri için yurtdışına öğrenci de gönderildi. Ünlü İngiliz tarihçi Bernard Lewis, 19. yüzyıl reformlarının en başarılı sonucunun, sınırlı da olsa eğitimde alındığını söyler. Dosdoğrudur. Olabildiği kadarıyla Mülkiye, Tıbbiye, Harbiye, öğretmen okulları ve idadilerde (lise) yeni modern eğitim metotlarıyla yetişen gençler Türkiye'nin sorunlarını sırtladılar. 20. yüzyılda da daha tempolu ve yaygın olarak gelişmiş dünyayla yapıcı bağlantılar kurmasını sağladılar. Dağılan köhne imparatorluktan modern bir devlet kurmayı becerdiler. Dikkat edilirse çevre ülkeleriyle, diğer İslam coğrafyasıyla 20. yüzyıl Türkiye'si'nin farkı işte bu rasyonel eğitim sistemiyle yetişen ve sayıları Cumhuriyet'le artan insanların

varlığından ileri gelmektedir. Bütün İslam coğrafyasının geçmişte ve günümüzdeki sosyal durumuna kıyasla Türkiye'yi üstün kılan ve modern hayat tarzına kavuşturan, bu yetişkin insan gücü ve onu yaratan zihniyettir.

Ülkelerin kuşkusuz en büyük kapitalleri nitelikli insan gücünün varlığıdır. Bu ise bilinçli bir planlama işidir. Toplumların gelişme ve kalkınma temposu kuşkusuz ihtiyaçlara uygun insan gücü planlaması stratejisine ve bunu uygulayacak eğitim kurumlarına bağlıdır. Yeryüzünde nerede yüksek uygarlık ve bunun göstergesi olan hayat tarzı ve maddi güç varsa bilimsel eğitim felsefesi ve öğretim kurumları vardır. İşte Türkiye'nin çağa ayak uydurma yolundaki çırpınışları, siyasi sürtüşmeler, bu alandaki muazzam zaman kaybından doğmaktadır. Muhafazakâr çevreler bu gerçekliği hâlâ kabul etmiyorlar. İnanç âlemi ile bilgi ve bilim dünyasını karıştırıyorlar; karşı karşıya getiriyorlar. Bu anlayışın yanlışlığını kavramak için dünya haritasını, siyasal güçler coğrafyasını kabaca okuyabilmek yeterli değil mi? Kuzey yarım küresinin ülkeleri ile güneyinkilerin gelişme düzeyleri, siyah ile beyaz gibi ayrışmıyor mu?

Aradaki farkı bir ölçüde kapatmak, iki yüz yıllık bir çaba sonucu yalnızca Türkiye'ye nasip olabilmıştır. Şu yeryüzünde insanlığın bilgi birikimi ve üretiminin ulaştığı uygarlık ortamının değerleri aklın eserleridir. Bu sebeple, iki uygarlık anlayışı olmaz. "Bizim bilgimiz farklıdır" olmaz. Muhafazakârlık gerekliyse dört yüz senelik gecikmeye sebep olan insan yetiştirme düzeninin değil, 19. yüzyılda filizlenen ve gelişen, Türkiye'yi geri kalmışlığın cenderesinden kurtarmaya başlayan anlayışın muhafazakârlığı doğru olacaktır.

Türkiye'nin, kırk iki kilometrelik maraton yarışına elli kilometre geriden başladığı hiç unutulmamalıdır. Telafi çaba ve stratejisinin tek yörüngesi de elbet bilimsel, dünyevi eğitimidir.

(25 Mayıs 2012)

200 YILLIK GEÇMİŞE HINÇ VE İSYAN (!)

Hükümet başkanı Erdoğan, Türkiye'nin son iki yüz yılını "politik yanlışlar dönemi" diye vurguladı. "İmam Hatip"lerin de bu yanlışlıklar dizisine karşı bir isyan olduğunu söyleyiverdi. Buna isterseniz "Başbakan, duyarlılığını veya şikâyetini bir metaforla dile getirmiş" diyebilirsiniz... Ama bir zihniyetin tam olarak ve içtenlikle açıklandığını da tespit edelim. Üstelik hınçla söylenmiştir.

Tespit son derece önemlidir. Erdoğan'ın bu söylemini öteden beri zaman zaman tekrarladığını biliyoruz. Fakat basında pek üzerinde durulmuyordu. Ben *Gazete Kadıköy*'de bu konuyu birkaç defa işledim. Bu defa Başbakan'ın 200 yıla karşı son sözleri üzerine Hürriyet'te Sedat Ergin dikkat çekici bir yazı yayımladı. Ertesi gün Taha Akyol bu yazıya göndermede bulunarak aynı konuya değindi.

Meselenin özü şudur: "Yaklaşık 200 yıl" diye ifade edilen dönem, Türkiye'nin 1800'lere kadar asırlarca süren ve yok olmaya yol açan geleneksel sosyal yapısını, dünyadaki gelişmelere uygun olarak dönüştürme politikalarının dönemi- dir. Yani 18. yüzyıl sonundan başlayarak Osmanlı halife sultanlarının bu dönüşümü Tanzimat ve Islahat Fermanları'yla sürdürdüğü yılları, I. ve II. Meşrutiyet ve nihayet Cumhuriyet yıllarını kapsayan zaman dilimidir.

Bu 200 yılı aşan dönem, büyük reform ve hatta devrim yıllarıdır. İlk büyük devrimcinin Halife Sultan II. Mahmut olduğunu biliyoruz. Onu Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit izlemişlerdir. Osmanlı sarayı ve yenilikçi devlet adamları, devleti yıkılıp dağılmaktan kurtarmak için akıl almaz güçlüklerle karşı mücadele etmişlerdir. Hem kamu idaresini, hem sosyal hayatı köhnemiş, akıl ve bilimin nimetlerinden mahrum kalmış yapısından kurtarmaya çalışmışlardır.

Bu çabalar, bir yenilik hevesi sebebiyle değildi. Yaşam-

saldı. Osmanlı devleti, bitmiş gibiydi. Ayakta kalması, büyük Avrupa devletlerinin Türkiye topraklarını paylaşamamaları sayesindeydi. Avrupa siyaset dengesini bozmamak içindi. Bir siyaset bilimcisinin söylediği gibi “... Devletlerin güçsüzlüğü, güçlülerin iştahını kabartır. Bu durum, milletlerarası denge politikalarında tehlike yaratır. Osmanlı devleti de 1700’lerden itibaren gücünden dolayı değil, güçsüzlüğünden dolayı Avrupa politikasında tehlike yaratıyordu...” Yani İngiltere Rusya’dan, Rusya Fransa’dan, Avusturya Prusya’dan (Almanya), kısacası hepsi birbirinden, Osmanlı coğrafyasının aslan payını diğerine kaptırmamak için çekiniyorlardı.

Bu devrin halife sultanları, düşkünlüğün farkındaydılar. Yüzlerce yıllık cehalet birikiminin trajedisini yaşıyorlardı. Devraldıkları mirasın içinin boş olduğunu kavramışlardı. İmparatorluk, bir şekilden ibaretti. Nefes alabilmek, ayakta durabilmek için bilim ve aklın pusulasına göre sosyal ve ekonomik tedbirler şarttı. Bu anlamda yetişmiş insan gücü yoktu. Sarıldıkları çarelerden biri de insan yetiştirme düzeni oldu. Ünlü bir Ortadoğu ve Osmanlı tarihçisinin sözlerine dikkat çekelim: “... 19. ve 20. yüzyıllar dünyasında Türkiye ya modernleşmek ya da mahvolmak durumundaydı. Tanzimatçılar da bütün başarısızlıkları ile birlikte, daha sonra yapılacak olan daha köklü modernleşme için zorunlu temeli kurdular. Hukuki ve idari reformlar çok kez yanlış ve yeteneksizce uygulanmıştır.* Fakat demiryolları ve telgraflar dünyasında İmparatorluğun eski ve feodal yapısı yaşayamazdı ve gerçekte, pek az tercih hakkı vardı. Muhtemelen en büyük başarıları eğitimde oldu. 19. yüzyıl boyunca kurulan yeni okullarda yeni bir ruh ve gerçekler hakkında yeni bir anlayışla okumuş bir tabaka, yavaş ve zahmetle yetişti. Bu yeni ruhun İmparatorluğun egemen** sınıfına sinmesi yavaş ve şevk kırıcıydı. Fakat 20. yüzyıla gelindiği zaman, modern Türkiye’yi yapan büyük sosyal ve siyasal devrimi başaracak bilgi, yetenek ve her şeyin üstünde sorumluluk ve karar duygusuna sahip bir idareci elit yetişmişti. Bu elitin Tür-

* O bilimden ve akıldan yoksun ortamda mükemmel olabilir miydi? (M. K.)

** Cahil ve gelenekçi. (M. K.)

kiye için değeri, aynı miras ve sorunlarla karşılaşan diğer ülkelerde onun yokluğundan çekilen cezalarla göze çarpan bir şekilde doğrulanmıştır.”

Yaklaşık elli yıl önce yazıya dökülen bu değerlendirmeye, Türkiye’yi yönetme iddiasında olanların “kulağına küpe” olmalıdır.

19. yüzyıl yenilikleri, Tanzimat ve Islahat elbet bütünüyle başarılı değildir. Yüzyılların açığını telafi etmek kolay mıydı? Yine bir önemli düşünürün belirttiği gibi “İş işten geçmiş, yenilikler için geç kalınmıştır..” Yine de işe yaramıştır. Ya bu reformları halife sultanlar gecikmiş de olsa yapmasaydı? Bugünkü Türkiye coğrafyasını bizlere bağışlayan, kuşkusuz bu reformlar sayesinde yetişen az sayıda ruh sağlığı yerinde ve akıl sahibi kadrolar olmuştur.

Devleti korumak için zorunlu olan modern ordunun kuruluşuna da insanlığın ulaştığı yüksek bilim ve tekniklerin eğitimini yapacak olanlara da Darülfünun (üniversite) oluşturulmasına da halife sultan ve vatansever akıl sahibi devlet ricaline de daima Kabakçı Mustafa takımı ile köhne medrese tayfası karşı koymuştur.

İsyana sebep gösterilen 200 yıl, Türkiye’nin gelişmiş uygar dünyayla arasındaki herhalde 300-400 yıllık geriliği, diyelim ki 100-150 yıla indirmiş olmalıdır. Bu aşamaya mahalle mektebi ve medreseden kurtulup, rüştiye, idadi, Mühendishane, Tıbbiye, Harbiye, Galatasaray Sultanisi, Darülfünun gibi kurumlarla ve nihayet Tevhidi Tedrisat’la birlikte klasik lise ve üniversitelere geçilerek ulaşılmıştır.

Korkulan odur ki “İmam Hatip İsyanı” aradaki gelişmişlik farkını önümüzdeki 100 yılda tekrar 200-300 yıla doğru büyütüverir; bu sefer daha başka siyasi sonuçları da olur.

Düşünülmesi gereken şudur: Eğer halife sultanlara karşı koyan Kabakçı Mustafa zihniyetli kitlenin anlayışı egemen olsaydı, Türkiye bugünlere erişebilecek miydi? Geride ne kalırdı?

(11 Temmuz 2011)

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN 100. DOĞUM (!) YILI

1914'te başlayıp 1918 dahil beş yıl süren bu büyük ve çok taraflı boğuşmaya bir kısım tarihçiler sonradan "Dünya Savaşı" adını verdiler. Türkiye'nin de katılanlardan biri olduğu milletlerarası çatışmanın Türkçede "Seferberlik", "Cihan Harbi" gibi isimlerle anıldığını da biliyoruz. Marksçı siyaset bilimcilerinin ise "Birinci Paylaşım Savaşı" diye nitelendirdiklerini de hatırlatalım.

Gerçekten de bu savaş insanların, toplumların o devre kadar tanık olup yaşadıkları önceki boğuşmalardan ve çatışmalardan birçok bakımdan farklıydı.

Birincisi Avrupa, Afrika, Asya kıtaları ile Atlantik ve Pasifik okyanuslarında yani geniş bir coğrafyada cereyan etmesidir. İkincisi, sanayi devriminin gelişmesiyle harparaç gereçlerinin, silahların geçmiştekilere oranla müthiş bir tahrip gücüne erişmiş olmasıdır. Zırhlı araçlar ilk defa bu savaşta ortaya saçıldı. Kimyasal bombalar da kullanıldı. İnsanlar uçaklarla, hava gücüyle, gökyüzünden ölüm yağdıran bombalarla ilk defa tanıştılar. Zırhlı deniz gücünün de I. Dünya Savaşı'nın bir başka etkili silahı olduğunu hatırlayalım.

Savaşın çıkış bahanesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Ferdinand ve karısının Saraybosna'da bir genç tarafından vurulup öldürülmesi olmuştu... Bunun üzerine Avusturya, Sırbistan'ın merkezi Belgrad'ı bombalayınca Çarlık Rusyası Sırlara arka çıktı. Avusturya'nın dostu, genişleme ihtiyacı içinde kıvranan Almanya bu bahaneyle Rusya'ya ve peşinden onun müttefiki Fransa'ya savaş açınca İngiltere de Fransa'yla dayanışması gereği boğuşmaya katılıverdi... Arkası geldi Japonya-Rusya çatışması. Balkan devletleri ve de Osmanlı Türkiye'si de birbirlerini kırmaya başladılar.

Savaşın doğumundan (!) yüz sene sonra, 2014'te bu kanlı cengin başaktörleri olan zengin ülkeler hiç kuşkusuz Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde, bilim kurumlarında sayısız sergiler ve kongrelerle/konferanslarla, elbet birçok belgesel filmlerle, konser ve gösterilerle anma etkinlikleri düzenleyeceklerdir. TV'lerin bu konuyla ilgili programlarını doya doya izleyeceğimden emin olunuz.

Savaşı düzenleyen zenginler kulübünün üyeleri, galibiyetle ve mağlubuyla bu işten istedikleri kadar kârlı çıkamadılar ki, yirmi yıl sonra aynı aktörler yeniden birbirlerine girdiler. Yani adına "ikinci" denen Dünya Savaşı veya "Paylaşım Savaşı", 1939'dan itibaren yedi yıl sürdü.

Her neyse, biz 1914'e dönelim. Galip Avrupalı zenginlerin savaşın bitiminde düzenledikleri "barış antlaşması" toplantılarından Türkiye'yi ilgilendirenlerinde, Osmanlı hükümetinin 1 Ağustos 1914'te savaşa girdiği beyan edilirse de İstanbul'un 1914 Ekim'inde savaş ilan ettiği gerçektir. Avrupalıların Ağustos iddiası, müzakerelerdeki politik manevralar ve taleplerini güçlendirmek amacıyladır.

1914-1918 yıllarındaki savaşın Türkiye için dikkat edilmesi veya unutulmaması gereken önemli yönleri günümüzde de kendini göstermiyor mu?

Bunlardan biri, İngiltere'nin 1918'den başlayarak Ortadoğu'da egemen güç haline gelmesidir. Bugün bu bölgede yaşanan ve bitmez tükenmez çatışmaların tamamı "Seferberlik"ten, Birinci Paylaşım Savaşı'ndan miras değil midir? Savaş, bu coğrafyada çatışmaya elverişli, istikrarsız bir siyasal ortam meydana getirmiştir. Ne gariptir ki ikinci büyük çatışma, Ortadoğu'yu Filistin/İsrail organizasyonu dışında ıskalamıştır. Elbet, sebepleri vardır ki zamana bırakıldı.

Zengin Avrupa (ve artık 1940'lardan sonra ABD'yle birlikte) kendi aralarındaki asırlarca süren çıkar çatışmalarını "tatlıya bağlamış" görünüyorlar...

Ancak, 1914'ün diğer siyasal figürleriyle ilgili durumlar için tatlıya değil "acıya bağlanmış" desek abartı sayılır mı?

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Türkiye'nin varoluşuyla da bağlantılı temel siyasal niyetlerin ve ortaya çıkan kararların, uygulanamayıp rafa kaldırılan ve uygulanan milletlerarası antlaşmaların, Birinci Büyük Savaş ertesi diplomatik ilişki ve düzenlemelerin kalemeye alındığı değinmeleri *Gazete Kadıköy*'de yıl boyunca sürdürmeye çabalayacağım.

Hayati konulardır ve hepsi ibretliktir. Bu coğrafyanın durumu ortada.

(9 Mayıs 2014)

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN ÖLÜMÜ (!) VE TÜRKİYE

Gazete Kadıköy'ün geçen haftaki sayısında bu savaşın başlangıcından bahsetmiştim. Güçlü ve büyük ülkelerin dünya nimetlerini kendi ülkelere akıtmak için giriştiği 1914-1918 boğuşmasına katılıp da en büyük kayıp ve bozgunla çıkan Osmanlı Türkiyesi idi.

1919'a gelindiğinde, Batılı müttefiklerin, yani savaşın galipleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın paylaşmaya çalıştıkları topraklar veya daha yumuşak bir ifadeyle "nüfuz bölgeleri", Osmanlı coğrafyası olmaktan çıkan Ortadoğu idi. Artık Ortadoğu'da onların aralarında uzlaşmaya varıp kurdukları veya "mürettep" (tertip edilmiş, düzenlenmiş) demenin daha doğru olacağı yepyeni devletler türemişti. Tarihçilerin "Bereketli Hilal" dedikleri eski uygarlık ülkeleri ağırlıklı şekilde İngiltere'nin ve ikincil sırada da Fransa'nın kontrolü altına girmişti.

Savaşın ölmesi yani son bulmasıyla Avrupa'da ortaya çıkan sonuçları şimdilik bir yana bırakalım... Kendimize dönelim. Yoksul ve her bakımdan geri Osmanlı Türkiyesi'nden geriye ne kaldığı belli değildi... Bunun kararını varsıl galipler verecekti! 1913'te 14.700.000 (on beş milyona yakın) olduğu bilinen Trakya, Anadolu ve Ege adaları nüfusunun büyük ölçüde eridiği biliniyor. Nüfus, 1927 sayımında ancak 13 milyona erişebilmişti. İnsanlar Irak, Kafkasya, Galiçya, Suriye, Mısır, Çanakkale, Romanya cephelerinde telef olup gitmişti.

Zaten 1878 Rus, 1896 Yunan, 1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan Savaşları'nda perişan olan ülke, beş yıllık "Seferberlik"ten sonra tükenmişti. Birinci Büyük Savaş'ın asıl darbe vurduğu, bitirdiği devlet Türkiye'ydi.

Bu muazzam felaketli savaş yıllarını tasvireden sayısız yabancı ve yerli kaynak elbet vardır. Edebiyatı da vardır. Yıl boyunca bu konuya zaman zaman yer verirken bu yazılı kaynaklardan aktarmalar yapacağız. Konunun 1915'i, 1916'sı, 1917'si ve 1918'i vardır. İstanbul'un işgaliyle sonuçlanan bu dönemin hatıraları bir yana, toplum hayatında derin ve süregelen izlerinin varlığını hiç unutmamak gerekir. Türkiye'nin hayatındaki tortusunun insanların davranış kalıplarında, yaşam tarzlarında sürdüğünü düşündüğümü söylemeliyim. Kırsal çevreden şehirlere kadar insan ilişkilerinde, siyasette, ticaretle her gün tanık olduğumuz üslupta; şiddet, güvensizlik, tecavüz, saptırma ve benzeri davranış bozukluklarında acaba bu savaşın olumsuz kalıntıları yok mudur? İrsi hastalıklara bile sebep olup olmadığını düşünmeliyiz.

1920'lerin savaştan çıkmış ve işgalden kurtarılmış Türkiye'si'nin on üç milyonluk nüfusunun yapısını ve ruh halini, halk sağlığını hatırlamakta fayda vardır. Verem başta olmak üzere sıtma, frengi, trahom, uyuz gibi günümüzde pek rastlanmayan hastalıklar kol geziyordu. Erkek nüfus hem azdı hem de birçoğu gazi, sakat ve depresyonlu idi... Peki kadınlar acaba ne haldeydi? Eğitim standardından bahsetmiyorum. Manzaraya onu da eklerseniz nasıl bir gerçeğin yaşanmış olduğunu gözünüzde canlandırabilirsiniz. Bu mirası Türkiye bugün bile sırtında taşımakta. Bakmasını bilen görür.

I. Dünya Savaşı sonundaki Türkiye'yi bütün gerçekliğiyle algılayan ve anlatanların önde gelenlerinden biri, usta yazar Falih Rıfkı Atay'dır. Savaşı, İstanbul'da ve sonra Suriye-Mısır cephesinde Bahriye Vekili ve 4. Ordu Komutanı, Suriye Genel Valisi ünlü Cemal Paşa'nın yaveri olarak yaşayan Falih Rıfkı'nın, bozgun sonrası İstanbul'a dönüşte trenle Anadolu'yu boydan boya kat ederkenki izlenimlerini dile getiren ünlü *Zeytindağı* kitabından alıntılalım:

“... Tren giderken iki tarafımızda Suriye ve Lübnan’ı sanki safra gibi boşaltıyoruz. Yarın kendimizi Anadolu köylerinin ovasında Kudüs’süz, Şam’sız, Lübnan’sız, Beyrut’suz ve Halep’siz; öz can ve öz ocak kaygısına boğulmuş, öyle perişan bulacağız.

*Kumandanım** harap Anadolu topraklarını gördükçe ‘Keşke vazifem buralarda olsaydı’ diyor.

(...) Anadolu hepimize hınç, şüphe ve güvensizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek götürdüğümüz bu anaya, şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş, gelene geçene ‘Benim Ahmet’i gördünüz mü?’ diyor. Hangi Ahmet’i? Yüz bin Ahmet’in hangisini?

(...) Vagonlar, arabalar, kamyonlar, hepsi ondan; Anadolu’dan utanır gibi, hepsi İstanbul’a doğru, perdelerini kapamış, gizli ve çabuk geçiyor.

Ahmet’i ne için harcadığımızı bir söyleyebilsek, onunla ne kazandığımızı bir anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilsek... Fakat biz Ahmet’i kumarda kaybettik!”

Günümüzdeki toplumsal ilişkilere dikkatli bakınca Birinci Büyük Savaş’ın yol açtığı, beslediği ruhsal bozukluklardan arındırılmış bir Türkiye’ye ulaşmak için epeyce zamana ihtiyaç olduğu anlaşıyor.

(16 Mayıs 2014)

* Cemal Paşa’yı kastediyor. (M. K.)

BİRİNCİ DÜNYA HARBI'NİN İKİ ÇOCUĞU

Bu iki çocuk, TÜRKİYE CUMHURİYETİ ile geniş Çarlık Rusyası coğrafyasında birkaç yıl içinde örgütlenen SOVYET SOSYALİST ŞÛRALARI CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ'dir. Kısa adıyla Sovyetler Birliği...

1914'te başlayıp 1918'de sona eren ve dört buçuk yıl süren bu savaş daha öncekilerle kıyaslanamayacak şiddetliydi ve kanlıydı. Bir Fransız tarihçisinin söylediği gibi "Tarihteki bütün büyük çatışmalar gibi bir DEVRİMDİ". Yeryüzü siyasetinde ve güç dengelerinde derin değişiklikler getirdi.

Artık mekanize olan deniz ve kara ordularının yanı sıra hava güçleri de ilk kez bu boğuşmada kullanıldı. Zırhlı birlikler savaşa yepyeni bir çehre kazandırdı. Dünya tam bir sanayi çağı savaşıyla tanıştı.

Dünyanın kaderini hal ve gidişini bu savaşa kadar Avrupa, hatta Batı Avrupa etkileyip belirlemektedir. Oysa 1914-1918 savaşında kıtada Amerika Birleşik Devletleri ordu birlikleri, Afrikalı ve Asyalı sömürge askerleri yani kara ve sarı derili kuvvetler, Avustralyalılar da rol aldılar. Sonuçta Avrupa "dünyayı yöneten akıl ve güç" olmaktan çıktı.

Birinci Büyük Harp, kuşkusuz gelişmiş zengin sanayi ülkelerinin yeryüzü nimetlerini paylaşma hesaplaşmasıydı. Tıpkı önceki savaşlar gibi. Bu defa daha geniş bir coğrafyada ve çok milletliydi. Avrupalı zenginlerin arasındaki çekişmeye çevre ülkeler de sürüklendi. Yani paylaşılacak olanlar da çatışmanın alanına alındı. Ortadoğu'yu kapsadı.

Dünyayı yöneten aklın birkaç asırdır bir "idare meclisi" gibi yönlendiricisi olan "Büyük Britanya", bu savaş sonrasında etkinliğini büyük ölçüde kaybetti. Dünya siyasal arenasındaki önemli değişikliklerden biri bu oldu.

Deniz kuvvetleriyle ve diplomatik ustalığıyla ünlü Birleşik Krallık savaş stratejisinde anlaşılan öngöremediği hatalar yaptı. Sürprizlerle karşılaştı ve sarsıldı. En büyük sürpriz ise herhalde müttefiki olan Çarlık Rusya'sının 1916 ve 1917'de tam olarak savaştan çekilmesi idi. 1915-1916 yıllarında Çanakkale'de takılıp, Marmara boğazlarını geçip Karadeniz'e çıkamayan İngiliz donanması, Çar ordularıyla birleşemedi. Dünya siyasetinde yeniliklere kapı açılıverdi. Birinci Savaş'ın ilk çocuğu 1917'de daha mücadele bitmeden erken doğumla dünyaya geldi: Sovyet Rusya...

Birleşik Krallık, İngiliz mücadeleci geleneğiyle, yoluna Çarlık Rusyası olmaksızın devam etti. Kıta dışında, Ortadoğu'da Alman ve Osmanlı Türkiyesi'ne karşı asıl savaşanlar İngiliz ordusuydu. Bu sebeple Ortadoğu'nun savaş sonrası düzenlenmesinde de en büyük söz hakkı onlardaydı. Irak, Suriye, Ürdün, Suudi Arap yarımadası ve Emirliklerin düzenlenmesinde İngiliz aklı başroldeydi. İkinci Büyük Savaş buralara ilişmedi. İşte şimdiki Ortadoğu yangını, bir anlamda Birinci Savaş'ın devamı gibidir. Tamamlamaya çalışıyorlar desek abartı mı olur? Bu ayrı bir konudur, geçelim.

Gelelim ikinci çocuğa... Sovyet Rusya savaşın erken doğan çocuğu ise Cumhuriyet Türkiyesi de biraz geç doğan evladıdır. Ama tam olarak büyük savaş sonucudur. Birinci çocuk çabuk olgunlaşmıştı. İkinci çocuğun doğumuna kol kanat gerdi, dünyaya gelmesine yardımcı oldu. Böylece Birinci Büyük Savaşı çıkaran emperyal güçler, hiç istemedikleri yoksul ülkelere örnek olan iki yeni siyasal oluşumla karşılaştılar.

Savaşın bu iki çocuğu da emperyal güçlerin düzenini sarstılar. Bağımsızlaşan Cumhuriyet Türkiyesi, Asya ve Afrika'daki birçok ülkeye bağımsızlık fikrini aşıladı. Egemenlerin işini bozmuş oldu.

Oysaki Batı ve Anglosakson aklı yalnız Osmanlı Türkiyesi'ni değil, Türkleri de yok saymayı amaç saymış olmalı

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

ki, Sevr Sözleşmesi'ni kaleme almıştır. Aradan bunca yıl geçtikten sonra serinkanlı şekilde bakınca bu amaç açıkça gözüküyor. Eğer o anlaşma yine bir savaş sonunda işlemez kılınmasaydı, acaba mesela 1925-1930'lardan sonra Türk nüfusu ne olabilirdi? Bu soruyu ısrarla sorup, cevabını gerçekçi ve o devrin şartlarını hatırlayarak düşünmeli... Orta Anadolu'da yaklaşık dört milyon Türk nüfus... Yaşayabilecek miydi?

Sosyalist Sovyetler birliği ise Avrupa ülkelerindeki emekçi kitlelerin sosyal haklarını elde etmesinde ciddi etken oldu. Kapitalist rejimler çalışanlara tavizler vermek zorunda kaldı. Batı rejimlerinin çalışanlarının kazandıkları bu haklar için Sovyetler Birliği'ne borçlu olduklarını düşünmemiz yanlış olmaz. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra birçok hakların yeniden tartışma konusu olması bu düşünceyi doğrulamıyor mu?

Batı dünyası onların bu oyunbozanlıklarını kanaatimce hiç bağışlamadı ve hiç unutmuyor.

Tanrı, Batı'nın hafızasını, 1914'ün 100. yılında bizlerden de esirgemese!

(26 Eylül 2014)

UNUTTURMA POLİTİKASI VE HATIRLATMALAR

Küresel, global, uluslararası toplum, yeni dünya düzeni ve benzeri son derece moda ve dillerden düşmeyen tanımlama ve kavramların insanların zihinlerini işgal ettiği bir zaman parçasında yaşanmakta... Bunlara bir de “değişim merakı” salgınını eklemek gerek. Sanki görünmez bir mekanizma insanları büyülüyor ve hayata bakışlarını bu üç beş hedefe kilitliyor. Mekanizmanın veya dünyayı yöneten aklın sesini yaygınlaştırabilmesinde eski devirlere göre farklı ve dehşetli imkânlar sağlayan iletişim model ve araçları var. Medya diye topluca ifadelendirilen bu araçların ise bağımsız olduğunu zannettirmek de yine yönetici aklın düzenlerindendir. Enformasyon dünyasına egemen olan ve haber üreten büyük ajanslar sayılıdır ve hemen hepsi aynı telden çalarlar. Ulusal/yerel haber ünitelerini de bal gibi etki alanları içinde tutarlar. Kısacası ve doğal olarak gelişmiş ekonomik düzenin birer ayrılmaz parçasıdırlar.

Kurumlaştırılmak, benimsetilmek istenen yeni dünya düzeninin dikkat çekici bir kamuoyu oluşturma stratejisi, insanlara, toplumlara geçmişleriyle olan bağlantılarını, değerlerini “unutturma politikası” olarak işlemektedir. Bildiğimiz büyük ekonomik güçlerin yani dünyayı yöneten ve yönetmeye devam etmek isteyen aklın, kendi sistemlerinin dışındaki ülkelere, hele hele gelişme iradesi gösteren toplumlara karşı bu politikayı özenle ve ısrarla uyguladıklarını da rahatça söyleyebiliriz. Bu politikanın son derece etkin yöntemlerinden biri, insanların doğal eğilimi olan egolarını fark ettirmeden okşamak, beslemektir. Hatta çoğu zaman birey hakları, özgürlük söylemleri gibi tersi söylenemeyecek değerler, eğitim düzeyi düşük, ekonomik bakımdan zayıf ve dolayısıyla siyasal bilinçten yoksun insan ve topluluklarda bencilleşmeye, yalnızlaşmaya, sosyal değerlerden kopmaya

yol açar. Pazar ekonomisi ve tüketim sevdası bu yolun can suyudur.

Unutturma politikası, bireyi değil bencilliği geliştirir. Tarih yani insanların, toplumun geçmişi mümkün olduğu kadar unutulmalı; bireyin çevresi ve yeryüzünü algılayışı güncel olana endekslenmelidir. Bunun için düzmece entel kadrolara ihtiyaç vardır; yaratılır. Medya başrolde. Toplumsal duyarlılıklar, bağımsız ve gerçekçi gelişme iradeleri, unutturma politikalarının can düşmanlarıdır.

Türkiye de epeyce uzun bir zamandır, diyelim otuz yıldır, dehşetli bir gerçekleri unutturma ve çarpıtma politikasının hücumu altındadır. Apaçık gerçeklerin görmezden gelinmesi, çarpıtılması, sözüm ona bilimsellik lafazanlıklarıyla toplumsal kazanımların reddedilmesi, yakın tarihin suçlanması ve kötülenmesi moda oldu. “Tarihle yüzleşmek”, “siyasal özeleştirisi” gibi basmakalıp sloganların müşterisi çok. İş Türklerin ve Türkiye’nin her fırsat ve bahaneyle suçlanmasına kadar geldi... Ana hedef ise Cumhuriyet... Bir yandan seksen/doksan yılın kutlanması ve 100. yılın hayalleri, öbür yandan bu kadar yılda yapılan kötülüklerin güya ortaya dökülüp yargılanması... Savcı rolündeki birçok gazeteci ve araştırmacı, Cumhuriyet’i suçlamakta adeta şehvetli bir yarışa girmişler.

Suçlamak için yanıp tutuşuyor... Ama düşünmüyor ya da aklına gelmiyor ki böylesine rahatça atıp tutması, aldığı eğitim ve öğretim, kılık kıyafeti, yararlandığı sağlık hizmeti, özel ve kamusal haklarını güvenceye alan hukuk anlayışı o kötü Cumhuriyet’in ona sağladığı değerlerdir...

Unutturma bir kampanya ise hatırlatma da bir haktır... Birkaç önemli oluşumu not edelim: Mesela sağlık... Ülke coğrafyasında sağlık, Cumhuriyet’le bir kamu hizmeti olmuştur. Falih Rıfkı Atay 1935’te yazıyor, kulak verelim: *“Anadolu’nun tenhaliği bu halkın canlılık noksanından değildir. Doğanların büyümesine, büyümüş olanların yaşamasına imkân veren şartlar ancak Cumhuriyet idaresi ile varlaşabilmiştir.”*

Bu en basit gerçek, çok şeydir. 1920 Türkiye nüfusu 10-12 milyondur, bugün 80 milyon. Bu nasıl oldu? Çünkü Türk halkı sistemli sağlık hizmetiyle tanıştı. Bugünkü sağlık sisteminin temeli kuruldu, yaygınlaştırıldı. Aşı kampanyalarıyla salgın hastalıkların, Anadolu'yu kırıp geçiren sıtmanın, frenginin, trahomun ve veremin önü kesildi. Bugünkü çok demokratik (!) Türkiye'nin Anadolu yaylası ve ovalarından sel gibi İstanbul'a ve şehirlere akan insanları öyle çoğaldı. Büyük ihtimalle Cumhuriyet'i kötüleyenlerin çoğu da bu sayede "varlaşabilen" kuşakların Ankara'ya, İstanbul'a göçen evlatları olsa gerektir. Yine bu insanlara eğitim veren ciddi okullar ve hele üniversite, tamamıyla Cumhuriyet'in eseridir. İsim olarak da gerçekten bilime yönelik bir kurum olarak da üniversite ancak 1933'te kurulmuştur dersek bundan alınanlar çıkacaktır. Darülfünun vardı denecektir. Evrensel anlamda bilim üretimi amaçlı üniversite 1933'te kurulandır. Türkiye fizikle, kimyayla, patolojiyle, biyolojiyle, modern kütüphanecilikle ve bilimsel yayınlarla Cumhuriyet'te tanıştı. Osmanlı, üniversitesiz bir devlettir.

Tek tek hatırlatmaya gerek yok. Cumhuriyet genel olarak her alanda kamu hizmetini sistemleştirip, artık kul değil vatandaş olan bireylere ulaştıran anlayıştır. Türkiye şehircilik ve şehirleşme, sanayi ve bankacılık, bireysel ve takım sporları ile de Cumhuriyet'te tanıştı. Bugünün yayıncılık hayatı, kitabeveleri Cumhuriyet rejiminin bilinçli öncülüğüyle doğup büyümüştür. İşin özüne inersek, günümüzdeki birey haklarının yani vatandaşlık bilinci ve hakkı kavramı ve pratiğinin de Cumhuriyet'in ülkeye asıl armağanı olduğunu görürüz. Köksüz, geçmişsiz bireyi değil, sosyal bireyi, yurttaş (olabildiği kadarıyla), unutturma ve kötüleme politikalarının tersine, Cumhuriyet yetiştirmiştir. Kötüleme misyonerleri de elbet yine Cumhuriyet'in ürünleridir. Galiba "çoğulcu" zihniyet diyorlar; demek ki Cumhuriyet ortamında o da varmış!

CAHİT KAYRA VE VARLIK VERGİSİ'NİN “SAHİCİ” TARİHİ

Cahit Kayra tam Moda'da oturur. Doğduğundan bu yana Kadıköy'de oturmadığı mahalle yoktur. Yeldeğirmeni, Mühürdar, Altıyol, Çiftehavuzlar, Şifa ve nihayet Moda. Sanmayın ki İstanbul dışında yaşamamıştır. Uzun Ankara yılları da vardır; Cenevre'de, Paris'te uluslararası diplomatik kuruluşlarda Türkiye'nin daimi delegeliklerinde bulunmuştur; Irak'ı “tavaf” etmiştir, petrolü yerinde koklamıştır. Petrol onun dünyaya bakışını bile şekillendirmiştir dersem itiraz etmeyebilir.

Cahit Bey'in yaşı yoktur, belirsizdir... Mesleği de nedir anlaşılmaz. Okuma yazmayı İstanbul'da sökmüştür. Sonra yine İstanbul'da “Mekteb-i Mülkiye”nin sıralarında oturmuş, fakat biraz sonra mektebiyle birlikte “Cumhuriyet'in Treni”yle Ankara'ya nakledilmiş, böylece “Siyasal Bilgiler”de tahsilini tamamlamıştır. Yol haritası onu maliye bürokratlığına yönlendirince ver elini maliye müfettişliği ve gezgincilik: Hakkâri'den Bilecik'e, Konya'dan Diyarbakır'a... II. Dünya Savaşı'nda hem askerdir hem de bürokrat... Ama sakın ola “Mesleği işte buymuş” demeyin. Çünkü onu ömrü boyunca kâh Niğde'de vergi mükelleflerinin defterlerini incelerken kâh Halife Sultan II. Mahmut'un sarayında dolaşırken kâh Mütareke devri Sevr'inin belgeleri arasında ter dökerken yahut eski Boğaziçi kıyılarında mekânları, merdivenli sokakları dolaşırken/kaydederken; daha daha Bodrum'da mavi yolculuk yapanların fiziksel ve ruhsal durumlarını “tespit ve tescil” ederken yahut durduk yerde insanların gündelik hayatlarını, kedilerin ve kediseverlerin hallerini tasvir eden edebi metinler yayımlarken görebilirsiniz. Bunlarla da yetinmeyip bir baktığınızda politikacı ve hatta petrol kokusuyla yönünü ve yolunu bulabildiği için olsa gerek “Enerji Bakanı”, bir baktı-

ğınızda savaş ilan edip Kıbrıs'a çıkartma kararı veren Bakanlar Kurulu'nun içinde... Hepsi aynı insandır.

Değişmeyen özellikleri de yoktur sanmayın. Mesela Cahit Bey yemek yemez, beslenir... Onun için bir kayısı az, iki tanesi fazladır. Bir dilim ekmeği kenarından kemirdiği, bir tabak patlıcanlı pilavdan iki çatal aldığı görülmüştür. Eğer lokantada önüne zorunlu olarak bir porsiyon köfte konmuşsa beşte dördünü sizin tabağınıza aktaracağından emin olun. İçkiye gelince dayanamaz: Akşamları kadehinin dibindeki tam iki santimetre viskiyi devirir. İki buçuk santime çıkmaz... Kilosu ve boyunun da tıpkı yaşı gibi meçhul olduğu söylenebilir. Cahit Bey giyinmez, örtünür. Giysilerinin ne olduğu pek anlaşılmaz. Petrolle düşündüğü halde, vücudu petrokimya ürünü herhangi bir "mamul"le temas etmemiştir.

Piyasa muhabbetine, yani moda kavramlar ile yüzey-sel haberlere itibar etmez. Akli, işin dibini, aslını görmeye ayarlıdır. Didikler. Gerekirse petrol merceğine başvurur. Esen rüzgâra kapılmaz. Sabırlıdır. Maliye müfettişliği gibi "sıkı" bürokrat geleneğine mensup olduğundan mı ya da huyundan mı bilinmez; kızmaz, heyecanlanmaz ve ileri geri konuşmaz. Konuştu mu mermer gibi yalın ve ağırdır. İngilizler gibi petrolle düşündüğü için akılcıdır, nesneldir.

II. Dünya Savaşı yıllarının şu ünlü, çok sonradan durduğu yerde köpürtülen "Varlık Vergisi" uygulamasını da bütün incelikleriyle bildiği halde, son yıllarda ortada uçuşan yakıştırmacı, basmakalıp ve zamanın koşullarını hesaba katmaksızın ortaya savrulan "anakronik" değerlendirmelere hayret ve gülümsemeyle bakmıştır. 1943'ün şartlarında salınan ve on bir aylık bir sürede toplanan bu vergi için özellikle son yıllardaki gösterişli ve pek entel (!) tepkilerin, sonunda Cahit Kayra'ya bu vergi hakkında bir kitap yazdırması kaçınılmazdı. Öyle de oldu. Kitabı önce *Cumhuriyet* gazetesi yayımlamak üzere istedi. Sonra her nedense vazgeçince bu önemli çalışmayı, Moda'da son senelerde bir kültürel etkinlik odağı olmaya başlayan Tarihçi Kitabevi yayımladı.

Böylece, son çeyrek asırdır, oradan buradan, kulaktan dolma söylentilerden ve Vergi'nin baş uygulayıcısı İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin 1951'de yayımladığı kitaptan esinlenerek kaleme alınan yüzeysel yakıştırmalar yerine, işin aslı, gerçek boyutlarıyla kamuoyuna sunuldu.

Cahit Kayra, Cumhuriyet Türkiye'si'nin topluma kazandırdıklarını kötüleme, küçümseme, karalama modasının nedense pek gözde sayıldığı "entel" çevrelerin magazin gürültüsüne pabuç bırakacaklardan değil. Hümanizm, eşitlik, insan hakları, ayrımcılık gibi konuların medyatik gösteri söylemleriyle, basmakalıp yargılarla ele alınamayacağını biliyor. Kitabın adı bile, bu konuların ancak tarih ve siyasi bilinçle kavranabileceğini işaretliyor: *Savaş Türkiye Varlık Vergisi...* Çünkü bu vergi uygulaması yeryüzünde kopan dehşetli felaket ortamında, "zamanın ruhu"nun bir zorunlu sonucuydu. Kitap yalnızca Almanya'yı değil, hemen hemen bütün Avrupa'yı o yıllarda saran antisemitist akımın Yunanistan, İsviçre, Fransa'daki utanç verici örneklerini okuyucuya hatırlatırken Türkiye'nin bu etkilerden, iddia edilenlerin tersine nasıl uzak durabildiğini mukayeseli şekilde açıklıyor. Varlık Vergisi'nin, yine yayılan söylentilerin aksine, yalnızca gayrimüslim vatandaşlardan değil, hatta daha yüksek oranda Müslüman mükelleflerden alındığını da gösteriyor. Üstelik Varlık Vergisi'nden çok daha ağır olarak köylüden alınan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin esasen yoksul yurttaşlara ister istemez nasıl yüklendiğini de ileri geri konuşan entellere sanki ibret diye anımsatıyor. Bu ekonomik önlemi, dönemin yerli ve evrensel şartları ve olaylarından soyutlayarak sanki keyfi ve sosyal, kültürel, sınıfsal bir amacın eseriymiş gibi algılamak ve yorumlamak her şeyden önce anakroniktir. Dolayısıyla sorunu tamamen yanlış kavramaya yol açar. Nitekim ciddi birçok iktisatçı Varlık Vergisi'nin devrin koşulları çerçevesinde zorunlu bir önlem olduğunu vurgulamışlardır.

Cahit Kayra, konunun nasıl çarpıtıldığını, gerçeklerin nasıl görmezden gelindiğini, bazı uygulama yanlışlıklarının

nasıl büyütölüp genelleştirilmeye çalışıldığını, esasının kaybedildiğini, yanlış örneklemelerle olmadık ters sonuçlar çıkarıldığını olaylar ve sayılarla mukayeseli olarak anlatıyor.

Türkiye yeryüzünün doksan senedir savaş görmemiş coğrafyasında bulunan bir ülkedir. Savaşan ülkelerin insanları çok ağır bedeller ödediler. Bu bedelleri ödeyenler veya onların çocukları olup bitenleri, o vahşetin şartlarını bilerek, yaşayarak değerlendirmesini öğrendiler.

Gerçek entelektüeller, “tarihimizle yüzleşmek”, “tarihle hesaplaşmak” gibi cakalı sözlerin, ilginç ve medyatik bülbul olmanın değil, tarih bilincinin kılavuzluğunu seçerler. Olayları at gözlüğüyle değil, insanlığın yeryüzündeki macerası içindeki yeriyle kıyaslayarak değerlendirirler.

Cahit Kayra da bunlardandır. Dünyayı dar pencereden değil, petrol pompalarının çalışma temposundan izler. İlginçlik gayretkeşliklerini ve yüzeysellikleri umursamaz, yerli yerine oturtur.

(18 Mart 2011)

*Siyaset, Strateji,
Emperyalizm*

SAVAŞIN HALLERİ

İnsan denen canlının, bilimsel araştırmalarla elde edilen ipuçlarına göre çok eski devirlerden beri savaşımçı ve savaşkan olduğu biliniyor. Bütün canlılar gibi insanın hayat-taki ilk ve asla vazgeçilmez ihtiyacı, daha doğrusu zorunlu muhtaçlığı, beslenme... Beslenme ve üreme, doğanın hayatı sürdüren iki temel olgusu. İnsanoğlunun, doğayla ve birbiriyle ilk mücadelesi ve çatışması da elbet öncelikle beslenme sebebiyle ortaya çıkmıştır. Beslenmesini yalnızca avcılık ve bitki toplayıcılığıyla sağlayabilen ilkel insanın hemcinsleriyle boğuşmasının besinlerin, avlanan hayvanların paylaşımından kaynaklandığı muhakkaktır. Bu bireysel, belki bazen grupsal boğuşmalara kavga dense de insanın savaşkanlığının çıkar ilişkilerine dayandığını rahatça kanıtlar.

Savaş denen bitip tükenmez insanlık eylemi, daima sosyal, ekonomik, kültürel hayatın gelişmesine paralel olarak seyretmiştir. Yani insan ve toplum yenilenip değiştikçe savaş hallerinin de değiştiğini ve “yükseldiğini” (!) görüyoruz.

Çok eski zamanları bir yana koyalım. Yazının kullanılmaya başladığı 4.000 yıldan bu yana kavimlerin çatışmalarını belgelerden öğreniyoruz. Şu tespit ediliyor: Sanayi devriminin sonuçlarının ortaya çıkışına kadar savaşlar, savaşçı grupların kozlarını paylaşmasıyla yapıldı. Bu savaşçı gruplar zamanla örgütlendi ve “ordular” oluştu. Savaşlar genellikle karada cereyan etse de eski devirlerden beri denizlerde de oldu. Deniz savaşları, insanoğlu okyanuslara açılıp yeryüzüne yayıldıktan sonra, kısacası 15. yüzyıldan itibaren önem kazandı. Zaten insanlığın büyük bir hızla yükselişi de o devirde başlamış değil midir? Milli ve modern devletlerin ve siyasal yapıların oluşması, bunlar arasında dünya nimetlerinin paylaşılması sorunlarını ve çatışmalarını yaygınlaştırdı. Savaş sanatı meslek oldu. Ordular ve donanmalar kuruldu.

Dikkatle vurgulanması gereken şudur: En esaslı askeri örgütlenmelere, en güçlü yani zengin olanlar sahip oldu. Dünyanın zenginlikleri 15. yüzyıldan başlayarak Avrupa ve İngiltere’de birikti. Dolayısıyla en şiddetli kavgaları, pardon savaşları da sonradan “Batı Ülkeleri” adı verilen bu coğrafya yaşadı ve yaşattı. Zenginler hem kendi aralarında hem yeryüzünün ulaştıkları yerlerinde savaştılar. İlginç olanı, gemilerle ordular gönderip işgal ettikleri topraklarda oraların yerlileriyle, sonra da birbirleriyle boğuştu. Yüz binlerce Avrupalı asker, ülkelerinden çok uzaklarda öldüler. Güçlü olmayanların varlıkları devşirildi.

19. yüzyılın sonlarında zenginler ligine bir başka üye katıldı: ABD... Uzun sözün kısası, sanayileşmeden sonra zenginler daha zengin, yoksullar daha yoksul oldular. “Savaşın halleri” ise hızla çeşitlendi. Zengin güçlüler, egemenlikleri altındakilerin servetlerini paylaşmak, başka egemenlik alanları elde etmek için birbirlerini yemeye 1945’e kadar devam ettiler. Sonra aralarında anlaştılar ve kendi değerlerine uygun bir düzmece barışı dünyaya uyarladılar. Ama teknolojinin azmanlaşması, ölüm saçan cihazların daha çok ölüm saçma hale gelmesi için yarıştılar. Bu da yeryüzünde yeni dengeler doğurdu. Ürkütücü ve korkutucu silahlar akıllı zenginleri direkt olarak karşı karşıya gelmekten alıkoydu. Yepyeni savaş halleri icat edildi... Soğuk savaş, bölgesel ve yerel savaşlar, iç savaşlar veya kargaşalar. Şimdi iyice düşünmeli: Aca ba artık “düzenli ordu”ların savaşlarının yerini başka savaş halleri yani modelleri almıyor mu? Mesela “gerilla” savaşı, mesela “istihbaratçı” savaşları... Tabii daha şenlikli isimler de takılıyor. “Demokratikleştirme” savaşı, “özgürleştirme” savaşı... Buna bağlı olarak şimdilerde en moda olan “asimetrik” savaş yani zengin ve güçlünün, zayıfla savaşması. İşgal etme yerine bulunmuş “cilveli” bir karşılık. Bütün bu isimleri de her zaman asimetrinin kuvvetli tarafı yani savaş örgütleyicileri koyuyor.

Ben artık düzenli ordu savaşları devrinin kapandığı kanısındayım. Zaten hatırlayalım “özel harp veya harekât” birlikleri, “yeşil bereliler”, “sat ve seal komandoları”; “delta force” ve türevleri şimdiki savaşların esas aktörleri. Ve elbet istihbaratçılar. İstihbaratçıların da artık savaşkan olduğunu unutmamalı. Son çeyrek yüzyılın dillere yapışmış sihirli kavramlarından (!) biri de “değişim” değil mi? Eh, savaş halleri de değişiveriyor. Esasında daha çok çıkar sağlamak için savaş, herhalde insanlık için yarayışlı ve gerekli bir şey olmalı! Benim savaşkanlara laf sokuşturmam kıskançlığımdan geliyor.

(21 Eylül 2012)

SAVAŞI KİM ÇIKARIR?

Sözü uzatmadan cevaplayalım; sonra irdeleyelim...

Savaşı veya savaşları elbet güçlü kudretli olan çıkarır. İsterseniz “Varlıklı yani zengin olanlar çıkarır” da diyebilirsiniz. İkisi de aynı şeydir. Üstelik savaş çıkaran daima haklılığını da iddia eder. Eh, ünlü deyişi unutmayalım: “Kimin altını varsa ya da çoksa o haklıdır.”

Savaşın sebebini de kestirmeden söylemeli: Güçlünün mevcut üstünlüğünü, varlığını korumak, sürdürmek ve bu amaçla daha fazla genişletmek istemesidir.

Savaşları tetikleyen önemli unsur, genellikle güçlünün kendi hegemonik pozisyonunun azalmasına yol açacak gelişmeleri tespit etmesidir. Bundan kuşkulanmasıdır. Yani milletlerarası ilişkilerde yaptırım gücünü, söz hakkını zayıflatacak, ekonomik çıkarlarını daraltacak bir başka güç veya siyasal organizasyonun ortaya çıkmasıdır. Bu durumu kendi otoritesine karşı bir tehdit olarak algılar.

Güç ve zenginliğin sürdürülebilmesinin kuralı daha çok güçlenme ve zenginleşmedir. Bunun sermayeci (Das Kapital!) toplum hayatında olduğu gibi milletlerarası ilişkilerde de kural olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihin eski dönemlerinden beri insanlık savaşız duramamıştır. Eskiden savaşlara feodaller, sultanlar, krallar karar verirdi. Modern zamanlarda da çok farklı olduğu söylenemez. Kralların, şahların otoritesine ve kararlarına karşı çıkmak kitlelerin harcı değildi. Ne var ki cumhuriyetler ve demokrasiler çağında da durumun değiştiği söylenemez. Savaşın düzenlenme şartları değişmiştir. Artık savaş için toplumun yani kamuoyunun hazırlanması, belli tehlikelere ve çıkar kayıplarına uğranacağına inandırılması başlı başlına bir siyasal kampanya konusu olmuştur. Yani savaş meşru-

laştırma, bunun için her türlü propaganda malzemesini kullanma... Eski devirlere göre çok daha fazla eğitimden geçmiş, dünyada olup bitenlerden haberdar olduğu varsayılan insan toplulukları, bütün tarihsel deneyimlere, acı hatıralara, yıkımlara rağmen yine de savaşa sürüklenmeye direnemezler, hatta destek olurlar.

20. yüzyıla kadar savaşlar orduların cephelerde, meydanlarda kapışıp boy ölçüşmesiyle olurdu. Savaş alanı dışında kalan yerlerde tahribat olmazdı. Sonradan adı I. Dünya Savaşı olan büyük kapışmada silah teknolojisi gelişip, üstelik bir de uçak bombardımanı aşamasına gelince durum değişti. Zehirli gazları da unutmayalım. Onu izleyen ve İkinci Büyük Savaş denilen dehşetli yıkımda ise cephelerdeki insanlar gibi, şehirdekiler ve şehirlerin kendileri de büyük zararlara uğradı. Peki birinci hengâmeyi gören veyaşayan insanoğlu, daha sonrakinin büsbütün beter olacağını düşünemedi mi? Almanya'da İngiltere'de, ABD'de ve bütün zengin ülkelerin laboratuvarlarında, araştırma merkezlerinde, bilim adamlarının ve uzmanların insanları daha etkin bir şekilde yok edecek silah ve teçhizatları üretebilmek için uğraştıkları bilinmiyor muydu?

Demek ki insanoğlu savaşı duramıyor. İnsan "acıba savaşın nimetleri, getirdiği felaketlerden daha mı fazla" diye kuşkuya düşüyor... Öyle ya, mesela savaşın teknolojiyi coşturduğu, Birinci Büyük Savaş'tan itibaren doğrulandı. İnsanlık 1914'ten 1945'e kadar teknoloji ve silah sanayisinde füze gibi gelişip yükseldi. O güne kadar karada ve biraz da denizde vuruşan ordular gökyüzüne çıktılar ve en büyük tahribatı havadan yaptılar. Yani 1914-1918'deki kapışma, gelişmiş dünyanın, gelişmiş insanlarını (!) savaştan vazgeçirmedi. Birinci Büyük Savaş'ı sonlandıran ve Paris'in ünlü Versailles'inde imzalanan Barış Antlaşması'nı gören o zaman ki Avrupa müttefik orduları başkomutanı ünlü Fransız mareşali Foch'un sözü kulaklara küpe olmalıdır. Tecrübeli Mareşal

“Bu bir barış antlaşması değil, olsa olsa yirmi yıllık bir mütarekedir” demişti. Mükemmel bir öngöründe bulunmuştu. Yani hiçbir felaket insanoğlunu, hele hele zengin ülkeleri savaştan caydırmıyor. Tam tersine daha yıldırıcı, daha tahripkâr ve ölümcül silahlar, cihazlar yapmak için dehşetli teknolojik yarış başlıyor. İşte yine geldik “zenginlik, kudretlilik” meselesine... Teknolojik gelişme, silahlanma yoksulun altından kalkacağı iş olmadığına göre “kimin altını varsa” o yapacaktır.

Eh, o kadar yatırım, o kadar silah ve cephane “sanat eseri olsun, müzeye konsun” diye üretilecek değil ya!... Elbet, savaş gerekir.

Artık savaşın da çok çeşitli halleri var; hatta savaşı çıkaranların ortada görünmediği ya da çatışma alanında bizzat icraata katılmadığı harp modelleri de var. Zaten yepyeni savaş modelleri arasında belki de en yenisi orduların değil istihbarat örgütlerinin etkin olduğu kapışmalardır. “Altını çok olanlar”ın, birbirleriyle doğrudan değil dolaylı yoldan, “altını olmayanlar” üzerinden yaptığı bölgesel çatışmalar...

Bu işten kârlı çıkanlar olmasa savaşlar devam edebilir mi? Elbet, yanılğı veyanılتما payı her zaman vardır. Kimilerini de bazen kışkırtırlar; kendini sahiden “altını var” zannettirirler, coştururlar.

Hiç unutmamalı, savaşı gerçek zenginler yani laboratuvarları, fabrikaları, bilim ve teknolojileri, sanat ve edebiyatları, tiyatroları, sinema sanayileri yüksek olanlar çıkarırsa kârlılık vardır. Ya bunlar yetersizse veya yoksa? Kıssadan hisse çıkarmalı.

(6 Ocak 2012)

SAVAŞ MI DEMLENMEKTE?

Savaşlar daima uzun uzun hazırlanır, demlendirilir ve sonra oyun başlar. Yani çatışma. Savaşların özünde “kâr hırsı” yani maddi çıkar bulunduğunu söylersek sanırım doğru bir sadeleştirme yapmış oluruz. Edepsizce bir şeyler daha öne sürelim: Savaşta genellikle savaşları düzenleyenler ölmez. Kimlerin hayatlarını kaybedeceği bellidir ve öyle olur. Yeni zamanların savaşları yani sanayi çağından itibaren düzenlenenler, hammadde ve elbet asıl enerji kaynaklarının elde edilmesi amacıyla olmakta değil midir? Batı âlemi yani asli savaş düzenleyicileri onlara isimler de takarlar: I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı gibi. Aslına bakarsanız “barış”tan en çok söz edenler en savaşkan olanlardır. Nerede çatışma varsa bakın, orada önde gelen barış tellallarını görürsünüz...

Zaten dikkatle gözlerseniz savaşın adeta sürekli olduğunu görürsünüz. Yeryüzü harp etmeden duramamakta gibidir. Şöyle 1920’li yılların başlarından 1939’a kadar bir duraksama görünse bile, o devir de tam bir “savaş demliği” sayılır. Uzak Asya’da, Afrika’da ufak tefek itişmelerden sonra 1939’da alevler yeniden yükseliverdi. Yedi yıl dünyanın önde gelen zenginleri hammadde kaynakları için boğuştu. Bu boğuşma öncekilere göre çok daha fazla kanlı olduğu ve umulmayan, beklenmeyen güç dengelerine sebep olduğu için başpehlivanlar zorunlu olarak anlaşır gibi oldular... Kimisi “razı olmak” zorunda kaldı. “Birleşmiş Milletler” denen örgütü kurdular; barış için... Ama güçlü olanlar örgütün içine örgüt yerleştirmeyi de unutmadılar: “Güvenlik Konseyi...” Peki BM Genel Kurulu neden yetmedi ki? Güçlülerin örgüt modelini, sayısal çoğunluğu oluşturan güçlülerin dışındaki ülkeler kuzu kuzu kabul ettiler... Artık barışı da savaşı da kontrol edecek “büyüklerin kontrolünde” bir uluslararası bürokrasi yeryüzü sahnesine çıktı.

Ne var ki dünya savaşa hasret kalmadı. Hemen 1950' de "Kore Savaşı" denen arbede ve arkasından Güney Asya'da Vietnam, Hindistan-Pakistan ayrılığına varan çatışma, Ceza-yir'de ateş, 1948 doğumlu İsrail ile Mısır ve Suriye arasındaki vuruşmalar, Afganistan'daki çok oyunculu cenkler, İran ile Irak arasında tanzim edilen yedi sekiz yıllık çat pat, hatta İngiliz kruvazörünün batırılmasına kadar varan Arjantin-İngiltere arasındaki Falkland adası krizi, sözüm ona barış devrinden hatırlanabilecek ateşli düzenlemelerdir. Nihayet 1990'lardan itibaren Irak merkezli ateş alanıyla günümüze kadar insanlık savaşa muhtaç bırakılmadan ulaşıldı.

Şimdi her gün biraz daha ısıtılan bir ortamda daha şiddetli çatışmaların kokusu yükseliyor. Anlaşılan Çin sınırından batıya doğru, Afganistan, Pakistan, İran, Irak, İran Körfezi ve Arap yarımadasının petrol beylikleri, Somali, Suriye ve Kuzey Afrika'yı kapsayan zaten mevcut itiş kakış bölgesi, daha yoğunluklu bir çatışma alanı olacak. Eh, bu defa Avrupa yorgun ve savaş alanı olmasını gerektiren bereketli bir bölge değil. Devlerin birbiriyle kapışması dolaylı arazilerde olacağı benziyor. Unutulmasın ki zamanımızdaki büyük çatışmaların çok daha incelikli, titiz bir şekilde düzenlenmesi gerek. Çünkü silah teknolojisi artık akıl almaz biçimde azmanlaşıp çeşitlendi. Üstelik uzaktan kumandalı... Tahribatı gerektiği ölçü ve biçimde ayarlayanın bile mümkün olduğu söyleniyor. Bu durumda teknolojiye sahip olanlar savaşın cereyan edeceği sahayı elbet kendi coğrafyalarının dışından seçip belirleyeceklerdir.

Ortadoğu, 1900'lerden beri paylaşılamayan bir enerji kaynakları yöresi. Paylaşım sorunları aşağı yukarı 1918'deki şekliyle kalmıştı. 1945'te bile İngilizlerin düzenlediği kurgu değişmedi. 1991'de ABD'nin dünyaya bakışını seslendiren başkanları Baba Busch, "Kingdom of God"dan (Tanrı İmparatorluğu) bahsetti ve Irak istila projesini başlatırken Yakındoğu'daki belli bölgeleri kastederek "...tanrıların dolaştığı

topraklar” ifadesini kullandı... Yani “kutsal topraklar”... Kime göre kutsal olduğu belli. O zaman bazı uyanıklar (!) hemen delilenerek “Hoş geldin yeni Ortaçağ” filan gibi sözlerle kos-koca ABD Başkanı’nı eleştirmişlerdi... Bunları hatırlamakta fayda vardır. Derken Irak işgal edildi; sonra Arapça konuşan ülkelerde şenlikler (!) başladı. Düzenleyiciler yani rejisörler ve reji asistanları sezaryenle doğurttukları çocuklara “bahar” ismini taktılar.

Bir yandan da varsıl ülkelerin yani düzenleyicilerin hemen hepsinde bir ekonomik zorluklar manzumesi aldı başını yürüdü. Önlem alındı, ABD’deki ipotek kaynaklı kriz bitti derken Avrupa’da yenileri sükün etti. Japonya’nın başına olmadık dertler geldi. Zaten petROLSÜZ fukaralar son on yıldır “durağan” bir ekonomiye takılıp kaldılar. İhtiyar Avrupa iki arada bir derede kuyruğu dik tutmaya çalışıyor. Ama dertlerin arkası kesilmiyor. Kolay mı, uzun yıllar yeryüzünün başka yerlerinden devşirilen servetlerle yaşamaya alıştıktan sonra fedakârlık, kemer sıkma da nereden çıktı?

Hiç unutulmasın; büyük insanlık yangınları, daima böyle para pul sıkıntılarından, özellikle de zengin ülkelerin doyumsuz açgözlülüklerini besleme ihtiyacından doğar. Varsıllar, kayba katlanamazlar. Onların kaybını elbet dünyanın dar gelirli insanların yaşadığı, malum tabirle az gelişmiş yöreler ödemelidir! Geçmişte olduğu gibi.

“O halde gelsin savaş...” özleminin rüzgârı şiddetleniyor desem, lütfen felaket tellallığı yapıyor demeyin ya da deyin.

Savaş deyince onun da çeşitli halleri olacaktır, yeni modelleri görülecektir.

(5 Ocak 2012)

HOLLYWOOD MU PENTAGON MU?

Bu sorunun açılımı şöyle olmalı: Hollywood mu daha güçlü, Pentagon mu?... Ya da hangisi daha etkili? Kuşkusuz buradaki etki veya güçten kastedilen, bu iki enternasyonal organizasyonun dünyadaki rolüdür. Pentagon, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeryüzündeki fiziki yaptırım aygıtı ise, Hollywood da ABD hayat tarzı ve değerlerini dünyanın hemen hemen bütün ülkelerine ihraç eden, yaygınlaştıran, benimseten sivil “eğitim ve görgü” teşkilatıdır. İnsanlar Hollywood ürünlerinin gönüllü müşterisidir. Bu ürünlerin yani sinema veya televizyon filmlerinin bazılarına koşuşarak gider ya da televizyonlarda tiryakisi olup izlerler. Pentagon'un ise etkinliği zora dayandığı için, hiçbir zaman Hollywood ürünleri gibi sempatiyle karşılanmaz.

ABD hiç kuşkusuz insanlığın bilim, estetik, teknik gelişiminde yaklaşık bir asırdır öncü olan, insan yaratıcılığının büyük imkânlar bulduğu renkli ve parıltılı bir ülkedir. Bütün uluslararası ilişkilerde, savaş ve barışta genellikle başrol ABD'nindir. Bu etkinlik yalnızca fiziki güçle sağlanamaz. İnsanların ikna edilmesinde, yeni değerlere yönlendirilmesinde Hollywood asıl etkin güç olmamış mıdır diye düşünmeli. Bugün Türkiye'de ve birçok başka ülkede ABD hayatına özenen insan kitleleri oluşmuş ise bunda birinci etkenin Amerikan sinema sanayi olduğunu kabul etmek gerekir. Günümüz dünyasında belli ölçüde de olsa bir “Pax Amerikana” ortamı varsa, bu ortamı besleyecek insan desteğinin, zihniyetinin meydana getirilmesi herhalde Pentagon'un değil, Hollywood'un sayesinde.

Hollywood'un yükselişi elbet ABD dünya politikasının bilinçle kurgulanması sonucudur. Yani yalnızca sanat

üretimi ve ticari çerçevede bir faaliyetten ibaret değildir. Arkasında bal gibi bir devlet politikası vardır. Hollywood, ABD'nin uluslararası başarıları için hiç kuşkusuz Federal hükümet ve kurumlarınca daima desteklenmiştir. Desteklenmekten de öte belli amaçlar doğrultusunda işbirliği içinde çalıştığı da rahatça söylenebilir. ABD ve Hollywood, hayatın geleceğini daha 20. yüzyılın başlarında iyi okumuşlardır, görmüşlerdir. Bu öngörü yeteneği de ABD dinamizminin, yaratıcılığının bir başka kanıtıdır.

Türkiye'nin değerli sahne insanı, tiyatro ve sinemaya ömrünü vakfetmiş Muhsin Ertuğrul, daha 1920'lerde bu durumu tespit etmiştir. Bakın Muhsin Ertuğrul Bey o zaman neler yazmış:

"... daha o sıralarda (1920'leri kastediyor) Almanya'da film yapımı azalmış, Fransa'da ise yılda beş-ona inmişti. Buna karşılık Avrupa'daki Amerikan film dağıtımı büyüdüğüce büyüymüş, ünlü yıldızların adlarıyla reklam kampanyaları yaygınlaşmıştı. Halk özellikle kovboy ve haydut kahramanlara dönük Amerikan filmlerine ilgi duyuyordu. Önceleri yadırgadığı şeylere alışmıştı. (...) Duraklayan Avrupa, yayılan Amerikan sineması (...) 1920'lerde Avrupa ekonomik sıkıntılar ve rekabet karşısında bocalarken, Amerikalılar her ülkenin büyük sinema kurumlarını ve gösteri salonlarını ellerine geçiriyorlar, geniş çapta film dağıtımı yapıyorlardı. Almanya'da sayıları 480'e varan film işyerinden yedi yıl sonra dört ya da beşi kalmıştı. Fransa'da bir iki film yapım şirketi çalışıyordu. (...) Sovyetler Birliği dışında Avrupa film sanayisinde büyük etkinlik gösteren ülke kalmamıştı. Avrupa'nın film ihtiyacını düzenli biçimde Amerika sağlıyor, halkın ilgi gösterdiği ünlü Avrupalı sinema sanatçıları da Amerika'ya götürüyordu. (...) Sonuçta, yeryüzünün hangi yöresine gitseniz, yalnız ABD filmlerinin egemen olduğunu görüyordunuz."

Muhsin Bey, bütün Avrupa'da, tiyatro ve sinema alanında o yıllarda oraların önde gelen sanatçılarıyla çalışmıştır. Gelişmeleri gözlemleyerek değil eylemli olarak yaşamıştır. Onun kısaca aktardığımız tespitleri, ABD politikacılarının sinema sanatını nasıl önemsediklerinin kanıtıdır.

20. yüzyıl dünyasında sinema kitlelerin ve bireylerin formasyonunda yüksek ölçüde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla en çok film üreten ve dağıtan ABD, yeryüzündeki etkinliğini acaba sinema aracılığıyla mı yaymıştı? Daha güncel olarak TV filmlerini düşünürsek, bu etkinliğin daha da güçleneceğini görmez miyiz?

Çoğu insan görgüsünü, zevklerini, ne gariptir ki ihtiyaçlarını (gerçekten ihtiyaçlar mıdır bilinmez) seyrettiği filmlerden edinmiyor mu? Pentagon güçlerini 1945'te bayraklarla karşılayıp bağrılarına basan Avrupalıların davranışlarında Hollywood'un payı yok muydu? Otomotiv kültürüne, müziğine, bar ve publarına, kılık kıyafetine, yeme içme türlerine, ev döşemesine, nihayet ve hatta konuşma şekline, hareketlerine, jest ve mimiklerine varıncaya kadar hayat tarzının şekillenmesinde Hollywood yok mu?

O halde Hollywood, Pentagon'dan güçlüdür sonucuna varamaz mıyız?

(27 Ocak 2012)

DOĞU-BATI YA DA “ŞARK MESELESİ”

Değineceğimiz bağlamdaki Doğu ve Batı, yalnızca birer sözcük ve coğrafi terim değil, kültürel farklılıkları da ifade eden esas anlamıyla siyasal bir kavramdır. Bilindiği gibi yeryüzü coğrafyasının meridyen (boylam) tespitlerine göre değil, kabaca Akdeniz/Avrupa siyasal düşüncesi ekseninde kullanılan bir tanımlamadır; kendisi de doğu yarımkürede kalan Avrupa bu betimlemede Batı sayılır; buna göre oranın doğusu, Doğu’dur.

19. yüzyılda Avrupa siyasal literatüründe “Şark Me-selesi” diye kavramlaştırılan ve iki ayrı dünyayı niteleyen bu bitmez tükenmez insanlık çatışması gerçekte çok daha eski çağlardan gelmektedir. Doğu’dan kastedilen de öncelikle Ortadoğu ve eski Osmanlılar coğrafyasıdır.

Eski tarihteki Doğu-Batı ilişkilerini kısaca anımsayalım: İlk akla gelen, söylencelere ve edebiyata mal olmuş ünlü Truva Savaşları değil midir? Attika yarımadası Batı’yı, Anadolu’daki Truva da Doğu’yu simgeler. Sonra tarihsel olarak kayıtlı MÖ 5. yüzyıldaki Pers-Helen Savaşları. İranlılar Doğu’nun, Helenler Batı’nın temsilcisi olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardı. Yine efsaneleşmiş ve belki de en güzel şekilde edebiyat tanrısı Shakespeare tarafından tasvir edilen Mısır-Roma Savaşları da bu karşıtlığın örneklerinden değil midir? Shakespeare, tragedyayı bu iki farklı âlemin temel karakterlerinin zıtlığı üstüne kurmuştur; Mısır yani Doğu “duygular”, Roma yani Batı “akıl ve maddi amaçlar” âleminin temsilcileridir... Asya’dan Avrupa’ya kitlesel nüfus akımıyla gelişen oluşumları bir yana bırakalım; kronolojiyi izlemeyi sürdürelim.

O zamanki dünya kabul edilen Akdeniz’in egemeni Roma İmparatorluğu da sonunda Doğu-Batı diye çatlamadı

mi? Bu defa çatlamayı gerçekleştiren Doğu'dur yani Bizans' tır. Artık Paganizm'den çıkılmaktadır ve Doğu Roma, Ortodoksluğun öncüsü olarak Batı'ya bayrak açar. Doğu-Batı yine çatışır. Bu zıtlaşmalar iki kültür havzasını işaretler. Orta zamanlara gelince bu defa ünlü Haçlı macerası başlar. İşin garibi, kutsal topraklara sevdalı ve orayı elde etmeyi hedefleyen Haçlı ittifak, 1200 başlarında Doğu Roma'yı yani Bizans' ı tarumar eder. Bu serüven 15. yüzyıla kadar devam eder. Sonrasında, Doğu'nun hareketliliği ve dinamizmine ve Batı'ya akınına tanık oluruz. Osmanlılar denilen Türkler Doğu'nun başaktörü olarak sahnededirler. Olan bitenler biliniyor.

İşte 19. yüzyılda sanayileşmiş, emperyal güç haline gelmiş Batı, artık esas olarak maddi çıkarlar politikasına düğümlüdür. Gözler büyük doğal servetlerin yatağı Doğu'da yani Ortadoğu'dadır. Almanlar bu politikanın ismini de koyarlar, "Ostpolitik". Şark politikası ve meselesinden kastedilen, Osmanlı Ortadoğusu'nun geleceği ve paylaşımıdır.

Bu tarih boyunca gelen karşıtlığın, devirlere ve anlayışlara göre bazen inançlar, bazen maddi çıkarlar, bazen de daha karmaşık uluslararası çıkar paylaşımı nedenleriyle bugünlere ulaştığını gözlemliyoruz. Konuyla ilgili Batı ülkeleri arasında da anlaşmazlık ve menfaat çekişmelerinin varlığı meydandadır. Unutulmasın ki 20. yüzyılın Türkiye Cumhuriyeti de sonuç olarak Doğu-Batı çatışmasından doğmuştur.

Anlaşılan sorunun eski deyişle "ezeli ve ebedi" olduğudur. Demek ki bölgedeki sorunlar yalnızca yerel ve milli ölçekte değil uluslararası çerçevede algılanmalıdır. Çünkü insanlığın ne zaman yüksek bir olgunluk düzeyine erişeceğini, böyle bir şeyin mümkün olup olmadığını bilemiyoruz. İyisi mi dünyada olup bitenleri iyi okumak, uyanık ve elbet hazırlıklı olmakta sonsuz yarar vardır. Doğu-Batı sorunu tarihseldir, her defasında farklı kılıklara girerek sahneye çıkar, ortalığı karıştırır. Güncelliğini hiç yitirmemiştir. Bazen duraksar ama önemli olan yine güncelleşmiş olduğudur.

(15 Ekim 2010)

BATI'NIN AKLI ORTADOĞU'YA ODAKLANDI

Geçen hafta Türkiye Dışışleri Bakanı ABD'yi ziyaret etti ve elbet Bayan Hillary Clinton'la uzun uzun uzun görüş-tü. Bu uzun ve yoğun görüşmeleri basından ve televizyon haberlerinden izledik. Böyle görüşmeler sonrasında ülkelerin kamuoylarına bazı mesajların verilmesi usuldendir. Usulden olan bir başka gerçek ise açıklamalarda yer almayan başka işlerin, konuların da var olduğudur. Bazı sorunlar da diplomatik dille kapalı biçimde, yoruma açık esneklikte söylenir. Bir kısmı da hiç dillendirilmez... Uluslararası ilişkiler asırlardır böyledir. Halk kitlelerine lüzumu kadarı aktarılır... Fazlasının yararı yoktur!

ABD ve Türk dışışleri bakanlarının bu son görüşmesinde ağırlıklı konunun, daha açıkçası “ana yemeğin” Ortadoğu Sorunu olduğu biliniyor. Her ne kadar Suriye eksenli idiyse de hiç kuşku duyulmasın ki asıl dertli konu İran'dır. Suriye'nin “terbiye” edilmesiyle İran, önemli müttefikini kaybedecektir.

Batı dünyası yani zengin ülkelerin akli, sevdası bir buçuk yüzyıldır hep bu Yakınoğu ya da Ortadoğu denen coğrafyadadır. Son yıllarda bu seveda daha da şiddetlendi ve adeta tutku haline geldi. Bu coğrafyayı zenginler, sanırım oraların fukaralığı sebebiyle çok seviyorlar! Herhalde bu bölge ülkelerinin gelişmesini, demokrasiye kavuşmasını, siyasal rejimlerinin kendilerinininki gibi olmasını ve böylece mutluluğa ermelerini istiyorlar. Buraları medenileştirmek, böylece insanlığa ve yöre insanlarına huzuru, refahı yaygınlaştırmak istiyorlar olsa gerek. Onları kötü yöneticilerden kurtarmayı görev biliyorlar. Bunun için her türlü sıkıntıya katlanıp oralara ordular göndermeyi, masrafa girmeyi, in-

sanları öldürmeyi bile göze alıyorlar. Medenileştirme, özgürleştirme Batılı ülkelerin birkaç asırlık misyonudur. Kolay iş değil. Suriye’de, İran’da kötü insanların yönetimde olduğunu da tespit etmişler. Irak’taki, Mısır’daki, Libya’dakiler nasıl huzura yol aldıysa Suriye ve İranlıların da yüzü gülecektir! Demokrasi “bahar” yeli gibi esip insanları özgürlüğe ve refaha götürecektir. Bu uğurda kullanılan dehşet ve şiddet yöntem ve teknikleri meşrudur. Ölen ölür, kalan sağlar medenileşecektir. Şimdilik mesela Suudi Arabistan’da bu demokrasi ve medenileştirmeye gerek yoktur. Nerede gerekeceğinin takdirini medeniler ve zenginler yapar.

Bu defa ABD Dışişleri Bakanı, zaten medeniyet zümresinde yer almakta olan ülkemiz Türkiye Cumhuriyeti için de bir müttefik tavsiyesinde bulunmuş. Dayanışma bunu gerektirir. Bir gazetenin aktardığına göre Bayan Clinton, Türkiye’ye şu gerçekçi önerilerde bulunuyor:

“Türkiye’nin AB üyeliğini destekliyoruz, ancak bölgeyi meşgul eden yeteri kadar konu olduğu için üyeliğin kenarda tutulmasına ihtiyaç var. (...) Kimsenin cesaretinin kırılmasını ve süreçten uzaklaşmasını istemiyoruz, ancak her zorlu müzakerede olduğu gibi bazen bunun da daha sonra ele alınmak üzere bir süreliğine kenarda tutulmasına ihtiyaç var ve şu anda zaten bölgede bizi meşgul eden yeteri kadar konu bulunmakta.”

Yani AB’yi bırak, bölgeye bak diyor.

Bu yaklaşım, Batı politik kültürünün Türkiye’yi çok eski çağlardan beri nasıl tanımladığının örtülü bir ifadesidir. Hatta diplomatik dil ve üslubun da dışına çıkılarak söylenmiştir. Bu sözler Batı’nın esas niyetini, Türkiye’yi yerleştirdiği siyasal çerçeveyi anlatmaktadır.

AB hülyalarıyla yıllarca kendini ve toplumu aldatanlar esasen son yıllarda müthiş bir düş kırıklığı ve şaşkınlık

yaşarken Bayan Clinton'ın bu sözleri hayallere iyice tuz biber ekmiş değil midir? Genel olarak belleksiz bir toplum olduğumuzu söylersek affola... Ne var ki Batı diplomasisi Türkiye'yi daha 1856 Paris Konferansı'ndan itibaren Avrupalı olma hülyasıyla meşgul etmedi mi? Sadrazam Âli Paşa da Paris'te rahmetli Ecevit'in 2000 yılında Helsinki'de Avrupa liderleriyle "aile fotoğrafı" (!) çektirmesinden bir buçuk asır önce benzer resimde yer almıştı. Kısacası çok eski bir "oyalama politikası"nı Türkiye ne yazık ki afiyetle içine sindiriyor. Karşı çıkan sayılı kişi, ağır suçlamalarla karşılaşmadı mı? Hiç unutulmamalı ki geçen yüzyılın başlarında, 1914-1918 Savaşı sonlarında Fransa Başbakanı da ABD'nin o zamanki başkanı da Türklerin artık Asya'ya geri gönderilmesi gerektiğini söylemişlerdi. Britanya başbakanı daha ağır ifadeler kullanmıştı.

Hatırlayalım, 1920 Türkiye'si'nde Asya'ya göndermeyi kastettikleri nüfus, Sevr Anadolu'su'ndaki dört beş milyon yoksul insandı. Düşünelim, acaba Sevr Antlaşması uygulanırsa 1925'te bu nüfus ne olurdu? Bu bir spekülasyon sorusu değil, tarihsel bir irdelemedir. Cevabını da kestirmek hiç zor değildir.

Şimdi Batı'nın işi güç. Seksen milyonluk ve o zamanki kadar yoksul olmayan, üreten, her şeye rağmen dinamik bir toplum. Bir de belleği ve bilinci güçlense!

(24 Şubat 2012)

BÜYÜK GÜÇLERİN AKLI ORTADOĞU'DA TOPLANDI

Son yüz elli-iki yüz senenin dünya tarihini düşünürseniz zaten Batılı güç merkezlerinin aklının daima Ortadoğu'da olduğunu hatırlarsınız. 1800'lere kadar gözü ve eli okyanuslarda, Yenidünya'da olan İngiltere, Fransa gibi emperyal organizasyonlar, o zamandan itibaren dikkatlerini ve ilgilerini eski tarihteki zenginliklerini çoktan yitirmiş, yorgun ve yoksul düşmüş Yakınoğu coğrafyasına çevirdiler. Bu ilgiye, 1850'lerden sonra yeni yükselen güçler, Prusya Almanya'sı ve ardından Çarlık Rusya'sı da katıldılar. Tıpkı sonradan ünlü filmlere de konu olan Amerika'daki "altına hücum" misali, bu defa da Ortadoğu'nun "siyah altın"ına karşı kabaran iştah, bölgeyi bambaşka bitmez tükenmez serüvenlerin, kargaşa ve çatışmaların odağı haline getirdi.

Gazete Kadıköy'de Ortadoğu'yla ilgili epeyce yazı yayımladım. Alman dış politikasının diplomasi diline bağışladığı, diğer ülkelerin de hemen benimsediği "Şark Meselesi", pratikte o zamanlar Osmanlı coğrafyası içinde sayılan bu bölgeyi kastediyordu. Böylece Ortaçağ'da kutsal sebeplerle, Kudüs sevdasıyla Batı'nın Doğu'yla boğuşma alanı olan bölge, bu defa ve ayrıca doğal servetlerinin ele geçirilmesi için büyük güçlerin akınına uğradı. "Ayrıca" sözcüğüne okuyucunun dikkatini çekmeliyim. Çünkü "kutsal" amaçların da bunca yüzyılda insanlığın kazandığı maddi ve manevi gelişmelere, bilimin ve sanatın verimlerine rağmen sürdüğünü, egemen güçlerin sözcülerinin açıklamalarından öğrendik. Önemle hatırlanmalı: ABD'nin eski başkanlarından büyük yani baba Bush, 1990'lardaki Ortadoğu (Irak) Seferi sırasında bölgeyi "Tanrı Krallığı", "Tanrıların Dolaştığı Topraklar" gibisonderecearpıcı sözcüklerle tanımladı. 1945'ten sonra Batı'nın patronluğunu İngiltere'den tamamıyla devralan ABD Başkanı'nın ifadesi, tarihsel Doğu-Batı zıtlaşmasının bütün "barış, inançlara say-

gı, eşitlik” ve benzeri söylemlere karşın sürdüğünü açıkça kanıtlıyordu. Ayrıca işin Hıristiyanlık-İslamiyet boyutunun da çekinmeden dillendirilmesi gecikmedi. New York’taki İkiz Kuleler hadisesi Batı-Doğu ilişkilerinde, daha da açıkçası “yeni dünya düzeni” adıyla yenilenmek istenilen emperyal sistem bakımından yeni bir dönemi başlatmış oldu.

Yeryüzünde insanlığın macerası bölgelerin, milletlerin güç dengelerinin sürekli değişmesiyle yürüyüp gitmiştir. Güçlü olan/olanlar pozisyonlarını korumaya çalışsa da tarihin akışında dengelerin değişmesi kaçınılmazdır. İnsan ömrü bu değişiklikleri görececek uzunlukta değildir ama tarih kaydeder. Önemli olan “milletlerin belleği”dir. Dünyada olup biteni kavramak bu milli belleğin varlığına bağlıdır.

Görülen ve anlaşılan Batılıların Yakındoğu/Ortadoğu adını (!) bağışladıkları bölgenin, gelişmiş zengin ve kudretli ülkeler için çok kıymetli olduğudur. Batı, Ortadoğu’nun insanlarını küçümseyip hor görürken topraklarını, arazisini pek beğenmektedir. Yine anlaşılan, dünya güç dengelerinde, bir başka deyişle elinde bulundurduğu gücü koruyabilmek ve dengenin değişmesine engel olabilmek için Ortadoğu’ya, daha doğrusu onun doğal servetlerine muhtaçtır. O servetlerin paylaşılması işine gelmiyor. Muhtemelen dert, Irak’ın, Mısır’ın, Suriye’nin, Emirliklerin, Suudi Arapların, İran’ın demokratik olup olmamaları değil, yeraltı servetlerinin, siyah altının başka yerlere kaptırılması korkusudur. Mesela Çin’in, Rusya’nın, Hindistan’ın şu Ortadoğu denen bölgenin hayatına girmesi ihtimali mi Batılı güçleri telaşlandırmaktadır?

Her şey gibi artık savaş modelleri de değişti ve değişecek. Türkiye, Birinci Büyük Savaş’a emperyal ülkelerin çatışmasının bir figürü olarak girmiştir. Ortadoğu meselesini İngiltere o zaman belli bir aşamaya getirmişti. Yani projenin büyük bir kısmı tamamlanmış, Osmanlı coğrafyası düzenlenmişti. Batı diplomasisi uzun erimlidir. Ve hiç unutmaz. Milli bellek bunun için önemlidir. Büyüklerin tepişmesinin heyecanına kapılmak acemiliktir.

(30 Kasım 2012)

TARİH BİLİNCİ ANITI OLARAK RAUF DENKTAŞ

Rauf Denktaş, uzun yıllar Türk siyasal hayatında önemli bir sima olarak yer tuttu. “Türk siyasetinde” tabirini özellikle kullanıyorum. Bu değerli, parlak siyasi insanın Kıbrıs tarihindeki rolünü ve ağırlığını biliyoruz. Ne var ki Rauf Denktaş’ı yakın tarihin siyasal gelişmeleri çerçevesinde yalnızca Kıbrıs politikasının şekillendiricilerinden biri diye tanımlamak eksik olacaktır. Çünkü Denktaş kendisini yalnızca Kıbrıs’ın değil, aynı zamanda Türk unsurunun ve Türkiye’nin varlık sorunlarının sorumluluğunu taşıyan daha geniş kapsamdaki bir siyasi ideale vakfetmiş bir liderdir. Bazıları onu bu sebeple eleştirmiş, milliyetperverliğini aşırı bulmuşlardır. Yanılmışlardır. Rauf Bey hiçbir suretle sığ ve ilkel düşüncelerin, hele hele ırkçı eğilimlerin etkisinde kalacak bir insan değildi. O, son iki yüzyıldır Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si’nin ve halkının yaşadığı sosyal, siyasal serüvenleri derinlemesine biliyordu. 1800’lerden başlayarak Balkan Savaşı sonuna kadar Rumeli’den, Girit’ten sürülen, kaçıp göçen ya da yok edilen milyonlarca insanın uğradığı facialarla yüklü olaylar dizisini de biliyordu ve daha önemlisi unutmuyordu. Kıbrıs’ın İngiltere’ye (dikkat, Rumlara veya Yunanistan’a değil!) verilisinin öğretici öyküsünü de biliyordu... Kıbrıs’ın emperyal ülkeler bakımından Süveyş Kanalı ile Ortadoğu stratejisiyle ilişkisinin tam farkındaydı. Yakın geçmiş, sorumluluk yüklenmiş pek çok Türk siyasetçi, devlet adamı, diplomat ve bürokrattan daha iyi kavramış, değerlendirmiş ve yorumlamıştı. Balkanlar ve Rumeli’de Avrupalı büyüklerin himaye ve bilgisi dahilindeki bir asır süren dehşetli Türk kıyımının anlamını kavramıştı.

Anavatan dediği Türkiye’ye karşı son derece duyarlı ve ölçülü, saygılı ve sevgiyle davranan bir diplomasiyi içten-

likle benimsemişti. Bu yüzden bazı Kıbrıslılar tarafından hoş karşılanmadığını da biliyoruz. Ama Denктаş Kıbrıs meselesinin yalnızca bir Türk-Yunan ilişkileri coğrafyasının, politikasının işi olmayıp büyük güçlerin Ortadoğu'daki çıkarlarıyla bağlantılı olduğunu başından beri algılamıştı. İşte onun konuyu daima Türkiye'yi ve Türk politikasını da içerecek şekilde ele alış bu gerçekçi tespitindendir.

Rauf Denктаş, sağlam tarih bilincine ve ondan güç kazanan bir siyasi bilince sahiptir. Bu yüzden de son derece gerçekçidir. Boşsözlere, siyasi fantezilere, tersi zaten söylene-meyecek "barış", "birlikte yaşama", "geçmiş unutmama", "Avrupa Birliği'ne girme" gibi diplomatik jargonlara hiçbir zaman pabuç bırakmamıştır. Batı diplomasisinin ikiyüzlülüğünü, çıkarıcılığını, "insan hakları"ndan yalnızca kendi haklarını gözetmeyi anladığını da görmüş ve yaşamıştı. Ayrımcılığa, Rumların kayırılmasına yıllarca tanık olmuştu.

Denктаş'ı Denктаş yapan ve onu uzun yıllar dimdik tutan birinci niteliği derin bir tarihsel ve siyasal bilince sahip olması ise, ikinci özelliği de dehşetli uluslararası hukuk bilgisi, mantıklı, sistematik ve metotlu düşünme ve konuşma yeteneğiydi. Heybesi bilgiyle ve inançla, kendine güvenle doluydu. Karşısındakileri rahatsız eden müzakere gücü bu birikiminden geliyordu. Şunu da düşünmeli: Yakın Türk siyasi hayatında, Denктаş kadar kararlı, stratejik sorunları ayrıntılarıyla kavrayıp bilgiyle tartışabilen bir ikinci politikacı var mıdır?

Rauf Bey, Kıbrıs ile ilgili politikalarında sürekli haklı çıkmıştır. Haklı çıkmasının sebebi de dünyada Kıbrıs'la ilgili estirilen politik rüzgârlara, parıltılı gelecek vaatlerine kapılmamasıdır. Çünkü onun tarih bilinci, büyük devletlerin ustalıklı perdeleyerek yürüttükleri ve sabırla sürdürdükleri politikalarını rahatça okumasını sağlıyordu. Samimi olanla olmayanı kolaylıkla ayırt edebiliyordu. Onun Rum ve Batılılarca "uzlaşmazlık" simgesi diye tanıtılması, Batılıların sabırlı ve sürekli politik stratejilerine tıpkı onlar gibi aynı yöntemle

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

yani ısrarlı, prensiplere bağlı ve dirençle karşılık vermesindendir. Batılı diplomasi unutmaz ve amacından vazgeçmez. Denктаş bunu bilen insandı. Bu anlamda tam bir Batılıydı. Batılılar, “Batılı” ölçüleriyle düşünen, davranan Doğulu ve Ortadoğulu politikacıları sevmezler... “Batıcı” olanları severler. Denктаş’ı da bunun için sevmemişlerdir. Ne gariptir ki Türk tarafından da onu sevmeyenler “Batıcı” olanlardır.

Türkiye ve Kıbrıs, bu coğrafyada pek nadir yetişen, yüksek değerde bilgi birikimiyle donanmış bir zekâyı ve kararlılık anıtını kaybetmiştir. Denктаş’ın değeri ve millete hizmetleri böyle yazılara sığmaz. Onun bilinci kalanların pusulası olsun.

(20 Ocak 2012)

NIÇİN KIBRIS?

Doğu Akdeniz'deki bu "yalnız ve görkemli" ada, özellikle Ortaçağ'dan başlayarak bütün Akdeniz ve Ortadoğu siyasetinde önemli bir kilit taşı olmuştur. "Yalnız" dememizin sebebi, bölgenin tekadası oluşundandır. Anadolu Yarımadası, Suriye ve Mısır'ın ortasında yer tutan konumuyla, her devrin jeopolitiğinde varlığını hissettirmiş ve korunmuştur. Bugün de öyledir.

Akdeniz'in dünyanın merkezi sayıldığı çağlarda yani 1500'e kadar Yakınoğu ve Asya ticaret yollarının stratejik bir bağlantı merkeziydi. Dönemin deniz ticaretinde söz sahibi gücü Venedik'in gözbebeği idi. Doğu ticaret güzergâhının güvenli, koruyucu, sığınmaya ve lojistiğe imkân veren üssüydü. Esas olarak Venedik Cumhuriyeti'nin kontrolünde 16. yüzyıla kadar bu önemini sürdürdü.

1500'lerde Avrupa'nın gemilerini Cebelitarık'ın dışında yüzdürerek okyanuslara ve yeni dünyalara açılmasından sonra Akdeniz ve dolayısıyla Kıbrıs belki ihtişamını belli ölçüde kaybetse bile, zamanın olayları bu özel adaya yeni işlevler verdi. Elbet eski işlevlerinin ortadan kalktığını söylemiyoruz. Ama Venedik Cumhuriyeti büyük Avrupa ülkelerinin Akdeniz dışındaki devasa coğrafyaya açılmasından sonra gücünü ve önemini koruyamamıştı. Kıbrıs da zaten 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin toprağı olmuştu. Adanın Yakınoğu ve Akdeniz ekonomik hayatındaki geleneksel rolü devam etti. Yeryüzündeki o devrin yeni siyasal güçlerinin büyükleri İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra İspanya, Hollanda gibi denizlere açılan ülkeler de eski tarihin coğrafyasındaki Akdeniz ve Kıbrıs'la pek ilgilenmiyorlardı.

Ortadoğu'nun dünya tarihindeki vazgeçilmezliği az sonra yine kendini gösterdi. Güçlü emperyal ülkeler, okya-

nuslarla beraber tekrar Yakındoğu'ya yöneldiler. Hint Okyanusu'na ve Asya'ya rahatça ulaşmak için 1869'da tarihsel İskenderiye'den toprağı kazıp karayı delerek Süveyş Kanalı'nı açtılar ve Akdeniz ile Kızıldeniz'in suyunu birbirine kavuşturdular. Oradan mallarla yüklü gemilerini geçirmeye başladılar.

İşte Kıbrıs'a yeni işlev veya rol... Süveyş Kanalı'na sağlam bir "sigorta şirketi" gerekliydi. Kanalı kullanacak "gemi kervanları"nın güvenliğini sağlayacak, elbet kanal bölgesine kolayca erişecek deniz gücünü barındıracak bir stratejik mekân gereklidir. Dünyayı yöneten, diplomasi kurallarını yeryüzüne benimseten "İngiliz aklı" hiç kuşkusuz buna çare bulacaktı ve bulmuştur. 1878'de Kıbrıs, Osmanlı idaresinden İngilizlere geçiverir... Ada artık Ortadoğu için de mükemmel bir İngiliz ileri karakolu olmuştur. Zaten "Birleşik Krallık"ın Ortadoğu sevdası yalnızca Süveyş değil, "siyah altın"a karşı da kabarmış değil miydi? Kısacası Kıbrıs, 19. yüzyılda bu defa Batı emperyal gücünün Ortadoğu'daki "kontrol kulesi" görevini yüklenmiştir. İşin özüne inerseniz, bütün sonraki çalkalanmalara, oluşumlara rağmen adanın bu konumu halen sürmektedir. Kıbrıs'ta şu anda da İngiliz toprağı ve orada İngiliz "askeri üssü" bulunmaktadır. "Batı aklı" için aslo-lan budur. O akıl, orada yaşayan insanların huzur ve mutluluğuyla pek meşgul değildir. Çünkü amacı Kıbrıs'ın Yakındoğu'daki Batılı zenginliğinin ekonomik, siyasal çıkarlarını korumada son derece önemli mevkiini sürdürmektir.

Kıbrıs serüvenlerinin şu günlerdeki aşaması ise yeni boyutlar kazanmıştır. Bu defa son birkaç yılda, Akdeniz'de İsrail-Kıbrıs arasındaki deniz havzasında çıkarılan doğalgazın Türkiye ve Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya ulaşımı konusu ortaya çıkmıştır.

Güya Kıbrıs'ta çözüm adı verilen diplomatik arayış çabalarının yeniden canlanması sebepsiz değildir. ABD'nin ünlü Başkan Yardımcısı Biden'in adayı ziyareti ve Kuzey Kıbrıs'a da uğraması boşuna değildir.

Üstelik koca Amerika'nın iki dönemdir başkan yardımcılığını sürdüren etkin politikacı Biden'in oğlu, Kıbrıs Rum kesimindeki yeni kurulmuş bir doğalgaz şirketinin yönetimindedir. Hemen hatırlayalım, daha önceki Amerikalı ara bulucu Holbrooke'un da bir Kıbrıs bankasıyla ortaklığı mevcuttu.

“Dünyayı yöneten akıl” için Kıbrıs'ın önemi, esas itibarıyla kendi çıkarlarına ulaşmayı sağlayacak “gerekli bir araç” olmaktan ibaret gibi görünmektedir. Onlar için orada yaşayan insanların derdi sanki “bahs-i diğer”dir. Hele Türk topluluğununki!...

(30 Mayıs 2014)

YİNE ORTADOĞU, HEP ORTADOĞU

Bu sütunda birçok defa Batı dünyasının geleneksel “Ortadoğu Politikası”nı irdelemiştım. Ortadoğu, gelişmiş Batı ülkelerinin bitmez tükenmez sevdasıdır! Mademki onların bizle bir sevdası var, bir Yakınoğu ülkesi olan Türkiye’ nin insanların da bu sevdaya ilgi duymaları, merak sarmaları, hatta derinlemesine içine dalmaları hak değıl midir? Üstelik Türkiye asırlar boyunca, haydi tarihini de hatırlayalım, 11. yüzyılda Selçuklu sultanı I. Kılıçarslan’dan beri Batı ile Doğu’nun karşı karşıya geldiğı bir coğrafyadır. Tabii siyasi coğrafyadır. Ortaçağ dünyasında Batılı Hristiyanların Ortadoğu’da ilkin Araplarla cenkleştiğini biliyoruz. Ne var ki 11. yüzyıldan başlayarak Türklerin bu coğrafyaya yerleşmesiyle Avrupalılar artık “Doğu” diye yalnızca Türklerle karşılaştılar. Onlar için uzun süre ne İran ne de Arap dünyası kaldı. Modern zamanlara kadar, sanayi devrimi ve kolonyalizmin yaygınlaşıp kapitalizmin yükseliş yıllarına kadar da diyebilirsiniz, bu Ortadoğu ilgisi “kutsal topraklar”dan kaynaklanıyordu. Ama özellikle 1800’lerden itibaren ekonomik çıkarlar yani son derece maddi/dünyevi politikalar esas olmaya başladı. Batı yayılmacılığı ve doymak bilmez kapitalist açgözlülüğü bu zihniyeti kamufle edecek bahaneleri de peş peşe imal etmekte hüner kazandı... O dönemlerin kamuflej amacıyla uydurulan kavramı, “uygarlık götürme, uygarlaştırma” idi. Uygarlaştırma gerekçesiyle doğal kaynakların, bitki örtüsünün yanı sıra insanların sömürüsü de meşru gösterildi... Eh, gücü olan haklıdır. Zaten zenginlikle güç ayrılmaz bir bütündür. İsterseniz buna iki önemli değer daha ekleyelim: AKIL ve BİLİNÇ

Bana sorarsanız bilinç, asıl değerli olandır. Hele hele günümüzde akıllı insan sayısı çoktur da bilinçli sayısı için aynı

tespiti yapmak zordur... Elbet aklın da dereceleri, kategorileri vardır. Çoğu sıradan insanın inanılmaz hayat pratiklerini, başarılı (!) yaşam mücadelelerini görmezden gelemezsiniz. Yaşadığı toplumsal çevrenin geleneksel değerleriyle içli dışlı, uyum içinde ömürlerini sürdüren insanların akılsız olduğunu iddia etmenin bir anlamı olamaz. O da bir akıldır; durağan, yaratıcılıktan uzak bir akıl. Ancak bu akıl, entelektüel, gerçek anlamda bireyleşmiş, kendini ve çevresinde olup bitenleri sorgulama sorumluluğunu kazanmış insanın aklından farklıdır. İşte bu, “uygarlaştırmacılar”ın sempati duymadığı akıl türüdür. Uzatmayalım ve şu “bilinç” meselesine değinelim.

Bilinç, bilginin zihinde işlenip damıtıldıktan sonraki sentezidir diyebiliriz. Bireyin dünyayı yorumlama yetisi ve kapasitesidir. Bellek onun kasasıdır. Bilinçli insan önüne her konan nesneyi, kulaklara fısıldanan her haberi, kitlelere iletilen her mesajı veya bilgiyi ezberine almaz. Bilinç imbiğinden süzer.

Tekrar Ortadoğu politikaları “dizisi”ne dönelim... Elbet bilincin âlâsı eski uygarlaştırmacılar da mevcuttu... Şimdiki zamanda bunun adı “demokratikleştirmeci”ye dönüştü. İsterseniz yanında garnitürleri de var: Sözgelimi, “kadın özgürlüğü”, “insan hakları”, “yeşilcilik/çevrecilik”, “antinükleer-cilik”... Kısacası, zaten aksi düşünülüp iddia edilemeyecek insanoğlunun ortak değerleri, Batılı hegemon propaganda çevrelerince yeni değerler gibi dünya piyasasına sürülüyor.

Batılı bilinç, yeryüzündeki üstün statüsünü sürdürürebilmek için mutlaka istismar edilecek coğrafyaları bulur. İstismar bölgeleri onlar için mutlak ihtiyaçtır. Varlıklı ülkelerin üstünlüklerini sürdürme. Üstelik bu kurala yalnız kendilerinin değil, istismar edileceklerin de derece derece uymasını ister ve beklerler. Uymayanlara ceza verilmelidir. Sözde barış ve eşitlik sağlanması için örgütlenen uluslararası kuruluşlar da ne yazık ki ağırlıklı olarak bu anlayışa yatkın şekilde

çalışmaktadır. Devletler hukuku prensiplerini de elbet bu ülkeler koymuştur.

Demokratiklik, ayrımcılık, insan hakları dillerden düşmez... Ancak bunların takdiri, şekli mutlaka Batı'nın gelişkin ülkelerince belirlenmelidir. Bunun için de birçok terim ve kavram icat edilir... Mesela "uluslararası toplum"... Bilinciniz yoksa "Kim bu uluslararası toplum?" diye sormak aklınıza gelmez. "Koalisyon güçleri"nin Irak'a veya Suriye'ye veya Sudan'a müdahale hakkı nereden çıktı? Koalisyon gücü veya uluslararası toplum gerçekten çok sayıda ülkeyi temsil ediyor mu? Mesela bunların içinde Bolivya, Venezuela ya da İran var mı? Sözelimi İran'da görev yapması istenen yabancı nükleer güç uzmanlarının aynı şekilde Kanada, Hindistan ya da İsrail'de de çalıştırılması neden gündeme girmez? Irak ve Suriye'nin siyasal rejimleri niçin Batılı bazı ülkeleri rahatsız ediyor da Suudi Araplarının kadınlara yönelik fevkalade kızıl renkli ve modern hukuka (!) katkı getiren uygulamaları sorgulanmıyor? Yoksa bu Ortadoğu denen ve Birinci Büyük Savaş'ta Osmanlı idaresinden koparak bilhassa Anglosakson dünyasının sevgilisi olan, uğruna yıllarca ve defalarca kan dökülen, sayısız siyasi darbelere sahne olan bölge böylesine bahanelerle egemenlik altında mı tutulmak isteniyor? Acaba dünyanın büyük güçleri birbirleriyle kapışmaktan ve tepişmekten kaçındıkları için bu kapışmayı Ortadoğu'nun, Doğu Akdeniz'in, Doğu Afrika'nın, Afganistan ve Pakistan'ın üzerinden, "dublörler"le mi yapmak istiyorlar? Durduk yerde Malatya kayısı bahçelerinin yanına esrarengiz teknolojilerin konuşlanması ezeli Ortadoğu sevdasından mıdır?

Bilinç, ne çare ki Allah'ın her kulunda bulunmaz. Ancak ülkelerin yönetici elitlerinin, sahiden düşünebilen münevver zümresinin bilinç zayıflığını kabul etmek mümkün değildir. Yöneticiliğe soyunanların, ülkelerinde ve yeryüzünde olup bitenleri geçmişle belleklerinde depolamaları ve bilinçle değerlendirmeleri zorunludur. Haber ajanslarının

haber papağanlarına söylediklerini sorgulamadan benimseyen bir aydın zümresi olabilir mi? “Arap Baharı”, “uluslararası toplum” vb. isimleri kim takıyor diye sorgulamayanın bilincinden kuşku duymalı.

Sahi, “koskoca” Türkiye’nin bugüne kadar neden nükleer santrali olmadı? Sakın çevrecilerin, hümanistlerin, insan haklarıcıların sivil toplum hareketleri engel oldu demeyin. Onların gücü böyle şeylere yetmez... Acaba engellen kim ola?

Ah şu Ortadoğu (!). Acaba dünya savaş şampiyonası buralarda mı düzenlenecek?

(27 Nisan 2012)

İHTİRASI AKLINDAN VE GÜCÜNDEN FAZLA OLMAK VE ORTADOĞU

Ortadoğu sorunları ile ilgili, daha doğrusu Ortadoğu'nun milletlerarası mücadelelerdeki yeri hakkında *Gazete Kadıköy*'de herhalde 6-7 yazı yayımlamışımıdır. Çünkü Türkiye, en az iki yüz senedir Batı güçlerinin bu bölgeye ilgisi-nin yükselmesi sebebiyle doğrudan hedef sayılmıştır. Zengin ve güçlü Batı ülkeleri sanayilerini hızla geliştirdikçe enerji ihtiyaçları da aynı hızla artmıştır; buna paralel olarak Ortadoğu'ya karşı aşkları da takıntılı tutkulu hale gelmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlıca gerekçelerinden biri elbet bu coğrafya idi. Daha savaş sona ermeden Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı sınırları içinde yer alan toprakları gizli antlaşmalarla paylaşmaya kararlıydılar. Almanya'nın da Osmanlı ittifakıyla ulaşmak istediği amaç, yine Ortadoğu coğrafyasına egemen olmaktan başka bir şey değildi. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle (1917) Fransa ve İngiltere baş başa kaldılar. Üçüncü müttefikleri İtalya'nın talepleri ise Anadolu yarımadası ve Kuzey Afrika içindi.

Fakat savaş sonrası barış müzakerelerinde İngilizlerin taleplerine dayanak diye ısrarla tekrarladıkları husus, Britanya Krallığı'nın Ortadoğu savaşlarında en çok askeri ve parayı seferber etmesi olmuştur. Gerçek de böyledir. Nitekim Osmanlı Türkiyesi Suriye, Irak, Kanal bölgelerinde İngiliz ordularıyla savaştı. Çanakkale'de de durum farklı değildi.

Sözün özü şudur: Günümüzde de Ortadoğu büyük devletlerin kontrol altında tutmaya adeta şartlanmış oldukları bölgedir ve fiilen de öyledir. İngiltere ve Fransa'nın yerini büyük ölçüde ABD almıştır ama sorun değişmemiştir. Genç ve daha güçlü aktör sahneye çıkmıştır. Rejisörlük de ondadır.

Milletlerarası mücadele ve müzakerelerde gerçekçilik şarttır. Kaçınılmazdır. Heveslere, dengesizliklere yer yoktur. Gücünün ve reel şartların dışında isteklerde bulunanlar gülünç duruma düşerler, ciddiye alınmazlar. Siyasi tarihten haberiniz varsa ihtirası aklından ve maddi gücünden fazla olanların sürüklendikleri felaketleri kolayca hatırlayabilirsiniz. Bu sebeple bütün dış ilişkilerde kendi kudret ve imkânlarıyla orantılı hareket etmek akılcılığın gereğidir...

Milletlerarası politika ve ilişkiler fırsatçılığa da izin vermez. Denge ve istikrar, özellikle zengin ve güçlü ülkelerin gözettikleri bir ilkedir. Büyükler, özellikle küçüklerin fırsatçı ve ölçüsüz politikalarından rahatsız olurlar. Çünkü ihtiraslı, heveskâr acemilerin gözetilen dengeyi bozmasından çekinirler.

Ortadoğu'da stratejik kararları alma, güçlülerin alışkanlığıdır. Bunu hak diye benimsemişlerdir. Düzenlemiş oldukları siyasal coğrafyada değişiklik veya yeni dengeler kurulmasına, bölge devletlerinin ileri gitmesine, iddia sahibi olma çabalarına hoş bakmazlar.

İşte son yıllarda olup bitenler... Suriye çalkantısı nereden kalkıp nereye geldi. Türkiye'nin Suriye politikası, sözüm ona "aktif dış politika" iddiası nelere mal olmakta? Artık düşürülen uçağımızı, sınırda havaya uçan/ölen insanları unuttuk. Şam'ı tehditle yola getirmeye (!) kalkışan Türk dış politikası, diplomatik görevlilerini esir verdi... Esip gürleme, yerini "arpacı kumrusu gibi düşünme"ye bıraktı. Milyondan fazla Suriyeli sığınmacı Türkiye'ye kaç ve hangi sosyal rezaletlere mal oluyor? İnsanlık ve mazlumlara kucak açma gibisinden sözleri bir yana bırakalım. Bugüne kadar Türkiye'nin 4 milyar dolara yakın harcama yaptığı biliniyor. Bu, ülkenin çıkarlarıyla bağdaşan bir tutum mudur? Ülke bu sığınmacılardan ne zaman kurtulacak? Dış politika, ciddi bilgi birikimi, tarih ve siyasi bilinç olmadan asla yürütülemez. Dünyada olup bitenlerin özünü kavramadan ülke yönetilemez.

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Kazaya kurban gidersiniz. Onun için akıl ve mantık “olmazsa olmaz” birincil değerdir. Aklın iğine tutunmalıdır.

Güya “Doğu” değerlerine düşkün gelenekçi ve muhafazakârsiyasetçilerimize “İbni Haldun”un ünlü bir cümlesini hatırlatalım: “İlm-i hendese (geometri), sahibinin aklına ziya (ışık) ve fikrine istikamet verir (...) Hatta hükemadan menkuldür ki Eflatun’un kapısı üzerinde ‘mühendis olmayan bizim hanemize girmesin’ diye yazılmış idi derler.”

Buradaki hendese sözcüğünün bilgiyle donanmış akli temsil ettiğini söylemeye gerek var mı?

İzlediğimiz Ortadoğu yangınına ve bu yangın karşısındaki siyasi “hatt-ı hareketimize” bakarsanız var... Türkiye, aklın ihtirasları kayıt altında tutacağı günlere muhtaçtır kanısındayım.

(19 Haziran 2014)

ORTADOĞU KEŞMEKEŞİ VE BİRİNCİ SAVAŞ'TAN ANIMSATMALAR

Kim ne derse desin, savaşlar birçok bulaşık ve gaddar vasıflarının yanı sıra “devrim” dirler. Bu sözcüğü olumlama ya da olumsuzlama düşüncesiyle değil, yalnızca bir “tespit” olarak kullanmaktayım.

Birinci Dünya Savaşı adını sonradan alan 1914-1918 Avrupa-Ortadoğu-Uzakdoğu Harpleri de yeryüzü siyasal dengelerinde ve tabii haritasında büyük değişikliklere yol açmış bir devrimdir. Dört buçuk yıl süren harpler dizisi haritaların değişmesinden gayri, sosyal sınıflar arasında da yeni saflaşmalara sebep olmuştur.

Savaşlar, hele büyük savaşlar sürprizlere gebedir. Birinci Paylaşım Savaşı da öyle olmamış mıdır? Kuşkusuz, bu büyük kanlı ve felaketli arbedeyi çıkaranların amaçları 1918’de ortaya çıkan sonuçları elde etmek değildi. Umduklarından çok farklı pozisyonlara düştüler. Güç kazanacaklarını hesaplayanlar tam tersine güç kaybına uğradılar.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yok oldu. Avrupa’da savaş öncesinde mevcut olmayan Romanya, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Yugoslavya gibi ülkeler siyaset sahnesine çıktılar. Ortadoğu’da ise o günden bu yana durulmayan kargaşalıkların tarafları olan Irak’tan Mısır’a, Suriye’den Kuveyt’e, Suudi Arabistan’a, Ürdün’e birçok “mürettep” devlet ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği’nin oluşması ile Türkiye Cumhuriyeti ise Büyük Devletler’in hesabında hiç yoktu. Sosyalizmin dev bir güç olarak doğması Avrupalı dünya kodamanlarını büyük hayal kırıklığına uğrattı ve endişeye düşürdü. Türkiye Cumhuriyeti’nin ortaya çıkışı da tam bir sürprizdi. İngiltere, kazanmış “Doğulular”la yani Türkler ile ilk defa barış ant-

laşması imzalamak zorunda kaldı. Bu “ilki” hiç unutmadığını da bizler düşünmeliyiz ve daima akılda tutmalıyız.

Bir başka yenilik, Amerika Birleşik Devletleri’nin, sonuna doğru da olsa Avrupa cephesinde savaşa katılması, büyük sayıda bir orduyu bu amaçla seferber etmesidir. Demek ki “üzerinde güneş batmayan Büyük Britanya İmparatorluğu” ve Fransa artık dünya egemenliğinde geriye düşmektedirler.

Savaşın galipleri sayılan ve Almanlara Versay Barış Antlaşması’yla diz çöktüren Fransız ve İngiliz Krallığı, ondan sonra bir daha eski haşmetli günlerine dönememiştir. Bu da yine beklentilerin tersine bir sonuçtur.

Zaten Almanları ve Avusturya İmparatorluğu’nu mahkum eden Versay “Barışı” da daha o zaman Batı orduları başkomutanı Fransız mareşali Foch’un “Bu bir barış anlaşması değil; olsa olsa yirmi senelik bir mütarekedir” teşhisini doğrulayarak 1939’da yenilenen savaşla tarihe karışmıştır.

Bununla beraber İngiliz akıllı ve diplomasisi daima varlığını duyumsatagelmıştır. Ortadoğu siyasal yapısı, o diplomasi ve askeri etkinliğin ürünüdür. İstanbulluların “Seferberlik” dediği Birinci Savaş’ın Ortadoğu cephesinde bir Fransız tarihçisinin söylediği gibi “İngiliz generali Allenby on beş günde zafer kazanarak İngiliz casuslarının 1916’dan beri askeri harekâta ortam hazırladıkları Arap ülkelerini Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayırdı”. O bölge o gün bugündür Anglo-sakson düzenlemelerinin çerçevesindedir.

Acaba yeni harita değişiklikleri uzun yıllar demlendikten sonra “servis edilme” aşamasına mı yaklaşılmaktadır? Yeni siyasi haritaların tertip edilmesi için çatışmalara bütün bölge ülkelerinin katılması gerekir, başta da Türkiye’nin. Yani Ortadoğu’nun durulmayan keşmekeşliğine Türkiye’nin katılıp taraf olması düşünülmüş olabilir...

Dediğimiz gibi, savaşın kaybedeni ile kazananı bazen karıştır. Zaten kazançlı veya zararlı çıkmak çatapatın so-

nunda müzakere masasında belirlenir. Türkiye tarihinde askeri başarıyla çıkılan ve barış antlaşmasıyla kaybedilen savaşlar yok değildir. Mesela işte 19. yüzyıl sonundaki Yunan-Osmanlı Harbi. Ordu savaşı kazanmış, kazanılan ise masada hesaba katılmamıştı.

Günümüzde savaş teknik ve usulleri çok farklı. Nizami ordular pek ortada görünmüyor. Esasen büyük devletler ile Ortadoğu keşmekeşinin askeri güçleri arasında asimetrik bir durum var... Hem zaten aralarında didişirken koca ülkenin büsbütün taraf olup “ordular” sevketmesine ne gerek var? Ufak tefek müdahaleler yeterli sayılmaz mı?

Yüz sene önce İngiliz istihbaratçıların hünerleriyle darmadağın edilen Ortadoğu’da, günümüz teknik cihazlarıyla donatılmış istihbaratçıların daha büyük mucizeler yaratacağı muhakkaktır. Eskiye göre bir de “medya” silahı keşfedilmiştir ki zahmetsizce kitlelerin kafasını karıştırmanın keyfine diyecek yoktur.

Bellekleri ve tarih bilincini diri tutmakta sonsuz faydalar vardır.

(24 Ekim 2014)

1914'TEN 100 YIL SONRA YİNE ORTADOĞU

Avrupa-Asya merkezli tarihin akışını hatırlarsak Batı ve Doğu'nun değişmez çatışma coğrafyasının Ortadoğu olduğunu görürüz. Demek ki bu bölge tarih boyunca farklı kavimler, güçler, çıkarlar için vazgeçilmez çekiciliğini sürdürülmüştür.

Yaklaşık üç bin yıllık geçmişe şöyle bir göz atalım, belleğimizi yoklayalım... Homeros'un İlyada'sındaki Truvalılar ile Yunanlılar, Doğu-Batı'nın karşılaşp savaşmasının örneği değil midir? Hatta rivayet odur ki, Sultan II. Mehmet İstanbul'u alınca "Truva'nın öcünü aldık" demiştir. Persler yani İranlılar ile Yunanlıların Salamis ve Maraton Savaşları'yla ünlenen ve yıllar süren mücadelesi de yine Ortadoğu egemenliği uğruna değil miydi? Edebiyata konular armağan eden Augustus ile Antonius/Kleopatra'nın yani Roma İmparatorluğu ile Mısır'ın cenkleşmesi yine Yakındoğu iktidarı sevdasından kaynaklanmıyor muydu?

Makedonyalı Büyük İskender 2300 sene önce bu bölgeyi ele geçirme, Doğu ve Batı'yı birleştirmeye amacıyla ordular kurup sefere çıkmamış mıdır? Bu iki dünya arasındaki itişme hiç durulmamıştır. Hatta 13. yüzyıl başında kutsal Kudüs'ü ele geçirme peşindeki Haçlı ordusu, Doğu Hristiyanlığı olan Bizans'ı istila etmekten geri kalmamıştır. 11. yüzyılda Avrupa'da örgütlenen ve giysilerindeki haç sembolü sebebiyle "Haçlı" denen orduların hedefi de "Kutsal Topraklar"ı yani Ortadoğu'yu İslam hâkimiyetinden kurtarmak, "Kudüs"ü ele geçirmektir.

Böylece, Antikçağ'ın Doğu-Batı arasındaki çıkar mücadeleleri 11. yüzyıldan itibaren bu defa Hristiyan-İslam karşıtlığı sebebiyle sürüp gitti. Haçlı davası 15. yüzyıla kadar

canlı kaldı. Denebilir ki bu devirden itibaren Batı'nın karşısında bu sefer Müslümanları temsilen Türkler vardır. Yani İran veya Araplar yoktur. Hemen hemen 1800'lere kadar Ortadoğu mücadelesi Batı'nın okyanuslara açılıp çıkarlarını yeni topraklarda araması sebebiyle ve bölgede Türklerin varlığıyla tavsamış gibidir.

Kudüsçülükten Petrolcülüğe

Sonra, Kutsal Topraklar davasının yerini muazzam değerdeki bir maddi çıkar alıverir: petrol... Böylece bir sloganlaştırma yapabiliriz “Kudüs'ten petrole” veya “haçlılıktan emperyale”.

1914-1918 Savaşı'nın Avrupa dışındaki can alıcı bölgesi bu nedenle Ortadoğu'ydu. Artık “Büyük Güçler”in tepişme yani çıkar coğrafyası burasıdır. Ne var ki 1918'de emperyal ülkeler büyük ve yeni düzenlemeler yapsalar da fokurdama bitmedi. Irak, Suriye, Ürdün ve diğer Yakındoğu “mürettep” ülkeleri Birinci Büyük Savaş'ın yavruları sayılmaz mı?

Günümüzde Afganistan'dan Somali ve Libya'ya kadar olan coğrafyadaki kargaşayı, emperyal güçlerin 1914-1918'den kalma çıkar mücadelesi diye görmek gerekmez mi?

İkinci Büyük Savaş Irak-Suriye-Ürdün bölgesinde olmadı ama bölgeye bir önemli yenilik geldi: İsrail...

Şimdi şiddetlenen yangın çok çetrefil, son derece çelişkili çıkarların çatışmasından başka bir şey değildir. Hatta denebilir ki, çatışmanın asıl tarafları belki de çatışmaların dışındaki rejisörler olabilir. Günümüz savaşları artık ordulardan çok “istihbaratçılar”ca yönetilip yürütülmektedir derssek abartı mı olur?

ABD'nin eski başkanlarından “Baba Bush”, 1990'lar da Ortadoğu/Kudüs yöresinden “Tanrıların dolaştığı topraklar”, “Tanrısal Krallık” gibi ifadelerle söz etmişti. O yıllardan beri bu bölgede siyasal sınırların da değişeceği iddiası orta-

ya saçılmıştı. Bu iddia, milletlerarası siyasetin bir “leit motive”i olageldi; dillerden düşmedi; bu doğrultuda haritalar yayımlandı.

Güncel duruma bakınca piyasaya yeni yeni aktörlerin sürüldüğünü, birdenbire yeni örgüt veya grupların peydahlandığını gözlemliyoruz. Türkiye ise ne yazık ki kargaşadan uzak durma politikasını terk edip sıcak çatışmalara yakınlaşıverdi.

Öyle ki Türkiye Cumhurbaşkanı da “Ortadoğu’da sınırların değişeceğini, böyle bir süreçte Türkiye’nin olayların yani ateşin dışında kalamayacağını, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin böyle günler için var olduğunu” açıkça söyledi.

1914-1918 cenginin devamını mı yaşıyoruz? Sahne aynı: Ortadoğu. Oyuncular kısmen farklı. Yine Anglosakson dünyası başrolde, rejisör ve oyuncu.

Ortadoğu büyük güçlerin kol gezdiği, menfaatlerini gözettiği alandır... Dikkat, Fransa, Almanya gibi güçlerin bile o bölgedeki söz hakkı eskisine göre tarih olmuş gibidir! Koca Rusya ise petrol ile ilgili değil. Yalnızca jeopolitik/stratejik çıkarları açısından Suriye’deki üsleri dolayısıyla oranın sigortası durumundadır. Aktif roldekiler ise elbette emperyal politikaların istihbarat kuruluşlarıdır.

Cumhurbaşkanı o devrin İngiliz ajanı “Lawrence”ten bahsediyor. Arabistanlı Lawrence popüler olduğu için olsa gerek onu hatırlatıyor da Birinci Savaş’ın Irak’ını da bölgenin geleceğini de etkileyen İngiliz istihbarat üstadı Bayan Gertrude Bell’i unutuyor. Bunlar her zaman var oldular ve olmaktadırlar.

O endişeleri çok önceden bilmek gerekirdi. 1914-1918’in ne olduğu önceden derinliğine bilinse Türkiye’nin Ortadoğu politikası başka türlü olurdu.

Bana sorarsanız, Falih Rıfkı Atay’ın o savaşın Suriye cephesini anlatan *Zeytindağı* adlı eseri Türk politikacı ve yöneticileri için zorunlu ders kitabı olmalıdır derim.

OSMANLI HÜLYALARI VE SURİYE

Türkiye'nin sosyal hayatında son yıllarda ülkenin Osmanlılar dönemine ilgi ve önemseme gitgide artan bir yoğunluk kazandı. Bu, birçok alanda görülüyor ve hissediliyor. Sözgelimi televizyon programlarında yer alan bitmez tükenmez dizi filmlerde, siyasal içerikli açık oturumlarda, moda haline gelen tarih sohbetlerinin başköşesinde Osmanlılar muhabbetinden geçilmiyor. Kitapçı vitrinleri de yine Osmanlı devletinin her alandaki öyküleri, faaliyetleri, olayları ve serüvenlerini anlatan kitaplarla süslü. Bunların çoğu da daima “bilimsel” iddiasını taşıyor. Ciltli, renkli, son derece itinalı baskılarıyla Osmanlılar devri, hayatı, sosyal ve fiziksel yönleriyle bu gösterişli kitaplarda dile getiriliyor. Sinema filmleri geri kalır mı? Dehşetli prodüksiyonlarla Osmanlıların başarıları beyaz perdeye yansıtılıyor. Dikkat edilirse reklam dünyasında bile bu modanın izleri görülebilir.

Tabii bütün bu farklı “Osmanlılar Dünyası” sergilemelerinin ortak bir paydası var... Bunun ne olduğu irdelenmeli, neden ileri geldiği düşünülmeli. Herhalde akla ilk gelen cevap şöyle olacaktır: İnsanların, toplumun kendi geçmişiyle yani yine pek moda olan tabire göre tarihiyle övünmesi, gurur duyması, böylece kimliğini güçlendirmesidir.

Elbet, bütün ülkelerin tarihlerinden devrolan, daha doğrusu akıp gelen maddi/manevi mirasları vardır. Gelişmiş uygar ülkelerin hayatında bu miras sürekli evrilerek zamanın şartlarında yaratılan bütün yeniliklerin sentezinde zaten doğal bir “bileşen”dir. Çağıyla uyumlu yaşayan uygarlıklarda yani gelişmiş toplumlarda tarihleriyle övünme duygusu değil, tarih bilinci öne çıkar. Çünkü tarih bilinci, insanların kendilerini ve dünyayı algılayıp değerlendirmeleri için bir çeşit anahtardır. Günü ve geleceği tasarlama, planlama, yönlendirme bilincidir.

Geçmişe özlem duyarcasına bir değer vermek, bir bakıma güncelden şikâyet anlamına da gelir. Vakit kaybına bile yol açabilir. Geçmiş, yaşanmış ve bitmiştir. Ona yeniden hayatiyet kazandırılması mümkün müdür? İnsan hayatında da toplumların hayatında da yaşanmış olan tekrarlanamaz. Zamanın ruhu buna elvermez.

Türkiye'ye dönelim... Gelişen ve güçlenen Türkiye'nin gereğinden fazla bir tarih merakına ve geçmiş dönemlerdeki siyasal pozisyonlara özlem duymasına acaba gerek var mıdır? Hiç unutulmamalı ki şimdilerde adeta heves veya özlemle anılan Osmanlılar, peş peşe gelen müthiş sosyal, ekonomik, askeri hezimetlerin sonunda, yoksulluk ve yoksunluk içinde teslim olmuş, daha açıkçası toprakları işgal edilmişti... İstanbul'un da İzmir'in de pek yakın bir geçmiş olan 1920 yılında işgal altında olduğu şimdi pek anımsanmıyor. Buna karşılık Irak'ın, Suriye'nin Osmanlı geçmişi ve nerdeyse birtakım haklar, açıkça söylenmese bile, düşünülüyor gibi. Şunu da düşünmeli: Eğer Osmanlılar dünyasının, onu çağa uydu-racak, yaşamasını sürdürecektir mirası yeterli olsaydı kendisi ondan yararlanmaz mıydı?

Bu duyguların çağrışımıyla kendi kendimize "bölge lideri", "bölgesel güç" gibi isimler yakıştırılmasından da hoşlanıyoruz. Ortadoğu'nun liderliği vasfını verecek olan-lar mantıken, herhalde o bölgenin ülkeleri olmalı değil mi-dir? Oysaki İranı da Suriyesi de pek öyle düşünmüyorlar ki, tehditler savurmaktan kaçınmıyorlar. İran gerekirse Malat-ya'daki "kayısı bahçelerindeki kuleyi" vuracağını fütursuzca açıkladı. Suriye ise tehditlerin arkasını getirip Türk Hava Kuvvetleri'ne ait uçağı vurdu. Türkiye, Osmanlı hayalleri ve bölgesel güç nitelemelerine muhtaç olmayan bir çağdaş, akılcı gelişmenin ülkesi olsa çok daha huzurlu ve gerçekçi olmaz mı? Savaşla ve kanla kazanılan bir büyük zafer sonrasında bile Türkiye Cumhuriyeti, şimdi hasım halinde olan bu Or-tadoğu komşularıyla onların o zamanki zorluklarını katıyen

istismar etmeden mütakabiliyet anlayışını benimseyen son derece eşitlikçi ve dostane ilişkiler kurmuştur.

Uluslararası ilişkilerde her taraf birbirinin güç ve zayıflıklarını hiç kuşku duymayın ki ayrıntılarıyla bilir. Bugünün dünyasında saklı gizli kalmamıştır. Dikkat buyurulsun, artık istihbarat örgütleri bütün bilgilere ayrıntılarıyla sahiptir! Kimin ne kadar hareket kabiliyeti olduğu dünyaca malumdur. Siyasi ilişkilerde kibir ve gösterişe değil, sahip olunan gerçek ve geçerli değerlere göre söz hakkı ve itibar kazanılır. Dış politikada ölçülü ve dengeli olmak temel koşuldur.

Türkiye'nin gelişmesi ve geleceği, yüzyıllar süren yenilgilerle, yoksunluklarla kaybedilmiş bir geçmişin "derde deva olamamış değerlerinde" değil, kazanılmış ve tarih bilinciyle yoğrulmuş milli ve evrensel bir yörüngede kurgulanmalıdır. Gerisi boş heves ve anlamsız beklentilerden ibarettir.

(29 Haziran 2012)

“KRAL ÇIPLAK”: SURIYELİ MÜLTECİLER...

Değerli okuyucular, “kral çıplak” demenin zamanı geldiğine inanarak Suriyeli mültecilerin Türkiye’nin başına dert olduğunu söylemeye cesaret ediyorum. Son yıllarda, Suriye’deki siyasi gelişmeler karşısında, Türkiye’nin acemice politik heveslerle başına dert açtığı açıkça ortadadır. Dış politika uzmanlarının bu konuda ittifak etmeleri bir yana, sade vatandaş gözüyle de durum rahatça görülmektedir.

Konunun milletlerarası politika ve kanlı çatışmalara veya olaylara yol açan tarafını da göz ardı edelim. Düşürülen uçağımızı, sınırdaki patlamalar sonucu meydana gelen can kayıplarını neredeyse unuttuğumuzu vurgulayıp geçelim ve mülteciler derdine dönelim...

Gazete Kadıköy’ün geçen haftaki sayısında Kadıköy Fikirtepe’de Suriyelilerin yarattığı sefalet manzaralarına yer verilmişti. Yalnızca Fikirtepe’de mi? Güney komşumuzdan kopup gelen bu mültecilerin durumlarını yansıtan haber ve fotoğraflar Türkiye coğrafyasının birçok yerinden medyaya düşüyor. Bilindiği kadarıyla ülkemizdeki Suriyeli mülteci sayısı bir milyon iki yüz bini geçmiş. Bu, resmi açıklama. Demek ki sayıyı bir buçuk milyon diye düşünebilirsiniz.

Bir ülke böyle bir yükün altına niçin girer? Aslolan bu sorunun cevabını doğru dürüst verebilmektir. “İnsanlık için”, “hayatları tehlikede olanları kurtarmak için” gibi cevaplar yeterli değildir. Çünkü milletlerarası ilişkilerde birinci kural, daha doğrusu “olmazsa olmaz şart”, “milli menfaattir (çıkardır)”. Yani ülke yöneticilerinin ilk düşünmeleri gereken, alınan kararın milli çıkara uygun olup olmayacağıdır. Suriye’de şu ya da bu sebeple kendi hükümetlerine karşı başkaldırımları sonucu çıkan çatışmalar sebebiyle Türkiye’ye kaçanlar milli

çıkara ince eleyip sık dokunmadan, adeta misafir gibi ve hevesle kabul edilmiş hatta bu durum teşvik edilmiş gibidir. Önceleri sınıra yakın yerlerde idare tarafından mülteci kampları oluşturulmuş ve insanların barınma ve beslenmeleri sağlanmıştır. Ancak kısa zamanda ipin ucu kaçmış ve bu mülteciler başıboş, kontrolsüz şekilde Türkiye'nin her yerine dağılmaya başlamışlardır.

Durum çok bakımdan milli çıkarlara aykırıdır. Birincisi "asayiş" sorunudur. Dile getirilmese de Suriyeli mültecilerin toplum hayatında zarar verici eylemleri hem halk tarafından hem de güvenlik örgütlerince pekâlâ gözlenmekte ve bilinmektedir. Hırsızlık, fuhuş, çatışma olayları adeta bu mültecilerle beraber yurt çapında artmıştır. İkinci sakınca siyasaldır. Bu insanların içinde Türkiye'nin milli çıkarlarıyla bağdaşmayan çeşitli örgütlerin elemanları bulunabileceği muhtemeldir diyelim ama düpedüz gerçekliktir. Üçüncüsü, işin parasal/ekonomik boyutudur. İlk günlerde yetkili merciler mülteci kamplarına yapılan gıda, giyecek, ilaç ve benzeri yardım harcamalarının milyonlarca liralık tutarını övünerek açıklıyorlardı. Görünüşe göre mülteciler bu kampların dışına taşmayacaktı. Doğrusu ve gereği de öyleydi. Hiçbir ülke kontrol dışı bir mültecilik biçimini kabul etmez. Gideri milyonlarca TL tutan bu kamplardaki geçici yerleşme şekli kısa sürede yozlaştı, deforme oldu. Bir kısmı halen Türkiye bütçesinden yardımla yaşamlarını sürdürüyor. Bu ciddi bir mali külfettir. Milli çıkar bakımından karşılığı ise meçhuldür.

Başıboş, serdengeçti mülteci kabileleri oraya buraya hiçbir denetime tabi olmaksızın dağıldılar ve saçılmaktalar. Toplum içinde gün geçtikçe daha fazla ve çeşitli huzursuzluklara yol açıyorlar.

İşin garip tarafı, çok kimse olup bitenlerin ciddiye-tini ve toplumsal maliyetini düşünmeden konuşuyor. Bir takım duygusal değerlendirmelerle yanılsamaya kapılıyor. "Bu zavallı insanlara sınırı mı kapayacaktık?", "İnsani hislerimi-

zi unutmayalım!” gibisinden beylik laflarla soruna yaklaşanlar çok. Akli başında insanlar bile bu basmakalıp değerlendirmelere kapılabiliyorlar.

Ama Suriyeli mültecilerin ellerini kollarını sallayarak arşınladıkları Türkiye, Irak Türkmenlerinin derdine aynı cömertlik ve açıklıkla deva olamıyor. Buna cesaret edemiyor.

Sorun milletlerarasıdır. Yani karşılıklı milli menfaatlere gelip dayanır. Hiçbir ülke kendi milli çıkarlarının tersine politikaları “insancılık”, “yardımseverlik” ve benzeri bahanelerle güdemez. Bu “zavallı mültecilere” neden Birleşmiş Milletler Örgütü sahip çıkmıyor? Neden “hümanizm”in beşiği, “insan hakları”nı dilinden düşürmeyen Avrupa milletleri kucak açmıyor, ilgisiz kalıyor?

Suriye mültecileri yavaş yavaş değil, hızla Türkiye’nin nüfus sorununa, sosyal yaşamına yeni dertler yüklüyor. İnsanlık ve yardımseverlik demagogjisi ülkeye çok pahalıya mal olmaktadır ve olacaktır. Durum, Türkiye’nin milli menfaatlerini çeşitli yönlerden tehdit etmektedir. Milli çıkarlara aykırı “Kızılaycılık, Kızılhaççılık” oynamak dünya politikasında yoktur.

Örnek almaya bayıldığımız ABD ve Avrupa ülkelerinin gerçekçi ve akılcı dış ilişkilerinin pusulası yalnızca kendi milli çıkarlarını gösterir. Öyle ayarlanmıştır. Gerisi onlar için boş laftır. Başka türlü de olamaz.

Vatandaşlarımız olup bitenleri soğukkanlılıkla seyreder ve olgun şekilde sabreder. Doğrusu da budur. Alınacak tedbirler elbet merkezi hükümetin görevidir. Belediyelerin de vatandaşlarımızın da sorumluluğu olamaz. Ülkenin her yerindeki yurttaşlarımız gibi olgunluğuyla tanınan Kadıköylüler de tedbirlerin alınmasını serinkanlı şekilde bekliyorlar.

Türkiye’nin milli çıkarlarının pusulası Suriyeli mültecilerden kurtulmayı gösteriyor. Yetkililerin demagogjiyi bırakıp pusulaya bakmayı bilmesi gerekir.

(25 Temmuz 2014)

TÜRKİYELİ BİR AB ÜZERİNE FANTEZİ (Mİ?)

Okuyucu merak buyurmasın, bu ciddi bir yazı değildir, hoş görüp okunmalıdır. Bitip tükenmez AB muhabbetlerinden birini tekrarlayacak da değiliz. Ne var ki yıllardır süren Türkiye-AB cilveleşmelerinin pek genç ve yeni bir şekli olduğunu da usulca söyleyivermek yerinde bir hatırlatma olacaktır. Hatta bu tarihsel cenkleşme AB potasında birlikte kaynasa bile başka biçimler alıp daha uzun süre gidecektir... Haydi şu aykırı gözüken iddiayı da baştan söyleyelim: AB'nin ağa babaları Türkiye'nin potansiyelinden (Dikkat edilmeli, gücünden değil!) korkmaktadır bile diyebilirsiniz... Ya Türkiye Avrupa'da yeni serüvenlere, yeni oluşum ve dengelere sebep olursa? Haklıdrlar.

Kendimizden ne kadar şikâyet etsek, şiddetli özeleştiriler döktürsek, bunlarda haklı olsak da Avrupalıların yedi yüz yıldır "Türkiye" adını verdikleri bu tarihi coğrafyadaki ülke, seksen beş yıldır kesintisiz büyüyor, güçleniyor. 1920'nin on milyon nüfuslu ülkesi şimdi seksen milyona dayandı. Üstelik bunun dört milyonu Avrupa'da "icra-i sanat ve marifet" eylemekte. 1920'de buğdayını bile ithal eden, sanayi ve ticaret ile hısım ve akrabalı (!) bulunmayan, ulaşım şebekesinden mahrum çaresiz kavmin bugün beceremediği az şey kaldı. Ya bir de iyi yönetilse, potansiyel sel suları gibi değil de mecrasında aksa ne olacak? Gelişmeye takılan çelmelere, düzensizliğe ve plansızlığa rağmen, kabına sığamıyor ve büyüyor.

Şimdi düşünelim... Bu kabına sığamayan, her gün gözü biraz daha açılan, giderek becerisi artan, üretimle tanışan, Ankara'ya, İstanbul'a, İzmir'e, Bursa'ya yeni şekil veren ve bu şehirlerin hayatını değiştiren insan gücü AB'nin de

“yurttaşları” oldu diyelim... Yani Türkiyeli bir AB coğrafyası oluverdi... Yani artık Urfa-Zürih, Siirt-Amsterdam, Kayseri-Barselona uçak seferlerinin, elbet Erzincan-Atina, Mardin-Selanik otobüs hatlarının vızır vızır işlediği bir sosyal ekonomik sürecin başladığını tasarlayalım... Acaba bir zaman sonra, İstanbul’un, Ankara’nın, Mersin’in hayatını ve şeklini değiştiren ve yenileyen insan gücü, mesela komşu kapısı Yunanistan’la ne gibi ilişkiler kuracaktır? Bu insan gücü varlıksız ve deneyimsizken İstanbul, Ankara’da mucizeler (!) yaratmış, varlık edinmiş, kısmen yol yordam öğrenmiş -bazı şeyleri çok fazla öğrenmiş- ve artık ayaklarının üzerinde durmaktadır. Bu enerjik, girişimci, korkusuz insanlar “bakir” Yunanistan ikliminde neler yapmazlar? Bütün ulaşım araçlarının, nakliye işlerinin öncelikle ele geçirileceğini tahmin edebilirsiniz. Sonra Yunanistan’ın imar inşa yönünden eksikliklerinin (!) inanılmaz bir hızla giderilmeye başlanacağına tanık olabilirsiniz. Lokanta, kahvehane, liman ve mavi yolculuk örgütlenmeleri ile otellerin adalardan başlayarak ele geçirileceğini de öngörebilirsiniz. Simit ve unlu mamuller fırınları, kebaphane, dürüm ve köftecilik hizmetlerinin dehşetli bir hızla yaygınlaşacağı, aile bağlarının kurulacağı, hatta şarapçılığa el atılacağı da düşünülebilir. Ege ikliminin rehavetiyle yaşantısını sürdüren komşularımız da bu katkılarla birlikte yeni bir hayat heyecanına kavuşur ve alışmak zorunda kalırlar. Eh, dokuz on milyonluk o coğrafyaya Anadolu’nun bağrından mesela üç milyon aktarılirse ne olur? Toplumlar kaynaşır. Benzer faaliyetlerin İspanya’da, Avusturya’da, kısacası artık ortak potanın tek mil coğrafyasında şansını arayacağından ve nasıl olsa önce çatlaklardan sonra kapılardan girerek Avrupa âlemine yeni renkler, kokular, sesler, şekiller ekleyeceğinden kuşku duyulmasın. Hatırlamalı ki Avrupa artık yaşlıdır; tüketmek ve konforunu sürdürmek derdindeki insanlar diyarıdır. “Müteşebbis” Türkler için verimli bir arazidir. Hem böylece Avrupa’daki dört milyon Türk, diyelim ki

on sekiz veya yirmi iki milyona çıksa fena mı olur? Oralara dinamizm gelir. Sosyologlara, psikologlara yeni araştırma olanakları doğar. Oto sanayi ve yan sanayileri patlama yapar. Avrupa insanı rahatlıkla Niğde'ye, Antep'e, Gümüşhane'ye; Türkler de aynı rahatlıkla Lüksemburg'a, Hamburg'a, Floransa'ya giderler. Toskana'da, Ren havzasında Bordeaux'da şarapçılığın yanı sıra rakı imalatı için de bağcılık gelişir. Böylece rakı, kıta Avrupa'sının, Britanya'nın viskisine karşı rekabet eden sert alkollü içkisi haline dönüşebilir. Viskinin kıtadaki beli biraz kırılır ve İngilizlerin kıtaya karşı olan ikircikli tutumlarına bir küçük darbe vurma imkânı çıkar. Otobüs ulaşımı gelişir; insanlar çeşitli müziklerin çaldığı, yol boyunca kebaphanelerde mola verilen yolculukları elbet tren yolculuklarına tercih ederler ve yaşamları renklenir. THY, hedeflerini aşarak, dünyanın en büyük havayolu şirketi olur.

Yunanistan artık hasım değil, ortaktır. Böylece Kıbrıs sorunu da çözülür. Brüksel de durmadan şu kanunu böyle, bu kanunu şöyle yapın demekten vazgeçer ve Türkiye kanunlarının yeterli ve insan yaşamına uygun olduğunu kavrar. Kısacası Türkiyeli AB "birçok derde deva" olabilir.

Bunca boş ve ciddiyetsiz sözü affettirmek için bir son cümle ekleyelim: Deneyimli bir yüksek istihbaratçı "İnsanoğlu bir şeyi hayal edebiliyorsa onun uygulanması da mümkündür" diyor... Ne çok şeyi açıklıyor.

(26 Kasım 2010)

DEĞİŞİM SAFSATASI MI, DEĞİŞTİRTME Mİ?

Türkiye’de zaman zaman bazı kavramlar ve onları dile getiren sözcükler moda olur. Özellikle son çeyrek asırda, iletişim organlarının etkinleşip yaygınlaşması ve şehirlerin kalabalıklaşmasıyla da şiddetlenen sosyal dalgalanmalar toplumu böylesine moda rüzgârları karşısında iyice bağışıklıktan yoksun hale getirdi... Ortaya salıverilen bazı yönlendirici sözcükler, önü arkası irdelenmeden mutlak doğrular gibi kabullenilip yaşamın hedefleri sayılır oldu... “Diyalog, hoşgörü, demokrasi, değişim, açılım, globalleşme” bunların bazıları...

Bu kavramların rüzgârı öyle estiriliyor ki insanlar eskiden “hoşgörü” veya “diyalog” ya da “değişim” gibi bireyin ve sosyal hayatın oldum olası var olan değerleriyle sanki yeni tanışıp, bunları yeni öğreniyorlarmış gibi bir ruh haline sürükleniyor; bildiklerini hatırlamaz oluyorlar. Demek ki insanlar hoşgörsüzümü, hoşgörüyü yeni yeni kavlıyorlar; birbirleriyle konuşup anlaşıyorlardı, “diyalog” tabiri yaygınlaşınca kavgayı bırakıp müzakereyi öğrendiler mi diyeceksiniz? Her biri için çok söz söylemek, ayrı ayrı irdelemek tek yazının sınırlarını aşar. Bir gazete yazısı çerçevesinde, şu adeta efsunlu ve insanlara bütün yenilik kapılarını açacak bir anahtar gibi dilendirilen “değişim”e biraz bakmalı...

Bu değişim denen olgu yeni mi keşfedildi ya da değeri şimdi mi anlaşıldı? Değişim, insan denen varlık yeryüzüne düştüğünden bu yana yok muydu? Çok eski zamanların, jeolojik devirlerin değişim hikâyelerini geçelim. Yalnızca tarihin yaklaşık son üç bin yılını hatırlayalım. Bir kere “yazı”nın kullanılmaya başlanmasıyla dehşetli bir değişim yaşanmadı mı? Çoktanrılı inançlardan monoteist dinlere geçiş toplumların hayatında muazzam değişiklikler yaratmadı mı? Ayrıntılara girmeye gerek yok. Uzun söze girişmeksizin şu soruyu

sormalı: “İnsanlığın değişmediği bir devir veya zaman hiç olmuş mudur?”

Kitleler tarih boyunca saftır, daima şu ya da bu şekilde “egemen yönetici aklın” estirdiği rüzgârlarla savrulurlar. Diğer yandan insan doğası, hayatı kendi ömrünün ölçeğiyle değerlendirmeye eğilimlidir ve bu da anlaşılır bir gerçektir. Eğer “değişim rüzgârı” estiriliyor ve değişim olgusu adeta yeni keşfedilmiş, her derde deva bir ürünmüş gibi sunulabiliyorsa kitleler “değişimin hayatın değişmez bir gerçekliği” olduğunu aklına getirmez, düşünemez olmuş demektir. Piyasaya her yeni sürülen ürün, değişim safsatasını gıdıklar ve kışkırtır.

Değişim sloganlaşır ve siyasetin esaslı enstrümanlarından, propaganda silahlarından biri olur, olmuştur. Bireylerde doğal olarak var olan beklenti ve hayaller, böylesine içi boş bir değişim iddiasıyla efsunlanır. Başarılı (!) sonuçlar verir, vermiştir. Adeta “değişmek için değişim” iddiasının örgütlü temsilcileri vardır. Onlar olmazsa değişim duracakmış gibi bir hava estirilir. İnsanlar için son teknoloji ürünleri de mucizevidir. Sanki hayat değişimle ilk defa bunlar sayesinde karşılaşıyormuş gibi duyumsanıp algılanır. Kimse mesela 19. yüzyılda telgrafın veya demiryolunun da insan yaşamında tıpkı televizyon, cep telefonu ya da uçak gibi dehşetli bir değişim yaşattığını aklına getirmez. Aslına bakarsanız, yürüme veya atlı ulaşım ve haberleşme hızının yerini telgrafın ve demiryolunun sürat temposunun alması insanlığın gelişim grafiğinde herhalde işlevi ve özü bakımından çok daha yüksek rol oynamıştır. İnsanlığı mekanik araçla ilk defa doğal ritmin dışına sıçratmış, mesafe ve zaman algısını büsbütün başka bir ölçeğe taşımıştır. Böyle bakınca belki de en büyük değişim aşaması ve ölçüsü sayılmalıdır.

Silahların gelişimi de öyle değil midir? Öldürme gücü de “barut”tan ve ateşli silahlardan sonra geometrik bir hızla gelişip insanların ve milletlerin hayatını kitlesel ölümlerle değiştirmemiş midir? Daha 1914’te, I. Dünya Savaşı’nda, hemcinsini gökyüzünde ilk defa uçarken ve tepesine ateş

yağdırırken gören insanoğlu, otuz sene sonra havadan inen bombalarla Japonya'da iki şehrin insanlarıyla beraber yok olduğuna tanık olmuştur. İşte size değişimlerin dik âlâlarından örnekler..

Değişim hiç durmaz. Nerede insan varsa orada değişim vardır. Değişim insanoğlunun tabiatla ve kendisiyle savaşımını da içerir. Teknolojinin yükselişine paralel olarak insanın doğaya müdahalesi, onu değiştirme çabası da artar. Elbet, insan ve toplum ilişkileri de aynı şekilde teknolojiden etkilenir. Teknoloji de durmaksızın değişmiyor mu? Bunu herhangi bir gücün engellemesi olanağı var mıdır? O halde değişim, esasen önüne geçilemez bir olgudur. Fiziksel değişimler yani yenilikler sosyal değişimleri, sosyal değişimler de fiziksel değişimleri tetikleyip şu yerküredeki canlı hareketlerini biçimlendirmiyor mu?

Demek ki değişim yalnızca bazı insan ya da siyasal örgütlerin tekeline bağlı bir oluntu değildir. Fiyakalı "değişim havariliğine" kuşkuyla bakmalı. İnsanlara bir yenilikmişçesine sunulan çoğu değişim projelerinin, allanıp pullanmış, özü bakımından eski değerler olup olmadığına iyice dikkat edilmeli. Ambalaj sanayisinin tüketim mallarını pazarlamak amacıyla süslenip püslenmesi gibi eski fikirlerin ve dünya görüşlerinin de değişim kisvesi altında cilalı parlak giysilerle pazarlanıp pazarlanmadığına bakmalı. Özellikle Akdeniz ve Ortadoğu yöresinde şiddetini daha çok gösteren bu sosyal savrulma, acaba toplumların kendi özgün yapılarının gelişme yörüngesinin değişmesi midir? Yoksa dünyayı yönetme sevdasındaki aklın ihraç ettiği "değiştirme" midir?

Değişim, zaten tersi düşünülemezcek yaşamsal bir olgu. Onun için değişim havarilerinin yani bu herkese, her zamana ait doğal insanlık gerçeğini kendi özellikleriymiş gibi pazarlayanların sözüne değil, dillerinin altına bakmalı. Sorgulayıcı olmalı. Unutmamalı, değişim olgusunun tapusu geneldir, insanlığa aittir, özelleştirilemez!

(13 Mayıs 2011)

“KÖKÜ DIŞARIDA” MI, “BAŞI DIŞARIDA” MI?

“Kökü dışarıda olanlar”, Türk siyasal hayatında uzun yıllar suçlayıcı anlamda kullanılan bir deyişti. Türkiye’deki sosyal mücadelelerde belli bir siyasal hareketi kötölemek, hatta “gayrimeşru” gösterip karalamak için siyasi terminolojiye yerleşmişti. Doğrudan doğruya sosyalist, solcu kimse, grup, parti, dernek ve örgütler bu suçlamanın hedefi olmuşlardır. Bu ithamı yapanlar ise hesapta “milli”, “vatanperver” siyasal düşünce ve akımların temsilcileri ve örgütleriydi.

Daha açıkçası, “kökü dışarıda olanlar” Moskova’dan emir alan ve beslenen, Sovyetler Birliği komünizminin sözcüleri sayılırlardı. 1990’larda Sovyet Rusya dağılana kadar bu suçlayıcı ve büyük töhmet altında bırakıcı siyasal terim, muhafazakâr ve liberal kesimlerce silah olarak işletildi.

Önce şu tespiti yapalım: Türk siyasal hayatının yaklaşık son iki yüz yılında dış etkiler yani milletlerarası politikanın rüzgârları giderek yükselmiştir. 19. yüzyıl boyunca süren Osmanlı reform hareketlerinde ve ekonomik anlaşmalarda bu dış etkilerin sürekli arttığını biliyoruz. 1850’lerden sonra devlet direnme ve korunma yeteneğini ve gücünü kaybettikçe edilgenlik de buna paralel şekilde yoğunlaşmış değil midir? Ünlü Kırım Savaşı öncesinden başlayarak ve özellikle savaştan sonra artık Osmanlı idaresi, İngiltere, Fransa, Rusya ve nihayet Avusturya, Almanya telkinleri ve istekleri arasında yalpalayıp yaşamaya çabalamıştı. Sadrazamların, önemli nazırlıkların (bakanlıkların) adı geçen bu büyük ülkelerin İstanbul sefaretlerinin de etkileriyle çalıştıklarını hatta görevlendirildiklerini hatırlamakta fayda vardır. Devrin birçok devlet adamının “İngilizci”, “Rusçu” vb. şekilde nitelenmesi yadırganmaz olmuştur.

Demek ki “kökü dışarıda” siyasal düşünce veya iktidar sürme anlayışı sevgili ülkemizin ta Osmanlı döneminde mevcuttu. Ne var ki Osmanlı devlet ricaline kökü dışarıda denmemiştir. Kim diyecekti ki? Bu tabir, dediğimiz gibi yakın zamanlarda ve antikomünist propagandanın bir enstrümanı diye ortaya çıktı.

Ama aynı kavramı değerli bilim adamı, tarihçi ve araştırmacı ve siyasetçi Yusuf Hikmet Bayur, çok ilginç bir şekilde ve bana kalırsa daha doğru bir Türkçe terimle tanımlıyor: “Başı dışarıda”... Saygın Profesör’ün 1970’te kaleme aldığı “Mustafa Suphi ve Milli Mücadele’ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar” adlı uzun makalesi bana bu yazıyı yazdırıyor. Eğer bir dış telkin, etki, güdüleme varsa bu “kökten değil”, “başlar”dan gelecektir. Çünkü söz konusu olan güdülemedir, yönlendirmedir. Etkileme ve etkilenme “başlar” arasındadır. Kökü filan yok. Eğer siyasal akım veya ideoloji diye ele alınırsa bu takdirde zaten bütün ideolojilerin “kökü dışarıda”dır. Milliyetçiliğin de liberalliğin de sosyalizmin de kökü ve başı Avrupa’dadır. Meşrutiyet rejimi de Cumhuriyet de bu anlamda devşirme değil midir?

Tekrar terimlerimize dönelim... Bana kalırsa Prof. Hikmet Bayur haklıdır. Zaten Bayur dile son derece özen gösteren bir yazardır. Söz konusu olan etkileşimlerin amacının ideolojik olmaktan çok, iktidar gücünü kontrol etmek ve bunun için siyasetçileri elde edip kullanmak olduğunu bilmektedir. Bu işlerin “Doğu” âleminde “başlar” arasındaki ilişkilerle yürütüldüğünü de çoktan tespit etmiştir.

Gelelim Türkiye’deki “kökü dışarıda” suçlamalarına... Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan “Soğuk Savaş” yıllarından 1990’a kadar ülkedeki bütün sol görüşlü örgüt ve kişiler bu yakıştırmanın muhatabıydılar. Hatta CHP’nin romantik başkanı Bülent Ecevit’e bile “Ortanın Solu, Moskova Yolu” sloganıyla kökü dışarıdalık yaftası yapıştırılmıştır. 1960’lı yılların Mehmet Ali Aybar’lı İşçi Partisi, değerli

politikacı Aybar'ın Sovyetler Birliği'nden farklı ve Türkiye'ye özgü sosyalizm politikasına rağmen, kökü dışarıda iddialarından kurtulamamıştır. Birçok örnek sayılabilir ama geçelim ve başka soru soralım.

Peki acaba muhafazakâr antisosyalist siyasal hareketlerin ve örgütlerin bu tutumu tamamen yerli ve özgün müydü? Yoksa onların beslendiği “dış mihrak”lar da mı vardı? Veya liberal politikaları güden iktidar partilerinin siyasi yaklaşımları ve uygulamaları ne kadar yerliydi? Acaba asıl “başı dışarıda” olan yoksa bunlar mıydı, diye düşünemez miyiz? Yakın tarihimizde, tıpkı eski sadrazamların İngilizci, Rusçu, Fransızci, Almancı olması gibi Amerikancılığı veya ABD başkanıyla yakın dostluğuyla övünen politik liderlerin “başı dışarıdalığı”nı sorgulamak gerekmez mi?

Elbet, bunlar iddialardır. Kanıtla gelince... Sovyetler Birliği dağıldığında, Komünist Parti evrakı yani arşivi incele-nince Türkiye komünistlerine ilişkin belgelere rastlanmadı. Rusya, Türkiye'nin sosyalistlerine destek filan vermemiş... İlgili değil. Demek ki “başı dışarıda” Türk sosyalizmi yok.

Sakın şöyle düşünmeyelim, trajikomik olur: “Demek ki başı veya kökü dışarıda olmayınca Türkiye'deki siyasi örgütlenmelerin gücü olmuyor, eziliyor.” Bunu izlemesi gerekli soru ise şudur: “Merkezci ve liberal siyasal hareketler acaba ‘başları dışarıda’ oldukları için mi güçlü olup ezilmiyorlar ve eziyorlar?”

Batılı güçlerin etkisiyle milli servetleri satıp savan-lar, milli çıkarları savunan vatansever aydınları bu iddialarla karalayıp durdu. Tarihsel perspektifi hatırlayarak ve güncel Türkiye fotoğrafına bakarak şu “başı ve kökü dışarıda”kileri tanımlamayı herhalde değerli okuyucular yapacaktır.

(27 Haziran 2014)

Birey ve Toplum

AH TELEVİZYON, VAH TELEVİZYON!

Televizyon Türkiye'nin hayatına gireli daha elli yıl olmadı. TRT, ilk yayınlarına 1969'da deneme olarak başlamıştı. On yıldan fazla bir süre yalnızca TRT yayınlarıyla yaşayan TV yayıncılığı ve kanalları geometrik hızla artarak günümüzde, yerelleriyle birlikte belirsiz sayılara ulaştı.

Artık televizyon ekranları milletimizin baş tacıdır. Hatta ailelerin bir saygıdeğer ve vazgeçilmez üyesi diye de kabul edebilirsiniz! Türkiye'nin dehşetli bir hızla yenilenen yaşam tarzında, alışkanlıklarında, geleneksel yapısında televizyon başrolde gibidir... Her ne kadar siyaset, iktidar, ekonomi hayatı düzenler diye kabul edilse de pek inanmayın; televizyon yan kulvardan hızla koşarak onların önüne geçti denebilir... Hatta belki de televizyon onları da etkileyip şekle sokuyordur... Eh nihayet ülkeyi idare edenler de aile sahibi değiller mi?

Milletimizin birbirinden farklı sosyal tabakaları, değişik coğrafyalarda yaşayanlar, kadınlar, çocuklar, beyler, gençler, yıllarca yörelerine, zümrelerine özel alışkanlıklarla, değerlerle bağlı yaşarken, televizyon ekranı onların farklılıklarını törpüleyip indirgeyerek büyük ölçüde benzer davranış kalıplarına, heveslere, hedeflere sevk ediverdi dersek, abartı sayılmamalı... Şu halde, tarih yazıcılığı ya da sosyal bilimci cüppesine bürünüp, bilgelik taslayarak aziz memleketimizin yakın tarihini "TVÖ" (televizyondan önce) ve "TVS" (televizyondan sonra) diye ikiye ayırarak tarihçiliğe yeni bir bakış açısı ve değerlendirme yöntemi getirebilirim.

Bu ayırım hafife alınmamalı. Televizyon sayesinde milletimizin fertleri görgü ve bilgi (!) açısından birbirlerine yaklaştılar. Mesela hayatında hiç deniz görmeyen Urfalı veya Gümüşhaneli yaşlı hanımlar, Tokatlı yahut Niğdeli beye-

fendilerle, Mudanyalı ya da Çanakaleli emsalleriyle eşitlenmeye başladı diye düşünebiliriz. Bu şekilde düşünüp gözlem yaparak sayısız örneklemeler tespit edebiliriz. Sözelimi giyim kuşam... TVÖ ve TVS... Mesela “mayo” veya “bikini” denen deniz kıyafeti Kilisli hanımanne için eskiden ne ifade ediyordu, şimdi ne anlatıyor, diye sorabiliriz. Ülkemizdeki çok sayıda insan pantolon giyen kadınla TVS’ki tarihsel dönemde karşılaşmadı mı? Ekran, Anadolu’nun çok yerindeki insanları söylene âleminden gerçek dünyaya taşımadı mı? Televizyon her gün ve her dakika yurttaşlarımıza nasıl yaşamaları gerektiğini, nasıl tüketmeleri icap ettiğini, nelerin kıymetli olduğunu, nasıl yıkanıp temizleneceklerini ve daha saymakla bitmez şeyleri öğretip durmuyor mu? Hanımlar ve erkekler televizyonlarda gördükleri gibi ilişki kurmaya, TV filmlerindeki gibi davranmaya, ekranda gördükleri eşya, giysi, takı, saç modelini edinmeye çabalamıyorlar mı? Çocuklar da çocuk programlarına değil genel programlara rağbet etmiyorlar mı?

Okul çağındaki çocukların öğretmenlerine mi yoksa televizyondan öğrendiklerine mi daha fazla itibar gösterdikleri ciddi bir sorudur. Kaldı ki bilgi (!) belki de televizyonda yansıtılanlarla sınırlanmaya başlamış bile olabilir. Gerçi ortada bir “bilgi çağı” lafıdır söylenip gidiyor ama bunu da bir sorgulamalı! Acaba bilgi çağına mı yoksa gizli bir “bilgisizlik ya da belleksizlik” çağına mı girdik?... Alın size bir “tarihçilik” meselesi daha. Buna “güncel tarihçilik” diyorlar.

Bu sözlerle televizyonu eleştirdiğimi veya küçümselediğimi düşünmeyin. Bu kimsenin haddi olmadığı gibi benim haddim de değildir. Asıl televizyonun bizi küçümsemesinden korkmalı. Onun gücü, donanımı, ışığı, rengi, çeşnisi sonsuzdur. Televizyonu küçümsemeye kalkışmak ilkelikten de beter bir aymazlıktır. “Geri kafalı” etiketini yapıştırıverirler.

Sonra televizyon, önce de değindiğimiz gibi vatan-daşlarımızı ortak değerlerin sahibi kılıyor... Hatta yalnız milli ölçekte değil, küresel ölçekte de diğer ülkelerin insanla-

rıyla bütünleştiriyor, benzeştiriyor. Böyle kısa bir sürede insanımız yerel hayatın dar cenderesinden kurtulup enginlere açılan bir gemi gibi yeryüzüne açılıveriyor... Milletimiz televizyon ve televizyon sayesinde gelişen sanayi ve teknoloji nimetleriyle, arapsabunundan hızla deterjana geçerek hijyenik ve gerçek temizliğe ulaşmadı mı? Kozmetik sanayi, televizyon ekranından yararlanıp kadınlarımızın ve erkeklerimizin yaşamını parlatıp kokutmadı mı? İnsan hayatının başlıca değerlerinden olan gıda ve beslenme işine gelince: Artık hangi yağların yenmesi gerektiği, nelerin zararlı olduğu gibi bilgiler bir yana, yepyeni gıda ve yemek türlerini de elbet televizyonlardan öğreniyoruz. Bin bir çeşit nefis ambalajları olan tuzlu, şekerli sanayi mamulü yiyecek, dondurulmuş etler, balıklar, sebzeler, marka marka tavuklar ve bunların pişirileceği fiyakalı aygıtlar... Neredeyse eskiden yediklerimizi unutacağız, acaba bir zamanlar aç mı kalıyorduk? TVÖ ve “deterjan öncesi” devirde yoksa pis mi geziyorduk?

Sonra “sanatçı”lar... Bu sanatçı sözcüğü televizyon sayesinde aldı yürüdü. Bütün şarkıcılar, türküçüler başta gelmek üzere yüzlerce sanatçı ortalığa saçıldı. Artık insanların zihninde sanatçı denilince gerçek yaratıcı, kalıcı estetik değer taşıyan eser müellifi veya yorumcuları değil, kılıktan kılığa giren, söyleyip oynayan gösterişli sahne artistleri geliyor.

Kısacası televizyon yeni yaşam kalıplarından bir dünya kuruyor dersek yersiz olmaz... Siyaset programlarına ise hiç girmeyelim. Ama şu soruyu hatırd tutmalı: “Acaba bir süre sonra ilköğretim okulları ve öğretmenlerine ihtiyaç kalmayacak mı veya bunlara büsbütün yeni bir şekil ve işlev mi vermek gerekecek?” Öyle ya, nasıl olsa bütün gündelik yaşam bilgileri ekrandan yayılıyor... Eğitimin mesleki ve yüksek kısmı kalır, gerisi idare edilir. Hem de Hazine idaresinin yükü azalmış olur. Ekrandan daha güçlü öğretmen ve okul olacak değil ya!

Şu televizyon nelere “kâdir” değil ki? (24 Haziran 2011)

KÜRESELLEŞEN İNSAN (!) BELLEĞİN PABUCUNU DAMA ATTI...

“Dünyayı yöneten aklın” iletişim ve bilişim aygıtlarınca kendi zengin ülkelerinin insanlarına olduğu gibi yeryüzünün gelişme adayı, az gelişmiş, orta gelişmiş, elbet gelişecek, gelişmeyi arzulayan, uyanmaya ve uygar dünyaya uyum sağlamaya çabalayan, Amerikalı gibi olmak için çırpınan, yoksullukla boğuşan velhasıl her bir yerine servis edilen “yeni hayat tarzı”nın temel direği kuşkusuz “tüketim sevdası ve coşkusu”dur.

Bugünün dünyası bir “mal bolluğu” cennetidir. Öyle bir mal bolluğu ve çeşitlenmesi furyası vardır ki yepyeni piyasaya çıkan bir mal aynı yıl içinde demode olabilmektedir. Elbet, sürekliliği olan, vitrinden inmeyen çeşitlerin de varlığı az değildir... İşte “marka” vb. nitelemeler yeni hayatın ve tüketim aşkının kavramları olarak ortaya saçılmıştır.

Türkiye de esasen yüksek taklit ve uyum yeteneğine sahip nüfusuyla bu tüketim kervanına müthiş bir dinamizm, arzu ve hırsla katılmaktan geri kalmamıştır.

Dünyaya yön veren, insanları terbiye eden, hayatları kolaylaştıran teknolojiye kendi sahip olmasa bile, onun nimetlerinden yararlanmaya susamış aziz ve mütedeyyin milletimiz, vitrinlere düşen her yenilik ürünü malın adeta otomatik müşterisidir. Enerjik, pratik halkımızın bütün sosyal tabakaları gelişmiş dünyanın ürettiği her türlü “maddi uygarlık ürünü”nün canla başla peşine düşüp edinmeye çalışıyor.

Demek ki yeter miktarda gelişmemiş ve zenginleşmemiş de olsa yenilikleri tüketmekten geri kalmayan bir ülkeyiz. Sevgili insanlarımızın aklına ve fikrine, cümlesi ithal edilen bu ürünlerin niçin Türkiye’de de imal edilmedikleri gelmez. Dünya durdukça durası milletimizin uygarlaşma an-

layışı, gelişkin ülkelerin kullandığı her türlü araç gereç ve malı kendisinin de edinip kullanmasıdır.

Dünyayı yöneten akıl, piyasaların yepyeni ürünlerle doyurulması ve maddi konforun yaygınlaşmasının tüketim aşkını beslediğini bilip sınıadığı için politikasını buna göre kurgular. İşte reklam patlaması bunun enstrümanlarından biri değil midir?

Tüketim aşkı (yoksa cinneti mi demeli) insanların gözünü döndürür ve doyurur ama zihinlerini tembelleştirir veya boşaltır desek acaba abartma mı olur?

Tüketim tutkusu veya daha yumuşak deyişle arzusu insanın aklını güncel ve yakın geleceğe odaklandırır. Yaratıcı faaliyetleri, bilim ve teknoloji donanımı esasen sınırlı olan toplumumuzun zaten zayıf olan bilgi birikimi ve belleğinin böyle bir sosyal ortamda iyice aşınacağı tahmin edilebilir.

Dünyayı yöneten akıl, herhalde insanoğlunun bu za-fiyetini yıllardır bilmektedir. Teknolojinin böylesine ve adeta kontrol edilemez biçimde artan marifetleri, insanların artık sadece yaşadıkları günü ve yarını önemsemesine yol açmakta değil midir? Yeni hayatta, yeni insan artık dünle meşgul değildir. Nizam verenler kitlelere dünü değil yaşadıkları anın ve ertesinin iştah açıcı çeşit çeşit imalatını sunarlar. Kitlelerin geçmişle ilgilenmelerine, hele hele bilgi ve bilinç edinmelerine gerek yoktur. Hayat gün ve yarındır.

Eh... Bu da bir çeşit bireye değer verme değil midir? Nesi kötü?

Bellek, gelişmiş ve sürekliliği yakalamış uygarlıkların üst yönetimlerine gereklidir. Kitlelerin adına karar vericilerin ihtiyacı olan kamusal ve entelektüel belleğin kitlelerde de bulunmasının âlemi yoktur.

Sevgili yurdumuza gelince; zaten bilgi birikimi, kurumsallaşma, yönetici elit, tarihsel ve siyasal bilinç serpintiler halindedir. Eski insan ilişkileri ve akrabalık gelişkin toplumlarda gevşediği gibi "gelenekçi muhafazakâr" insanlarımız da bal gibi aynı akıbete doğru evrilmektedir.

Yeryüzünde insanlar gitgide geçmişten habersiz, tarih bilincinden yoksun hale geliyorlar. Belleğe ihtiyaç yok; daha altmış yıl önce Japonya'nın tepesine iki adet atom bombasının atıldığını ve bu Pasifik adası insanları telef edilerek onlara mükemmel bir ders (!) verildiğini kaç kişi hatırlıyor. Türkiye'de ise, isterseniz bir anket yapın ve görün, II. Dünya Savaşı'nı bilen kaç kişi var? Bir grup akli başında subay ile birkaç aydının, yaşamakta oldukları Türkiye'yi doksan yıldır uluslararası savaşlardan çekip çıkarıp beladan koruduklarını düşünen kaç kişi vardır? Zaten ülkemizin yenileşmelere açık ve dünyadan televizyon vasıtasıyla haberdar olan, görgü ve bilgilerini AVM'lerde artırma gezilerine çıkan bireyleri, bilgiyi ve belleği sanki bir yük diye görmekte ve ilgilenmemekte...

İnsanlar, ellerinde iPad, Blackberry, Samsung, Ericsson, Scarlett Johansson, Nokia, Turkcell, Harley Davidson, Louis Vuitton, Twitter, internet, tablet ve kulaklarında müzik, başları önlerinde, konuşmaz ve yazmaz modern bireyler olarak AVM'lere koşuyorlar, üretmeden tüketmenin rahatlığına (!) yelken açıyorlar. Bellekler çöpe...

Ünlü Alman yazar ve düşünürlerinden rahmetli (!) Goethe "Kimse zekâsından şikâyet etmez; hafızasından eder; oysa biri yoksa diğeri de yoktur" dese de aldırmayın, o eskidendi. Goethe'nin devri geçti.

(28 Şubat 2014)

TEMPO İNSANI VE HAYATI YENİLİYOR

İnsanoğlu 19. yüzyıla kadar dünyanın her yerinde aynı hızla (tempoyla) yaşıyordu... En tempolu ulaşım beygir hızındaydı ve insanlar günde en çok kırk kilometre kadar yol alabiliyorlardı.

İşin bir de haberleşme tarafını düşünürsek, onun da bu ulaşım hızına bağlı olduğunu hatırlarız... Mesela birbirine beş yüz kilometre uzaklıkta bulunan iki şehir arasındaki tek yönlü yazılı haberleşme yaklaşık on günü alıyordu. İnsanlar binlerce yıl değişmeyen bir tempoya alışmıştı. Zaman algısı bu tempoya göre idi.

19. yüzyılda olanlar oldu. Buhar makinesi, demiryolu ve telgraflar dünyası kuruluverdi. Tempo, hayatı büyük ölçüde değiştirdi. Zaman kavramı da elbet değişiverdi. Telgraf makinesi başında on dakikada iletişim kuran, bir haftada ulaştığı yere on saatte giden insanın çok şeyi farklılaştı. Tempo, bilginin, üretimin, ticaretin yaygınlaşmasını kolaylaştırıp kışkırtınca yepyeni bir hayat ortaya çıktı. İnsanlık tarihi büyük bir sıçrama yapmış, on binlerce yıllık geleneklerden bir anda başka bir yaşam tarzına evrilmişti.

“Makine temposu”, insanların ve tabii milletlerin ilişkilerini belirledi. Tempoyu oluşturan ve kullanan milletlerle diğerlerinin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark daha çok açıldı. İşte emperyal politikalar da bu dönemin zenginleşen toplumlarının güç ve egemenlik modeli oldu.

Makine temposunun sürekli geliştiğini biliyoruz. Ne var ki bu gelişme son yıllarda yeni bir evreye girdi. Sanki tempo, 19. yüzyıldaki gibi insanlığa yeni bir sıçrama daha yaptırdı. Tempoyu vurgulayıp, teknoloji veya yüksek teknolojiyi ıskaladığımı sanmayın... Tempo kuşkusuz teknolojinin evladıdır, sonucudur. Bu yazı hayatımızı kapsayan bu sonuca gön-dermedir.

Günümüzde günlük hareketlerimize ve yaşamımıza hükmeden, daima teknolojinin verimleri olan araç gereçler ve bu araç gereçlerin bizlere edindirdiği davranış kalıpları değil midir? Hızı, tempoyu onlar belirlemiyor mu? İnsanların eğlence biçimleri, iletişimleri, bilişimleri, buluşmaları, karar süreçleri, yer ve mekân değiştirmeleri, maddi ve manevi tüketim değerleri müthiş bir tempoyla değişiyor mu?

Yeryüzündeki üretim ve imalat, her çeşit mal bolluğu ve bunların görece olarak kolay elde edilmesi de bu hayatın temel göstergelerinden değil mi? Gitgide artan bir hızla dünyanın değişik yerlerindeki farklı insanlar birbirlerinin benzeri yaşama biçimlerine ve değerlerine doğru yönelmiyorlar mı?

Artık çok kimse, daha açıkçası kitleler “dün”le az ilgililer. Bunakarşılıkanıveyarınıyaşamakveherankarşısınıakonulan yeniliklere kavuşmak için kurgulanmış gibi davranmıyorlar mı? Dünya adeta “üniform” bir insan yapısına doğru tempolu biçimde seyrediyor. Herkes aynı giysileri, aynı yiyecekleri, aynı filmleri, aynı müzikleri, aynı araç gereçleri ve bu araç gereçlerin içine düşen olayları tüketip yaşamaya yönelmiyor mu?

Belki yirmi yirmi beş yıla varmadan bu “tempo” diye sembolleştirmeye çabaladığım hayat yörüngesi insanların geçmişle olan ilgilerini iyice sıfırlayacak gibidir. İnsanların giderek yalnızca kendilerine odaklanıp içlerine kapandıklarını, bırakın tarih bilincini, yakın aile hatıralarıyla bile bağlantılarını unutmaya başladıklarını söylemek acaba kötümserlik mi? Yeni insanı, çabucak haberdar olup aynı çabuklukla unutan, piyasa bağımlısı bir tüketici diye tanımlayabilirsiniz.

Şu soruları düşünmeli: Fena mı, bunda ne kötülük var? İnsanın anını yaşaması, en doğal hakkı değil mi? Bir soru da şu olabilir: Böylece birey bağımsızlaşıp özgürleşiyor mu, yoksa sürüleşiyor mu?

Cevabı şöyledir: “Bu satırları yazan, yenilikleri kavramaktan aciz bir geri zekâlı muhafazakâr olduğu için söylediklerini ciddiye almayın; hoşgörün, bağışlayın.”

(18 Nisan 2014)

BİREYİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Sovyetler Birliği'nin ilk kültür işleri komiserliğini de yapmış olan Lunaçarski "... kültür tarihinde mantık ve zincirlerinden kurtarılmış, taçlandırılmış insan beyninin (düşüncesinin, zihniyetinin) sahneye çıkışını Shakespeare kadar parlak bir sezgiyle çözümleyebilmiş başka bir dâhi yoktur" diye yazmış.

Shakespeare elbet tam bir Rönesans insanıydı. Sanat eserleri, insanlık serüveninde olanları bazen önceden anlatır bazen de yaşanmışların yorumunu ve tasvirini yapar. İngiliz yazar da 15. yüzyılda doğan yeni sosyal koşulların merkezindeki insanı derinlemesine çözümleyen tiyatro yapıtlarıyla adeta insan beynini ve duyarlılıklarını didik didik işlemiştir.

Peki, nedir bu yeni insan? 15. yüzyıla kadar yaşayanlar neydi, değişen neydi?

İnsanlık tarihinin gelişiminde Rönesans, insanın en yüce değer olduğunu keşfetmek ve bunu benimsemekle yeni bir çığır açtı. İnsan, yalnızca kitlenin bir parçası olmanın yanı sıra, "birey" olarak değer kazandı. Bu özgürleşme süreci, Ortaçağ'ın içinden akıp gelmiştir. Arkasında bütün bir orta zamanın deneyimleri ve asıl derin çileleri vardır.

Birey, 15. yüzyıl Avrupası'nda "kilise"ye karşı yükselen başkaldırının atardamarı olan hümanist düşüncenin insanlığa armağanıdır. Kilise egemenliğine ve baskısına, "öbür dünya" inancına karşı çıkıştır. En kıymetli varlığın bireyin kendisi, ruhu ve bedeni olduğunun kabulüdür. Böylece, kilisenin temsil ettiği din düşüncesinden sonra, Avrupa ve insanlık tarihinin ikinci büyük düşünce evresi doğdu. Kilise elbet hümanistlere düşmandı. Hümanizm ve birey kolay yükselmedi; bir dehşet ortamında gelişti. Çok kan döküldü. İspanya'da insanların canlı canlı ve topluca yakıldıkları, aklı, bilimi savunanların işkenceye, ölüm cezasına çarptırıldıkları hatırlanmalıdır. Birçok aydının kellesi gitmiştir.

Bunlar Avrupa dünyasındaki oluşumlardı. 15. yüzyıldan başlayarak uygarlık tarihindeki büyük gelişmelerin coğrafyası Avrupa'ydı. Sonunda hümanizm kazandı ve birey yüceldi. Bunun aynı zamanda kapitalist-liberal ekonomiyi ve sosyal yapıyı doğurduğunu da biliyoruz. Kısacası insan kili-se güdümünde kolektif ruha sahip bir sürünün edilgen ve bağımlı parçası olmaktan kurtuldu, özgürlükle tanıştı ve "bağımsız ruh"a kavuştu.

Dünyanın öbür yerlerinde ise başka başka sosyal yapılar varlıklarını sürdürdü. Özellikle Asya ve Yakındoğu ülkelerinde geleneksel monarşiler, "Tanrı'nın temsilcisi" hükümdar modelleri yerli yerinde kaldı. İnsan, Doğu toplum modellerinde inanç, töre, görenekler sarmalında genellikle hükümdarın tebaası, biraz daha vurucu ifadeyle "kul"u olarak algılandı ve yaşadı. Yani birey oluşamadı. Özetle, Batı gerçek hayata bağlı bireylerin dünyası, Doğu ise "uhrevi" âlemin temsilcisinin kulları olan kitlelerin coğrafyasıydı. Doğu'daki insan, ortak bir ruhla yaşayan "sürü"nün parçasıydı.

Günümüze dönersek bireyci Batı felsefesi ve hayat tarzı acaba doğuşundaki felsefeye ne derecede bağlı kaldı? Kuşkusuz 15. yüzyıldan başlayarak, özgürlük fikri kademe kademe işlenip yepyeni sosyal değerlere yol açtı. Aydınlanma çağı denilen 18. yüzyılda iyice genişledi. Bireyin hakları esaslı kurallara bağlandı... Doğu'da yine ses yoktu. Şimdi insanın yolculuğunun yorumlanmasında "zor" olan kısma geldik. Gazete genel yayın müdürünün ve okuyucunun bağışlayıcılığına sığınarak, frene basmaksınız bazı "aşırı" (!) iddiaları ortalığa savurmayı göze aldım.

Bireyciliğin, hümanizmin ocağı ve anayurdu Batı, bal gibi, bireyi usul usul söndürmekte, uyuşturmakta (değil midir?)... Özgürlük, insan hakları, kadın hakları, demokrasi, çoğulculuk, hoşgörü, inanç özgürlüğü ve benzeri dehşetli hümanist kavramlar havada uçuşuyor, dillerden düşmüyor. Ne var ki bir yandan da pazar ekonomisinin, teknolojinin gelişmesi, sanayinin ve üretimin akıl almaz boyutlara varma-

sı insanları müthiş bir tüketim cinnetine sürüklemekte. İletişim aygıtları da kitleleri ister istemez “bir örnek”leşen değerler âlemine sürüklüyor (sürüklemiyor mu?). Özgürlük ve demokrasinin başkenti olduğunu yeryüzüne tebliğ eden Amerika Birleşik Devletleri’nden başlayarak, gelişmişlik derecesine göre çoğu ülkenin insanları aynı değerleri benimseyip, aynı ürünleri tüketip, aynı filmleri/dizileri seyredip, elbet bu seyrettiklerinden de algılayarak aynı davranış kalıplarını edinmiyorlar mı?

Sağlık sorunları dahi tüketim dünyasının dehşetengiz silahı “reklam”cılığın konularından değil mi? Artık insanların kendi tercihlerini özgürce ve “bireyce” yaptıklarını söylemek ne kadar doğrudur, düşünmeli! Büyük kitlelerin özgürlük ve bireylik ideallerine acaba ihtiyacı kalmadı mı, dersek kantarın topuzunu kaçırmış olur muyuz?

Bu soruları “İnsanlar istedikleri gibi yaşayıp istediklerini elde ediyorlar, bunda ne var, her şey serbest, isterse başka türlü de davranma hakkı var” diye yanıtlayıp beni susturabilirsiniz. Ama hayır. Acaba insanlar, tıpkı orta zamanlardaki gibi “sürüleiyorlar” mı? Yani kendilerini mutlu ve özgür sanarak görünmez mekanizmalar tarafından tanımlanmış, adeta kalıba dökülmüş, değişme formatları bile teknoloji ve üretim mekanizmasınca belirlenip sunulan kitlesel kültürün unsurları mı olmaktadır? Kentsel yaşama tarzları, merakları onlar farkında bile olmadan sistem tarafından ayarlanmıyor mu? Hoş geldin yeni Ortaçağ desek çok mu abartılı olur? Kirlisenin yerine bu defa “dünyayı yöneten akıl” gelmiş olabilir mi? Haydi şunu da ekleyelim: Tek tip yaşam biçimi, sakın globalleşme yani küreselleşme denen akımın hedefi olmasın?

Belki de eski Doğu dünyasının bireyselliği ıskala geçen yapısı “modern” demokrasi söylemleriyle eski hümanist (!) Batı tarafından adapte edilip yeryüzüne yayılıyor. Zaten herkesin tek tek özgürlüğüne ne gerek var? Dünyayı yönetecek mekanizmanın özgürlüğü yeterli olmalı. İnsan yeniden tersyüz mü ediliyor dersiniz?

(4 Şubat 2011)

BİREY VE DEVLET!

Politikacılar yani toplum hayatının yönetici aktörleri güncelle meşguller... Bırakın uzun vadeyi sanki orta vadeli bile düşünmeyi pragmatik bulmuyorlar. Bu bakımdan kitleden farkları olmuyor. Hayatın temposu insanların zihnini güncelle ayarlıyor ve gelecek için uzun erimli düşünceyi daima erteletiyor. Artık iş, günü kurtarmak gibi dar bir çerçeveye sıkışıyor. Topluma öncü olması gereken yönetici elit (?) de rüzgâra kapılıyor. Ortaliğa salınan bir takım sloganların çağrıştırdığı “sözde değerler”, önü arkası ciddiyetle irdelenmeden sosyal gündemi işgal edebiliyor.

Son zamanların başlıca modalarından biri de yeni bir “özgürlükçü anayasa” imal edilmesi... Elbet bu demokratik ve özgürlükçü anayasa muhabbetini ısıtanların bir bildiği vardır. Ama hemencecik bir saptama ve soru: Acaba bugüne kadar tersine bir iddiayla ortaya çıkan yani özgürlükçü ve demokratik olmayan bir anayasa yapmaya kalkışan var mıydı? Bütün yasalar ve anayasalar daima fevkalade insancıl, demokratik, hürriyetperver düşüncelerle savunulup sunulmaz mı? Toplumlar çeşitli sosyal tabakalardan ve gruplardan meydana geldiğine göre, yasa ya da anayasayı kimler yenilemek ister? Onu görebilmek önemlidir. Zaten büyük halk kitlelerinin ikide bir anayasayı yenilemek gibi bir talepleri olup olmadığı da ayrı bir konudur.

Güncel dalgalanmalara dönersek, TBMM’de iktidar partisinin öncülüğüyle anayasa hazırlığı yapıldığı biliniyor. Her nedense böyle zamanlarda ülkenin varlıklı kesimlerinin kulüpleri ve örgütleri dehşetli heyecanlanırlar. Durumdan görev çıkartırlar. Herhalde vatana ve millete yardım olsun, TBMM’nin üyeleri yorulmasın ve kolayca bilgilensin diye doktor reçetesi misali “Gidip parlamentoda bundan yaptırın” de-

meye gelen anayasa formülleri hazırlatıverirler... Türkiye'nin önde gelen işadamlarının derneği, geçtiğimiz günlerde bu konuda öneriler getiren bir yazılı metni basın âlemi aracılığıyla halka tebliğ etti. İşin bu tarafını geçelim. Ne var ki bu vesileyle kulüp temsilcisinin ailesinden biri de “yan ürün” olarak son derece felsefi (!) beyanlarda bulundu. “Devlet ve Birey” konulu entelektüel bir toplantıda “Bireylerin mutluluğu bölünmeden daha önemli” buyurdu. Yani devletin ve milletin bölünmezliğini, sözüm ona bireyin haklarının ve yüceliğinin karşısı olarak takdim etti. İşte yazının başında dile getirilen önu arkası düşünülmeden, özünü kavramaksızın kullanılan moda kavramlara kapılmanın tipik bir örneği... Fakat sözcük o kadar büyülü ki anlaşılan entel zihinlere coşku veriyor, esin kaynağı oluyor... Olmaz mı?

15. yüzyıl Avrupası'nda “birey”in “öbür dünya”ya karşı doğuşu bütün bir edebiyat, düşünce ve sanat âleminin yenilenmesine, derinlik kazanmasına, insan ruhunun keşfine ve özgür düşünceye, hümanizmanın yükselişine yol açmamış mıydı? Hey gidi birey! Meğerse altı asır sonra Türkiye'de kendi mutluluğunun devlet tarafından engellenmesine hâlâ maruz kalıyor!

Şaka bir yana, bu tür yüzeysel düşünce ifadeleri toplumun belli başlı sosyal kurumlarınca, tüzel kişiliklerince son derece dikkatli ve ölçülü kullanılmalı; kitleleri ters duygu ve algılara sürüklememeli. Öncü rolünde olması gereken girişimci kesimin insanları sorumluluklarını bilmeli. Bu birey denen varlığın haklarının nasıl kazanıldığını ve daha da önemlisi nasıl korunduğunu iyice bir düşünmeli. Hele hele kimin veya neyin korumasıyla var olabildiğini hiç unutmamalı... Bireyin ancak örgütlü yani gelişmiş toplumda var olabileceğini, bir bilinç meselesi olduğunu, yalnızca ciddi bir hukuk düzeninde kendini bulabileceğini yani “bireyleşeceğini” akıldan çıkarmamalı... Mesela pek özenilen ABD'de “birey” ile “federal hükümet” yani devlet ilişkilerinin disip-

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

linini göz önüne almalı... Sözgelimi Amerikan hayat tarzı ve değerleri karşısında bireyin konumunu akla getirmeli. Türkiye'de ise bireyin doğum tarihinin 1923 olduğunu unutmamalı... Bu genç bireyin ancak şu pek şikâyetçi olunan Cumhuriyet rejimi ve onun modern örgütlenişiyle filizlenip yaşayabildiğinin bilincine de sahip olmalı.

Bireyin varlığı devlete, devlet de bireye karşı filan değildir. Böyle kafa karışıklıklarına, tarihsel ve siyasal bilincin eksikliği sebep olur.

(15 Nisan 2011)

NÜFUSUN GÜCÜ!

Birinci Büyük Savaş'tan (1914-1918) sonraki yıllarda İtalya ve Almanya'da ülke nüfuslarını arttırmak siyasal iktidarların önemle üzerinde durdukları bir konuydu. Bu sebeple çok çocuklu aile yapısı teşvik ediliyordu.

Hiç kuşkusuz ülkenin nüfusu, onun gücünü belirleyen unsurlardan biridir. Yüzeysel bir yaklaşımla “önde gelen” güç belirleyicisidir de diyebilirsiniz. Bunun açıkça görülen kanıtları da vardır. İşte Çin Halk Cumhuriyeti, işte Amerika Birleşik Devletleri, işte Rusya diye örnek verebilirsiniz. Hindistan'ı bu çerçeveye aynı rahatlıkta koyamazsınız. Pakistan veya Endonezya'yı ise nüfus büyüklükleri ile orantılı bir güç olarak hiç aklınıza getiremezsiniz. Buna karşılık 30 milyonluk Kanada bile yeryüzü güç dengelerinde önde gelir.

Sözü uzatmadan özüne gelelim. Her işte, her üründe olduğu gibi nüfus denen insan topluluğuna da esas değeri kazandıran yani gücü veren niteliksel/kalitatif düzeyidir. Yani nüfusun yaratıcı, buluşçu, yapıcı, üretici kapasitesidir. Elbet, hem sayıca hem de nitelikçe üstün olan ülkeler avantajlıdır. Ancak nüfusu sayısal büyüklük olarak Çin, ABD, Rusya'dan çok daha düşük olan Almanya, Fransa ve benzerlerinin yüksek bilim, teknoloji, kültür yaratışları sayesinde söz ve güç sahibi oldukları bilinir. Üstelik bu Avrupa ülkelerinin artık nüfuslarını çoğaltma gibi bir dertleri bulunmadığını da hatırlamalı. Fransa 60, Almanya 80 milyonlarda demir atmış görünüyor. Bu sayısal düzeyler gelişmiş Avrupa coğrafyasında yıllardır dengesini koruyor.

Türkiye'nin nüfusu 1950'de 20 milyon, 1960'ta 25 milyondur. Şimdi 75'ten kapı açılıyor ama Avrupa Türkleriyle birlikte hiç korkmadan bu miktarın 80 milyon olduğunu kabul edebilirsiniz. Yani 1960'tan bu yana yarım yüzyılda ülke nüfusu %300'den fazla artmış.

Türkiye 1960'ta yukarıda andığımız ülkelerin bilimsel, teknik, sanayi, tarım, ticaret ve kültür alanlarındaki üretim, beceri, kısacası maddi ve manevi zenginliklerine sahip değildi ve bugün de değildir. Türkiye'nin onlar gibi varlıklı olmadığı bir yana, yine onlar ölçüsünde örgütlü bir toplum olmadığı da malumdur.

Türkiye'de 1950'lerden sonra dehşetli bir nüfus patlaması yaşanırken bu nüfusu yeterince eğitecek bir öngörü, planlama, eğitim stratejisi de elbet uygulanamamıştır. Ülke, milli servetinin çok büyük bölümünü ister istemez yeni nüfusun barınak ve fiziki ihtiyaçları için seferber edip harcamış ve harcamaktadır. Yani çimento, inşaat demiri, kamyon bu dönemin önde gelen değerleri olmuştur. Durum bugün de çok farklı değildir. Yani üretimin, kapitalin büyük bölümü inşaat gibi bir ekonomik getirisi olmayan fakat zorunlu bir ihtiyaca gitmektedir. Oradan oraya savrulan insan kitleleri her bakımdan derbeder bir sosyal yapının parçası olmuşlardır.

Nüfusun niteliği, açık anlatımıyla insan yetiştirme/ eğitim sorunu daima dillendirilen fakat asla yeterli kaynak ayırlamayan bir temel sorun olarak yaşanmaktadır. Eğitim anlayışı, felsefesi ve yöntemleri ise kaynak konusundan da beter başlı başına bir kargaşadır diyelim ve özüne girmeyelim.

Türkiye'nin bütün sorunlarının altından kanımca nüfus gelişimi ve yapısı çıkmaktadır. Bunu abartılı bulabilirsiniz ama ben ısrarlıyım... Kendime sorduğum şu soruyu okuyucuya da aktarıyorum: "Eğer ABD'nin nüfusu yarım yüzyılda 3 katına çıkarsa ne olur?"

Unutmayalım, ABD hem zengin hem de örgütlü bir toplumdur. Buna rağmen ne olur?

(22 Haziran 2012)

NÜFUS SORUNUNUN GETİRDİKLERİ

Türkiye nüfusunun yaklaşık 1950'den bu yana büyük bir hızla artışının, ülkenin temel sorunlarının başında geldiğine inananlardanım. Türkçenin kalıp deyişlerinden birini uyarlayarak "Her taşın altından nüfus sorunu çıkar" diyebilirim. İsterseniz "abartı" sayın. Nüfusun kendisi zaten abartılıdır.

Hatırlayalım... Türkiye 1927'de 13 milyonluk bir ülkeydi. Aynı tarihlerde Fransa, İngiltere, İtalya 45-50 milyon nüfusa sahiptiler. Devamlı göçmen alan Amerika Birleşik Devletleri nüfusu ise 200 milyonu bulmamıştı.

Türkiye 1940'ta 17, 1950'de 19, 1960'ta ise 26 milyon olmuştu. Dikkat edilirse artış hız ve oranı, yukarıda değindiğimiz gibi 20. yüzyılın ortalarında, Cumhuriyet'in ilk çeyreğinden itibaren büyük bir yükseliş gösteriyor. Bu artış hiç kuşkusuz genç Cumhuriyet rejimi kurucu ve yöneticilerinin basiretli, planlı, kararlı politikaları sayesinde gerçekleşiyordu... Birinci sebep aklı başında yöneticilerin ülkeyi uluslararası bela ve savaşlardan uzak tutmalarıysa ikinci sebep de bilinçli, akılcı ve elbet bilgiye dayalı bir sağlık politikasının başarıyla bütün yurt coğrafyasında uygulanmasıydı. Sınırlı sağlık personeli, hekim ve mali kaynaklara rağmen, sıtma, tifo, tifüs, difteri gibi salgın hastalıkların önü alınmıştı; verem, trahom ve benzerleriyle de etkili bir mücadele sürdürülmüştü. Aşı kampanyaları, sağlık ocakları örgütlenmesi, yerli aşı üretimi, numune (devlet) hastaneleri, Ankara'daki adeta "karargâh" görevi yüklenen "Hıfzıssıhha Enstitüsü" ile Kızılay "halk sağlığı" eksenli uygulamaları yirmi yirmi beş yıl içinde başarıya ulaştırdı. Bu "Türkiye'yi sağlıklılaştırma" projesi ve uygulamasının fikir babası ve organizatörü Doktor Refik Saydam'ı burada saygıyla analım.

Sonuç olarak 1960'ta bir sıçramayla 26 milyonu bulan nüfus, gitgide artan bir hızla bugün 80 milyona erişti. Şimdi Fransa'nın, İtalya'nın, İngiltere'nin nüfusları ise yaklaşık 60'ar milyon kadardır. Türkiye insanları, 1960'a göre üçe katlanmıştı... 26'dan 80'e. Dillerde dolaşan 76-78'i de kabul etseniz, durum değişmez.

Böyle bir nüfus artış hızı örgütsüz, eğitimsiz, ekonomisi güçsüz, üretim kapasiteleri sınırlı bir toplumda herhalde hayat şartlarını büyük ölçüde belirleyici bir etken olacaktı ve olmuştur.

“Her taşın altından nüfus sorunu çıkar” dememin sebebi budur. Olanakları kısıtlı Türkiye'nin bu nüfusu tam verimli şekilde değerlendirmesi mümkün müydü?

Düşünelim! Bu tempoda artan nüfusun barınma ihtiyacı nasıl karşılanacaktı? Hangi okullarda öğrenim görecektlerdi? Eğitim ve öğretim için gerekli personel, öğretmen var mıydı veya eksik/açık nasıl giderilebilirdi? Ekonomik yapı ve iş hayatına etkileri ise yine devasa bir olgudur.

Türk siyaseti ve idaresi bu sorunu acaba yeterli ciddiyetle görmüş ve kavramış mıdır? Ben bu soruya olumlu yanıt veremiyorum.

Bu nüfus sorunu, olumlu ve olumsuz yönleriyle ülkenin gerçeğidir. Sosyal, kültürel, ekonomik çalkantılarda daima damgası vardır.

Bir ülke için genç ve enerjik nüfus hiç kuşkusuz heyecan verici bir potansiyeldir. İyi eğitim almış insan gücü ise çok daha fazla heyecan vericidir. Türkiye, bu nüfus için gerekli eğitim kurumlarını ve sistemini sağlayamamış görünüyor. Kuşkusuz, nitelikli eğitim alan ve dünyanın her yerinde geçerli becerilere sahip gençler de yetişmiştir. Ne var ki genel eğitim düzeyinin, çoğunluğun dünya ölçülerinde çok aşağıda kaldığını istatistikler bize gösteriyor.

İşte işin püf noktası budur. Çoğunluğun eğitim düzeyinin düşüklüğü, her türlü yanlışlığın, sapkınlığın daya-

nağı oluverir. Çağa, uygar âleme ayak uydurmada zorluk çekilir.

Türkiye esasen “şehirli” bir nüfusa sahip değildi. Belli oranda sınırlı bir yönetici elit ülkeyi 1800’lerden beri uygar dünyaya eklemlemeye çabalamıştır. Genel eğitim düzeyinin düşüklüğü taşra kültürünün egemenleşmesine yol açmış, kalite endişesi büyük nüfusun gündelik ihtiyaçları karşısında geride kalmış, verimsiz üretim yapısı sürüp gelmiştir. Bunlar bana daima nüfus sorununu çağrıştırır ve hatırlatır.

Yaşamakta olduğumuz kargaşa, niteliksiz siyasal tartışmalar, ortaya çıkan ahlak erozyonu, zaten yarım yamalak oluşabilmiş şehirlerin deformasyonu ve kol gezen ilkelliklerin altında acaba bu nüfus sorununun payı ne kadardır?

İlkel kafa, eğitimsiz nüfus, ahlaksızlığı besler.

(7 Mart 2014)

Bİ ŞEY OLMAZ ABİ!

Epeyce yıl önce Erenköy’de oturduğumuz apartmanın pencere panjurlarından biri çalışmaz oldu... Bu işlerle uğraşan en yakın atölyeye başvurdum. Aynı gün panjur ustası bir genç adam kapıyı çaldı. Spor giyimli, saçları fiyakalı ve ayağında uzun konçlu ve uzunca topuklu “kovboy çizmeleri” var... “Değişim” ve “küreselleşme” söyleminin başını alıp gittiği dönem. Elbet, her sosyal tabakanın gençleri genel eğitime uyup “globalleşecekler”! Neyse, ev üçüncü kat. Genç panjur ustasının işaret ettiğimiz pencereye yönelmesiyle pencerenin çerçevesine sıçraması bir an sürdü. Topuklu çizmelerle basarak pencerenin dışında veyukarıya yerleştirilmiş panjur yuvasına uzanıverdi. Bu son derece çevik ve hızlı davranışla eş zamanlı olarak benim de yüreğim ve aklım aynı hızla yerinden oynadı... Adam bir eliyle çerçeveye tutunuyor, diğeriyle bozuk panjuru kurcalıyor. Kendimi de hayrette bırakan seri bir davranışla kovboy çizmeli ustanın koluna ve beline sarılıp içeri çekmem bir oldu. Aynı anda sertçe söylenmekteyim: “Kardeşim deli misin sen? Üçüncü katın penceresinde, bu kadar dikkatsiz dışarı sarkılır mı? Git bir kayış ya da halat al, içeriye bağlan...”

Usta, sakın ve kendinden emin şekilde ve beni küçümseyerek “Bi şey olmaz abi!” deyiverdi ve ekledi: “Biz her gün yapıyoruz.”

Ne demeli? Ben “olmaz”ı çekiverdim. Akıllıca laflar etmeye bile başladım, “Bela bir defa gelir; her an olmaz; usul diye bir şey vardır; önlem almadan böyle işe kalkışılır mı? Ya düşersen ne olacak? Sen de yanacaksın; elbet ben de. Ben bu sorumluluğu ve tehlikeyi göze alamam” gibisinden tepki sözlerini sıralayıverdim.

Kovboy çizmeleriyle içeri atlayan usta, cevapladı: “Abi, sen bu işin yapılmasını istiyorsan şöyle bir dışarıda ge-

zinip gel; başıma dert olma... Yoksa ben gideyim işi başkasına yaptır.” Gerisini boş verelim.

“Bi şey olmaz abi!”, yerleşik, betonlaşmış bir zihniyetin ifadesidir. Asırlar boyu bilim/bilgi/teknoloji yaratmak ve üretmekten uzak kalmış sevimli ülkemizin karakteristik davranış kalıplarındandır. Son derece belirleyicidir.

Günlük hayatın çeşitli edimlerinde kendini gösterir. Uğranılan zararların birçoğunda “Bi şey olmaz abi!” zihniyetinin izlerini görebilirsiniz. Bu durum acaba teknolojik üretimi, daha doğrusu buluş ve keşifleri yapamamış, maddi uygarlığın ürünlerini yalnızca ithal ve taklit ederek kullanmanın getirdiği bir alışkanlık ve kolaycılık mıdır? Üretim ve imalat, hiç kuşkusuz yaratıcılıktan, bilimden kaynaklanmanın yanı sıra elbet topluma metotlu çalışma ve iş terbiyesini de verir. Üreten, malzemenin değerini de önemini de kullanım esas ve şartlarını da bilir.

Konuyu biraz daha genelleştirelim... Birçok trafik kazasına bu zihniyetin sebep olduğunu düşünmemek mümkün mü? Tuzla tersanelerindeki işçi ölümlerinde, Dilovası sanayi bölgesine radyasyonlu atıkların gizlice gömülmesinde, inşaat sektöründe, boyahanelerde tedbirsizlikler ve metotsuzlukların/usulsüzlüklerin yol açtığı can kayıplarında “Bi şey olmaz abi!” yaklaşımının damgası yok mudur?

Çoğu depremde olduğu gibi, 1999 Gölcük/Yalova depremlerinde betonun/demirin esirgenmesinde aynı damgayı görmüyor muyuz?

Barbaros Bulvarı’nda ve Dolmabahçe’ye inen yokuşta nedense genellikle “Özel Halk Otobüsleri”nin freni patlayıp bela çıkartmalarındaki sebep aynı değil midir?

Buluş, keşif, yaratıcılığın ancak bilimsel eğitimle ulaşılacak değerler olduğunu tekrarlamaya ne gerek var, diye düşünebilirsiniz. Sevgili yurdumuzda ne yazık ki bu basit gerçeği sürekli hatırlamak ve hatırlatmak ihtiyacı 21. yüzyılda bile sürmekte.

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Gerçekten uygar bir hayat için uygar dünyanın ürettiği mallara düşkün ve meraklı olmak yetmez. Aslolan onları üretebilmektir. Üretebilmenin, yaratıcı ve buluşçu olmanın yolu ise cehaletin iktidarıyla olanaksızdır. Serinkanlı bir bakışla Türkiye'nin uygarlığa erişmek için iki yüz yıldır bu cehalet cenderesiyle boğuşmakta olduğunu görürüz. İmam Hatip Okulları için “Bi şey olmaz canım” diyen siyasetçi ve aydınların, bir şey değil, bin şey olduğunu kavramış olduklarından emin değilim.

(14 Mart 2014)

Eğitim ve Türkçe

“DÜALİST EĞİTİM”LE UYGARLIĞA ERİŞİLMEZ

Osmanlı halife sultanları akılcı/bilimsel eğitimin değerini ancak 18. yüzyılın sonlarında anladılar. Ne yazık ki bütün bir 19. yüzyıl boyunca geleneksel medrese eğitimi yerine uygar dünyanın insan yetiştirme ilke ve modellerini yerleştirmeye çabaladırlarsa da çok az başarılı olabildiler. Devrin dünyada olup bitenleri görüp anlamaya başlayan sayılı devlet adamları da eğitim sistemini modernleştirmenin İmparatorluğun can suyu olduğunu kavradılar. Ama amaçladıkları oranda düzenleme yapamadılar. Avrupa tarzında ortaöğretim kurumları, bütün uğraşlara rağmen 1850’lerden sonra ve az sayıda kurulabildi.

Yenilgiden yenilgiye, kayıptan kayba savrulan Osmanlı devletinin varlığını sürdürebilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel öğretim önce ve zorunlu olarak “ordu”da uygulandı. Gelişmiş uygarlığın nimetlerini ve şartlarını anlayabilecek kamu görevlisi yetiştirmek için “Mülkiye Mektebi” 1859’da örgütlenebildi. Ahmet Hamdi Tanpınar, Osmanlı idaresinin gözünün dünyaya açılıp yeryüzündeki gelişmelere ayak uydurmaya çabalamasının “iş işten geçtikten sonra” başladığını, “çok geç kalındığını” söyler. Yetişmiş nitelikli insan gücü toplumsal gelişmenin anahtarıdır. Osmanlı dünyası bundan mahrumdu. Devletin varlıklarını kaybetmesi, düşkünleşmesi bundandı. Ne var ki sultanların ve bir kısım sağduyulu devlet adamının girişimleri ve gayretleri eğitim sistemini bütünüyle modernleştirmeye, bilimselleştirmeye veya dünyevileştirmeye yetmedi. Osmanlı ülkesinin 1900’e geldiği vakit hâlâ bir üniversitesi yoktu. “Düalist” (ikici) bir eğitim sistemi yani akıl ve bilimi esas alan kurumları ile uhrevi (dinsel) eğitim kuruluşları aynı toplumda birbirinden

farklı zihniyette insan yetiştirmektedirler. Üstelik “yeni mektep”ler sayıca azdı. Osmanlı idaresi, nitelikli insan gücü ihtiyacıyla kıvranmış; sanayide, ticaretle, ulaşımda, tarımda daima yabancı veya gayrimüslim insan gücüne muhtaç kalmıştır. Bir toplumun güç ve zenginliğe kavuşmasındaki birinci unsur olan eğitilmiş, hünerli, meslek ve elbet bilinç sahibi kadroların yoksunluğu acı şekilde yaşanmıştır.

Hatırlanması gereken husus: Dağılmış ve çökmüş, başkenti işgal edilmiş, ordusu tasfiye edilmiş milleti toparlayıp ayağa kaldıran ve modern bir devlete kavuşturan insanlar, imparatorluğun o az sayıdaki yeni mekteplerinden yetişmiş olanlardır. Bu tespit ve olgu çok şeyi açıklar.

Türk milleti, düalist insan yetiştirme derdinden ancak 1924’ten sonra kurtulabildi. Erkek çocuklarıyla birlikte kız çocuklarını da zorunlu ilköğretimle modern mekteplerde okutmaya başladı. Uygar dünyaya ayak uydurma yörüngesine girdi. Osmanlı halife sultanlarının tasarlayıp yapamadığını gerçekleştirdi. 1920’nin yoksul, nüfusu az, sanaysiz, ulaşımsız, tarım fukarası ve sağlıksız, insanların çok büyük bir kısmı cahil ve okulsuz Türkiye’si bu sayede günümüzdeki düzeye geldi. Bu, hiç kuşku duyulmasın ki Avrupa’nın önder ülkelerinin de tahmin edemediği dehşetli bir gelişmedir. Temelinde de elbet modern dünyayı kavrayan ölçülü dengeli Cumhuriyet politikaları ve insan yetiştirme düzenine verilen önem yatmaktadır.

İnsan yetiştirme düzenini yüz yıldan uzun bir sürede, yani 1800’lerden başlayarak ancak 1920’lerde uygarlığın prensiplerine uygun bir yörüngeye oturtan ve bunun olumlu sonuçlarını alan Türkiye, 1946’lardan sonra, kendi ayağına kurşun sıkan acemi misali, yeniden düalist modele adım attı. “İmam hatip” okullarını 1950’lerden sonra sanki ikinci bir ortaöğretim modeli gibi örgütlemeye başladı.

Kırılma noktası, yenilikçi Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’in 1946’da bakanlıktan alınması, köy öğretmen

okulları olan enstitülerin üretim ve uygulamalı programlarının yontulması ve ilköğretimin başındaki İsmail Hakkı Tonguç'un tasfiye edilmesidir. Birincisi budur... İkinci kırılma ise yine 1946'da, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki gerici öğrencilerin yenilikçi hümanist öğretim üyelerine karşı saldırgan eylemlerine hükümetçe göz yumulması, TBMM'de iktidar partisi milletvekillerinin adeta saldırganları koruyucu konuşmaları ve sonunda birçok Türk ve yabancı bilim adamının üniversiteden uzaklaştırılmalarıdır.

Artık tekrar düalist eğitim anlayışına filen dönüş başlamıştır. 1965'te imam hatip okulu sayısı 45'i, 1980'de 335'i bulmuştur. Sonrasından ve kurslardan bahsetmeye herhalde gerek yoktur. Türkiye bugün bilim doğrultusunda eğitim veren ve son derece nitelikli insan gücü yetiştiren belli sayıda ortaöğretim okullarına ve birkaç üniversiteye sahiptir. Bir yandan da uhrevi âlemin değerlerine göre eğitim, yine devlet tarafından yürütülmektedir. 19. yüzyılın acı ve sonuçsuz tecrübeleri unutulmuş, 1850'lere dönülmüştür.

Türkiye zaten uluslararası kuruluşların istatistiklerinde de görüldüğü gibi eğitim düzeyi son derece düşük bir ülkedir. Böyle bir ülkede yetişen insanların oluşturacağı toplumda düalist eğitimin yaratacağı elbet düalist bir sosyal yapı oluşmaz mı? Bugünkü durum acaba neyin yansımasıdır?

(3 Mayıs 2013)

ÜNİVERSİTE BEREKETİ

Bu ülkenin 1899'da tek bir üniversitesi yoktu. İlk üniversite, Darülfünun adıyla 1900'de, bazı açık görüşlü devlet adamlarının çabalarıyla zar zor kurulabildi. O da sanılmasın ki sahiden evrensel ölçütlere uygun bir üniversitedir. Öğrenci sayısı da öğretim programları da son derece sınırlıdır. Yalnızca bir ilk adımdır. 1908'den sonra, II. Meşrutiyet ortamında, Emrullah Efendi, Ziya Gökalp gibi idealistlerin çabalarıyla bir genişleme olur, biraz nefes alır. Bilimsel metotla tanışma başlar. Ancak gerçek kuruluş, ciddi düzenleme ve bilimsellik ile kurumlaşma ancak 1933'te gelir. İstanbul Üniversitesi, kanunla kurulur. 1944'te "Yüksek Mühendis Mektebi" İstanbul Teknik Üniversitesi olarak düzenlenir ve 1946'da Ankara Üniversitesi'nin kurulmasıyla beraber bütün Türkiye'de üniversite sistemini düzenleyecek olan Üniversiteler Kanunu çıkar. Demek ki II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'de üç üniversite vardı. 1955'te İzmir Ege ve İTÜ vesayetinde Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1958'de Erzurum Atatürk Üniversitesi ve 1967'de Tıp Fakültesi çevresinde Hacettepe Üniversitesi kuruldu. Boğaziçi'nin kuruluşu da 1971'dedir. Özetle 1982'ye gelirken üniversite sayısı, henüz oluşturulanlarla beraber on beş kadardı.

1982'de kısaca YÖK (Yükseköğretim Kurulu) Kanunu'yla işin rengi tamamen değişti. Birçok yüksekokul birdenbire üniversiteye dönüştü. Bunların hepsi resmi kamu kuruluşlarıydı. Yani devlet üniversiteleriydi. Türkiye'nin her yerinde adı "üniversite" olan birçok kurum meydana getirildi. Nitelik sorunu ikinci plana itilip sayısal amaç öne çıktı. Öğretim elemanı, kitap, kütüphane, laboratuvar gibi olmazsa olmazlar kenara itilip dehşetli bir imar ve inşaa faaliyeti ile idari birimler akademik kaygıların önüne geçti.

Bu dönemin bir diğer önemli özelliği, resmi devlet üniversitelerinin yanında vakıf üniversitelerinin yolunun açılmasıydı. İlk özel vakıf üniversitesi olan Bilkent Üniversitesi de böylece 1986'da Ankara'da kuruldu. 1987'de üniversite sayısı yirmi altıyı bulmuştu. Sayı, günümüze doğru adeta geometrik olarak arttı ve 100'ü çoktan geçti. Dikkat çeken bir başka özellik ise devlet üniversitelerinin yanı sıra özel vakıf üniversitelerinin de sayıca paralel bir artış göstermesidir. İş o hale gelmiştir ki üniversite kurmak için vakıf tesis edildiği de gözlemleniyor. Ticaret odalarının bile üniversite kurması son derece ilginç bir göstergedir.

Üniversite kavramı, okul veya yüksekokul kavramından büsbütün farklı değerleri içerir. Üniversite 13. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkan ve yayılan bir kurumdur. Evrensel bilginin araştırıldığı, öğrenildiği ve öğretildiği bilim merkezleridir. Yani bilimsel araştırma ve inceleme, üniversite denen kurumun öncelikli ve asıl işidir. Türkiye'de yıllarca hoca olarak bulunan, Berlin Üniversitesi rektörlüğü de yapan ünlü hukuk bilgini Profesör Ernst Hirsch, üniversitelerin bilim santrali olup bilgi ürettiğini, asıl görevinin bu olduğunu, öğretim ve öğrenimin ise bu bilgi santrali üretiminin verimi bir etkinlik olduğunu söyler. Demek ki üniversite için ilk olmazsa olmaz unsur, öğretim kadrosudur. Bu yetişkin bilim kadrosunun bir görevi de elbet genç bilgin adaylarını ve nihayet öğrencileri bilimsel metotlarla yetiştirmektir.

Türkiye'de bilimcilerin yetiştirilmesi, 1933'ten başlayarak belli esaslara bağlanmıştı. Bugün ülkenin sahip olduğu akademik kadro, devlet üniversitelerinin ürünüdür. Yeni kurulan vakıf üniversitelerinin kadroları da devlet üniversitelerinden veya dışarıdan devşirilen elemanlardan oluşturulmaya çalışılmıştır. Çoğu zaman da profesyonel akademisyen açığı öğretim yardımcılarıyla, görevlileriyle kapatılmaya çalışılmış ve çalışılmaktadır. Bu vakıf üniversitelerinin hem de yüksekçe ücret karşılığı öğretim verdiğini unutmamalıyız. İster

istememez ticari veya daha iyimser bir anlayışla maliyet boyutunun gözetilmesi kaçınılmazdır. Vaktiyle üniversite kurmak isteyen varlıklı bir Amerikalı girişimci, ünlü Harvard Üniversitesi'nin bir rektörüne yol/yöntem sorup danışmış... Rektör de birçok koşul ve gerçekleri söyledikten sonra "Bir de yüz sene ister" demiş.

Üniversite, ciddi kurumlaşma demektir. Kütüphane, sosyal tesis, laboratuvar demektir. Akademik kadro yetiştirmek ise en zor olanıdır. Tamamen kalitatif bir sorundur. Vakıf üniversitelerinin ise eleman yetiştirme gibi zahmetli, zaman isteyen, uzun vadeli yatırım gerektiren bir işe girişmeleri ne yazık ki beklenemez ve durum da büyük ölçüde bu tespiti doğrulamaktadır. Ama her gün yeni vakıf üniversiteleri ve devlet üniversiteleri doğuyor. Adeta Türkiye'ye gökten üniversite yağıyor. Bereketli olsun denebilir ama ne yazık ki gökten bilimci ve akademisyen yağamaz. Gençlerin seçimlerini yaparken hoca sayısını ve niteliğini incelemelerinde büyük fayda vardır. Çünkü beş akademisyenle fakülte kurulabileceğini biliyoruz.

Ailelerin, gençlerin öğretim kurumu seçerken piyasa söylemlerine, medya yayınlarına itibar etmemelerinde, reklam kokusu tüten tanıtım/pazarlama gösterilerini ince eleyip sık dokumalarında fayda vardır. Televizyon programlarında bazı vakıf üniversitesi yöneticilerinin, rektörlerinin hayret verici "tanıtma" röportajları son derece anlamlıdır. Kuşkusuz her şeyiyle değişen hayatta üniversite ve eğitimin anlamları da elbet değişecek ve zenginleşecektir. Ama kalıcı olmayacak, aldatıcı değişim iddiaları için de dikkatli ve seçmeci olmalıdır. Eğitim işi "pazarlama"yla çözülmez.

Değerli bilim insanı Profesör Celal Şengör, "Üniversite seçerken manzara veya laptop veya harçlık değil hocaları seçiniz" diyor... "Güzel manzaralı çocuk parkı mı, çikolata mı, yoksa adam mı?" diye soruyor.

(8 Ekim 2010)

BİR KUYRUKLU YILDIZ: HASAN ÂLİ YÜCEL

Türkiye'nin 20. yüzyıl modernleşme atılımlarında, kültür ve düşünce hayatında Hasan Âli Yücel tam bir kuyruklu yıldız gibidir. 19. yüzyılın sonunda dünyaya gelen bu insan, ilk gençliğini, çalkantılar içinde son günlerini yaşayan Osmanlı Meşrutiyet rejimi ortamında geçirdi. Öğrenimini Darülfünun'un Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Daha 1922'de, Mustafa Kemal'in bir İzmir ziyaretinde, genel toplantıda eğitimle ilgili soru ve konuşmasıyla kurucu liderin dikkatini çektiği biliniyor... Bir gazete yazısı ölçeğinde, Hasan Âli Bey'in inanılmaz derecede verimli eylemlerini ve düşüncelerini anlatmak bir yana, özetlemek de mümkün değildir.

Bütün ömrünü eğitim ve kültür yaşamına adanmış bir insandır. Uzun yıllar öğretmenlik, eğitim müfettişliği, yöneticilik yaptıktan sonra 1938 yılı sonunda Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildi. Hasan Âli Yücel, sekiz yıla yaklaşan bakanlık görevi boyunca ülkenin eğitim ve kültür yaşamında adeta bir değişim fırtınası gibi esmiştir. Birbirinden farklı alanlarda peş peşe gelen düzenlemeler, kanunlar, kurumlar Türkiye'nin kültürel hayatını değiştirmiş, zenginleştirmiş ve nitelikçe yükseltmiştir. Bu başarı, onun yapıcı ve yaratıcı kişiliği kadar, kararlı ve enerjik yaradılışının, elbet bilgi birikiminin ve asıl bilinçli tutumunun bir sonucudur.

Yücel, sekiz yıla unutulmaz işler ve kalıcı kurumlar sıgdırmış bir "kurucu baba"dır. Hasan Âli Bey'in bu siyasal etkinliğinin ve gücünün, entelektüel kişiliğinden kaynaklandığını rahatça söylemek gerekir. Siyasal yaşamının yanı sıra, kendisinin o günkü Türkiye'de akademisyenler, edebiyatçılar, sanatçılar ve müzisyenlerden oluşan çevrenin bir mensubu olduğunu biliyoruz. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yücel'in

1961'de erken denecek bir yaşta ölümü üzerine yazdığı bir yazıda bunu doğrular; bakanlık görevine gelmesinden sonra, entelektüel kimliğinin yanı sıra kendini yüksek yöneticiliğe de hazırlamış olduğunu fark ettiğini söyler.

Gerçekten de Hasan Âli Bey'in Türkiye'nin kültür ve eğitim hayatına kazandırdıkları, toplumun birçok temel ihtiyacını cevaplayan hizmet ve kurumlardır. Bunlar, iş başına geldikten sonra öğrenilecek, tespit edilecek ve gerçekleştirilecek işler değildir. Belli ki hayal edilmiş, düşünülmüş, içtenlikle benimsenmiş, kısacası özümsemiş, her uygar ve gelişmiş ülkenin muhtaç olduğu örgütlenmelere duyulan özlemin doğurduğu projelerdir.

Yücel'in art arda ortaya koyduğu ve gerçekleştirdiği bu projelere dikkatle bakıldığı zaman hepsinin toplumdaki bir eksikliği giderdiğini ve düşünsel bütünselliğin ürünü olduğunu görürsünüz. Hasan Âli Bey, eğitim alanında da kültür alanında da ülke için birçok "ilk"lerin müellifidir. Bugün eğitim ve kültür diye iki ayrı bakanlıkta toplanan hizmetlerin o dönemde tek bakanlıkta örgütlendiğini de hatırlamalı.

Yücel'in göreve gelmesinin ardından ilk adımı, yayın hayatının sorunları olmuştur. 1939'da ülkenin yayımcılıkla ilgili bütün etkin ve sorumlu insanlarını, özel ve resmi ayrımı yapmadan ciddi kararlar almak ve bir yayın stratejisi belirlemek üzere bir araya getirmesi, Türkiye'nin kültür yaşamında önemli bir atılımın başlangıcıdır. 1939'dan itibaren her türlü yayımcılık geometrik bir hızla artmış, ülke yayımcılığı nitelik ve nicelikçe başka bir boyuta sıçrayıp yükselmiştir. Üniversitelere, özel yayınevlerine ve her türlü yayın etkinliklerine de çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Ülkede ilk ansiklopedi hazırlanmasına da onun desteğiyle başlanmıştır.

Kurduğu "Tercüme Bürosu", adeta ince eleyip sık dokuyan bir "tercüme fabrikası" gibi çalışıp üç dört yıl içinde sayısı beş yüze varan ünlü "Dünya Edebiyatından Tercüme-

ler” dizisi kitaplarıyla gençliği dünya düşünce ve yazın tarihiyle tanıştırmıştır. Günümüzde İş Bankası’nın onun ismiyle yayımlamaya başladığı dizisinin, belli ölçüde Yücel’in Tercüme Bürosu’nun ürünlerinden oluşması, yapılmış olan işin değerini saygıyla anıp kanıtlıyor.

Milli Kütüphane, 1944’te Yücel’in desteğiyle temelendirilmiştir... Kırsal kesimin eğitim sorunu için Köy Enstitüsü örgütlenmesi 1940’ta onun eliyle kanunlaştı... Türkiye’de müzik ve sahne sanatlarının profesyonel anlamda kurumlaşması da H. Â. Yücel’in bilinçli tutumuyla gerçekleşti. 1940 Devlet Konservatuvarı Kanunu da onun eseridir. Plastik sanatları, Türk ressam ve heykeltıraşlarını desteklemek için her yıl açılan “Devlet Resim ve Heykel Sergileri”ni 1939’dan başlayarak o oluşturdu. İslam ve Türk ansiklopedilerinin yayını başlattı. Kapsamlı ve planlı eğitim programları ile denetleme sistemi Yücel’in yönlendirmesiyle gelişti... 1943’te Ankara Tıp ve Fen Fakülteleri’nin, Edirne ve Balıkesir Öğretmen Okulları’nın, İzmir Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu’nun (bugünkü Ege Üniversitesi), Ankara’da Yüksek Köy Enstitüsü’nün kurucusu odur. 1944’te İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi’ni İstanbul Teknik Üniversitesi’ne dönüştüren kanunu çıkartan da Yücel’dir. Hasan Âli Bey, 1946’da hem Ankara Üniversitesi’nin kuruluş kanununu hem de Türkiye’deki ilk genel “Üniversiteler Kanunu”nu Meclis’ten geçiren Milli Eğitim Bakanı’dır. Şunu da ekleyelim: 1946’da çıkan 4936 sayılı bu kanunla üniversitelere de onların fakültelerine de idari ve mali özerklik ile tüzel kişilik Hasan Âli Yücel’in desteğiyle verilmiştir. Yani üniversite özerkliğini yasal güvenceye kavuşturan odur.

Hiç kuşku yok ki Hasan Âli Bey gelmiş geçmiş bütün meslektaşları arasında seçkin ve kesin olarak ayrıcalıklı yer tutar. Son yüzyılın eğitim ve kültür bakanları arasında yapıcı, kurucu, öncü vasıflarıyla bir sembol olmuştur. Tiyatro, opera ve müzik etkinliklerini tam bir kamu hizmeti ola-

rak örgütleyen Yücel'dir. Bu kurumlar onun döktüğü çimen-toyla ayakta durmaktadırlar. Özetle, Türkiye'nin eğitim ve kültür ortamı, bu insanın sekiz yıllık başkanlığında potaya dökülüp şekillenmiş, eserler repertuarı hızla gelişmiş ve eğitim düzeyi hızla yükselmiştir.

Yücel, elbet öncelikle bir eylem insanıydı. Bununla birlikte parlak siyasal yöneticilik görevinden sonra edebiyat, kültür, eğitim ve siyaset üzerine de çok sayıda kitaplar yazdığını biliyoruz. Daima bir düşünce insanı olarak da var olmuştur. Şair Can Yücel'in babası Hasan Âli Bey'in de şiirler yazdığını, bazılarının bestelenip ünlendiğini de kaydetmeli.

Bu yenilikçi, kurucu, yaratıcı siyaset ve kültür adamını "köy enstitülüler" hiç unutmazlar. Onun adına toplantılar düzenler, yayınlar yaparlar. Fakat özellikle kuruluş yasasını çıkarttığı Ankara Üniversitesi ile bazı fakülteleri ve temellerini atıp yola koyduğu Devlet Tiyatroları, Devlet Operası ve müzik kuruluşları onu pek hatırlamazlar. Böyle hatırlamalar ancak entelektüel bilinçle doğru orantılı olmalı! Peki bu, Hasan Âli Bey'in umurunda olur muydu?

O, onların kamu yararı gereği toplumun prestijli kurumları olmasını bilinçle arzuluyordu. Ya şimdikiler?

(27 Mayıs 2011)

KÖY ENSTİTÜLERİ NEYDİ?

Kendisi yalnızca altı yedi yıl kadar yaşadığı ve altmış senedir mevcut olmadığı halde Türkiye'nin siyasal, düşünsel, sosyal hayatında daima canlı tartışma konusu olan bir kurum olur mu diye düşünürseniz, cevap "evet"tir. Bu şaşırtıcı durumun öznesi de Köy Enstitüleridir.

Birinci olarak şunu vurgulayalım: Bugün ve hatta geçmişte çoğu kimsenin sandığı gibi Köy Enstitüleri bir genel eğitim kurumu değil, "öğretmen okulu"ydü. Kırsal kesimin özel sosyal koşullarına uygun bir ilköğretim seferberliğini başara bilmek için kurulan "ilköğretmen okulları"ydı.

1940'ta ülkenin değişik yerlerinde on dört enstitü birden kuruldu. 1941'de yedi okul daha açıldı. Coğrafyaya dengeli dağılışı, stratejik ve plancı zihniyeti yansıtır. Öğretmen kadroları özenle seçilmiştir.

Köy Enstitüleri'nin eğitim sorunlarından çok, fırtınalı siyasal tartışmalara sebep olması boşuna değildir. Çünkü bu okullar gerçekten siyasi irade tarafından, sosyokültürel özel sorunların çözümüne yardımcı olması için, yani statik köy yaşamını ve insanlarını modern toplum değerlerine doğru değiştirmek amacıyla örgütlenmiştir. Kırsal insanı yurttaşlık bilincine, milli bilince kavuşturmak için tasarlanmış bir insan yetiştirme projesidir. Devrimci kadro, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylünün, çağdaş hayat tarzının gereği olan üretim ilişkilerine geçebilmesini, yeniliklere ve değişime uyum gösterebilmesini temel bir politik eylem kabul etmişti. Toprak ve tarım reformu, üretimde verimin artırılması, yönetici kadronun kalkınma ilkelerinin başında geliyordu. Cumhuriyet rejiminin ruhunu yansıtan yazarların belki başında sayılması gereken Falih Rıfkı Atay, "İçine girilemeyen köy yerinden oynamaz" diye yazmıştır. Köy Ens-

titüleri'nin kuruluşu bir anda olmamıştır. 1930'dan başlayarak girişilen toprak reformu ve tarım üretiminin artırılması politikaları daima dirençle karşılaşmıştı. Bu sebeple köylünün eğitimi, rejimin çözüm bekleyen önemli bir işi olmuştu.

Kısacası Köy Enstitüleri, kalkınma stratejisi açısından yurttaşlık bilincine sahip insanlara duyulan ihtiyacın sonucu olarak doğmuş ve uygulanmış bir eğitim hamlesidir. Asırların geleneksel sosyal yapısını yerinden oynatacak bir kaldıraç gibidir. İşte çatışmanın özü de buradan kaynaklanır. Statükocu, egemen ekonomik yapı "eski köye yeni adet" gelmesine şikâyetçi değil, düşman olmuştur. Yani işin aslı, insanlık tarihi boyunca sürüp gelen, bildiğimiz çıkar mücadelelerinin tipik bir örneğinin eğitim alanında yaşanmasıdır. Yani Köy Enstitüleri elbet özgün bir eğitim kurumudur ama mesele bundan ibaret değildir. Mesele, sosyal değişimin amaçlanmasıdır.

Enstitülerin özgünlüğü, öğretim programlarındadır. Köy hayatının pratik, gündelik ihtiyaçlarına cevap verecek uygulamalı öğretim ve iş programı vardı. Bu, üretim bilinci ve becerisi verecek bir eğitim felsefesinin uygulanmasıdır. Programın yarısı da teorik derslerden oluşuyordu. Bu işlevleri karşılayacak bir örgütlenmeye sahiptiler. Demircilik, marangozluk, tarım, yapı teknikleri için atölyeleri bulunuyordu. Temsil ve konferanslar için salonları vardı. Kapalı kırsal yerleşmeyi uygarlıkla tanıştıracak merkezler gibiydi. İş eğitimi yoğundu. İlkokuldan sonra beş yıllık bir program sonucu ilkokul öğretmeni olunuyordu.

II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında kurulan bu okullar, savaşın bitimini izleyen 1946'da, uygulamalı iş programının azaltılmasıyla ilk ölümcül darbeyi yedi. Kuruluşun siyasi sorumlusu Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel görevden alındı. Artık siyasi koruma ve destekleme kalkmıştı. Başta programın ve örgütlenmenin müellifi Genel Müdür İsmail Hakkı Tonguç ve birçok enstitü müdürü de görevlerinden

alındılar. Okulların özü değişti. 1954'te de klasik öğretmen okullarına dönüştürülerek ortadan kalktılar.

Kuşkusuz, bu kadar kısa bir süre bile enstitülerin ülkenin sosyal yaşamında etkin rol oynamasına yetti. Kırsal kesimden çok sayıda genç, Türkiye'nin kültür yaşamında öncü oldu.

Enstitülerin açılışı gibi, son bulması da siyasi sebeplerle olmuştur. İşin ilginç yanı, başta İsmet İnönü olmak üzere enstitülere can veren siyasi iradenin, kendi kurduğu kurumu kendisinin sonlandırmasıdır. 1946-47'den itibaren yenileri kurulmadığı gibi, mevcutlar da belirttiğimiz üzere sıradanlaştırılmışlardır. İsmet İnönü, savaş sonrası siyasi ortamında, kendi devrimci projesinden vazgeçmiştir.

Enstitüler için "solculuk-sosyalistlik" suçlamaları olduğu gibi, bazı sol ve liberal kesimlerden de "Kırsal kesim insanlarını, kırsal yörede kalmaya mahkûm etmek" gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Bunların gerçeği yansıtmayan yakıştırmalar olduğu bellidir. İlkel sosyokültürel yapıyı modernleştirmek için kurulan okulların eğitim programları, bu iddiaların tersini kanıtlar. Köye kapatılacak insana antik uygarlığın, hümanist düşüncenin, Batı felsefesi ve kültürünün eserleri okutulup spor türleri, çok sesli müzik öğretimi verilmesi düşünülemez. Kuruluşların ikinci aşamasında Ankara'da "Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü"nün kurulması ve burada Köy Enstitüleri için öğretmen yetiştirilmesi, projenin köylüyü köylü bırakmayı değil, kırsal dünyayı şehir değerlerine doğru değiştirmeyi amaçladığının bir başka kanıtıdır. Esasen Cumhuriyet'in temel bir stratejisi, şehir kültür ve hayatının egemen hale getirilmesidir. 1932'de kurulan Halkevleri gibi Köy Enstitüleri de kentsel yaşama geçiş projeleridir.

Özetle Köy Enstitüleri, kısacık ömürlerinde bile, toplamda modernleşme yolunda başarılı sonuçlar vermiş bir uygarlık/şehirleşme politikasının ve hedefinin yurttaş yetiştirme kurumuydu. Elbet ilerici bir siyasi yaklaşımın okullarıydı.

(22 Nisan 2011)

ÇAĞDAŞ EĞİTİM TÜRKÇE SAYESİNDE OLUŞTU

“Cumhuriyet rejiminin ülkeye kazandırdığı değerlerin başında ‘Türk dili’nin geliştirilmesi ve işlenmesi gelir” desek acaba abartılı mı olur, diye kendimi sorguladım. Olabilir. Ama kuşku yok ki uygar milletlerin maddi ve manevi varlıklarının yaratılmasında “milli dil” kurucu/yapıcı unsurdur. Düşünce, bilim ve ifade olanaklarının dilin zenginliği ölçüsünde geliştiğini biliyoruz. Yeryüzünün güçlü, üstün uygarlıkları daima işlenmiş, zengin ifade olanaklarına kavuşmuş dillerin sahibidir.

Cumhuriyet’in kurucu kadrosu ve liderinin dil konusu yani Türkçe üzerinde özenle ve ısrarla durmasının sebebi de buydu. Türkiye’nin 19. yüzyıldan başlayan modernleşme çabalarının başarısızlığında yetişkin insan gücünün yetersizliği bilinmekteydi. Eğitimin başlıca aracı olan dil konusunun yarattığı zorluğu tespit etmişlerdi. 19. yüzyıl modernleşmesi toplumun iki dilli yapısını değiştirememişti. Osmanlıca/halk dili ayrılığı bir dertti. Güya yüksek dil olan Osmanlıcanın da bir bilim dili olarak geçerliliği veya verimlerinin bulunmadığı da açıktı. Her şeyden önce halkın bütün kesimlerinin iletişimini sağlayacak ortak ve ifade gücü zengin bir Türkçe, devrimci kurucu kadronun özlemiydi. Eğitim standardının yükseltilebilmesi için de “milli dil”in olmazsa olmazlığını kavramışlardı. Alfabe değişikliğine bu bilincin getirdiği cesaretle karar verdiler.

Yeni alfabenin kabulü ve kullanımı bugün bile bazı fanatiklerin veya romantiklerin (!) iddia ettiği gibi toplumda sarsıntıya filan yol açmadı. Niye açsın ki?

İstatistikler 1920’lerde bile okuryazar oranının yüzde beşler civarında olduğunu söylüyor. Kadınlarda ise oran elbet

daha düşüktü. Büyük olasılıkla bu sayılar gerçekte daha da azdı. Yalnızca “kaydı” idi, gerçek değildi. Hele hele yazarlık açısından bu inandırıcı değildir. “Okuryazar” tabiri esasen her zaman yanıltıcıdır. Çünkü okuyabilenlerin birçoğu yazamaz. Bu fark eski Arap yazısı döneminde ise çok daha fazlaydı.

Gelelim işin asıl önemli yanına... “Toplumun tarihsel bilgi birikiminden yeni yazı dolayısıyla kopması” iddiası iki bakımdan gerçek olamaz. Birincisi, okuma oranı bu kadar düşük bir toplumda, mevcut kaynaklardan yararlanma oranı da aynı şekilde sınırlıydı. İkincisi ise basılı yayınların ülkedeki geçmişi zaten iki yüz seneyi bile bulmuyordu. Yani son derece azdı. El yazması eserleri düşünürseniz onların da hemen hemen bütünüyle orta zamanlar kültürünün ve dinsel âlemin ürünleri olduğu malumdur. Bu sebeplerle toplumun entelektüel yönden bir kaybı olacaksa bu rahatça göze alınabilirdi. Üstelik ülkedeki kütüphaneler de sayılıydı ve bunların koleksiyonlarından yararlanacaklar ancak araştırmacılar, bilim adamları olabilirdi. Bu insanlar da zaten eski yazıyı biliyorlardı; sonraki kuşaklarda da isteyen araştırmacıların eski yazı öğrenmeleri mümkündü. Kitlenin yani halkın bütününe ise hızla eğitilmesi, böylece ülkenin uygar dünyaya açılması devrimci Cumhuriyet’in amacıydı.

Önce harfler değişti ve hemen arkasından “Türkçe”nin gelişmesi ve sözcük dağarcığının, terimlerin zenginleştirilmesi çalışmaları başladı. Halk dilinin yani Türkçenin esas alındığı bu “Dil Devrimi” politikası da eleştiriler almıştır. Ne var ki günümüzde artık 1930’lardan itibaren serpilip gürleşen, ifade imkânları yükselen ve bütün halkın konuştuğu ortak bir Türkçeyi, ona yıllarca karşı çıkan zihniyete mensup olanlar da kullanmaktadır. Çünkü o dil insanların düşünce ve duygularını rahatça anlatabilecekleri bir genişliğe kavuşmuştur. Halkın kullandığı dil artık hem edebiyat ve şiirin hem de bilimsel araştırma ve yayınların dili olmuştur. Öylesine ki bu dille kaleme alınan edebi eserler büyük uygarlık

dillerine de çevrilmekte ve uluslararası ödüller de alabilmektedir.

Özetle cılız ve cansız bir yayın dünyası, hızla gelişen bir yayıncılık sektörüne dönüşmüştür. Yeni Türk harflerinin kullanılmaya başlamasıyla bugün sahip olunan yazı ve konuşma dili yüksek bir kültür dili olabilmiştir. İstisnaları dışında evrensel eser veremeyen Türk şiir ve edebiyatı, sayısal ve asıl niteliksel olarak güçlenmiş ve geniş bir edebiyat repertuvarına kavuşmuştur. Türk düşünce ve edebiyatı bu sayede kısa sürede yüzlerce yılda ulaşamadığı bir düzeye ve yaygınlığa ulaşmıştır.

Çağdaş bir eğitimin yetkinlikle uygulanabilmesi için zorunlu araç olan gelişkin milli dil, devrimci Cumhuriyet anlayışının topluma kazandırdığı yüksek değerdir. O olmasaydı nitelikli eğitim de olmazdı.

(15 Kasım 2013)

KİTAP

Kitap, her şey bir yana ve her şeyden önce insanlığın belleğidir. Elbet, milletlerin de belleğidir.

Yaklaşık beş bin yıl önce Mısır'da "papirüs" denen malzeme üzerine yazılı ruloların yani bir araya getirilmiş yazı demetlerinin kitabın "ceddi" sayıldığını söylerler. Çin'de de başka tekniklerle, biraz daha geç zamanlarda, mesela "Konfüçyüs" metinlerinin taş yüzeylere kazınıp baskı yoluyla kâğıtlara geçirildiği bilinir. 15. yüzyıldan itibaren ise Avrupa'da artık el hüneriyle matbaa baskılarına geçildi; sanayi devrimiyle birlikte makineleşti. Demek ki kitap çok eski tarihlerden beri var olsa bile, bunun genelleşmesi, geniş insan kitlelerine yayılabilmesi aşamalı şekilde 15. yüzyıldan itibaren olmuştur.

Kitap, yazılı, resimli, nota yani müzik diliyle yazılı, el yazması/çoğaltma ve nihayet "basılı" yayın olarak insan hayatında son derece önemli rol oynayan, hatta insanı ve insanlığı yönlendiren etkin bir araç... Kitaplar bilgi deposudur. Ama depo deyince durağan, kilitlenmiş bilgilerin deposu sanılmamalı. Tam tersine, bu depo insan aklının ürettiği bilgi birikiminin güncel ve nesiller arasındaki iletişim santalidir. Tarih boyunca oluşan bilgi birikiminin bireyler, milletler arasında dolaşımını, paylaşımını, kullanılıp değerlendirilmesini, insanların birbirlerini anlamasını, bilim ve bilginin gelişip yükselmesini sağlayan birinci unsur kitap değildir?

Kitabın çeşitleri saymakla bitmez. Özellikle günümüzde boyutları, konuları, şekilleri, amaçları bakımından farklı kitap türleri piyasayı dolduruyor. İnsan yaşamının her alanını kapsayan olay ve faaliyetler mutlaka kitaplaşır.

Gelelim "insan ve insanlığın belleği" olmasına... Okumayan insan ve toplum unutkandır. Okumayınca bilgi biriki-

mi olmaz; bellek oluşmaz. Bellek zayıfsa bilinç de oluşmaz. Bilinç, insanın yeryüzünde var oluşunun ta kendisidir. Bilinç ancak zihinsel faaliyetle, bilgi yoluyla edinilir. Bilinç, bireylerinde toplumların da gelişmişlik ölçüsü sayılmalıdır. Olmazsa olmaz bir soyutlamadır. Temelinde, nesiller boyu oluşan bilginin mirasçısı olabilmek yatar. Toplumların entelektüel donanımları bu mirasın zenginliğine bağlıdır. En çok bilgi biriktiren, aynı zamanda en çok bilgi ve estetik değer üretendir.

Kitap, Türkiye'nin hayatına çok geç girdi. Hatta günümüzde bile yeterince girdi mi dersenez, olumlu cevaplaması güçtür. Türkiye okumayan bir toplumdur. Okumak, bir eğitim, görgü ve alışkanlık sorunudur; küçüklükten, aile çevresinden edinilmesi evladır. Basılı kitabın yani kitleye yayılacak sayıda kitabın Türkiye'ye girişi 18. yüzyıl diye söylenir ama bu, şekil şartından ibarettir. Basılı yayınların az da olsa ülke hayatına girişi, ancak 19. yüzyılın ortalarında başlayabilmiştir. O da çok sınırlı bir çevrede. 19. yüzyıl modernleştirmecileri İstanbul'da bir üniversite açmaya kalkıştıklarında, ne hazindir ki yükseköğrenim düzeyinde hatta lise düzeyinde, ne telif ne de tercüme, derslerde kullanılabilecek ders kitabı bile yoktu; elbet genel kültür yayınları da yoktu. 1851'de "Padişah İradesiyle" yani kararnameyle kurulan "Encümeni Daniş", ders kitapları hazırlatmak için oluşmuş bir uzmanlar kuruluydu. Kitabın Türkiye'nin yaşamına görece bir yaygınlıkla katılması, ancak II. Meşrutiyet ve asıl Cumhuriyet yıllarında olmuştur. Unutulmamalı, Türk dilinde ve özellikle halk dilinde kitap denilince kastedilen *Kur'an-ı Kerim*'di... Hatta "kitapsız" tabiri de dilde insafsız/amansız/kötü kimseler için kullanılagelmiştir. Kitap algılaması "tek"tir. Ne var ki böyle olunca insanların o tek kitabı okudukları da sanılmamalı. Çünkü zaten okuma bilenlerin oranı yok denecek düzeydeydi. İkincisi de, o dili bilen de sayılıydı. Yani okuma alışkanlığı "İslam'ın Kitabı"yla da elde edilememişti... Batı dünyasında ise "Kutsal Kitap" eski zamanlardan iti-

baren yaşayan dillere çevrilerek kitlelere ulaşmıştı. Okuma alışkanlığı ve hatta edebi dillerin kurulmasında kutsal kitabın rolü bilinir.

Kütüphaneler, Batı dünyasının son derece saygın, müstesna kurumlarıdır. Entelektüel “mabetler” gibidir. Türkiye’de ise basılı yayınların toplandığı ve halkın yararlanabileceği kütüphaneler, ancak 20. yüzyılda olabildiği kadar örgütlenebilmiştir. Zaten okuma yazma bilen oranının da ne yazık ki yeni yeni yükseldiğini biliyoruz. Tabii okuma bilmenin başka, okuma ihtiyacı ve alışkanlığının bambaşka şey olduğunu da unutmamalı. Yazmaya gelince o, büsbütün yabancılaşılan bir eylemdi.

Her ne kadar İslam’ın Peygamberi “Bilgi Çin’de de olsa gidip bulunuz” dediyse de buna pek itibar edilmemiştir. İtibar edilmeyince de?...

Bir şeyi daha unutmamalı: Kitap, bilgi hazinesinin ve dolayısıyla belleğin yapısal, kurucu unsurudur. Bilgi birikimi toplumda okuma/öğrenme yoluyla kuşaklar arasında aktarılır. Milli benlik ve tarihsel-siyasal bilinç buna göre oluşur veya oluşmaz. Elbet insanlık bilinci de... Dünyayı kavramanın anahtarı, bilgi hazinesi olan, bu her gün gördüğümüz nesnedir. Milletlerin dünya sahnesinde kazandıkları meritebe, işte o nesnenin değerini kavradıkları ölçüye göre oluşmuştur.

(8 Temmuz 2011)

KÜTÜPHANE VE ARŞİV...

Kütüphaneler ve arşivler, insanlığın bellekleridir. Elbet milletlerin hafızalarının yani milli hafızaların da kasası hatta temsilcisi, o ülkelerin arşiv ve kitaplıklarıdır. Bu kurumlar hem yeryüzündeki insanlık macerasının hem de ayrı ayrı kendi milletlerinin tarih boyunca meydana getirdiği bilgi birikimini, düzenli ve metotlu biçimde toplar ve korur. Yazar ve düşünce insanı Ahmet Hamdi Tanpınar “... Batı’yı Batı yapan, kendi kendilerini bilme keyfiyetleri (özellikleri, nitelikleri), sanat ve edebiyatlarına devam aramaları, milli kaynaklara her an yeni baştan yaklaşımları keyfiyetidir” diye yazmış. Değerli düşünürün “Batı’yı Batı yapan”dan kastettiğinin yüksek kültür ve uygarlık düzeyi olduğunu belirtmeye acaba gerek var mıdır? Tabii yaklaşık iki yüz senedir Türk yönetici kadrolarının imrenip örnek almaya çalıştığı ülkelerin kütüphane, arşiv (isterseniz buna müzeleri de ekleyebilirsiniz) kurumları, kuşkusuz tam bir uygarlık ve gelişmişlik ölçütü kabul edilmelidir. Tanpınar’ın hayıflanması, imrenmesi de elbet Fransa’nın “Milli Kütüphanesi”ne, Amerika Birleşik Devletleri’nin “Kongre Kitaplığı”na, İngiltere’nin “Record Office”ine yani milli arşivine ve benzerlerinedir.

Arşiv, bir milletin tarihsel gelişim süreci içinde, günümüzdeki siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ilişkiler düzenini yazılı, görsel, sesli her türlü kayıt, belge, kitap ve benzerleriyle yani toplumu bütün yönleriyle yansıtan “milli bellek”tir. Bu tanımla anlatılmak istenen gelişmiş ülkelerdeki büyük, merkezi “Devlet Arşiv”leridir. “Milli Kütüphane” diye nitelenen merkezî, tam teşkilatlı kurumlar da Devlet Arşivleri’yle birlikte toplumun entelektüel yapısının temel taşlarıdır. İngiltere Müzesi (British Museum), Louvre Müzesi, Berlin Devlet Müzeleri, Metropolitan gibi merkezi müzeler

de o toplumların kültür kapitalinin seçkin maddi örneklerini barındırarak, milli hafızayı dolayısıyla tarihsel, siyasal milli bilincin sürekliliğini temellendirirler. Tarihsel süreçte elde ettikleri bu koleksiyonlar, onların hem milli serveti hem de mücadelelerin, uluslararası ilişkilerin, sosyal gelişmelerin somut verileridir.

Arşivler ve kütüphaneler, her türlü bilimsel araştırmanın, siyasal projelerin dünya ve ülke gerçeklerine dayanmasını sağlayacak zemindir. Yüksek kültür hayatının “olmazsa olmaz” besin kaynağıdır. Sanatçıların da bilim insanlarının da özgün yaratıları için başvurup yararlandıkları bilgi ve estetik depolarıdır.

Yeni iletişim ve bilişim tekniklerinin, kayıt sistemlerinin, bu kurumların yerini alacağını düşünenler de vardır. Hatta ABD Stanford Üniversitesi’nde ve bir İngiliz üniversitesinde kitapların dijital kayıtlara aktarılımları ve kısmen tasfiyeleriyle yer tasarrufuna gidilmiştir. İnsanlık kuşkusuz bugün de yarın da gelecekte de yeni teknolojilere geçecektir. Ne var ki hangi yöntem olursa olsun arşivler, kütüphaneler ve müzeler, insanlık birikimini yeni koşullarda da yeni yöntemlerle daima biriktirmeyi sürdürecektir.

Hafızaların zayıfladığı, insanların unutkanlığa, daha doğrusu geçmişten ve kendi toplumunun birikiminden, hatıralarından, tarihinden adeta arındırılmaya yani “geçmişsizliğe” doğru itilip sürüklendiği bir dünyada yaşandığını dikkatli gözlemciler görmekteler... Kitlelerin tarihin çeşitli dönemlerinde nasıl kolayca rüzgârlara kapılıp savrulduğu biliniyor. Önemli olan, toplumlardaki entelektüel zümrenin bilinç kapasitesidir. Çünkü entelektüel olmanın önemli vasfı ve sosyal yükümlülüğü, milletlerin her türlü birikiminin taşıyıcılığı ve temsilciliğidir. Cemiyet hayatındaki sürekliliği, özgünlüğü, böylece toplumun kimliğinin korunması ve geliştirilmesini her yerde doğal olarak bu zümreler yükümlenmiştir. Kısacası, gelişmiş toplumların üst kimliklerinin ve ö-

zelliklerinin pınarları arşivler, kitaplıklar, müzelerdir. Taşıyıcıları ise entelektüel kesimdir. Bu yaklaşım, kolaycı bir tutumla elitizm diye suçlanabilir. Ama eski zamanlar tarihinden beri süreç böyle işlemiştir.

Kitaplıkları, arşivleri, müzeleri zengin ve yaygın olan toplumlar aynı zamanda dünyanın gelişmiş, kudretli toplumları değil midir? Okuma alışkanlığı ve sevgisinin, daha da önemlisi, okuma ve araştırma ihtiyacının yaygınlığı ile gelişmişlik doğru orantılı değil midir?

Türkiye’de okuma alışkanlığı da acaba nüfus artış hızına paralel şekilde gelişmiş midir? Bununla arşiv ve kütüphanelerin ne ilgisi var demeyin... Bahsettiğimiz kurumlar, ülkelerin bilinç düzeyinin simgeleridir. Prestij kurumlarıdır. İnsanlara yön verir, özendirir, nitelik kaygısını ve merak duygusunu aşılır. Türkiye her yıl yeni üniversiteler kuruyor, muazzam binalar, kampüsler yapılıyor. Bina inşa etmeye gösterilen heyecan, insan yetiştirme sisteminin temel ihtiyaçlarından olan kitap, basılı malzemenin gençlere ulaştırılmasında, onlara okuma ve araştırma hevesi verilmesinde de görülüyor mu?

Üniversitelerin ihtiyaçlarının, en az bina kadar, kitaplıklar ve arşivler olduğunu söylemeli. İnsanlar çok mütevazı binalarda da eğitim görebilirler ama okuma/araştırma alışkanlığı edinemezlerse?...

Kırılganlığı gitgide artan Türkiye’nin, birçok sorun arasında bir türlü sıra gelmeyen, açıkçası önemsenmeyen önemli işlere akıl yorması zorunludur. Uygar toplumda, her toplumsal ihtiyaç kamu hizmeti politikası açısından eşit ağırlıktadır. Bunun bilincine sahip olmalı.

(20 Mayıs 2011)

BİLGİ ÇÖPE, TÜKETİM BAŞKÖŞEYE

Dünyanın çoğu yerinde insanların eğitim ve bilgilerin az veya yavaş, istek ve beklentilerinin ise çok ve hızla arttığı bir sosyal davranış modelinin süreci yaşanıyor. İktisatçıların, sosyal bilimcilerin “tüketim toplumu” dedikleri yaşam tarzının temel özelliği belki böyle bir genellemeyle tanımlanabilir. Öte yandan insanlığın, çevresinde ve dünyada olup bitenlerden eski dönemlere göre çok daha fazla haberdar olduklarını da söylemek gerek. O halde başta yaptığım tespitle çelişkiye düşmüş gibi oluyorum. Diyelim ki öyledir. Ama benim bu ikilemi biraz olsun irdelemek merakına kapılmamı okuyucunun bağışlamasını diliyor ve devam ediyorum.

Şu yeryüzü, bugün insanlığın tamamının olmasa da geniş bir kesiminin ulaştığı uygarlık düzeyine galiba son iki yüz elli üç yüz yıldır, yani buhar makinesi/sanayi devrimi ile erişti. Hele 1800’lerin demiryolu ve telgraf dünyası yüz yıllardır alışlagelmiş zaman ve mekân algısını ve buna bağlı yaşam değerlerini yerle bir edince insanlık yepyeni bir değerler sistemine yelken açtı. O zamana kadar geleneksel bir tempo ve ritimle seyreden gelişme hızı, birdenbire geometrik olarak arttı. Artık insanoğlunun yerküredeki serüveni ve doğayla olan mücadelesi, bambaşka olanaklara, kol gücünün yerine makinelere, hızlı ulaşım ve mal çeşitlerine kavuştu ve sosyal yapılar tamamen değişti. Demiryolu ve telgraf simgesiyle tanımlamaya çalıştığımız “yeni dünya düzeni”ne uyum sağlayanlar yani bilim ve teknolojiyi kullananlar, yeryüzünün öbür ülkeleriyle hızla farklılaştılar. 1400-1500’lerden başlayarak diğer ülkelere nazaran gelişme temposunu arttıran Batı Avrupa ülkeleri, aradaki farkı 1750’lerden sonra bü-

yük bir hızla açıp yükseldiler. 19. yüzyılın uygarlığı artık eskiye göre özülle de şekliyle de yeni bir âlemdir. İnsanlık, pazar ekonomisi, sanayi üretimi ve tüketimi denen olgularla tam olarak o zaman karşılaşmadı mı? Bilim teknolojiyi, teknoloji ise üretimi geometrik hızla arttırarak seyretti ve galiba tıpkı “demiryolları ve telgraflar” devriminde olduğu gibi II. Dünya Savaşı ile başlayan ileri teknoloji/bilişim devrimleriyle insanlık yine bambaşka bir uygarlık evresine geçiyor/geçti. Nükleer gücün, pervanesiz uçakların ve asıl ilk örnekleri oda büyüklüğündeki bilgisayarın yaklaşık aynı zamanda imal edilip kullanılması tarihte açılan yeni sayfanın sembolleridir. Bir önemli fark var. Bu defa, bütün yeniliklerden, yenilikleri keşfeden ve üretenlerin yanı sıra, keşfetmeyen ve üretmeyen ülkeler de hemen “haberdar” oluyorlar; sonra onları ithal ediyorlar, taklit ediyorlar, müşterisi oluyorlar... Bugün bir tarihi öykü olan demiryolları ve telgraflar, sanayi devrimi yıllarının pekâlâ “yeni dünya düzeni” idi. Günümüzdeki değişime de aynı isim verilmiyor mu? Bana kalırsa buna bal gibi “ikinci yeni dünya düzeni” diyebiliriz. İkisinin de lokomotifi yani yaratıcısı/üreticisi Batı uygarlığı değil mi? Birincisinin dünya siyasetinde ve güçler dengesindeki tecellisi şu bildiğimiz “emperyalizm” olmuştu. Bu defa adını “küreselleşme” (globalizm) koydular. Elbet o günden bugüne yeryüzü değişmiş, “Batılı” olmayan güçler de doğmuştur. Ve teknolojinin eskiyle kıyas kabul etmez müthiş üretim kapasitesi, bunun doğal sonucu olan genişlemiş ve genişleyen pazarlar... Yani mümkün olduğunca geniş, belli oranda alım gücü olan kitleler. Bu kitlelerin ciddi bir eğitimden geçirilmeleri gereksizdir. Aslo- lan, dünyayı yöneten aklın yani karar vericilerin kararlarının insanlığa olabildiğince yaygınlaştırılarak benimsetilmesidir. O halde “yaşasın kitle kültürü”, “yaşasın popüler kültür”. Yüksek kültür, bilim, sanatsal estetik, yaratıcılık kenara... Onlar herkese gerekmez. “İkinci yeni dünya düzeni”nin eğitim kurumları acaba televizyon kanalları, reklam ve magazin

yayımcılığı mıdır, diye sorgulamakta yarar vardır. İnternet ise profesördür.

Bu düzenin bireylerinin formasyonu, kendilerini ancak tükettikleri ölçüde özgür sayacak şekilde oluşturulup kurgulanmalıdır. Bu nedenle insanların eğitim kalitelerini yükseltmekten ziyade, tüketim güduları kışkırtılmalıdır. Esasen üretim çeşitliliğinin ve yoğunluğunun her gün büyük bir ivmeyle arttığı, adeta gökyüzünden her türlü nesnenin, gıda türlerinin saçıldığı yeni hayatta insanların mutlulukları bunlara sahip olabilmekle orantılı hale gelmiştir. Üretmekten çok tüketen gelişmemiş ülkelerde bu ruh hali daha da egemendir. İhtiyaçlar ve beklentiler sürekli gıdıklanır. Kitleler basmakalıp özgürlük ve demokrasiyi, tüketim sevdasıyla sarmaş dolaş yaşayıp giderler. Artık yeni ölçütlerin, yeni değerlerin rüzgârıyla, bilinçten soyutlanmış ve nesneler peşinde koşuşma kültürünün egemenliğindeki bir hayat tarzı kurulmakta. Bu bir gerçekliktir.

Onun için eğitim düzeni de buna göre biçimlenir, kalite değil sayısallık öne çıkar. İstatistiklerde okul ve okullu sayısının arttığı gözlenir ama o sayılar kalite/bilgi/bilinç gibi değerleri açıklamaz. Zaten açıklaması da pek istenmez. Bu yeni bir değerler sistemi yani yeni bir hayattır.

(8 Mart 2014)

YAZBOZ TAHTASI EĞİTİM

Uluslararası kuruluşların çeşitli ülkeleri içeren istatistik araştırmalarına göre, Türkiye eğitim düzeyi bakımından son sıralarda yer alanlar arasındadır. Bu araştırmalarda kullanılan eğitim ölçütü genellikle bireylerin gördüğü öğrenim yılı yani süresidir... Beş yıllık, yedi yıllık, on iki yıllık okul süreleri gibi...

Eski yıllarda ülkemizde okuma yazma oranları diploma sayımlarıyla belirlenir ve ölçüt diye kabul edilirdi. Bu artık demode... Doğrusu da bu. Diplomayla okuryazarlığı tespit ederek bir ülkenin eğitim düzeyini belirleme yöntemi son derece yanıltıcıdır. Şeklîdir, gerçeği yansıtmaz. Bir kere okuma bildiği varsayılanların yazma becerileri olduğu da kabul edilmektedir ki bu yanlıştır... İkincisi, okuma öğrenenlerin birçoğunun yetersiz derecede, okuma alışkanlığının ise fevkalade sınırlı olmasıdır... Her neyse, esas olan sevgili ülkemizin eğitim düzeyi ortalamasının feci şekilde düşük olduğudur.

Esasen okullaşmada, basılı yayınlarda Türkiye yüz-yıllar kaybetmiş bir ülkedir. Ancak 19. yüzyılda yani yüz elli iki yüz sene önce evrensel yöntemlerin kullanıldığı eğitim sistemiyle tanışmıştır. Tanışmıştır ama bu gelişmiş dünyaya uyum çabasının, insanların, hele hele kız çocuklarının temel eğitiminde yüzde yüz oranına ulaşmayı sağladığını söylemek, acaba gerçekçi olur mu?

Bunlar özü bakımından eğitim düzeninin sayısal görünümüdür. Bu bile iç karartıcıdır. Fakat işin daha önemli yönü, niteliksel yani eğitim kalitesiyle ilgili olanıdır.

Türkiye, kız çocukları da kapsayan temel eğitime 1924'te, beş yıllık aşamaya ise 1930'lara doğru geçebilmiştir. 1930'lar, eğitim kademelerinin ve amaçlarının düzene girdiği yıllardır.

Beş yıllık eğitimin amacını o yıllarda “yurttaşlık eğitimi” olarak özetleyebiliriz. Bu, yaklaşık dokuz yüz yıllık “kul” ve “ümme” geleneğinden modern toplumun gereği olan “yurttaş ve millet” yapısına geçişin uygulamasıdır. İkinci aşama, 3+4 yıllık ortaöğretimdi. 4 yıllık bölümü kıta Avrupası’nın “cimnasyum” yani klasik lise bölümüdür ki gençleri üniversiteye hazırlayan aşamaydı. Bunun yanı sıra, yine ortaöğretimde “sanat meslek okulları” modeli kurulmuştu. Bu orta meslek okullarından mezun olanlardan isteyenler için, yüksek meslek okulları da bulunmaktaydı. Sözelimi “yapı sanat” ortaöğretimini tamamlayan öğrenci Yüksek Teknik Öğretim Okulu’na veya Maçka Teknik Okulu’na gidebilirdi. Üniversiteye gidemezdi. Ancak yol açıktı; lise fark sınavlarını verenler üniversite hakkı kazanırlardı. Ne var ki zaten yüksek meslek okulları imkânı olduğu için bu yola başvuranların sayısı son derece az olurdu. 1954’e kadar üniversiteye girecek klasik lise mezunlarının ayrıca “olgunluk sınavı”nı başarmaları gerekirdi. Olgunluk sınavının soruları merkezden bütün liselere gönderilirdi ve bunların biri mutlaka “yazılı kompozisyon” sınavıydı. Yani “işaretleme”, test sınavı değildi. Üniversiteye devam edeceklerin bir konuyu yazıyla yetkin şekilde ifade etmesi esaslı bir ölçüydü. Bu arada şunu da örnek olarak hatırlatalım: 1948’den itibaren açılan imam hatip okullarını yani meslek okulunu tamamlayan genç, yükseköğretimini, isterse yeni kurulan “Yüksek İslam Enstitüsü”nde sürdürebilirdi... Ama dikkat, “İlahiyat Fakültesi”ne gidemezdi! Çünkü orası üniversite fakültesiydi. İlahiyat Fakültesi’ne ise ancak klasik lise mezunları kabul edilirdi.

Bu, dünyada da geçerli, akılcı bir modeldi. Tıpkı ekonomide aranan “istikrar” gibi eğitim sisteminin de herhalde istikrara ihtiyacı vardır. Bu sistem 1950’lere kadar öğretim programları ve model büyük değişikliklere uğramaksızın sürdü. Eğitim düzeyi sürekli yükseldi. Sonra ilköğretim programlarından başlayarak birkaç yılda bir yenilenme mo-

dası aldı yürüdü. Hatta bir öğrencinin öğretim dönemi içinde durmadan değişen programlarla eğitimini sürdürmesi gibi garip uygulamalar alışkanlık haline geldi. Bunun adına “yenileşme” dendi ama herhalde yenileşme sevdası dense daha doğrudur. Özsüz bir seveda.

Günümüzde cereyan edenler de işte bu “yazboz tah-tası” haline dönüşen eğitim sisteminin hediyesidir, uzantı-sıdır. Her işte istikrar arayan siyaset, bir ülkenin can suyu olan eğitimde karmaşanın, keşmekeşin, popülizmin kurbanı olmuştur. Kalite ise sayısal endişelerin yanında unutulup gitmiştir. Günümüz Türkiye’sinde eğitimde kalite kaygısı artık siyasetin değil, ne çare ki birkaç köklü kurumun gündeminde kalmıştır.

Bunda, uygarlık denen yaşam biçiminin bir bütünsellik olduğunun unutulması birinci sebeptir. Kalkınma ve gelişmenin fizikteki birleşik kaplar kuralında olduğu gibi hayatın bütün alanlarında birden kalite kazanılmasıyla mümkün olabileceğinin yönetici siyaset erbabınca kavranmaması belirleyici etkindir.

Eğitime verilen önem, ülkenin uygarlık düzeyiyle doğru orantılıdır. Toplumdaki bütün oluşumları belirleyen insan faktörünün eğitim düzeyi olduğunu tekrarlamak gereksizdir. Ancak bunlar sevgili vatanımızda hamasi deyişlerde kalıp eylemde yok olmaktadır. Türkiye’nin genç nüfusunun, girişimci/yapıcı enerjisinin olabileceğinden çok daha düşük verimlilikte kalmasının temelindeki sebep budur.

Bir milletin üretiminin hem nitelik hem nicelikçe yüksek olması elbet örgütlenme, planlama becerileriyle ilgilidir. Ama bu becerileri sağlayacak olan besleyici madde nitelikli insan gücü yani eğitimidir. Bu da ister istemez “yönetici elit”in (evet, çekinmeden bu tabiri kullanmalı) kültür düzeyiyle bağımlıdır.

Eğitimi yüksek düzeyde olan toplumlar, düşük düzeyde olanları sömürür. Yeryüzünün düzeni budur.

(30 Mart 2012)

“BERBER”DEN TASARIMCIYA!

Toplumların savrulduğu, yön duygusunu kaybettiği dönemlerde birçok değerinin aşındığı bilinir. Bunların tipik ve önemli göstergelerinin başında “dil” gelir. Milli dilin aşınması, daha açıkçası yozlaşması, o toplum için iyi alamet sayılmaz.

Türkçenin 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle edebiyatçı, şair ve yazarların ve zamanla bilim adamlarının bilinçli çabalarıyla büyük gelişme gösterdiği ortadadır. Kanıtı ise son bir asırda geniş bir edebiyat, şiir, düşünce repertuarının yaratılmasıdır. Türk dili büyük emeklerle hızla gelişip olgunlaşmış ve bunun sonucunda küçümsenemeyecek eserler üretilmiştir. Hatta bilim ve teknik terimler alanında bile mesafe alınmıştır.

Kuşkusuz bütün milli kültür dillerini o ülkelerin yazarları, düşünürleri ve araştırmacıları kurup ifade olanaklarını yükseltmiştir. Türkiye’de de öyle olmuştur. Elbet, yönetici tabakanın, siyasal iktidarların da bu işte rolü olmuştur. Devrimci Cumhuriyet’in kültür politikasının başlıca amacı, halk dilinin işlenmesi ve yüksek ifade ve bilim dili haline gelmesiydi. Bunun için bilinçli kurumlaşmalar ve destekleme programlarının hayata geçirildiğini biliyoruz. Eğitim sisteminde ve özellikle lise düzeyinde gençlerin yazılı anlatım yeteneklerinin geliştirilmesi, önemli bir ilkeydi. 1960’lara kadar lise bitirme sınavlarında yazılı kompozisyon sınavından başarılı olunması zorunluydu; şarttı. Hatta 1955’e kadar, üniversiteye girebilmek için bütün Türkiye liselerinde aynı üç dersten ve aynı sorularla, aynı günlerde “olgunluk sınavları” yapılırdı. Bu derslerin değişmeyen, “yazılı kompozisyon” sınavıydı. Üniversiteye ancak bu olgunluk sınavlarını kazanan öğrenciler devam edebilirdi.

Milletimizin büyük bir hızla ve aşkla bağlandığı kendimize özgü kutsal demokrasimiz, bu kısıtlayıcı (!) zincirlerden halkımızı kurtardı ve olgunluk sınavları ve elbet “yazılı anlatım”dan başarılı olma sorumluluğu eğitim hayatımızda tarihe karıştı. Herhalde herkesin Türkçe bildiği ve bu konuda sınırlandırıcı önlemlere gerek olmadığı düşünüldü.

Uzatmayalım, zamanlayazılı sınavlardan da vazgeçildi ve “test” usulü sınavlara geçildi. Öğretim sisteminde artık yazmaya ihtiyaç kalmamıştı. Okuyup işaretleme modeli bütünülkeyi sardı ve modernleştik! Üniversiteler ve hatta hukuk ve edebiyat fakültelerinde bile “test” uygulamaları yaygınlaştı.

Bir anlamda geniş bir “okur ve yazmaz/yazamaz” nüfusun sahibi olduk.

Derken, televizyon denen harikalar harikası mucize cihaz Türkiye’nin hayatına, sofralarına, sohbetlerine taht kurup yerleşti... Modern “istilacılık” neymiş gördük... İşgal ordusu filan yok. Aziz halkımız bu mucize cihaza sevdalanmayacaktı da ne yapacaktı. Gönüllü olarak hepimiz teslim olduk.

Bunun dille ne ilgisi var, demeyin. Zaten sinema sanayisinin ithal filmleriyle başlayan “dışa açılım/küreselleşme” akımıyla gözü dışarıda (uyum yeteneği mi, yoksa taklitteki müthiş hüneri mi demeli) halkımız eğitiminin büyük kısmını bu ekranlardan edinir oluverdi.

Eh... TV’nin içini kim doldurursa yani programları kim yaparsa onun borusu öter. Her meslekte, her alanda yüzlerce sözcük, “yeni TV’li hayat” sayesinde, yeniliklere aç ve sevdalı insanlarımızın diline yapıştıverdi.

Temizlik malzemeleri, parfüm, şıklık, saç bakımı, giyim kuşam, kot giyecekler ve elbet pantolon yeni hayatta yeni anlamlar kazandı.

“Berber”i, dilde savrulmanın bir sembolü diye hatırlamalı... Artık berber yok. Kuaför çıktı... Hayır, kuaförle de kalınmadı; arkasından “hairdresser”, kuaförü kovmaya kal-

kıştı ama onu da “tasarım”cı berberler (pardon berber demeyecektik ama kaleminden kaçiverdi) zorlamaya başladı. Kuaför’e, hairdresser’a veya tasarımcıya berber dersiniz adam kızıyor. Zaten insanlar da “berber” kelimesini unutmaktadır.

Bazen beni bir düşüncedir alıyor... Mesela bir yazı ya da kitap tercüme ederken ya da telif bir makale, hikâye, kısacası yazı yazarken “berber” mi demeliyim? Ya da II. Abdülhamit Sultan’ın pek keyif alarak defalarca izlediği ve İstanbul münevver ve meraklı zümrelerinde “Berber Oyunu” denen ünlü “Sevilla Berberi” operasına ne denilecek? Modernleşme ve yeni hayat gereği “Sevilla Hairdresser”ı mı yoksa “Sevilla Saç Tasarımcısı” mı demeli? İsterseniz “Sevilla Kuaförü” de diyebilirsiniz. Tiyatro idarecilerinin çağa uyabilmek ve gelişmeleri izlediklerini, halkımızın demokratik kültürel gelişimini benimsediklerini kanıtlamak için bu konuda bir karara varmaları şarttır. Ben ise hâlâ berbere gidiyorum. Kabiliyetim sınırlı.

(14 Şubat 2014)

-MİZ / -MİZ

Türkçede anlatım, kelimelerin sonuna gelen eklerle dile getirilir, yazıya dökülür. Türk dilinde Batı dillerindeki gibi yardımcı fiiller yoktur. Sözcükler, eklerle şekilden şekle girer ve anlam kazanır.

Elbet düzgün bir ifade için hem kelimelerin özenle seçilmesi hem de eklerin yerli yerinde kullanılması gerekir... Düzgün ifadeden kastedilen, dilin mantıklı, anlamlı ve yazım kurallarına uygun kullanılmasıdır. Yaklaşık yirmi beş yıldır diyelim, günlük hayatta özellikle konuşma dilinde, dikkat edenlerin rahatça gözlemlediği bir sığlaşma ve deformasyon artan bir hızla yükseliyor. Bunun ne yazık ki yazı diline de yansıdığı görülmektedir.

Birçok sözcük, hem yerli yersiz hem de yanlış olarak kullanılmaktadır. Bunda, ihtimal, eğitim sisteminde yazılı anlatımın yerini “test” yöntemine bırakmasının da rolü vardır. Artık çocuklar ve gençler eğitim aşamalarında edindikleri bilgileri sınavlarda yazarak değil, yalnızca bir çarpı işareti koyarak gösteriyorlar... Dikkat! Yani öğrendiklerini yazıyla ifade etmekten mahrum kalıyorlar. Gerek sözlü gerek yazılı anlatım, insanların düşüncelerini düzene sokarak başkalarına iletmesi demektir. Düzgün anlatım, düşünme yetisiyle bağlantılıdır. Yüksek entelektüel anlatım dilini ya da edebi dili bir yana bırakalım. Gündelik ve basit yazışmalarda bile dilin kullanımı insanlar arasında iletişimi, çevreyle ilgiyi, duyarlılıkları etkileyen bir faktör değil midir? Çoğu insan mektup yazmayı hatırlamadığı gibi, dilekçe yazmayı bile beceremez hale düşmüş gibidir.

Dönelim gitgide artan dil yozlaşmalarına, savruk yanlış kullanımlara... Birkaç örnek verelim... “Oldukça” kelimesi nedense “çok” yerine kullanılmaya başlandı. Oldukça, “bir hayli” veya “epeyce” anlamındadır. Bu, sözcüğün “çok”

yerine kullanılmasının sebebi ne olabilir? Bu özellikle kısır ve özensiz TV Türkçesinin ortaya saldıgı bir yozlaşma ürünüdür. Bir diğer gariplik, “olay” sözcüğündedir... Olay artık birçok filin, eylemin yerine kullanılan, düşünce tembelliğinin ürünü bir sözcük haline geldi... “Aslında” kelimesi ise gerekli gereksiz, adeta dolgu malzemesi olarak kullanılıyor. Hatta birçok akademisyen sıfatlı kimse, televizyonlarda düzenlenen bitmez tükenmez tartışma programlarında söze “aslında” ile başlayıveriyor... Böyle başlayınca acaba o dakikaya kadar konuşulanlar uydurma mıydı, gerçek değil miydi diye düşünmek gerekmez mi? “Aslında”lara dikkat edin, ne gülünç olduğunu anlayacaksınız.

Bir de dile asalak olan “mız-miz” takısı var. Karayolunda gidiyorsunuz, sözgelimi Nazilli veya Konya’ya yaklaşıyorsunuz. Birdenbire büyük bir levha, üzerinde “NazilliMİZE Hoşgeldiniz” ya da “KonyaMIZA...” yazısını okursunuz... Televizyonda yemek tarifi, aşçı hanım veya bey konuşuyor: “KarabiberiMİZİ alıyoruz, zeytinyağıMIZI ekliyoruz” vb. Yine televizyonda doktor: “Önce sabah yürüyüşüMÜZÜ yapıyoruz, sonra kahvaltısıMIZI ediyoruz...” Tabii “ElektroMUZU çektirmek, ilacıMIZI zamanında almak” diye devam edebilirsiniz. “DuşuMUZU almak” gibi sık rastlanan deyişleri unutmayalım. Örneklerin sonu yok.

Buradaki “mız-miz” eklerinin gereği ne? Neden “Konya’ya Hoşgeldiniz” değil de “MIZ”a hoş geldiniz? Konya ile ilgili bir aidiyet sorunu mu var? Güya içtenlikli bir ifade... Bu hamasi anlayışın “milletimiz, ülkemiz, coğrafyamız, tarihimiz” seslenişleri artık kulaklarda yer etmiştir. TürkiyeMİZ yerine Türkiye’nin denirse acaba sevgi noksanlığı mı olur? Ya da milletiMİZ yerine milletin denirse?

Mız ve miz, bu kullanımlarıyla kendi kendine seslenen kapalı bir ruh halinin ifadesi midir diye düşünmeli... Bir de “Kendine iyi bak” misali özentili ve taklit dilbazlıklar var ki o başka bir yazı konusudur.

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

Haber yazıcılarının ve spikerlerin dehşetli bir anlatım şablonu da, “masaya yatırmak”. Bir haber bülteninde bile birkaç konunun masaya yatırıldığını işitebilirsiniz. Herhalde her gün çeşitli radyo ve televizyon yayınında bu ifadeyi on on beş defa işitebilirsiniz... “İnceleniyor, araştırılıyor, irdelenecek, ayrıntılarıyla ele alınacak” vb. ifadeleri kullanmaya ne gerek var? Masaya yatırırsın biter. Ezbercilik dururken zahmete girmeye değmez!

Dili ve ifadeyi, düşünce yönetir. Bilinç işidir. İfade, zihni bir faaliyettir. Bilinç ve düşünme kapasitesi ile sözlü ve yazılı anlatım becerisinin düzeyi doğru orantılıdır. Türkçenin baş aşağı gitmesi, eski deyişle “Hayra alamet değildir”.

(20 Nisan 2012)

Yemek Muhabbetleri

YEMEK MUHABBETLERİ

Yeme içme konusu, büyük bir hızla değişen ve başkalaşan aziz milletimizin özellikle büyük şehirlerdeki cüzdan sahibi yurttaşları arasında pek moda oluverdi. Küreselleşme yoluna cengâver şekilde baş koyan dinamik ve Batı'ya açık seçik, candan bağlı insanlarımız artık yemek öğünlerinin çoğunu evlerinde değil dışarıda geçiriyorlar. Buna paralel olarak yeme içme mekânları da şehir merkezlerinin yanı sıra ara sokaklara kadar yayılıp konuşlanıyor. Büyüklü küçüklü binlerce beslenme, atıştırma yeri şehir dokusuna hareket, bereket, şenlik, gürültü ve de ışık katıyor. Sanki uygar hayat tarzı bu cıvıl cıvıl mekânlarda kendini gösteriyor. İstanbul, türlü çeşitli kebaphanelerden ve yöresel denen mutfaklardan kafe-barlara; bistrolardan restoranlara; meyhanelerden fast food'culara; kumpircilerden ve tostçulardan kokoreççilere, köftecilere, midye tavacılara; balık ekmekçilerden simit saraylarına; pidehanelerden ve börekçilerden ayaküstü lokma tatlıcılara; Japon, Çin, Tayland mutfaklarından tutun İtalyan ve daha bilmem neci "tıkınmatik" koleksiyonuna kadar Londra'ya, Paris'e bin basar hale gelmiştir. "Brunch keyfi" diye dillendirilen uzatılmış ve sündürülmüş kahvaltı modasını da unutmayın. Yaratıcı ve uygarlığa susamış insanlarımız böyle yenilikleri akıl almaz bir hızla içselleştiriyorlar.

İşte zenginlik ve gelişme nerede diye şikâyetçi ve kötümser olanlara inat, hayat tıkınmatik dünyasının evrensel enstrümanlarıyla gırgır geçerek cevap veriyor gibidir. Neşeli ve keyifperest şehirlilerimizin genişçe bir tabakası bu mekânları doldurmakla kalmıyor, sokaklara da taşıyor. Tıkınmatikhaneler gitgide enine ve boyuna genişliyor. Tüten Türkler yani tütüncüler genellikle özgürlüklerinin kısıtlan-

dığından yakınlıkla açık havaya itibar gösteriyorlar. Soğuktan korkmaya da gerek yok. Her derde çare bulan toplumsal yaratıcılığımızın somut temsilcileri olan mekân sahipleri, açık havayı da ısıtıveriyorlar. Refah toplumu ve zenginlik denen şey ete kemiğe bürünerek kendini kanıtlamış oluyor.

Tabii bu arada bilgili ve yetkili ve öngörülü ve can sıkıcı akıldane kimseler yeme içme hakkında bin türlü tavsiye, telkin ve hatta korkutucu öğüt ve uyarılarla insanların ve bilhassa genç hanımların ve elbet her yaşta kadınların kafasını karıştırmaktan geri kalmıyorlar. Şehirli ahalimiz uygarlığa doğru kanat açtıkça yemek muhabbetleri de gazete ve televizyon ekranlarında daha çok yer işgal ediyor. Bileni, bilmeyeni muhabbete katılıyor. Bazen göz ucuyla bakıyorum da yağdan, etten, hamurdan, süttten yani işin alfabesinden habersiz olduğu belli olan birisi elinde mikrofon, televizyonda yemekle ilgili program yapıyor.

Öte yandan sağlıkçı yasakçılar var... Hem de bilimsel... Zaten bu bilim sözcüğü de tıpkı demokrasi gibi dillerden düşmez oldu. İnsanlar olmayan şeylere daha çok mu merak salıyorlar diye aklıma geliyor... Geçelim.

Yasakçılar kendilerinden çok emindirler. Dedik ya özellikle hanımları dehşetli etkiliyorlar... Onlara göre kızartma yasak! Tereyağı, kuzu eti, baklava, yumurta, börek, ekmek sanki zehir. Bunlara itibar edilmemeli. Güzelim kaymaklı yoğurt yasak. Yağı da alınmalı ki sağlıklı olsun. Brokoli, salatalık, şalgam, zerzevata yeşil ışık. Modern yemek mekânlarında da yasakçıların etkileri daha yüksek. Zaten yemek çeşitleri de "franchising". Beynelmilel. Mesela karnıyarık, kuzu tandır veya islim kebabı ya da elbasan tava, ara ki bulasın! Pirinç ise haşlak, tereyağından arındırılmış. Kuru fasulye "tu kaka"... Ama salatanın üstüne Meksika fasulyesi taneleri serpiştirilebilir. Kalkan veya levrek tavası korkunç! Neredeyse tekir ve barbunyayı da haşlama veya ızgara yapacaklar. Güzelim Urfa yağını bilen yok. Ben yumurtayı, pilavı,

böreği, baklavayı Urfa yağıyla yapılmamışsa ciddiye almam. Bazen yasakçılarla sohbet ettiğimde beni delici ve küçümseyici bakışlarla süzüyorlar. Küreselleşmeden, çağın gereklerinden ve “beslenme bilimi”nden nasipsiz bir geri kalmış zavallı olarak görüyorlar.

Ben de “bes-bilimci” akıldaneleri hiç ciddiye almıyorum. Basit doğruları abartarak yozlaştırıyorlar diyorum. Onların etkisinde kalıp kafaları karışan, ikide bir değişen “diyet” tarifelerinin peşinde huzursuz olan hanım ve beylere ise acıyorum. Küresel, çağdaş, sağlıklı (!) yemek listeleriyle cebelleşerek temel-klasik lezzetlerden kendilerini mahrum bırakıyorlar. Tavuk diye sunulan acayip mahluku tüketip kemiklerindeki yağ sıyrılmamış sahici bir kuzu pirzolasından tat alamıyorlar.

Yemek üstadı olarak şakıyanların ağzındaki önemli değerlendirme ölçütlerinden önde geleni “hafif olmuş” nitelmesi... “Aa, çok güzel, hafif...” Bu ne demektir diye düşünün değerli okuyucular. Acaba “hafif” nitelmesi lezzetsiz, tadı tuzu yerinde değil anlamına mı geliyor? Tereyağı tadı gelmeyen pilav veya baklava, yağsız dana etinden yapılmış ve biraz lezzet katmak için saçma sapan otlarla yoğrulmuş köfte elbet “hafif” diye nitelenir.

Lezzetli yiyecek hafif filan olmaz. Ben hafiflerin sağlıklı olduğunu da düşünmüyorum. Malzemenin hakkını ver, lezzetli yap, ölçülü ye, yeter.

(31 Ocak 2014)

YİNE YEMEK MUHABBETİ

İnsanlığın beslenebilme mücadelesinden yemek yemeye geçişi milyarlarla ölçülen seneler almıştır. Çağımızda bile karnını doyurabilmek derdiyle yaşayanların sayısının az olmadığı biliniyor. Sofra meselesi ise bir başka konudur. Öte yandan dehşetli bir şekilde artan her türlü üretim, sosyal yaşama sürekli yenilikler ve değişiklikler getiriyor. İnsanlar her an kendilerini belki hiç düşünmedikleri, tasarlamadıkları tüketim biçimleri ile baş başa buluveriyorlar. Çoğu zaman kendi iradeleri ve seçimlerinden kaynaklanmayan alışkanlıklara, davranış kalıplarına geçiveriyorlar. Hatta birçokları bu yeni kalıpları kendi istekleriyle seçerek yaşadıklarına da hükmediveriyorlar.

Son yıllarda usul usul başlayıp giderek şiddetlenen, ve özellikle şehir hayatının yaygınlaşan modalarından biri de “yemek muhabbeti”. Muhabbet dememin nedeni, “yeme eylemi” kadar, hatta daha çok, hayatın bu doğal olgusunun gazetelere, televizyon programlarına, dergi ve kitaplara konu olup dillenmesi, cemiyet hayatında bir muhabbet ve yaşam keyfi (kalitesi, değeri) diye yer alıvermesidir. İnsancıkları bir yemek muhabbetidir sardı. Ortalıkta yemek tarifleri, yeni yemek “keşif”leri uçuşuyor. Şehir hayatı geliştikçe bu muhabbet de artıyor.

Artık yemek mekânları da çeşitlendi. Daha yirmi yirmi beş yıl öncesine kadar yemek yenilen yerler, aşçı dükânları, içki de verilen lokanta ve meyhaneler ile büyük otellerin restoranları ve bazı lüks restoranlardı. Kebaphaneler ve sandviççiler de böylesine yaygın değildi. Hele hele İtalyanından Meksikalısına, Çinlisinden Fransızına ve benzerlerine değişik, süslü püslü, yeşilli, kırmızılı, turunculu, koca tabaklı, cins cins soslu, salata kâseli, her birinden şehirlerin

başka başka semtlerinde şubeleri olan lokanta zincirleri hiç yoktu. Pardon, bunlara “kafe-bar” veya “bistro” ya da “pub” gibi isimler verildiğini ve “lokanta” gibi demode tabirlerle tanımlanamayacaklarını da belirtmeli... Kebaphaneleri ise vurgulamaya gerek yok. Onlar, şehirleri bir işgal ordusu gibi sarmışlardır. Kokularıyla uzaktan işaretlerini ve çağrılarını duyururlar. Eski devrin artık zavallılaştan aşçı dükkânları, lokantaları ve onların hazırladığı yemek çeşitleri gitgide azalıyor yeni lezzetlerin istilasına boyun eğmekteler... Burgerciler de kebaphanelerle birlikte yeni akımın ve işgal güçlerinin önde gelen müttefiklerindendir. Bunlar, işin mekânsal ve ticari yansımaları...

Gelelim “muhabbet” konusuna... Bir kere yemek yazıları ve televizyon programları aldı başını gitti. Koca koca ekonomist ve köşe yazarlarının, edebiyatçı ve sanat eleştirmenlerinin ilk yemek yazarları olarak, kendilerini feda edencesine ortaya atmalarıyla başlayan yemek yazarlığı serüveni, daha sonra uzman sayılanlarla gelişti. Artık her gazetenin yemek (pardon gastronomi) yazarı var gibi... Eskinin aşçı, başaşçı, usta aşçı gibi tabirleri rafa kalktı. Artık “şef” diyeceksiniz. Peki ya kadın olursa ne demeli?... Gerçi usta aşçıların da (yani şeflerin) büyük terzilerin de kadın olanı yoktur; cümlesi erkek kısmındandır ama hanım yemek yazarlarının da birkaç zamandır yemek muhabbetine yelken açtıkları görülüyor. Her gün yemek tarifi yazanları bile var. Dünyada bu kadar çok yemek çeşidi var mıdır, diye sormayın. Bir yıl 365 gün ise üç yılda tarif sayısı bin iki yüzü bile bulmaz. Koca dünyada az bile! Ayrıca tariflerin doğruluğuna inanmak zorunda da değilsiniz. Maksat muhabbet değil mi?

Arada işin kolayına kaçanı hoş görmeli. En çok tarif edilen yemeklerin “makarna, mantı, pilav” cinsinden olduğunu görürsünüz. Elbet “makarna” demek ayıp kaçır; “spagetti, tortellini, linguetti, papardelle” gibi sözcüklerin kullanılması gereklidir! Mantıya gelince... Şehirler zaten “man-

tıcı”yla dolup taşıyor. Buna rağmen gayretli yemek yazarları mantı muhabbetinden vazgeçemez. Haydi bir ukala muhabbet de yazar hakkı olarak ben yapayım... Bu mantı denen hamur (ve elbet makarna) bilindiği gibi uzak Asya’dan, Çin diyarından seyyah Marco Polo hazretleri tarafından ta Ortaçağ’da alınıp Roma ülkesine, Venedik’e, Genova’ya getirilmiştir. Şimdi İtalya dediğimiz yere... Neyse dönelim mantıya... Yıllardır ne mantıcılarda ne de mantı tarifi yapan yemek antrenörlerinde doğru bir mantı reçetesine rastlamadım. İçine biraz kıyma koydular mı hamur bohçalarını kaynar suya atıp haşladıktan sonra yoğurtlayıp, üzerine kızgın yağ gezdirip yapılan yarı sulu nesneye mantı demektelerse de inanmayın. O, mantı değildir.

Alın size sahici mantı tarifi: Birincisi, mantı tencerede haşlayarak pişirilmez. Yalnızca karabiber, tuz ve soğanla yoğrulmuş çiğ kıymayla hazırlanan mantı içiyle yapılan, yaklaşık dört santimetre en ve boylarındaki mantı bohçaları “tepsi”ye sıkıca dizilir. Sonra mis gibi tereyağıyla (asla margarin ya da sıvı yağ değil) yağlanır. Fırında pembeleşinceye kadar kızartılır. Sonra kızarmış mantıların üstünü örtecek kadar et ya da tavuk suyu konarak yine tepside yumuşayana kadar pişirilir. Aşırı miktara kaçmayan çırpılmış yoğurt ve elbet kırmızı biberli erimiş tereyağı dökülerek yenir duruma getirilir. Aslı budur... Keşif meraklıları nane, sumak, domates sosu gibi aksesuarı kullanmaya girişebilirler; özünde bunlar yoktur.

Şimdi bu kadar tereyağı yüklemek sağlık bilincinin yükselme eriştiği çağımızda saçmalaktır ve yanlışır dersanız hiç umursamam. Doğru tarif sağlığa dokunmaz. Zaten tereyağının yararlı, margarinlerin zararlı olduğuna inananlardanım. Siz siz olun, yemek muhabbetinde tarifler verirken “margarin” ve “çiçek yağları”nı önerenlere kuşkuyla bakın. Tereyağı ve halis zeytinyağından şaşmayın. Hatta rafine zeytinyağına da iltifat etmeyin. Zaten ciddi doktorlar da bu-

nu bilirler, hiç merak etmeyin. Ne var ki çoğu yemek yazarı mantıyı bilmediği gibi bu gerçeği de bilmiyor.

Şunu da unutmamalı... Her davranış kalıbı ve alışkanlık gibi yemeğin de imalatıyla ve tüketimiyle yerel olanı ve elbet standartlaşmış genel olanı vardır. Yemek muhabbetinde bunun karıştırıldığını, yemek yazarlarının da bu ayrımın farkında olmadıklarını tespit edebilirsiniz. Dünyanın her yerinde “folklor” değeri de bulunan mahalli yemekler bulunur. Ne var ki ülkenin mutfakları yani yeme içme kültürleri daima dönüp dolaşıp tıpkı bilim gibi, yüksek sanat gibi büyük merkezlerde toplanıp senteze ulaşır. Yerel mutfaklar, milli ve evrensel ölçeğe girmez. Çünkü standardı yoktur. Bu bir küçümseme değil, tespittir. Tabii bunun ilginç ve keyifli çeşniler sunduğunu kabul etmeli. İşte mesele, bunların standartlaşmış genelleştirilmesidir. O zaman enternasyonal bir değer ortaya konmuş olur.

Zaten yakında bunların hiçbirisi kalmayacak. Aşçı dükkânları, kuzu eti ve sebzelerle birlikte pişen sahici yemekler, tereyağlı börek çeşitleri, pilav türleri, dolmalar ve sarmalar ortadan kalkacak. Piyasayı, şefler, soslar, kremalar, yemek kâşifleri, donmuş gıdalar, kızarmış patatesler, buharlanmış otlar, bin türlü marifet sahibi makinelerden çıkan bitki ve meyve suları, çilekten mamul şaraplar ve avokadodan çekilmiş votkalar ile arpadan imal edilen dondurmalar kaplayacak. İnsanlar böylece eski hastalıklardan, damar sertliklerinden, ülserden kurtulacak ve yepyeni hastalıklara kavuşacaklar.

(6 Mayıs 2011)

“ZARARLI” YİYECEKLER TERÖRÜ!

Şiddet ve terör, insan doğasının yarattığı davranış kalıpları. Dolayısıyla sosyal yaşamın bütün alanlarında var olan bir olgu. Gerek bireyin kendi davranışlarında gerekse insan ilişkilerinde, çeşitli ölçü ve biçimlerde karşımıza çıkar. Çoğu zaman terörü terör diye algılamazsınız; gelenek, alışkanlık, töre şeklinde gündelik yaşama girerir. Kısacası terör ille de kanlı, çatışmalı, patlamalı eylemlerden ibaret değildir. Mesele aile büyükleri, çocukları üzerinde pekâlâ değişik amaç ve nedenlerle ve hatta iyi niyetlerle terör rejimi kurabilirler... Okulda öğretmenlerin, iş yerinde patron veya ustabaşların çalışmaları bal gibi terörize ettikleri bilinir; filmlerde, hikâyelerde bu gibi olgulara sık sık rastlanır. Bunlar fiziksel değil, zihinsel terör oluntularıdır. Yani birçok davranış kalıbı gibi terör de özünde zihni bir faaliyettir.

Yakın zamanların, isterseniz biraz alaya alarak “modernite”nin, “yeni hayat”ın diyelim, müthiş şekilde moda değerlerinden biri de beslenme alışkanlıklarında daha doğrusu beslenme rejiminde kendini gösteriyor. Her gün gazetelerde, televizyon ekranlarında, dergilerde şöyle ya da böyle beslenme şekilleri ve rejimi hakkında bitmez tükenmez yenilikleri, iddiaları, önerileri ve hatta “telkinleri” izleyebilirsiniz.

Yakın tarihlere kadar beslenme meselesi insanların ancak “gelir” düzeyleriyle bağlantılıydı diyebiliriz. Yerel özellikler, âdetler, çeşitler bir yana, herkes maddi olanaklarına göre yiyip içmekteydi... Dünya zenginleştikçe Türkiye’ye de bundan elbet bir pay düşmekteydi ve düşüyor. Bunun sonucunda, bilindiği gibi gıda maddelerinde hem çeşitlenme hem üretim bakımından muazzam bir artış ortaya çıktı. Eskiden değerli ve sınırlı olan birçok ürün piyasaya yığılıp sıradanlaştı... Sözelimi süt vesüt ürünleri, yumurta ve tavuk

artık sokak tezgâhlarına düştü. Elmaya gelince çürüğü çarığı kalmadı. Kurtlu elma, armut, ayva kavramı yok oldu. Üstelik her çeşit sebze, her mevsim piyasada. Ekmek ise boy boy ve cins cins... Çikolatanın da “kıymet-i harbiyesi” kalmadı. Yer gök, market, bakkal, seyyar satıcı şeker mamulleriyle bezenmiş durumda... Konserve türlerinin ucu bucağı yok... İçkilere gelince de aynı zenginliği gözlemleyebilirsiniz. Rakının en az bir düzine farklı markası var. Bira ve şarap da aynı çeşitlilikte. Örnekleri çoğaltmaya gerek yok. Pirincin, makarnanın cinslerini saymakla bitiremezsiniz.

Gelelim yağlara... Tereyağı ve zeytinyağının bolluğunu hatırlayınız. Bir de ikinci sınıf “çurçur” yağlar var: margarinler, çiçek yağları filan...

Elbet “sanayi” gıda sektöründe de başrolü üstlenmiştir. Öyle olunca bu iş dehşetli bir ekonomik sektör haline gelmiştir. Yani tarımcılık bir fen ve teknoloji, dolayısıyla da endüstri kolu oluvermiştir..

İnsanlık görece olarak refaha yol alınca beslenme alışkanlıkları da yeni boyutlar kazandı. Karın doyurma, fantezi ve yeme keyfine yelken açtı. Yemek sefaları yürüdü gitti.. Sanayi çok çeşitli “abur cubur”u da market tezgâhlarına kakaladı. Kakalananların arkasından dev gibi reklam kampanyaları sökün etti.

Derken bu gelişmeye ister istemez “beslenme sorunları”nın doğurduğu sağlık sorunları eklendi, yeni bir süreç başladı. İnsanlık biryandan gıda yoksunu bölgelerle karşı karşıya kalırken, öbür yandan aşırı beslenmenin armağanı kolesterol, kan yağları, obezite ve benzeri “modernite”lerle tanıştı.

İster bilinçsizlik ister bilgisizlik ister açgözlülük ister şişmanlık deyin, yeme içme işi sağlık konusunun önemli bir parçası oluverdi. Ortalığı bir “zararlı-yararlı” besinler spekülasyonu kapladı. Sağlıklı beslenme rejimiydi, diyetti diye yepyeni düzenler çıktı. Söylentiler, modalar peş peşe geldi. Tereyağı canavar ilan edildi, margarin melek... Çiçek yağları

güzelim zeytinyağını vurdu. Kuzu eti “tu kaka” ilan edildi; dana eti ve tavuk prenses sayıldı.

Türkiye de bu “beslenme terörü”nden en önde nasibini aldı. Güzelim mutfak gelenekleri gitgide kenara itilip, modaların rüzgârıyla ne idüğü belirsiz bir sürü yiyecek, “modernite”nin gereğince mideleri işgal etti. Olmadık hastalıklar ortaya çıktı. Zayıflama, diyet illeti yaygınlaştı. İnsanlar “fast food”lara, kutu kutu ve cakalı ambalajlı yiyeceklere, tereyağı yerine margarinlere, zeytinyağı yerine çiçek yağlarına, kuzu eti yerine “sentetik” tavuklara düşkünleştikçe doktor doktor dolaşmaya başladılar.

Ama güzelim yiyecekleri kötüleme ve yasaklama terörü insanların zihnine yerleşti. Uzun süre de kalıcı gözüküyor.

Bu satırların yazarı kutu yiyecekleri, sentetik tavukları, margarin ve çiçek yağlarını ağzına sürmez. Fast food’ların da tadına bile bakmaz. İkide bir değişen beslenme kurallarını tebessümle seyreder. Kuzu etinden, tam yağlı Edirne beyaz peynirinden, Urfa yağı ve tereyağı ile asitli sızma zeytinyağından hiç vazgeçmez. Beslenme terörüne esir düşmektense “Atın ölümü arpadan olsun”.

(13 Ocak 2012)

ÇATLAK POĞAÇA

İnsanlığın sürekli gelişim ve değişim evreleri içinde yaşadığını belirtmeye bile gerek yok. Ne var ki bir başlangıç cümlesi olmasını okuyucu bağışlayıversin... Ancak zamanımızda bu “değişme” sürecinin müthiş bir tempo kazandığı ve bu sebeple eski dönemlerdeki değişim aşamalarından farklılaştığı gözlemleniyor. Gerçekten de bilim ve onun verimi olan teknolojideki dehşetli yenilikler ve buluşlar, maddi uygarlığın adeta bir volkan gibi patlayarak ve sürekli coşarak hayatı biçimlendirmesine yol açıyor. Yeryüzünün tamamı, varlık yani zenginliğine bile bakmaksızın bu yenilikleri yaşamaya başlıyor. Kimi yerde daha yaygın kimi yerde daha sınırlı da olsa teknoloji ve ürünleri toplumların ve bireylerin yaşamını dalga dalga kapsıyor. Böylesine güçlü ve etkileyici bir değişim kasırgasının hem toplumları hem de bireyleri eski devirlere göre daha çok yaklaştırdığını söyleyebiliriz. Bununla insanlığın bilinçli bir kaynaştırmaya yöneldiğini kastetmiyorum. Benzeşme, maddi uygarlığın yaşam pratiğine giren ve günlük insan davranış ve edimlerini belirleyen ürünlerin ortak kullanımıyla oluşmaktadır. Sanayi ve teknoloji öylesine verimli ve hayatı kolaylaştırıcı bir üretim patlamasına ulaştı ki yeryüzüne bu kolaylıklar sanki yağmur gibi düşmekte. Sosyologların, iktisatçıların “tüketim toplumları” dedikleri olgunun temelinde ister istemez imalat/mal bolluğu yatmıyor mu? Bakıyorsunuz son derece gelenekçi, muhafazakâr çevre ya da insanlar, bu maddi uygarlık ürünlerinden gözlerini kırpmadan yararlanmaya, uyum sağlamaya girişiyorlar. Hatta çoğu dar gelirlinin gözünü kırpmadan yeni mallara derhal yelken açtığını ve bunları yaşamına kattığını da görebilirsiniz.

Teknoloji, sanki hiçbir kayda bağlı olmaksızın hayatı yönlendiriyor, alışkanlıkları deviriyor, durmadanyenileniyor...

Bütün dünyada kılık kıyafetin nasıl benzer şekilde yaygınlaştığına dikkat edelim... Gerek malzeme gerek tasarım bakımından insanların giyim kuşamları yepyeni anlayışların ürünleriyle şekillenmiyor mu? Ayakkabı formları hızla başkalaştı ve benimsendi. Kadınların ve erkeklerin giyimleri hatta süslenmeleri birbirine yaklaştı mı? Küpe yavaş yavaş ortak bir takı durumuna gelir gibi... Saç kesimleri de benzeşmekte değil mi? Bunların teknolojiyle ne ilgisi var demeyin? Hepsinin temelinde üretim patlaması yatıyor. Artık “berber” kalmadı... Hepsi “kuaför” oldu sanırken “tasarım” cılığa geçtiler! Aletler, losyonlar, eczalar, boyalar, koltuklar, dekorasyon... Şıklık, ışıklar... Bunlar teknolojinin nimetleridir.

Ekmek deyip geçmeyin... Piyasadaki ekmek çeşitlerini sayabilecek babayiğit var mı? Ya bisküvi türleri?... Ya ambalajları?... Ambalaj deyince de düşünmeli; çoğu zaman bir malı ambalajının pazarladığı söylenirse çok mu yanlış olur? Ambalaj da artık başlı başına bir sanayidir. Mal alırken epeyce bir ambalaj maliyetini de ödediğinizi unutmayın. Oyuncak çeşitlerine hiç değinmeyelim. Ama eskiden bırakın dar gelirlileri, orta tabakanın bile ihtiyatla erişebildiği oyuncak, şimdi akıl almaz bir çeşitlilikle bakkal tezgâhlarından taşıyor.

Teknoloji her anlamda “hükümünü icra ediyor”... İnsanların kolay kolay değişmeyen alışkanlıklarından biri, “yeme içme” yani mutfak tarzlarıdır. Bu konuda da hayat aldı başını gitti. Aziz milletimizin beslenme, lezzet gelenekleri bile teknoloji ve sanayinin sunduğu nimetler karşısında erozyona uğradı. Ortılığı “tıkınmatik”lerin (fast food) yanı sıra çeşit çeşit zincir lokanta ve “kafe”ler sardı. Buna karşılık geleneksel yemekleri işleyen lokantaların sayısı azaldı, kebapçaneler ve burgerciler çoğaldı. Büyük olasılıkla insanlar bir müddet sonra karnıyarık, imambayıldı, beğendili kuzu, zeytinyağlı fasulye, ekşili terbiyeli köfte, elbasan tava ve benzeri yemekleri unutacaklar. Bunlar belki birkaç özel lokanta-

da sürebilecek. Zaten geleneksel tarzdaki yiyeceklerin de çoğu “modernleşiyor”. Bir bakıyorsunuz patlıcanın üstüne kaşar peyniri rendeliyorlar... Tulumba tatlısına Hindistan cevizi ya da fıstık tozu koyuyorlar... Tereyağlı börek artık aranmıyor... Poğaça sıvı yağla yapılıyor. Yiyeceklerin “adabı” unutuldu. Bir “kuru veya çatlak poğaça” arasanız bulamazsınız. Çünkü gerçek poğaç, “böbrek yağı” ve tereyağıyla yoğrulan hamurdan yapılır. “Benmari” usulüyle eritilen böbrek yağıyla yapılan poğaçalar çıtır çıtır olur, fırından çıkartılmaya yakın üzerine hafifçe bastırılıp “çatlatılır”, gevrekliğini kaybetmez... Sonradan ısıtırsanız tazesı gibi olur.

Girişimci biri “kuru çatlak poğaç” imal edip piyasaya çıkarsa bunu yepyeni bir özellik diye tanıtıp patentini alsa ve mesela “çatlak poğaç-kefir” tıknmatikleri zinciri kursa iş yapar mı dersiniz? Moderniteye uygun düşmez mi?

(25 Kasım 2011)

ÇİĞ KREMA

Çiğ, eski yazılışı ile “çiy” Türkçenin birden çok anlamlı sözcüklerinden biri. Son derece farklı ve “renkli” tanımlamalara olanak veren bu sözcük hem insan ilişkilerinde hem nesneler hem görsel tasvirler ve izlenimler için kullanılagelmiştir. Ve mecazi (metaforik) anlamlarıyla da dilin zenginlik ve güzelliklerinin tipik örneklerindendir.

Çiğ denince akla ilkin “pişmemiş” herhangi bir yiyecek gelir. Az pişmiş yerine “çiğ kalmış” deyişi yaygındır. Yiyecek denilince ve çiğ sözcüğüne takılınca “çiğbörek” ve “çiğköfte”yi hatırlamadan olmaz.

Gelelim mecazi kullanımlarına... İnsanların olgunlaşmamış, yersiz söz ve davranışları için de bu sözcüğün geniş bir repertuarı olduğunu biliyoruz. “Ne densizlik” yerine “Amma da çiğ adammış” vb. tabirler kullanılmaz mı? Patavatsızlık, görgüsüzlük gibi nitelemelerle de eş anlamlı sayılır. Hatta biraz biraz acemilik, toyca konuşma da demektir. Birine karşı duyulan öfkeyi ifadelendiren “Elimden gelse herifi çiğ çiğ yerim”, “Hatır için çiğ tavuk bile yenir” gibisinden deyişleri not edelim... Tabiat olayları, manzara karşısında da bu sözcük, duyguları dile getirmede yardımcıdır. “Çok çiğ bir ışık vardı, çiğ ışıktan gözüm karardı” sözleriyle yansıtılan izlenimler veya bir resim ya da dekor/eşya için söylenen “çiğ renklerden oluşmakta” nitelemeleri kelimenin kullanım genişliğini gösterir... Bitmedi; bir başka anlamı genellikle bahar aylarında yaşanan bir doğa olayı “çiy düşmesidir”. “Gece çiy düşmüş/yağmış” deyişini de bu sözcüğün anlam kervanına ekleyelim.

Mecazi anlamlardaki işlevi ile “çiğ”, olumsuzlama niteliğinde karşımıza çıkıyor. Yiyeceklerde ise pek öyle değil... Her ne kadar yemek iyi pişmemiş, pirzola çiğ kalmış

ifadeleri olumsuzlama sayılsa da özellikli ve sevilen bazı yiyeceklere de “çiğ” sıfatı yakıştırılmıştır. Az önce andığımız çiğbörek ve çiğköftenin yanına isterseniz başkalarını ekleyip sıralayabilirsiniz. Haydi pastırmayı, Parma jambonunu geçelim... Lakerda ve diğer balık tuzlamalarını da bir yana bırakalım ama onların da bal gibi çiğ yiyecek olduklarını vurgulamadan geçmeyelim. Ama çiğ etle yapılan ünlü Fransız yemeği “beuf tartar”ı çiğ yemekler menüsüne eklemekten olmaz.

Beuf tartardan bahsedince ister istemez “çiğ krema” akla gelir. Çiğ krema son derece özellikli, incelikli has bir yiyecek, daha doğrusu muhteşem bir gıda ham maddesidir. Hem kendi başına hem de nadide prestijli yemeklerin olmazsa olmaz katalizörüdür. Beuf tartar ancak çiğ kremayla sentezini tamamlar. Tıpkı onun gibi ünlü Rus yemekleri “strogonof usulü biftek” ve “borç çorbası” da lezzetlerini çiğ kremaya borçludur.

Çiğ krema, süt denen tanrısal sıvının en değerli ürünüdür. Süt hiyerarşisinde başta gelir. Sofralara türlü şekiller ve lezzetlerle gelen süt anaç maddedir. Evlatları çoktur. Birincisi çiğ krema, ikincisi kaymak ve üçüncüsü de tereyağıdır. Diğerlerini sayıp sözü uzatmayalım.

Çiğ kremanın kendisi rafine bir yiyecek olduğu kadar yağ denen besinin en kıymetli türü olan “tereyağı”nın en kalitelisi de çiğ kremadan elde edilendir. Çiğ krema çiğ süütün ilk verimidir. Çiğ süt deyince aklıma geldi. “İnsanoğlu çiğ süt emmiştir” sözü yine olumsuzlama anlamında değil midir? Yani “İnsana güven olmaz”ın usturuplu, dolaylı dile getirilişidir. Biz yine kremaya dönelim...

Sağılan süt geniş lengellere dökülür. Kaynatmadan bekletilir. Üzerinde yavaşyavaş birikmeye başlayan irili ufaklı küspemsi topraklar tahta kevgirle alınır. İşte çiğ krema... Dediğimiz gibi tereyağının mükemmeli de bundan üretilir (idi)! Bir müddet bekletilerek hafifçe ekşitilen çiğ kremadan

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

yapılan tereyağının tadına doyum olmaz. Tatlılarda, pastalarda kullanılan “krem şanti” ise yine çiğ kremanın şekerle dövülmesiyle elde edilir. Hiyerarşide ikinci sırayı alan kaymak ise kaynatılmış sütün üstünde tabaka halinde birikir. Tereyağının yukarıda tanımlanan cinsinden başkaları da vardır ki günümüzde artık zaten onlar yapıp tüketiliyor. Tereyağının çeşitlerini, nimetlerini ve faziletlerini anlatmaktan korkarım. Çünkü doktorlar ve kadınlar çiğ kremanın da tereyağının da düşmanlarıdır. Bunların kalp ve damar hastalıklarına yol açtığına, fazla kiloya sebep olduğuna iman etmişlerdir. Doktorların ve hele kadınların sözünü dinlemeyenlerin başına dert gelir. Ben ise bu korkuma rağmen şifalı olduklarına inandığımı söylemeden edemiyorum.

(16 Kasım 2012)

FASULYE

Fasulye Türkçenin bitki terminolojisinde her ne kadar “baklagiller” arasında yer alıyorsa da biliyoruz ki baklaya göre kıyaslanmayacak kadar fazla kullanılan ve tüketilen bir besin türüdür. Bu bakımdan belki baklagil yerine fasulyegil demeliymiş... Ama kökeni bakımından isimlendirildiği için bilimsel olarak böyle tanımlanmış...

Fasulyenin cinsleri de yemek halindeki çeşitleri de son derece zengindir... İlk olarak taze fasulye ve kuru fasulye olmak üzere iki bölümde tanımlanabilir. Günümüzde ülkemizin mutfaklarında, evlerde ya da lokantalarda, yemekhanelerde çok yapılan, severek tüketilen bir yiyecektir. Çarşılar da yalnızca fasulyesiyle ünlenmiş aşçı dükkânlarının olduğunu da biliyoruz. Hatta fasulyenin “geleneksel” ya da “milli” yemek olduğunu söyleyenler de vardır. Bu tespitin doğru olmadığını da peşinen belirtelim. Çünkü fasulye denen bu çeşitli lezzetlerle sofralara kurulan bitki, Türkiye topraklarına ancak on sekizinci yüzyılda ayak basmıştır. Pişirme şekilleri ve yemek türlerinin ise herhalde ziraatın gelişip öğrenilmesi, çeşitlendirilmesiyle, zamanla oluştuğunu kabul etmeli. Eğer ülkemizde yaklaşık iki yüzyıllık geçmişi olan fasulyeyi bu zaman dilimi “milli” kılıyorsa, millidir diyebilirsiniz. Ama İstanbul saray mutfağında bile fasulyenin 1700’lerden sonra yer aldığını düşünürsek, hele hele asıl milli kabul edilen pişirme türünün “kuru”su olduğu bilinen fasulyenin bu sıfatı sorgulanabilir. Kurusunun öğrenilip hazırlanması da herhalde uzun yıllar almıştır.

Bu vazgeçilmez bitki, Amerika kıtasından kalkıp önce Avrupa’ya, sonra da Türkiye’ye yayıldı. Kökeni Orta Amerika... Çin ve Brezilya, büyük fasulye üreticileri. Tazesinin yani yeşilinin çeşitleri çok olduğu gibi bunların kurutulan içle-

rinin yani tanelerinin de türleri az değildir. Horoz, dermason, çalı, ayşe, barbunya, sırık gibi fasulye cinslerini hatırlayalım. İnsan zekâsı ve becerisi, bu güzel gıdayı bütün mevsimlerde kullanılabilecek hale getirmek için onu kurutmayı öğrendi. Böylece fasulye mahsul zamanına bağlı kalmaksızın üç yüz altmış beş gün tüketilebilecek bir gıda oldu.

Milli ya da geleneksel nitelemesinde olduğu gibi kuru fasulyenin yakın zamanlara kadar evlerde sıklıkla pişirildiğinin sanılması da gerçekte bağdaşmaz. Çünkü kuru fasulyenin pişirilmesi epeyce zahmetlidir; uzun süre kaynaması gerekir. Yani enerjiye ihtiyaç vardır. Onu pişirecek enerjiyi evlerde bulmak mümkün müydü? Şöylece özetleyebiliriz, kuru fasulye yakın yıllara kadar esas olarak çarşıda, pazar yerlerinde, aşçı dükkânlarında yenirdi. Zaten birçok yemek çeşidi de 20. yüzyıla kadar şehirlerde bile konakların dışındaki evlerde ancak belli günlerde pişirilebiliyordu. Lokanta ve yemekhane menülerinde kuru fasulyenin daima yer alması ve genellikle en çok aranıp tüketilen çeşit olması biraz da bu sebeptir. Yine enerji kısıtlılığı nedeniyle mahallelerdeki ekmek fırınları evlere de hizmet veriyordu.

Fasulyenin kullanımı Türkiye’de bölgelere, yerel alışkanlıklara göre de farklılıklar gösterir. Sözelimi Marmara ve Ege bölgelerinde tazesinin de kurusunun da zeytinyağlı çeşitleri görülür. Orta ve Doğu Anadolu’da ise genel olarak hayvani yağlarla pişirilir. Meksika ve Amerika’da kuru olarak hazırlanan yemeklerin yaygınlığını ünlü Amerikan sığırtmacı filmlerinden (yani kovboy, daha da bilgili ve görgülü söyleyiş isterseniz “Western” diyelim) biliyoruz. Kasabanın lokanta veya yemekhanesine giren “kötü” veya “kahraman” karakterin önüne yemek olarak hemen fasulye konur.

Gündelik dilde, çarşı lokantalarında fasulyeyle ilgili değişik deyişler yerleşmiştir... Mesela garson aldığı siparişe göre aşçıya seslenir: “Üçüncü masaya iki taze, bir kuru çek” veya “Ver üç tane pilav üstü kuru” gibi... Türkçede “Kendini

fasulye gibi nimetten mi sayıyorsun” diye, küçümseme amacıyla kullanılan bir deyiş de vardır. “Fasulye sıırığı gibi adam” sözünü de unutmayalım... Sofralarda karşımıza kılıktan kılığa girerek çıkar. Zeytinyağıyla pişirilip soğuk yenen kuru cinsine İstanbul ağzında “pilaki” denir. Barbunya veya tekir de denilen çeşidinin yalnızca içi yenir. Karadeniz bölgesinde yeşil fasulyeyi yumurtayla da pişirirler. Kurusunun âlâsı kuzu etiyle pişenidir. Yemek meraklıları, işin adabını bilenler buna “etli fasulye yahnisi” derler. Havuç, patates, kereviz yaprağı, sarımsak ve elbet soğanla harmanlanıp pişirilen zeytinyağı pilaki, eski klasik meyhanelerin başlıca mezelerindendi. Şimdilerde pek rastlamanız mümkün değil... Birçok içkili lokantaya ise gösterişli diye sonradan “atom” adı takılan lezzetsiz kocaman taneli cinsi yerleşti. O da fasulye demeyin; cinsine göre kullanım şeklini bilmek gerekir. O koca koca fasulyelerin hazırlanma usulü bambaşkadır. Haşlanıp, kabukları çıkartılıp ezilir ve üzerine sarımsaklı özel bir sos dökülür ki “çerkez fasulyesi” denir... Ama artık böyle inceliklerin üzerinde durmanın da ortamı kalmadı.

Artık zenginleşen ve gelişen Türkiye’de, her mevsim tazesini de bulunuyor. Kurusunun da yepyeni pişirme şekilleri doğdu: pastırmalı, sucuklu... Kısacası fasulye kültürü azımsanmaya gelmez. Böyle tek yazıyla geçiştirilemeyeceği için gelecek hafta fasulyenin hallerine devam edelim.

(7 Ekim 2011)

FASULYENİN HALLERİ

Şöyle bir düşünürseniz, yiyecekler arasında fasulyenin bambaşka bir yer tuttuğunu fark edersiniz. Hem kullanım çeşitliliği hem de cinsleri yönünden fasulye ile aşık atabilecek başka bir bitki yoktur. Patlıcan biraz rekabet edebilirse de sonunda yaya kalır.

Sofraların bu renkli yiyeceği, mutfaklarda şekilden şekle girerek, farklı haller alarak karşımıza çıkar. Tabaklarda birçok değişik renkte ve biçimde fasulye yemekleriyle karşılaşsınız... Sıcak da soğuk da tüketilir. Yeşil fasulye cinsleri bütün ülkede kuzu etiyle pişirilip sıcak sıcak yenildiği gibi, özellikle batı bölgelerinde zeytinyağıyla hazırlanıp soğuk olarak da tüketilir... Yine yeşili, Karadeniz yöresinde başka besinlerle birlikte mesela pirinçle yapıp “dible” denilen, “kaygana” tarzında yumurtalı ve daha birçok haliyle sunulur.

Birçok bölge, en iyi fasulyenin kendi yöresinde yetiştiğiyle övünür... Piyasadaki en çok tutulan ve aranan kuru fasulye cinsi Erzincan taraflarında yetişenlerdir. Erzurum İspir’de üretilen yuvarlak ve şeker tabir edilen kuru fasulye türü ise ayrı bir üne sahiptir. Fasulye, ünlü köfteci dükkânlarının da olmazsa olmaz katalizörlerinden ya da “köfte eşlikçilerinden”dir... Piyaz hali, köftehanelerin ve Rumeli ağız tadının ayrılmaz lezzetidir.

Beni fasulye konusunda hüznölendiren bir durum ise bizlere bu yurdu bağışlayan atalarımızın bu mükemmel yiyeceği tadamamış olmalarıdır. Ne yazık ki yüce Alaaddin Keykubat olsun, daha sonra genç yaşta koca sultan olmuş Fatih Sultan Mehmet Han olsun, Kanuni Sultan Süleyman Han veya Bağdat ve Irak’ı fetheden IV. Murat Han ya da koca veziriazamlar Sokullu Mehmet Paşa, Köprülü Mehmet Paşa, Viyana uğruna kellesinden olan Merzifonlu Kara Mustafa Pa-

şa olsun bu güzel “cennet taamı”nın lezzetine bakamamışlardır. Ne yazık ki fasulyenin bin bir halini görüp istifade edemedikleri gibi, domatesin, patatesin de tadından yoksun kalmışlardır. Daha sonraki atalarımız, Kristof Kolomb denilen maceraperest ve zenginlik peşinde koşan acımasız denizcinin Amerika kıtasına varıp, her türlü serveti derleyip eski dünyaya yani Avrupa’ya taşınmasıyla, fasulye ile tanışmışlardır. Mesela devrimci Padişah Sultan II. Mahmut Han, Tanzimat’ın padişahı Abdülmecit Han fasulyeyi sofralarında bulundurabilmişlerdir. Yemek merakıyla da ünlü Abdülaziz Han’ın bu gıdaya sonsuz değer verdiğini rahatça tahmin edebiliriz. Anlaşıldığı kadarıyla fasulye, Osmanlı modernleşme hamlelerine sofrada eşlik etmiştir.

Elbet bir bitkinin öğrenilmesi, yetiştirilmesiyle iş bitmez. Fasulyenin de Türkiye’de üretildikten sonra zamanla pişirme çeşitlerinin ortaya çıktığını düşünmeli. Zeytinyağlı barbunya pilakisi de piyaz da kuzu etli yahnisi de herhalde “zıp” diye sofralarda yer almadı. Fasulyenin halleri, uzun deneyimlerden sonra belirlendi. Kurutulmasının öğrenilmesine ise acaba bir “gıda devrimi” demeli mi? Eh, unutmayalım ki “domates” de Yeni Dünya’dan geldikten sonra uzun yıllar yeşilken yenilip tüketilmiş... Kızardıktan sonra yenmesi zaman almış. İnsanların onu değişik hallerde değerlendirmesini ancak uzun yıllar sonrasında başarabilmiş olduklarını hesaba katmalı. Şimdilerde artık yaz kış her mevsimde taze de bulunabiliyor. Ziraat ve gıda teknolojisi de yeni hayatın belirleyicilerinden. Şimdi bu değişikliklere, fasulyenin her mevsim bulunabilmesine ve insanların buna alışverişine de “modernite”ye dönük yaşam tarzının oluntularından biri diyemez miyiz? Anlaşılan fasulye de birçok şey gibi değişip yenileniyor... Hayatımızda yeni halleriyle yer alıyor. Mesela morumsu esmer renkli Meksika fasulyeleriyle halkımız son yıllarda tanıştı. Artık uluslararası, patentli, modern, “zincir” lokantaların birçoğunda “patentli” salata türlerinin içinde

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

bu esmer renkli kuru fasulyelere rastlanıyor. Alafranga, pek modern, buharda ve benzeri sağlıklı pişirme türleri piyasaya yayılıyor.

Ben moderniteye ayak uyduramadığım için yine “çarşı usulü” kuzu döşüyle usulünce pişirilmiş, mis gibi kokan acı kırmızı biberle ölçülü şekilde tatlandırılmış kuru fasulye halini tüketmeyi sürdürüyorum. Bir hatırlatmayla noktalayalım:

Fasulye meraklılarının, rutubetli bölgelerin kurutulmuş fasulyelerine itibar etmemelerini de söylemeli... Çünkü çabuk böceklenir.

(14 Ekim 2011)

KADIKÖY'DE “SELANİK KURU FASULYECİSİ”

Fasulye ve kuru fasulyeden bu sütunda daha önce de bahsedildi. Fasulye, yiyecekler arasında bütün dünyada gerçekten ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Herhalde hem yaş hem de kuru sebze olarak yeryüzünde en çok tüketilen gıda türü olsa gerek. Türkiye ve Balkanlarda bu güzelim nesnenin “kuru fasulye” yemeği pek sevilir ve yaygındır. Sıcak tüketilen bu yemeği pişirmenin elbet bazı temel prensipleri vardır. Ama iş bütün yemeklerde olduğu gibi bunları uygulamakla bitmez. Yemek yapmada, aşçılıkta hüner bundan sonra başlar.

Kuru fasulye, özellikle çarşı lokantalarının menülerinde “olmazsa olmaz” yer tutar. Hatta kuru fasulyeye endeksli yemekhanelerin bulunduğu malumdur. Lokanta/aşhane dilinde kısaca “kuru” da denilen fasulye çeşidinin ayrılmaz eşlikçileri, pilav ve turşudur. Bazı fasulyecilerde buna cacık da eklenir. “Kuru”, birinci sınıf lokantaların yemek listelerinde de yerini alır. Fasulye her ne kadar köfteci dükânlarında “piyaz” şeklinde sunulsa da birçok köftecide kuru fasulye yine başköşeye kurulmuştur. Çoğu kimse kuru fasulyeyi başlangıç yemeği hatta çorba yerine tercih ettiği gibi, son yemek olarak veya “pilav üstü kuru” şekliyle de afiyetle tüketir.

Kadıköy’ün ünlü çarşısı, yöresi ve Haydarpaşa’ya doğru kordon boyu, çeşit çeşit ve sayısız lokanta, aşçı, kebabçı, muhallebici ve benzerleriyle insanlara değişik lezzetler sunar. Muhallebiciler de artık yalnızca adıyla muhallebicidir. Dönerden, şiş kebabından tutun, köfteye, zeytinyağlılara ve pilava kadar genişleyen bir mutfakları oldu ama hâlâ muhallebici adıyla farklılaşıyorlar. Kadıköy’ün muhallebicileri de bu yemek âleminde seçkin bir yer tutuyor.

Fasulyeye dönelim... Kadıköy'ün yalnızca Kadıköy'de değil, İstanbul'da da ayrıcalıklı sayılması gereken özellikli bir kuru fasulyecisi var... Bilenler bilir, bilmeyenlere anlatalım.

“Selanik Kuru Fasulyecisi” adını taşıyan bu lokanta, Haydarpaşa'ya doğru kordon caddesinin (Şahap Gürler Caddesi) sonlarında* temiz, mütevazı bir müessese. Mütevazı dedimse gösterişi, dekoru bakımından... Yiyecekleri ise mütevazının çok üstünde bir lezzette. 2008'den beri çalışıyor. Selanik vurgusu, dükkân sahibi Zafer Yavuz Bey'in atalarının Balkan Savaşı'nda savrulan Selanik göçmenlerinden olmasından ileri geliyor. Zaten yemek listesi, buranın “Balkanik” ya da “Rumeli” ruhunu yansıtıyor. Asıl ağırlık ve öne çıkan lezzet, kuru fasulye... İki çeşit ızgara köfte, Edirne usulü ciğer tava, çorba, mantı, elbet turşu ve tabii pilav. Tipik Rumeli mutfağı.

Gelelim burayı ayrıcalıklı kılan fasulyesine... Fasulyenin tarifini verecek değilim. Versem de nafile! Ben evde defalarca yapmayı denedimse de bu dükkândaki lezzetli fasulyenin tadını elde etmeye yaklaşamadım bile. Eh, işe senelerce gönül vermiş, el vermiş insanların ter dökerek kazandığı hüneri tarifle edinmeye kalkarsanız elbet olmaz. Her iş gibi aşçılık da sabır ister, deneyim ister. Sonunda Selanik kuru fasulyesini taklit edip tencere kaynatmaktan vazgeçtim. En iyisi gidip orada taze taze ve sıcak sıcak yemek. Ama bazen gözüm ve gönlüm doymuyor. Bir miktar da paket yaptırıp eve taşıyorum. Yakın arkadaşlarıma kendim yapmış gibi tattırıyorum. Yalancılık insanın bir parçası. Hilekârlığa varmazsa affedin gitsin.

Selanik Kuru Fasulyecisi'nde bir türlü aklımın ermediği bir lezzet meselesi var! Fasulyeyi üç şekilde veriyorlar: Sade, çemensiz pastırmalı veya sucuklu... Duvara da bir yazı asmışlar: “Yemeklerimizde yalnızca mısırözü yağı kullanılır” diye. Usta aşçıların kabul ettiği klasik prensip, kuru fasul-

* Yeldeğirmeni'ndeki Selanik Kuru Fasulyecisi artık Moda Caddesi'ne taşındı. Ben de daha rahat ulaşabiliyor ve daha sık gidiyorum.

yenin kuzu eti ve hayvani yağla, tereyağıyla pişirilmesidir. Selanik Kuru Fasulyecisi bu prensibi rafa kaldırmış. Üstelik fasulyenin içinde et de yok. Ama mis gibi et kokusunu alıyorsunuz; damağınız ayrıca et aramıyor. Ben iddialı bir kuru fasulyeci olarak bu konuda yaya kaldım. Türkiye'nin dört bir yanında en leziz kuru fasulyeleri tatmış bir insanın tecrübesine rağmen, işin içinden çıkamıyorum. Bu farklı ve üstün lezzetin mutlaka bir "püf noktası" var. Bir gün göze alıp tezgâhın arkasında çalışan ve durmadan fasulye pişiren aşçı hanımları sorgulamayı düşünüyorum. Bakalım sır verecekler mi? Verseler ve ben bu sırları öğrensem bile fasulyeye lezzet verebilecek miyim?

Müessesenin son derece ilginç bir özelliği daha var. Kalite, lezzet ve şekil bakımlarından her gün aynı kıvamda. Adeta sanayi ürünü gibi standardize edilmiş. Türkiye, aynı mandıranın ürünü peynirde bile standardizasyon olmayan bir ülkedir. Her teneke peynir başka lezzette çıkar. Burada her gün aynı fasulyeyi bulabilmek, beni şaşırtan bir başka özellik. Kadıköy'deki Selanik Kuru Fasulyecisi, anlayacağınız gibi başıma dert oldu! Üstelik köfteleri de güzel; ama ille de kuru... Hele çemensiz pastırmayı kullanış şekli tam bir ustalığın ürünü. Pastırma veya sucuk, fasulyeye önceden katılmaz. Çünkü sarımsak fasulyenin kimyasını bozar. Çoğu yerde bilir bilmez fasulye tenceresine, caka olsun diye "güveçte" denilene pastırmayı basıyorlar. Selanik Kuru Fasulyecisi ise bu inceliği biliyor; pastırmalar servis sırasında konuyor. Kadıköy'de yaşamak sahiden ayrıcalık.

(4 Mayıs 2012)

KÖFTE

Türkiye'nin hemen her şehrindeki yemek kültürü içinde köfte daima başköşeye yerleşmiştir. Evlerde ve elbet lokantaların menülerinde bin bir çeşidiyle boy gösterir. Köfte, "harcîâlem" bir yiyecek olduğu kadar, iddialı sofralardan da eksik olmaz. Birçok aşçı, "köftesi"yle övünür. Lokanta ve aşçı dükkânlarının yanı sıra, meraklısı için özel köftecileri kim bilmez? Bunların ünlülerinin önünde müşteri kuyrukları oluştuğunu da görebilirsiniz.

Köftelerin çeşitleri kadar olmasa da köftecilerin çeşitleri de vardır. Birincisi genellikle iş ve çarşı merkezlerinde veya çevresinde konuşlanan ünlü köfteciler, ızgara türünün ustalarıdır. Köfte deyince ilk akla gelen de budur.

Et yemekleri arasında özel ve geniş bir repertuvara sahip olan köfte, ızgara olsun, salçalı/soslu olsun veya kızartma/tava olsun, işlenmiş yani "mamul" (imal edilmiş) bir gıdadır. Pirzola, şişkebabı veya kaburga emsali "hammadde" değildir, karışımdır. En yaygın olanı, ızgara köftedir ki onun da türlü halleri vardır. İstanbul, Trakya, Ege mutfağındaki ızgara köfte kanımca bu türün baş tacıdır. Balkaniktir, Rumeli işidir. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa'da yani şehir kültüründe buna "cızbız" denir ve ne yazıktır ki halis/usulünce hazırlanıp pişirilen cızbız köfteyi artık pek az yerde bulabilirsiniz. İzmir ve yöresinde Rumeli tarzı ızgara köfte yaygınlığını sürdürüyor. İstanbul'da ise Anadolu usulü köftelerin, bir diğer deyişle "kebabçı" tarzının yoğunlaştığını biliyoruz. Elbet, tek tük de olsa cızbızın asaletini müşterilerine sunan köfteciler de iyi ki varlıklarını devam ettiriyorlar.

Kebabçı köftesi, Rumeli cızbızından tamamen başka bir lezzettir. Harmanlaması yani bileşenleri de şekli de farklıdır. Bunun ayrıntısına girmeyip kısaca değindikten sonra gelelim köfte kültürünün çeşitlemelerine. Yine Rumeli/İstanbul kültürünün bir başka ünlüsü de "kuruköfte"dir. Kızartarak pi-

şirilen bu çeşide de artık lokantalarda rastlamak neredeyse imkânsız. Kuruköfte, kır gezilerinin de pikniklerin de “olmazsa olmaz”ydı. Arkasından yine aynı coğrafyanın bir başka lezzet ürünü “kadınbudu” köfteyi hatırlamalı. Kadınbudu köfte tam bir sentezdir. İncelikli bir harmanlamadan sonra çırpılmış yumurtaya bulanarak kızartılması hüner ister.

Bir gazete yazısı içinde köftenin çeşitlerini sıralamak olanaksızdır. Başka et yemek ve ızgaralarını yemeyen çok kimse, köfteyi adeta etlerden ayrı tutar ve seve seve tüketir. Çocuklar da çoğu kez etten kaçınırlar da köfte deyince hemen sofraya yanaşırlar. Benim, köftelerden bahsedilince hatırıma gelen şeylerden biri dedeğerli edebiyatçı, yazar ve gazeteci Orhan Duru’dur. Sevgili Orhan’a arkadaşları veya eşi ne yemek istediğini sorduklarında değişmez cevap köfte olurdu. Ünlü besteci Necil Kazım Akses de köfteyi önde tutan bir yemek üstadıydı.

Köfte, ızgaraların ve tavanın üstünde olduğu kadar, tencerelerde, fırınlarda da lezzetten lezzete, şekilden şekle girip sofralara gelen bir yemektir. Terbiyelisi, sulusu, sebzeli, İzmir’i, rulosu, patateslisi klasik Türk mutfağının demirbaşlarıdır. İçliköfte, çiğköfte gibi türler de artık ayaküstü yiyecek yerlerinden, kebabçılardan başlayarak lokanta menülerine girdi. Ekmek arasına konularak “hamburger” adıyla Almanya’nın Hamburg’undan değil de ABD’den uçup gelen köfte ise yeni, modern, küresel, çoğulcu, demokratik, hoşgörülü yaşamın güllerinden! Onun sayesinde köftenin bitmez tükenmez bir reklam konusu olabileceğini de öğrendik. Zavallı cızbız köfte, ekmek arasına sıkıştırılan “Hamburglu”nun yanında öksüz gibi kaldı. Küreselleşemedi, modernleşemedi, reklamlaşamadı, keççaplaşamadı. Buna rağmen, kilometrelerce uzayıp giden karayollarında, otobüs yolculuklarında, turistik gezilerde yol üzerlerinde köftecilerin mangalları tütüyor; bu harcıâlem güzeller güzeli yiyeceğin müşterisi eksik olmuyor.

Yazıyı, şehir hayatına özgü bir çeşni olan seyyar köftecileri de hatırlatıp, onlara selam göndererek noktalayalım.

(1 Mart 2013)

ŞARAP MUHABBETİ (!)

İçeceklerin, pardon alkollü içeceklerin en eskisinin şarap olduğu bilinir. Bir bereket sembolü olan üzümünden üretilen birçok gıda maddesinden biri olan bu içeceğin ismi Türkçeye Arapçadan ithal edilen sözcüklerdendir. Aynı kökten şerbet, meşrubat, maşrapa, şurup gibi kelimeler de dile yerleşmiş... Gıda maddesi deyince yadırgayanlar çıkabilir; şarap gıda maddesi midir diye? Almanlar bira için “içilen ek-mek” derler. Herhalde sert alkollülere göre derecesi düşük olan şarap da elbet bir çeşit gıda maddesidir. Besleyicidir, kalorisi yüksektir. Sözelimi diyetisyenler zayıflamak isteyenlere şarabı haram ederler! Doktorlar şeker hastalarına bu içeceği kullanmayın der. Demek ki bal gibi gıda maddesidir; ne var ki bal gibi tatlı değil ekşi veya buruktur, kimisi de acı bile bulabilir. Bu basit nitelemeleri şarap meraklıları duymamalı! Şarap meraklıları için bu içecek adeta törenseldir. Gerçi törenselliği tarihsel hasat mevsimi, bağbozumu ayınlarına dayanır ama zamanla modern sofrada da bir başka törensellik veya protokol kurallarının oluşmasına yol açmıştır.

Beyazı vardır, kırmızısı, pembesi vardır. Eski Roma sofralarında, elbet varlıklı olanlarında, değerli kabul edilen yiyecekler önce, daha ikinci sınıf sayılanlar sonra sofraya gelirmiş; balık öncelikli sayıldığı için ilk tadılacak yiyecekmiş. Doğal olarak içeceğin de iyisinin ona eşlik etmesi gerekeceğine göre, şarabın da iyisi servis edilirmiş: beyaz olanı... Yakın zamana kadar bu gelenek sürüp gelmişti. Ne var ki son yıllarda pabucu kısmen de olsa dama atıldı. Bir kere beyaz şarabın kategorik olarak kırmızılardan daha iyi olduğu diye bir doğru yok. Şimdi artık balıkla vızır vızır kırmızı şarap, etle de beyaz şarap içenler eski tabuları kırdılar. Av etleri, tavuk, hindi, sülün gibi kanatlılara gelince atış serbest.

Ama şarap muhabbetinin en şiddetli kısmı, “anlama” ve “adap” konularında kendini gösterir. Türkiye’de bile son yıllarda gazetelerde, dergilerde şarap uzmanları boy gösterdi. Sonsuz ve dipsiz kuyu örneği öyküler, hatta efsanevi anlatılar, dehşetli bilgiler... Artık evrensel düzeyde uzmanlar yetiştiğine inanıp kıvanç duyabilirsiniz! En azından özenmek bile erdemdir diyebilirsiniz.

Geçen gün BBC’de çok ünlü ve yaşlı bir Fransız şarap uzmanı (connaissanceur) yetmiş beş yaşını geçtiğini, bütün ömrünün deneyiminden sonra şaraptan ancak yüzde on nispetinde anlar duruma eriştiğini, bir seksen sene daha yaşarsa belki yüzde elliye ulaşabileceğini anlatıyordu. Yani bu şarap uzmanlığı denen şeyin mutlak ve ölçülebilir doğrulara sahiplik demek olmadığını belirtiyordu. Bu olgun ve deneyimli uzman, ağız tadının (damak tadının) kişiden kişiye değiştiğini, aynı şaraptan her insanın başka lezzet algılamaları olabileceğini söyleyiverdi... Filancaşarabın falanca peynirle veya etle ya da buna benzer eşlik reçetelerinin uydurma, yakıştırma veya ukalalık olduğunu dile getirdi. Nasıl getirmesin ki? En ünlü ve geleneği olan firmaların dahi aynı şarabı her yıl aynı tat ve kaliteyle üretmesinin imkânsızlığını bütün ömrünce görmüş ve denemiş olan bir insanın olgunluğuyla konuyu noktaladı.

Elbet, şarabın da her nesne gibi iyisi kötüsü vardır. Eh, iyi kötü ağız tadına sahip olanlar içilemeyecek olanı herhalde ayırt ederler. İddialı yüksek şarap uzmanlarının (!) iyisini kötüsünü ayıracak bir ölçü aracına ise bu durumda zaten gerek yoktur. İyisi mi gidip bir lokantaya oturunca sözgelimi alinazik kebabı ile dilediğiniz bir soğuk kırmızı şarabı ya da elbasan tavası ile beyaz veya pembe herhangi bir şişeyi ısmarlayın. Başınıza çok bilmiş bir garson dikilip akıl öğretmeye kalkarsa ona geçen hafta Paris, Tokyo ve Berlin’de onun söylediklerinin geçerliliğini yitirdiğini, modayı günü gününe izlemesi gerektiğini söyleyin. Unutmayın ki Türkiye,

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

bir lokantada yemek yememiş kırsal insanların turistik yerlerde lokanta işlettikleri, hiç lokantada pardon “restaurant”da yemek yememiş insanların bu işletmelerde garsonluk yaptığı bir coğrafyadır.

Bununla beraber siz bu satırların yazarının söylediklerini ciddiye almayın, şarap “snobizm”ini ve bu mesleğin temsilcilerini sevecenlikle kabul edin. Gelişmiş bir toplum hayatında çeşitli insanların varlığında sayısız faydalar vardır. O halde var olsun şarap snobizmi (!)

(24 Eylül 2010)

MEYHANE VE REFİK'İN MEYHANESİ

Adı üstünde, içki içilen mekân... Ama insanlar her içki içilen lokantaya meyhane dememişlerdir. “İçkili lokanta”nın çağrıştırdığı yer ile “meyhane” sözcüğünün anlattığı ortam aynı değildir. Şöyle konuşma diliyle ifade edersek, meyhanenin lokantaya göre çok daha “kalender” bir atmosferi vardır... “Meyhane mukassi (kasvetli) görünür taşradan amma / bir başka huzur, başka letafet (incelik) var içinde” dizeleri boşuna söylenmemiştir.

Meyhanelerin de elbet çeşitleri bulunur. Mesela “ayakçı meyhanesi”, mezesi, yiyeceği sınırlı, daha ziyade “tezgâhta” atıştırılan, fiyatları mütevazı olan bir türdür... Yalnızca şarap ve az çeşit mezesi olan meyhaneler de vardır; bu meyhaneleri farklı kılan ise müşterilerinin devamlılığıdır. Sonra “selatin meyhane” denen büyük boyutlu olanları şehrin namılı içkili lokalleridir... Ama meyhane deyince hemen akla gelen, mezeler ve bu mezelerin çeşitliliğidir. Tutulan, ün yapan meyhaneler, önce mezeleri, sonra da patronları ve garsonlarıyla bilinip tanınmışlardır. Büyük şehirlerde meyhanelerin toplu olarak bulunduğu semtler de vardır... Hatta bazen bunların yan yana dizildiği sokaklar, şehirlerin hareketli, canlı ve insanların eğlence için uğrak yeri olan çekim merkezleridir. Her içki içilen, mezeler bulunduran yer meyhane değildir. Özellikle son yıllarda “ocak başı” da denilen kebabçılarda meyhanemsi bir içki düzenine özeniliyorsa da aradaki derin farkı bilenler bilir... İçkili kebaphanedeki masanın üzerine gelen klasik rakı mezesi peynir ile kavun bile iğreti durur; peynir muhtemelen “tulum” cinsidir. Fasulye pilakisi veya “tarama” ise zaten bulunmaz. Sofraya yığılan yeşilliklerin tabağı neredeyse masayı kaplar... Meyhanenin meze-

leri ölçülü büyüklükleri ve zeytinyağlı varyasyonlarıyla sofrayı renklendirir. Masa, “lavaş” veya “pide” tarafından istila edilmemiştir... Yaprak ya da lahana sarmanın içi kırmızı yani salçalı değildir. Tabii meyhane kokusu ile ocak başı mekânlarının kokusu da aradaki önemli farklardandır. Bir başka esaslı ayırım ise deniz mahlukatının meyhanelerin vazgeçilmez lezzetlerinden olmasıdır.

Meyhane kavramı ile hısım akraba bir kavram ise “akşamcı” sözcüğünde kendini bulur. Elbet bütün akşamcılar meyhanede demlenmez. Ne var ki evine barkına gitmeden şöyle meyhaneye uğrayıp birkaç kadeh yuvarlamak ve bir iki mezeden tatmak akşamcılığın şanındandır.

Yakın zamanlara kadar sürüp gelen bir diğer meyhane geleneği ise bazı mezelerin “seyyar satıcılar”dan temin edilmesidir. Meyhane patronları da buna müdahale etmez. Sözelimi “midye dolması”, “buzlu badem”, “lakerda”, “istiridye-tarak” emsali mezelerin meyhanelerce aşına seyyar ustaları alışlagelmiş bir keyfin çeşnisidir.

Burada, çeşitli şehirlerin ünlü meyhanelerini, meyhane semt ve sokaklarını anlatacak değilim. O bambaşka bir yazı konusudur. Ancak son günlerde gazetelere de yansıyan İstanbul’un Asmalımescit’teki kıdemli ve belki en özellikli meyhanesi REFİK’in kurucusu ve sahibi Refik Arslan’ın ölüm haberi üzerine, bu namlı meyhaneye ve kurucusuna birkaç kelimeyle değinmek istedim. Refik Usta ve onun mekânı, 1954’ten beri Asmalımescit’te Türkiye’nin ve İstanbul’un sosyal hayatında, aydın kesimin başlıca buluşma yerlerinden biri olmuştur... Üstelik, yalnızca akşamları değil, öğle öğünlerinde de rahatça ve çoklukla tercih edilen bir çekici mekân diye benimsenmiştir. Refik Bey, öğle vakitlerinde, akşamdan farklı bir menüyle müşterilerini daha doğrusu müdavimlerini hoşnut etmesini bilmiştir. Her gün mutlaka beş altı çeşit İstanbul usulü sıcak hazır yemeği ve zeytinyağlıları taze taze günlük olarak hazır bulundurmıştır. Refik’in zaman zaman

akşam misafiri de olanların çoğu, bu öğle yemeklerinin de müdavimiydi. Edebiyatçıların, gazetecilerin, sanatçıların, sinemacıların, akademisyenlerin, hukukçuların, ünlü avukatların çoğunluğu teşkil ettiği “Refik kadrosu”, değişen nüfus yapısı ve nesillere rağmen bu özelliğini koruyup sürdürmüştür. Refik’in adeta tiryakisi olmuş, meyhaneciliğini ya da öğle yemeklerini oradan başka yerde geçirmeyen müdavimlerin sayısı da az değildir.

Refik Bey, daima sakin ve olgun tavrıyla, ölçülü davranışlarıyla, müşteriyle sevecen ve saygılı bir ilişki sürdürmesini bilen meyhane patronlarının başında gelir. İnsan ilişkilerindeki bu uyumlu ve düzgün tavrı, mutfakın yönetiminde, menüsünde, mezelerindeki özen ve çeşitlilik, kalitedeki istikrarla bütünleşince Asmalımescit’in REFİK’i, klasiği doğmuştur.

“Karadenizli Refik Arslan”, seksen sekiz yaşında öldü. Az işletmeciye nasip ölçüde sevilen bu insanın klasikleşen müessesesi çocukları tarafından herhalde aynı istikrarla sürdürülecektir. Asmalımescit’te sayısız eğlence yeri ve meyhane açıldı ve açılıyor. Kimisi kapanıyor, el değiştiriyor, ismi yenileniyor. Çok modern olanları da var. Ama REFİK olduğu yerde duruyor. Ne ismi ne mekânı ne mutfakı değişiyor. “Özenti” bu müesseseye uğramadı, umalım ki bundan sonra da uğramasın; kendine benzemeye, kendi olmaya devam etsin.

(22 Temmuz 2011)

USKUMRU

Yaklaşık 1960'lara kadar uskumru harcıâlem bir balıktı. Orta tabaka hatta dar gelirli İstanbullu için balık deyince alışılmış olanlar, uskumru ve palamuttu. İsterseniz istavrit ve hamsiyi de ekleyebilirsiniz. Sonra uskumru usul usul kayboldu. Hemen hiç görülmediği yıllar bile olmuştur. Ama artık uskumru, önceki zamanların İstanbul beslenme kültüründeki yerini çoktan kaybetmiştir. Zaten bugünkü İstanbul halkının böyle bir şeyden haberi bile yoktur. Hatta balıkçılar bile bilmez. Şimdilerde uskumruya şekil bakımından son derece benzeyen "kolyoz"u bile uskumru diye pazarlıyorlar ve alanlar da şikâyetçi olmuyor. Uskumruyu tanıyan sayılı hemşeri zaten almaz; kolyoz, füzeye benzer. Uskumruya göre orta kısmı şişkin yani tombulcadır. Sırtındaki paralel şeritler yeşil ve mavimsiye maviye geçişli olup, beyazca karın kısmında sarımsı parıltılı lekeler bulunur. Yüzgeçleri de kısmen sarımsıdır. Uskumru ise daha renksizdir ve sarımsı lekeler yoktur. Gövdesi de füzeden çok denizaltı torpiline yakındır. Ortası çok şişkin değildir. Ama asıl fark yerken anlaşılır. Kolyoz, hiçbir lezzeti olmayan, tatsız tuzsuz bir deniz mahsulüdür. Buğulamasına Urfa tereyağını veya Küçükkuşu'nun nadide sızma zeytinyağını da boca etseniz bin bir türlü lezzet verici de ekleseniz nafi değildir. Balık değil koyduğunuz aksesuarın tadını almış olursunuz. Her iki balığın boyları 22-24 cm kadar olmalıdır.

Uskumrunun makbul olanı Marmara ve Boğaz'da, Kasım ile Şubat arasında çıkanlardır. Gerçek bir uskumrunun bu aylarda başta ızgarası, kâğıt kebabı, pilakisi, yahnisi, buğulaması nefistir. Sonra yağın yavaş yavaş kaybetmeye başlar. Demek ki kızartmasını tercih etmek gerekir.

Uskumru kültürünün tam olarak unutulup kaybolan fevkalade bir lezzeti ise "uskumru dolması"dır. İmalatı ince-

lik ve titizlik gerektiren enfes bir yiyecektir. Dolmayı yapmak için uskumrunun narin derisinin içinden kılçığını ve etlerini çıkarmak sabır ve ustalık ister. Dolma yapılacak balığın mesela bir gün kadar soğukçayerde bekletilmesi gerekir. Çok tazesinden olmaz. Sonra iki el arasında hafifçe bastırıp yuvarlanarak işe başlanır. İçi yaka tarafından boşaltılarak derisi boş bir tulum haline getirilir. Sonra kılçıklarından ayıklanan etleri, kavrulmuş soğan ve karabiber, dereotu, fıstık, üzümle birlikte zeytinyağıyla kavrulur. Boşaltılmış tulumun içine özenle doldurulur. Kızartma faslına geçilir. Hazırlanmış balık dolmaları ilk önce una, sonra yumurta sarısına, en son galeta ununa batırılarak kızartılır. Soğuk olarak yenir.

Uskumruyu bulursanız dolmasını yapmayı becere-meyebilirsiniz. Bu mahrumiyetin tesellisini uskumru köfte-siyle biraz olsun giderebilirsiniz. Buharda haşlanıp kılçıkları ayıklanan uskumru, tıpkı ızgara köfte hazırlar gibi soğan, yumurta, bayat ekmek içi, fıstık ve üzümle yoğrulup un ve yumurtaya bulayarak kızartılır. Hem sıcak hem de soğuk tüketilebilir.

Uskumru, yaz aylarında Karadeniz'e yol alır. Boğaz balıkçıları ve ailelerine yeni bir iş çıkar. Uskumruların içleri temizlenip yıkanır. Açık havada iplere dizilerek kurutulur. Rumeli Kavağı, çiroz denen bu enfes balık kurusunun başlıca imalat yeri idi. Geçmiş ola. Ateşte ütülendikten sonra dövülüp sirkede bekletilen ve dereotuyla servis edilen çiroz, meyhane sofralarının demirbaşlarındandı. Çiroz denince büyük şair Orhan Veli'nin Charles Cros'tan çevirdiği ünlü şiiri hatırlayıp yazıyı onunla bağlayalım.

Çirozname

*Beyaz kocaman bir duvar-çıplak mı çıplak
Üzerinde bir merdiven-yüksek mi yüksek
Duvar dibinde bir çiroz-kuru mu kuru*

*Bir herif geldi elleri-kirli mi kirli
Tutmuş bir çekiç bir çivi-sivri mi sivri
Bir büyük yumak da sicim-zorlu mu zorlu*

*Çıktı merdivene derken-yüksek mi yüksek
Mıhladı sivri çivi-tak tak da tak tak
Duvarın ta tepesine-çıplak mı çıplak*

*Attı çekici elinden-düş Allahım düş
Taktı çiviye sicimi-uzun mu uzun
Astı ucuna çirozu-kuru mu kuru*

*İndi merdivenden tekrar-tıkır da tıkır
Sırtında çekiç merdiven-ağır mı ağır
Çekti gitti başka yere-uzak mı uzak*

*O gün bu gündür çirozcuk-kuru mu kuru
Mezkûr sicimin ucunda-uzun mu uzun
Nazikçe sallanır durur-durur mu durur*

*Ben bu hikâyeyi düzdüm-basit mi basit
Kudursun bazı adamlar-ciddi mi ciddi
Ve gülsün diye çocuklar-küçük mü küçük*

(5 Nisan 2013)

AYVA

Altın sarısı “ayva”, nedense meyveler hiyerarşisinde geride kalır; pek hatırlanmaz. Özellikle taze yemiş olarak kullanımı yoğun değildir. Elma, portakal, armut derecesinde tüketilmez. Bana sorarsanız nefis bir meyvedir. Ne var ki sertçe ve bu sebeple yutulması biraz zahmetli olduğu için insanlar ve hele çocuklar ayvaya mesafeli yaklaşırlar. Ama günümüzde artık birçok sebze ve meyvenin tarım teknolojisinin marifetleri sayesinde yepyeni türde ve lezzette olanları üretildiği gibi, anlaşılan ayvanın da kolay yenilenleri yaygınlaştı. Olgun yaştakiler, ayva yiyenlerde zaman zaman karşılaşılan yutkunma zorluğuna çare olarak sırta vurma adetini hatırlayacaklardır.

Argoda belki bu sebeple olsa gerek, zor ve arzu edilmeyen durumlarda kalışı ifade etmek üzere “ayvayı yedik” veya “ayvayı yedi” gibi deyişler sıklıkla kullanılır.

Ayva, Ön Asya’nın, İran’ın öz meyvesidir. Birçok sebze ve yemiş gibi Amerika’dan, Afrika’dan devşirilmiş değildir. Çeşitlerine limon ayvası, ekmek ayvası, misket, demir, şeker ayvası, tekkeş, karaali gibi isimler verilmiştir. Parlak sarı kabuğunu kaplayan kahverengimsi tüyleri elle oarak temizleyip dişlediğimi hatırlarım. Şimdilerde dükkânlarda temizlenmiş, pırıl pırıl şekilde karşımıza çıkıyor... Tüyünü ovalamak yok.. Zavallı ayva, “kabızlık yapar” diye de kötülenir. Ama demek ki bunun tersi durumlarda da işe yarayacağı anlaşılır.

Dayanıklı bir yemiştir. Bu sebeple ayva uzun yıllar yeni türlerinin elde edilmesi ve asıl dayanıklı olmalarının sağlanması amacıyla “armutların aşılama”nda kullanılmıştır. Bugün piyasada bulunan gösterişli armutlar genellikle ayva aşılıdır.

Yemesi kolay olduğundan makbul sayılan “ekmek ayvası”dır. Ancak son yıllarda ortaya çıkan ve özellikle meyhanelerde sofraya gelen meyve tabaklarında ayva dilimleri de yer alıyor. Çünkü armutların ayvayla aşılınması gibi, anlaşılan ayva ağaçlarına da yumuşatma amacıyla armut aşılanıyor. Ayvanın reçeli, kompostosu belki tazesinden fazla tüketilmekteydi. Ayva tatlısı ise yakın dönemde iyice yaygınlaştı. Hem çarşı aşhanelerinin hem de cakalı lokantaların başlıca tatlılarından biri haline geldi. Elbet, kaymakla servis ediliyor.

Bunların yanı sıra ayvanın geçmiş zamanlarda, özellikle Anadolu’da yemeklerde de kullanıldığını biliyoruz. Birçok sebze gibi domates de ancak 18. yüzyıldan itibaren Türk mutfağına girdi. Anadolu’ya erişmesi ise daha da sonradır. Ayva, özellikle et yemeklerine uzun seneler katalizör olarak lezzet katmıştır. Domatesin Türk damak tadına katılmasından sonra tencerelerden çekilmiş gibidir. Ancak esas ayva-dan meydana gelen sıcak yahniler de pişirilmiştir. Mesela tıpkı kabak kalyesi ve patlıcan musakkası gibi kuşbaşı doğranmış ayvaya kıyma ilavesiyle yapılan “ayva kalyesi”ne birçok yörede rastlanır(dı).

Kuşbaşı kuzu etiyle ve elbet soğanla ve tereyağıyla pişirilen “ayva yahnisi” enfes bir yemektir. Bazı yörelerde bu yahniye bir miktar şeker de katılır.

Ayvanın dolması da yapılır. Dolma yapılacak ayvaların kabuğu soyulmaz. İkiye ayrılarak çekirdek yatakları oyulup kazınır. Tercihen kuzu kıymasıyla dolma içi hazırlanır. Kuşüzümü ve çamfıstığı da konulur. Yassı tencere veya fırında güveçte pişirilir. Suyunu ve yağını ayarlamak aşçının hünerine kalmıştır. Ama bu yemeklerin pişirilmesinde, aşçı deyişiyle “yağına indirilmesi”ne özen gösterilmelidir.

Ayva şarabı yapıldığını da işitip dinlemiştim. Ama ne yazık ki tadına bakamadım. Herhalde tarihte kalmıştır.

Yemek Muhabbetleri

Şiiri de var:

*“Soğuktur kurudur ayva şarabı
Veli kemdür dimağa var fesadı”*
(Ama kötüdür aklı bulandırır. MK)

Şu sıralar ayvanın tam zamanıdır...

(29 Kasım 2013)

KÖY/VAN KAHVALTISI UYDURMACASI/YUTTURMACASI

Durmadan gelişen, zenginleşen ve refah toplumuna doğru doludizgin koşan ülkemizde bu değişimin göstergelerinden biri de hızla filizlenip boy atan “gezgincilik/seyahat” sektörü. Yani “tatilcilik”, daha yaygın deyişle “iç turizm”. Tatilcilik yaklaşık otuz beş yıl öncesine kadar sayılı yörelerde ve sınırlı bir şehirli zümresinin hayatında yer alıyordu. Kırsal Türkiye’den şehirlere büyük bir hızla akarak kısa sürede “şehirlileşen” halkımız, yine kısa sürede bu yeni hayatın nimetlerinden yararlanmakta gecikmedi. Büyük bir şevk ve sevdıyla otomotiv sektörüyle de içli dışlı olmasını beceren dinamik insanların toplum hayatını şekillendiren birçok davranış kalıplarından birinin de tatilcilik olması doğaldı. Bu yeni ve genç insan kitlelerinin yükselişine paralel olarak tatil beldelerinin sayısı da çoğaldı. Artık Akdeniz, Ege, Marmara kıyılarında azımsanmayacak sayıda “turizm cenneti” tatilcilere kucak açıyor.

Elbet tatilciliğin, turizm hareketliliğinin arayış ve beklentileri içinde “yeme içme” sektörü de başköşede yer alıyor. Dikkat edilirse televizyon programlarında “evlendirme” programlarıyla adeta rekabet edebilen bir başka konunun yemek ve lokantalar olduğu görülür. Tatilcilerin durmadan artan akınlarından doğan yeme içme hizmetleri alanında da yine enerjik genç halkımızın çabucak örgütlendiğini rahatça söyleyebilirsiniz.

Yeme içme hizmetlerinde yöresel tatlar ve yemekleri pazarlama ise iyice moda oldu. Doğrusuna eğrisine bakmazsanız mesele yok. Kebaphaneler, gözlemeciler kilometrelerce uzayıp giden karayollarında art arda dizilmiş tatilcileri bekliyor. Yani yalnız şehirlerde tatil beldelerinde değil,

karayolları boyunca da çeşit çeşit beslenme mekânları, fiskeciyeriyle, gölgelikleriyle, rengarenk ışıklarıyla, alacalı masalarla örtüleriyle ve kilim desenli sedirleriyle misafirlerini bekliyor. Ekmek tahtasında hamur açan, pide veya gözleme büken kadınlar, kerevetler, “yayık ayranı” gösterileri, kuzu kızartılan ocak veya fırınlar artık yol boylarının dekorları oldu.

Bir başka moda da gerek şehirlerdeki gerek yollar-daki ve tatil beldelerindeki “köy kahvaltısı” veya “Van kahvaltısı” levhaları olan mekânlar. Aslını astarını sormayın; heyecanlı ve dinamik halkımız sunulana razı olduktan sonra mesele yok... Yemek yazıları yazan Güngör Uras, pardon Ali Rıza Kardüz dostumuz bile köy kahvaltısı zokasını yuttuktan sonra ne demeli?

Gelelim işin aslına! İlk soru şudur: Köyde kahvaltı nedir? Bir kere Türkiye’nin bölgeleri arasında homojen bir yaşam biçimi yoktur. Ne var ki kırsal kesimde, hani şu köy kahvaltısı olduğu söylenen yerlerde sabah öğünlerini insanlar haftada bir veya iki defa pişirilen ve bohçalarda saklanan yufka ekmeği ile ya akşamdan kalan buğday çorbası ya da birkaç lokma çökelek, peynir veya soğanla geçirirlerdi. Çoğu yerde adı bile kahvaltı değil “sabah aşısı veya ekmeği” idi. Ender olarak ve biraz daha varlıklı yörelerde buna süt, yağ veya zeytin ekleyebilirsiniz. Kısacası köy kahvaltısı diye sunulan yumurta, bal, kaşar peyniri, beyaz peynir, sucuk gibi yiyeceklerin yakıştırma, uydurma olduğunu açıkça belirtmeli. Kahve veya çaya gelince... Yakın tarihlere kadar köy yerinde çay demleyecek, kahve kaynatacak enerji kaynağı imkânları yoktu. Zaten sabah kahve veya çay içme geleneği de kırsal kesimde hiç yaygın değildi. Kahve, çay genellikle kahvehanelere, köy odasına mahsustu.

Hele şu Van kahvaltısı iddiasındaki yerlerde kahvaltı menüsü tam cambazlık. Bir kere kaşar peyniri olsun, beyaz peynir olsun Van’ın köyünde ne arar? Olsa olsa son yıl-

larda girmiştir. Van yetmiyor, bir de “Ahdamar” adını kullananlar var. Ahdamar, Van Gölü’nde, Gevaş’ın karşısında bir adacıktır. Önemi, adadaki manastırdan ve onun ayakta kalan 9. yüzyılda Abbasi Halifeliği vesayetindeki Ermeni Kralı Gagik’in yaptırdığı kiliseden gelir. Ünlenmesinin asıl sebebi de kilisenin dış cephelerindeki taş rölyeflerdir (kabartmalar). Ada meskun değildir. Yalnızca otlamaları için salla oraya götürülen keçiler vardır. 1960, 1962, 1968 yıllarında kabartmaların fotoğrafını çekmek için üç kez Gevaş’a gitmiştim. Gevaş, ilçedir. Orada bile sabahları şu köy ya da Van kahvaltısının izine rastlamadım. Kilisenin duvarlarındaki kabartmalarda çeşitli bitkilerin, meyvelerin, üzüm salkımlarının ve Abbasi Halifesi Hişam’ın bağdaş kurmuş tasvirleri vardır. Ama köy kahvaltısında bu meyvelerin canlısına rastlanmaz. Şu domates bile köy yerlerinde ne zamandan beri var diye düşünmeli; hele “sabah ekmeği”nde? Yumurta yetmiyor, bir de omlet ve menemen köy kahvaltısı diye sunuluyor. Uydurmacılığın da bir derecesi olmalı! Acaba bu levhaları asan işletmecilerin her biri vaktiyle kırsal kesimde ağa veya bey çocuğu muydu? Gerçi kırsal Anadolu’da Edirne peyniri, kaşar, ağa sofralarının alışkanlığında da yoktu ya, neyse diyelim.

Yirmi yirmi beş yıllık alışkanlıklara gelenek denmez. Sosyal gelenekler çok daha derin zamanlardan süzülerek gelir.

(6 Temmuz 2012)

BAKLAVA VE BAYRAM YEMEKLERİ

Baklavanın şehirlerimizde sokağa dökölüp yaygınlaşması, börekçi, tatlıcı, pastane vitrinlerine yerleşmesi yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Özellikle de son çeyrek asırda artık her çarşıda ve köşe başında karşımıza çıkıyor. İstanbul gıda pazarında bile baklava eskiden genellikle bayram dönemlerinde imal edilen bir hamur tatlısı türüydü. Ancak belli birkaç bilindik dükkânda sürekli bulunurdu. Hatta folklorda “bayram yiyecekleri” arasında sayılırdı.

Bayram yemekleri deyince tabiidir ki baklavadan önce gelenleri yani tuzluları hatırlamak gerekir. Ne var ki onlar da çılgın bir şekilde artan tarım ve hayvancılık üretimi ve gıda pazarlarının bereketlenmesi, her türlü ürünle dolup taşması, insanların cebindeki ve cüzdanındaki paranın artması, bankamatik ve bin bir çeşit harcama biçim ve kolaylıklarının ortaya çıkmasından sonra yaygınlaşan aşçı ve lokanta yemek listelerinde sıradan hale geldi. Herhalde zenginleşme ve gelişme öncelikle yeme içme sektöründe kendini gösterdi. Günümüzde insanların gitgide yoğunlaşan şekilde yemek öğünlerini evlerinin dışında geçirdiklerini gözluyoruz. Yine de bayram yemeği geleneğinin belli ölçüde devam ettiğini de biliyoruz. Ne var ki artık bayramlara mahsus sayılan et kavurmaları, içli pilav, baklava ve emsali yiyeceklerin her an ve her yerde bulunabilmesi onların büyüsnü yok etti.

Her zaman büyük keyifle okunan bir yazar olan Refik Halid Karay'ın yakın günlerde *Mutfak Zevkinin Son Günleri* adlı bir kitabı yayımlandı. 1930 sonları ile 1960 arasında yazdığı gazete yazılarını derleyip kitaplaştırmışlar. Okuyunca bütün bir yemek zevk ve kültürünün 70-80 yıl içinde nasıl

büyük bir değişime uğradığını izliyorsunuz. Refik Halid Bey, üstün bir gözlem ve bilgiyle yansıttığı yeme içme geleneğini dile getirdiği zamanlardan bu yana olan serüvenini görebilseydi, neler yazabileceğini tahmin edebiliyorum. Onu geçelim... Başlı başına bir yazı konusudur. Gelelim Baklavaya...

Baklavanın bugünün pazarındaki egemenliği Gaziantep türündedir. Bu Antep Baklavası denen ve yörenin fıstığı ile lezzetlendirilen tür, esas itibarıyla Suriye kökenlidir. Şam, Halep ve Ürdün'ün Amman'ında "âlâ"sı imal edilir. Halkımızın damak tadı şekerle fazlasıyla düşkündür. Bana sorarsanız baklavanın da bütün tatlıların da fazla şekerlisi lezzetin düşmanıdır. Baskın şeker, tatlının karakterini bozar. İşte değindiğim Şam baklavalarının eşsizliği buradan gelir... Şerbeti akmaz, görünmez. Koyun sütünden mamul o nefis kokulu tereyağının nişastayla açılmış hamurla kaynaşmasının tadını duyumsarsınız. Çünkü şeker ancak bu tadı destekleyecek ölçüde tutulmuştur... Şeker tadı değil baklava lezzetini alırsınız.

Anadolu baklavası ise ayrı bir ekoldür. Birinci fark, katkı olarak şam fıstığı değil, cevizin kullanılmasıdır. Kesimi de farklıdır. Şam/Antep tipi baklava genellikle kareye da dik-dörtgen, Kastamonu/Bolu ve benzeri Anadolu tarzı ise "baklava kesimi" yani eşkenar dörtgendir. Daha da büyücek kesilir. Yufkalarına gelince, Antep'in daha ince, Anadolu'nunki biraz kalıncadır. Şimdilerde piyasada yaygın olan Antep ekolüdür. Ticaret becerisi onun da cevizlisini yapıverdi.

Baklavanın başka çeşitleri de yok mudur? Sadece bu iki ana damarına değinip geçelim. Sonu gelmez.

Refik Halid Bey'in "Bayram Yemekleri"ne dönelim. Değerli edebiyatçı "bayramın ilk günü bol kekikli, bol baharatlı taze pırzolalardan yükselen duman ve koku"yu unuttuğunu söyler. Karay'ın anlattığı bayram yemeklerinden birkaçını onun ağzından nakledelim: "Öğle yemeğinde ortaya kurban eti kavurması gelirdi. Ama -pür-yan- denilen şe-

kilde, gayet iyi pişmiş, akik gibi kızarmış, tencere dibine yapışıp çekince lif lif kopup ayrılanı (...) Bayramın geri kalan günlerindeki makbul yemeklerden biri de –bumbar– idi; akciğerin pirinç ve soğanla yoğrulup koyun bağırsağına doldurulmuşu.” Yazarın hatırlattığı ilginç bir yemek ise gerdan etinden yapılan “tatlılı yahni”dir. Günümüzde unutulmuş olan bu değişik et yemeğini veya tatlısını bir İzmirli aile bana tattırmıştı. Demek ki ticari olamamış, piyasaya girememiştir. Kavurmalı pilav ise elbet bayram sofralarının olmazsa olmazıydı.

Giderek sosyalleşen, üretim bolluğunun yansıdığı ve parasal olanakların gelişip yükseldiği günümüz şehir hayatında bayram sofraları artık yalnız evlerde değil, eş/dost ve akrabaların buluştuğu lokanta masalarında da kuruluyor. Üretim ve ekonomi, gelenekleri de yeniliyor.

(2 Ekim 2014)

Spar

SPORA ÖVGÜ

2012, dört yılda bir ve her defasında değişik bir ülkede organize edilen Yaz Olimpiyatları yılı. Bu defa yeryüzünün her yanından gelen sporcular Londra'da buluşacak. Londra 1948'de, İkinci Büyük Savaş'ın hemen ertesinde düzenlenen Olimpiyat Oyunları'na da ev sahibi olmuştu. 1948, savaş yorgunu dünyanın izlerini taşımaktaydı. Dönemin ruhu gereği, siyasal bir anlamı da vardı. Spor sayesinde dünyaya insanlığın yeni bir başlangıcının, bir araya gelişin, barışın mesajını vermesi de düşünmüş olmalı. Sporun yükselişi ve yeryüzünde yaygınlaşması, 20. yüzyılın insanlığa kazandırdığı değerlerden biridir. Artık spor hemen her ülkede farklı branşlarıyla kitlelerin sosyal hayatında geniş yer tutar hale geldi.

Spor, okuyucu abartılı bulabilir ama adeta güzel sanatlar, müzik gibi bireyi yaratıcı düşünceye yönlendiren faaliyetlerdendir. İnsan bedeninin zekâ ve bitmez tükenmez egzersizlerle yüksek hünere erişmesiyle elde edilen sonuçlardır. Sanat alanında ulaşılan verimlere “eser” diyoruz. Sporda ise yarışma var. Sonucun adı “şampiyonluk” veya “rekör”dur. Sporun sonuçları ve onu yapanların geçici olması doğanın emridir. Ama spor da tıpkı sanat gibi icra edene yani sporcuya da seyredene de heyecan verdiği gibi, estetik haz da vermekte değil midir? Şöyle bir hatırlayalım: Bireysel sporlarda da takım oyunlarında da seyir sırasında duyulan heyecanların ortaya çıkışında estetik hareketlerin yattığını rahatça görürüz. Atletizm, tenis, buz dansı, yüzme gibi bireysel sporların seyrinde, vücut imkânlarının ve aynı zamanda akıl ve zekânın, konsantrasyonun nasıl seferber edildiğini hissedersiniz. Sonsuz ve değişken hareketlerin insana keyif vermesi yalnızca yarışma heyecanından değil bu hareketlerdeki görsel güzelliklerden de ileri gelmez mi?

Mesela, “çekiç atma”, “disk atma”, “sırıkla atlama” yarışmasını gözünüzün önüne getirin. Güvenlik kafesinin içinde dönerek, güç ve dengeyi gözeterek fırlatılan çekiç ya da disk atanın vücut hareketleriyle konsantrasyonun dikkatli izleyiciyi büyülememesi mümkün mü?

Bu yıl ilkbahardan beri peş peşe gelen enternasyonal spor yarışmaları, önümüzdeki günlerde Londra Olimpiyatları’yla taçlanacak. Takım oyunlarının dünyada en yaygın olan futbolun önde gelen bir boy ölçüşme, müsabaka organizasyonu olan “Avrupa Futbol Şampiyonası”nı daha geçen haftalarda izledik. Olimpiyatlar gibi dört yılda bir yapılan Avrupa Futbol Şampiyonası ile “Dünya Futbol Şampiyonaları” da hiç kuşkusuz takım oyunlarının en görkemli şöenleridir.

20. yüzyıl, sporun dünyada yükselip yayıldığı dönemdir dedik. Bu işleri organize edenler de sporcuları bir araya getiren büyük şampiyonaları mümkün olduğu kadar farklı zaman ve yıllara yerleştirmeye özen gösterirler. Kitlelerin bu kadar ilgilendiği spor müsabakalarının bir yandan da müthiş bir ticari sektör haline geldiği muhakkaktır. Büyük şampiyonlar başarılarının karşılığında, tıpkı büyük sanatçıların eserlerinin yüksek bedellerle satılması gibi yüksek şampiyonluk ödülleri almaktadır. İşte ünlü Roland Garros, Wimbledon, Amerika ve Avustralya Açık Tenis turnuvaları... Verilen ödüller ünlü sanat eserlerine ödenen miktarlara benzetilmektedir. Son yıllarda düzenlenen “Dünya Bireysel Atletizm” yarışmalarında da atletlere ve özellikle rekor kıranlara esaslı paralar ödenmektedir. Futboldan örnek vermeye gerek yok.

Sporun, 20. yüzyılda olduğundan daha da fazla ölçüde, içinde yaşadığımız yüzyılda da kitlelerce yoğunlukla yaşanacağı bellidir. Televizyon ekranı şampiyonaları, ünlü takımları, her çeşit sporu insanlığın ortak değerleri kılmıştır. Artık spor mekânları da eskisine göre çok daha şatafatlı, insanları çeken mimarlık eserleri olarak inşa ediliyor. Hiç kuş-

ku duymamalı ki řu spor denen harikulade insan bedeni faaliyeti önümüzdeki zamanlarda profesyonelce olmasa da yalnızca gençler tarafından değil, ileri yaştakilerce de gitgide daha fazla icra edilecektir. Yine görölen bir gerçek, tıpkı bilim ve sanat alanlarındaki gibi, sporun yaygın ve başarıyla yapıldığı ölkelerin gelişmiş toplumsal çevreler olduğudur. Yani spor aynı zamanda bir uygarlık ölçütüdür.

(20 Temmuz 2012)

DÜNYA KUPASI...

“Tabii ki futbol”... Ben bir Dünya Futbol Kupası ve Avrupa Futbol Kupası “müptelası” olduğumu itiraf etmeliyim. Hastalığın çeşitleri çoktur. Akıl ve ruh hastalıklarının da dereceleri ve türleri yok mudur? Bu aksaklıklar her bir insanoğlunda başka şekillerde “tezahür” eder. Benim de zaten arızalı olan aklımda ve fikrimde hastalık (Büyük edebiyat araştırmacısı ve eleştirmen Nurullah Ataç “sayrılık” derdi) “spor” yarışmalarına düşkünlük illetiyle kendini gösteriyor demektir. Tutkun olduğum spor branşlarının başında da atletizm, futbol ve tenis gelir. Hem televizyon kanallarında hem de gazetelerde bu sporlarla ilgili yapılan yayınların tir-yakisiyim.

Fakat yine itiraf etmeliyim ki kafamda bir arızam daha var. Seyretmeye çabaladığım spor müsabakalarının cümlesi de “gayrimillî” olanlarıdır. Mesela Türkiye’deki lig maçlarıyla hiç ilgim yoktur. Amma velakin Avrupa Şampiyon Kulüpler futbol karşılaşmaları veya İtalya, Almanya, İspanya liglerini ilgiyle izlerim. Arkadaşlarımdan kimisi “Sende milli ruh yok, ecnebi hayranı mısın, nesin?” diye benimle dalga geçer hatta eleştirirler. Şimdilik “Yahudi dölü” olduğumu söyleyen dostum çıkmadı ama bir yerlerden ilham alırlar mı diye düşünmüyor değilim!

Neyse, güncelliği süren Brezilya’daki futbol cenklerine dönelim. Maçları aksatmaksızın izliyorum. Ancak bu yüzden başka nefes kesici spor mücadelelerini ne yazık ki izleyemedim. Londra’daki Wimbledon Tenis Turnuvası... Dört yılda bir bu turnuvayla futbol dünya kupası çakışır. Ben de her ikisini de izleyemediğim için hüznlenirim.

Dünya Kupası maçlarında dikkatimi çeken, öteden beri Avrupa takımları ile Latin Amerika ve diğer ülke ekip-

lerinin oyun tarzlarının çatışması ve ölçüşmesidir. Ben katıksız bir Avrupa futbol anlayışı taraftarıyım. Özellikle de İtalya, Almanya, Hollanda, Fransa ekollerinin hayranıyım. Sözelimi İngiliz ligi seyir bakımından heyecan verici olabilir ama o futbol tarzı bende bir kargaşa duygusu uyandırır... Koşuşma hali vardır. İtalyanlar, Almanlar, Hollandalıların özel ekollerinde daima bir plan hatta geometri esastır. Milletlerarası futbol arenasında, bu geometrik ekollerin başarılarını görüyoruz. Latin Amerika futbolunu, Arjantin hariç pek ciddiye almamışımıdır. Arjantin de zaten Avrupa futbol ekolünü benimsemiştir. Özellikle Alman ve Hollandalılara karşı duyduğum sempatiye, centilmence oynamalarının rolü bulunduğunu da belirtmeliyim. Almanlar hakem kararlarına zırt pırt karşı çıkmazlar. Karşı takım oyuncularıyla kolay kolay dalaşmazlar. Alman ve Hollandalı oyuncuların kırmızı kart görmelerine sık rastlanmaz.

Futbolun da birçok benzer meslek gibi toplumların gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı olduğuna inandığımı da söylemeden edemeyeceğim. Yüce spor atletizmin gelişkin olduğu ülkelerde futbol da mükemmel oluyor. Hatta garip sayılabilecek bir iddiada daha bulunacağım... ABD futbola yeni yeni alışıyor, ilgi gösteriyor. Hızla birinci sınıflar arasına yükseleceğini düşünüyorum. Brezilya'daki son kupa bunun işaretlerini veriyor. Oyun tarzlarındaki geometri, centilmence mücadele, son saniyeye kadar aynı coşku ve düzenle devam etme gibi nitelikleri, ABD futbolunun yakın gelecekte başa güreşeceğini gösteriyor.

Her şey gibi futboldaki oyun kalitesi de durmadan değişti ve gelişti. Artık oyuncular eski zamanlarla kıyaslanmayacak şekilde yüksek güç sarf ediyorlar, kilometrelerce koşuyorlar ve mücadele ediyorlar. Tempo çok yükseldi. Sporcuların fizik şartları, hareket olanak ve yetenekleri bambaşka bir düzeye erişti. Geleneksel futbol sahasının ölçüleri adeta onlara dar geliyor. 22 oyuncu sanki sahaya sığmaz oldu.

Bu tespitim son yıllarda iyice pekişti. Aklımın epeyce (Oldukça demektir... Son zamanlarda “oldukça” kelimesi “çok” yerine kullanılır olduğu için kullanmıyorum... Hey gidi Türkçe, ne kadar da hızlı derbeder oluveriyorsun... Gazetecilerimiz ve televizyoncularımızın elinde delik deşiksin) arızalı bulunduğunu önceden söylediğim için şimdiki önerimi hoş karşılayın:

Fizik güçleri bu kadar gelişen futbolcular için acaba futbol sahalarını da biraz büyütmek gerekmez mi? Bunun bir yararı daha ortaya çıkacaktır. Üstün yetenekli oyuncular, kalabalık yüzünden hünerlerini tam olarak gösteremiyorlar, kolay engellenebiliyorlar. Yetenekliler ile daha az yetenekliler kısmen eşitleniyor. Adaletsiz bir eşitlik (!) doğuyor. Alan genişlerse seyir zevki de bu sebeple artmaz mı? Hüner sahibi olanlar marifetlerini gösterecek fırsat ve alan bulurlar.

Sahalar genişletilemez derseniz bir öneri daha: Takımlar on bir yerine dokuzar kişi olsun derim... Hoş görülmemi peşinen söylemiştim.

Dünya Kupası yüzünden Wimbledon'un kolay kolay rastlanamayacak beş saatlik Federer-Djokovic final maçını izleyemedim. Kendimi eksik hissediyorum.

Şimdi artık atletizm ziyafetlerinin mevsimindeyiz.

(18 Temmuz 2014)

TÜRK FUTBOLU NEDEN BAŞARISIZ?

Futbolun ülke kültüründe, sokakta ve evde ve elbet özellikle erkekler âleminde başköşede yer aldığını pekâlâ söyleyebiliriz; bu görülüyor. İstanbul'da maç günlerinde şehrin belli başlı ulaşım güzergâhlarında trafiğin ne hal aldığını da görüp yaşıyoruz. Bu sporun yol açtığı arbedeleri, itip kakışmaları bir yana bırakalım. Değirmek istediğim, toplumun günlük hayatında bu denli yer tutan futbolun, uluslararası karşılaşmalarda, hem milli takımlar hem de kulüp takımları bakımından, sokak jargonuyla söyleyelim, “çuvalladığı”dır. Bu kadar ilgiye rağmen istikrarlı bir gelişme ve başarı grafiğine rastlanmıyor. Arada sırada çıkıp gelen önemlice galibiyetlerin “denk düştüğü”, arkasının gelmemesinden anlaşıyor. Bu seyrek galibiyetlerin futbolun sürprizlere elveren yapısından ileri geldiğini kabul etmek gerek.

Futbol kuşkusuz dünyanın en ilgi çeken spor branşı. Topladığı izleyici kitleleri bunun açık kanıtı. En ustalıkla ve başarılı oynandığı ülkeler genellikle gelişmiş, Batılı, zengin ülkeler... Almanya, Hollanda, İngiltere, İtalya, İspanya, Brezilya, Arjantin gibi milletlerin dünya futbolunun “üstatları” olduğunu biliyoruz.

Fakat bildiğimiz veya görülen bir olgu daha var: Bu ülkelerin başka spor branşlarında da başarılı olmaları çok şey anlatmaktadır. Bu branşların başında da “atletizm” denen bütün sporların atası vardır. Atletizmin insanın fiziki yeteneklerini harekete geçiren, insan bedenini bu yolda terbiye eden ve geliştiren özellikleri onu sporların atası kılmıştır. Antik dönemde yapılan atlet heykelleri bir yandan sanat tarihinin unutulmaz güzellikteki figürlü plastik eserleri olarak değer kazanırken diğer yandan bu sporun tarih boyunca insan hayatındaki önemini de belgelemektedir.

Günümüz dünyasındaki en büyük enternasyonal spor buluşması ve müsabakaları demek olan “olimpiyatlar”da atletizm birinci sırada yer alır. Onu yüzme yarışmaları izler. Adını andığımız ülkeler atletizmde de yüzme müsabakalarında da ön safta yer alırlar. Atletizmin koşu, atma, atlama yarışmalarında bu milletlerin sporcularının madalyaların büyük bölümünü paylaştıkları seyredilir. Yüzme, eskrim, atlı spor, tenis, jimnastik ve daha birçok branşta aynı ülkelerin varlık gösterdikleri izlenir. Yıllardır bu böyle süregelmektedir. Bu arada Türk sporcuların olimpiyatlarda “güreş” dışında başarıları yok gibidir. Güreş sporunda da bu başarı grafiğinin 1950’lerden bu yana baş aşağı gittiğini bilmekteyiz. Artık zaten dünyada meraklısı, seyircisi sayılı olan bu sporda bile milliler varlık gösteremiyorlar.

Bütün spor branşlarında olduğu gibi futbolda da başarı, ülkelerin spor kültürlerine yani kitlelerin küçük yaştan başlayarak açık ve kapalı alanlarda, elbet okullarda, bireysel ve toplu şekilde, disiplinli beden eğitimi uygulamalarına bağlıdır. Ülke nüfusunun spor kültürü bu uygulamanın yaygınlığı ve sistemli oluşuyla doğru orantılıdır. Elbet, bunun sonuçları, geniş kitlenin içinden sıyrılıp profesyonelleşenlerle alınır. Atletizm, jimnastik, insan bedeninin yetilerini geliştirir ve isteyenleri yetenekleri olan branşlarda başarıya taşır. Küçük yaştan itibaren doğru eğitimle yetişen insan bedeni, sonraki profesyonel icranın hazırlayıcısıdır.

Futbol sahasına çıkmadan önce spor yapmamış, mahalle arasından yetişen oyuncu ile çocukluk ve ilk gençliğini semtin ya da okulun yüzme havuzlarında, kapalı salonlarında, yeşil spor alanı ve nizami atletizm pistlerinde geçiren sporcunun başarı grafiği elbet farklı olacaktır. Spor yapma alışkanlığı, gelişmiş ülke insanının hayat tarzının bir unsurudur. Bu fark, ne kadar çaba harcanırsa harcanсын, futbol kulüplerinin antrenmanlarında giderilmesi imkânsız bir farktır. Kondisyon çalışmalarıyla da giderilemez. Türk futbol

takımlarının 90 dakikayı aynı tempoyla tamamlayamamalarından şikâyet edilir. Acaba neden? Bu fark, uluslararası karşılaşmalarda meydana çıkar. Sebebi de temel beden eğitiminin, ülke spor kültürünün zayıflığıdır. Başarı için önce bu durumun bilinçle kavranması gerekir... Oysaki Türkiye’de futbolun bir spor olduğu, bunun için eğitilmiş bir bedenin gerekliliği hatırlanmaz. Yalnızca seyirlik oyun olduğu sanılır hale gelmiştir. İşin ticari, parasal tarafı da ayrı konudur. Sayısız futbol “allame”sinin bitmez tükenmez lafazanlıkları bu bilinçsizliğin kanıtlarındandır.

Türkiye, büyük şehirlerinde bile atletizm sahaları, açık ve kapalı yüzme havuzlarının sayılı hatta göstermelik olduğu, açıkçası olmadığı, atletizm ve yüzme yarışlarının yapılmadığı bir ülkedir. Amatör sporun olmadığı yerde profesyonel spor yükselmez. Türk futbolunun bilinçsizce debelenmesi de bu yüzdendir.

(11 Ekim 2013)

ATLETİZM

Şu yaşamakta olduğumuz yeryüzündeki en kapsamlı spor organizasyonu, her dört yılda bir farklı ülkelerde ve şehirlerde yapılan “Yaz Olimpiyatları”dır. Bir de “Kış Olimpiyatları” var ama onun yalnızca kış sporlarıyla sınırlı çerçevesi sebebiyle daha dar bir meraklı kitlesince izlendiği bilinir. Aslolan, 1896 yılında birincisi Atina’da gerçekleşen Yaz Olimpiyatlarıdır... Hikâyesine göre, Antik yani klasik Yunan Uygarlığı döneminde o coğrafyanın Maraton mevkiinde meydana gelmiş bir olaydan esinlenerek, çağa uyarlanmış bir uluslararası spor faaliyeti ortaya çıkmış. Söylenceye göre, savaşa hazırlanan Atina ordusuna karşı tarafla ilgili bilgiyi, 42 kilometre ve 195 metrelik bir mesafeyi koşarak geçen bir haberci getirmiş. Artık bu kadar ince ölçümün nasıl elde edildiğini lütfen sormayın...

Gelelim modern çağın olimpiyat organizasyonlarına. 1896’dan beri, Birinci ve İkinci Büyük Savaş dönemleri hariç, bu spor etkinliği aksamadan yapıldı. Bu yaz ise dünyanın her yerinden gelen sporcular Londra’da toplanıp yarışacaklar.

Londra, İkinci Büyük Savaş’tan, hani şu 1945’te Japonya’da patlatılan iki atom bombası ile sonlanan insanlık sapkınlığından üç yıl sonra, 1948’de organize edilen olimpiyatlara ev sahipliği etti. Uzun savaş yılları ve yıkıntısından sonra bu organizasyonun insanlık için özel bir anlam taşıdığını da işaret etmeli. Dünya milletleri o kadar yıl boğazlaştıktan sonra 1948’de bu vesileyle bir araya gelmiş gibi oldular; spor alanlarında genç insanlar el sıkıştılar; dünyaya derin acıları unutturmaya çalıştılar.

Türkiye için de 1948 Olimpiyatları unutulmaz anılar bırakmıştır. Türk takımı güreş alanında birçok altın ve gümüş

madalya almakla kalmamış, en ilginç, atletizm dalında da üç adım atlama branşında üçüncülüğü Ruhi Sarıalp ile kazanmıştır.

Spor kavramı açısından olimpiyatların özelliği hemen bütün spor çeşitlerine yer vermesidir. Ancak şunu da hemen vurgulamalı: “Atletizm” ve arkasından “yüzme”, bu muazzam spor şöleninin adeta bel kemiğidir, özüdür. Olimpiyat söyleminde “en hızlı, en güçlü, en yüksek” sözleri atletizm ile ilgilidir. Sembol olarak en kısa sürat koşusu olan “100 metre”, güç gösterisi diye “gülle atma” ve yükseklik için ise “yüksek atlama” branşları kastedilmiştir.

Hiç kuşku duymadan atletizmin bütün sporların anası, kaynağı, besleyicisi olduğunu söyleyebiliriz. İsteyen bu değerlendirmenin sübjektif olduğunu düşünebilir. Ama benim kanaatim budur.

Spor, insan bedeninin potansiyel olanaklarını bilinçle, iradeyle, sabırla işleyerek seferber etme, geliştirme sanatıdır. İsterseniz “becerisini edinme” de diyebilirsiniz. Elbet, aklın, deneyimlerin getirdiği bilginin kılavuzluğunda beden bütünü organlarının, kasların mümkün olan en üstün verimlilikle çalıştırılması işlemidir. Atletizm bu işlemler için en elverişli spor türüdür. İnsan vücudunun fiziki kapasitesini her yönüyle kullandıran bu sporun branşlarıdır.

Tıpkı güzel sanatlar, müzik gibi bireyseldir. Sanat insan zekâsının ve zihnin yaratıcılığı ise spor da beden bütünü fiziksel yaratıcılığıdır dersek abartma saymayınız; kalıcılığı yoktur demeyiniz. Pekâlâ insanın bilinçli bir varlık çabası olarak değerlendirebilirsiniz.

“Atletizm bütün sporların kaynağıdır” iddiasına dönelim... Dikkat edilirse olimpiyat oyunlarında ve diğer uluslararası spor yarışmalarında başarılı olan ülkelerin genellikle atletizm alanında güçlü ülkeler olduğunu görürsünüz. Birçok takım sporundaki ünlü oyuncuların atletizmden geldiğini de biliyoruz. Atletizmin geniş kitleler tarafından benim-

sendiği, izlendiği ülkelerin ise genellikle dünyanın gelişmiş uygarlıkları olması, başlı başına önemli bir göstergedir.

Atletizmin insanlığın en eski spor türü olduğunu da söylemeli. Antik dönemin yani bundan 2.500-3.000 yıl öncesinin ünlü heykeltıraşları, atlet heykelleri yapmışlardı. Yani insan vücudunun, sanatçılar eliyle işlenerek yüksek estetik eserlerin ortaya çıkmasında ele alınan temalardan biri de atletizmdi.

Elbet, atletizm tarih boyunca evrildi... Bugün artık hem erkeklerin hem de kadınların yaptığı bu sporun çeşitleri çoğalıp zenginleşti. Sürat koşuları, orta ve uzun mesafeli koşular, engelli koşular, atma ve atlama ve dekatlon, heptatlon gibi karma türleri son yıllarda eklenen “yürüyüş” branşları, kır koşuları ve nihayet ünlü “maraton”...

Atletizmi yapanları kıskançlıkla, imrenerek gözleirim... Kendimi, bir sanat dalı gibi estetik niteliklerdeki bu sporun bütün branşlarını hayranlıkla seyrederek teselli ederim. Bu yaz Londra’daki olimpiyat, atletizm yarışmalarını TV’de seyretmek için kendime tam ergonomik bir koltuk almayı planlıyorum. *Gazete Kadıköy*’ün yayın yönetmeni bu köşedeki abuk sabuk yazılarıma “yeter” dese ve Londra Olimpiyatları’nı izleyip 3.000 metre steeple yarışında suya düşen oldu mu, sıırıkla atlamada Sergey Bubka’nın rekoru kırılabilir mi, beş bin ve on bin metrelerde Kenyalıların madalyaları nasıl toplayacağını yazmamı istese diye avunuyorum. Siz siz olun bu sporun keyfini almaya bakın. Seçme yarışmalarından finallere ve madalya törenlerine kadar atletizm dehşetli bir “manzume”dir.

Acaba atletizm aynı zamanda bir uygarlık ölçüsü müdür?

(8 Haziran 2012)

Gel de Bunlardan
Söz Etme

AŞK-I SEVDA HAKKINDA

Gök kubbenin altında söylenmemiş söz yoktur, derir. Hatta “Söz kaybolmaz, madde olarak evrende kalır” gibilerden ifadelerin kutsal kitaplarda yer aldığını da hatırlıyoruz. Bunların doğruluk derecesi nedir bilinemez. Ama yeryüzünde asıl “aşk-ı sevda” veya aşk için söylenmedik söz kalmadığı söylenirse herhalde herkes kabul edecektir.

Doğrusunu isterseniz insanoğluna ait bu dehşetli, vazgeçilmez, kaçınılmaz duygu âleminin en yüksek dille ve herkesi temsil eden anlatımı, daima şairlerin ve edebiyatçıların tekelinde kalmıştır. Durum böyleyken bizim gibilerin aşk-ı sevda üzerine konuşmaya yeltenmeleri herhalde haddini bilmezliktir. Ne var ki haddini bilmezlik kişioglunun zayıflıklarındandır ve ukalalıkla hısım akrabadır. İnsanlar kutsal kelimeleri (!) bile yorumlamayı göze aldıklarına göre, şairlerin alanına tecavüz edip haddini aşmak da hoş görülebilir. Biz de vızıldamayı göze alalım. Şairler yüce gönüllüdür, başışlayacaklardır.

Yeni Türkçede “sevi” de denilen “aşk”ın halleri, çeşidi çoktur derler; ama kanmayın, hepsinin aynı kapıya çıktığı bilinir. Kara sevdası, melankoliği, platonîği (eflatunisi!), romantîği, şehvetlisi, utangacı, gizlisi, tutkulusu, itiraf edilemeyeni, yasak olanı, kaçak olanı, trajîği, gülüncü, sefil edeni, ihya edeni, kurutup çökerteni, ilham verip coşturana, dillere destan olanı veya Ferhat ile Şirin’i, Yusuf ile Züleyha’sı, Romeo ile Juliet’i, Kerem ile Aslı’sı, Kleopatra ile Antonius’u, Napolyon ile Josephine’i... Velhasıl saymakla bitmez cinsi ve çeşnisi, insanoğlu yeryüzüne düştüğünden bu yana yinele-nerek, sürüp gelir. Ama durun, âşıklar bunu kabul etmez. Cemal Süreya’nın “Her ölüm erken ölümdür” dediği gibi, her aşk da yeni bir sevdadır. Sıkıysa yeni olmadığını sevdalılara

anlatın. Aşkın en güzel tasvirlerinin şairlerin işi olduğunu, bal gibi edebiyatçı da sayılması gereken filozof koca Schopenhauer de söyler. “Bütün yüzyılların şiir dehaları tarafından bezginlik duyulmadan dile getirilen ve insanlar tarafından her zaman ilgiyle karşılanan” bu duygunun şiddetini vurgular. “Sanat bakımından başarılı ve güzel olan bir şeyin içinde doğru taşımaması düşünülemez” diyerek sanat eserinin gerçeklerin üst bir anlatımı olduğunu da belirtmiş olur. Aşk temasını kasırğa gibi esip irdeleyen filozof, aşkın “... hemen hemen bütün insani çabaların biricik amacı olduğunu, önemli olayları etkilediğini, en ciddi işleri bozduğunu, en yüce zihinleri karıştırdığını; devlet adamlarının çalışmalarına, bilim adamlarının incelemelerine burnunu soktuğunu; bakanların cüzdanlarına, filozofların müsveddelerine güzel kadınların saçlarından kesilmiş lüleleri ve aşk mektuplarını yerleştirmeyi becerdiğini; en değerli bağlılıkları yıktığını; uğruna zenginliğin de mevkinin de kurban edildiğini hatta vefalıları kallesine getirdiğini; namuslu kimseleri vicdansız kıldığını; yanıltıcı, karıştıracı, yıkıcı bir şeytan gibi ortaya çıktığını” söyler. Ama dikkat, şeytan değil, “gibi” der! Aşkın bu edimlerine, tezahürlerine eklemeler yapabilirsiniz: düşkünlük, kıskançlık, cinayet, intihar, perişanlık, mutluluk, heyecan, delirme veya şair deyişiyle “lavanta çiçeği kokan kederler”, aşk-ı sevda serüvenlerinin kanıtları değil midir? Aşk ölçülere sığar mı? “Ölçülü olan kişi, sevmek nedir bilir mi” denmemiş midir? Elbet, insan hayatının, “türün devamının kaynağı” olduğu kadar yaratıcılığın da kaynaklarından. “Aşk olmazsa meşk olmaz” diye boşuna söylenmemiştir. Ayrıca sohbet edebilmek, gülüşebilmek de aşkın göstergelerinden sayılır. Her zaman itici gücü, ufuk açıcı etkisi, sanatın, sanatçının yaratış kaynakları arasında olmuştur. Yazarın heyecansız olduğu zaman ruhunu, tutkusuz olduğu zaman şairliğini yitirdiği söylenmiştir. Aşk elbet heyecanın da tutkunun da besleyicisidir. Sanat eserlerinin ise zaten kurgusun-

daki asli unsurların başındadır. İşte *Karamazov Kardeşler...* İnsan yaratıcılığının bu unutulmaz şaheseri, oğul Dimitri ve baba Fedor Karamazov ile alımlı ve çalımlı Gruşenka arasında, o ihtiraslı/şehvetli aşk ve kıskançlık fırtınasından hız almasa yaratılabilir miydi? Birçoklarının, roman sanatının tam ve mükemmel örneği kabul ettiği o okumaya doyulmaz Stendhal'in *Parma Manastırı* kitabı, aşkın çeşitleriyle donatılmış değil midir? *Parma Manastırı* bir siyasal roman olduğu kadar derinlemesine duyarlılıkların, itiraf edilemeyen aşkın da romanıdır. Stendhal, o kendine özgü zarif anlatımıyla eserin baş siyasal aktörü Fabrice del Dongo'ya âşık Kontes Pietranera'nın saklı duygularını, beş yüz sayfalık metnin üç beş yerinde anlamlı sözlerle ustaca sezdirir. Kontes'in bütün yüce, erdemli davranışları roman boyunca bu gizli aşkın ışı-ğıyla parlar. Roman öyle kurgulanmıştır ki gizli âşık Kontes'in romanın ikinci kahramanı olduğunu söyleyebilirsiniz. Öyle ki romanı, bu itiraf edilemeyen aşkı duyumsatan ve Fabrice'nin ardından Kontes'in de öldüğünü anlatan son derece basit "Fabrice'nin ardından o da çok az yaşayabildi" cümlesiyle sonlandırır. Ünlü romantik tiyatro eseri *Cyrano de Bergerac* da açıklanamayan aşkın bir başka parlak eseridir. Söylenemeyen aşkın yakıcılığı ve öldürücülüğünün şiirsel anlatımıdır. Tiyat-rocular kızmasın, biraz melodram kokuludur ama Sabri Esat Siyavuşgil'in o dillere destan manzum çevirisi bu eserin Türk tiyatro tarihinde özel bir yer almasını sağlamıştır. Acaba şair Ahmet Muhip Dıranas "söylenmemiş aşkın güzelliğiyledir kâğıtlarda yarım bırakılmış şiir" mısralarını böyle bir esinle mi yazmıştır?

Aşk-ı sevda için akla takılan bir başka soru ise insanın bu yüksek duyarlılığını dile getiren unutulmaz güzellikteki ifadelerin, tasvirlerin daima erkekler tarafından yaratılmış olmasıdır. Bu durum acaba kadınlar gerçek aşka erkeklerden daha mı kapalıdırlar kuşkusu uyandırmıyor mu? Bu saçma soruyu unutun... Ya da onların doğadan, topraktan gelen

korunma içgüdülerinin sonucu mudur? Hanımlar kızmasın, yoksagenel kanının aksine erkekler daha mı duygusaldırlar? Hani insanın “Nerede eşitlik?” diye sorası geliyor ama konumuz bu değil, geçelim!

Aşkın çeşitlerinden dem vururken galiba “yıldırım aşkı” veya “görür görmez aşk”ı atladık... Kimileri, yıldırım aşkının şimşek gibi gelip geçeceğini söylese de hayatın bunu doğruladığı kesin değildir. Öylesi de tersi de belleklere kaydedilmiştir. Ama bir de demlene demlene oluşan aşk bulunduğunu unutmamalı. Demlenerek kıvamına erişen aşk-ı sevda, elbet hem duygu hem akıl hem fizik hem kimya yönünden derin ve kalıcıdır, dayanıklılık kazanmıştır. Buna da “total”, bütünsel sevda demelidir. İnsan varlığını tamamen işgal eden aşkın bu halini de Ortaçağ Anadolu’sunun bilge şairi Celaleddin-i Rumi’nin anlatımından naklederek yazıyı bağlayalım. Şair “... *ben sevdiğimi kalbimle sevmem; çünkü kalp aksayabilir, durabilir. Ben sevdiğimi beynimle sevmem; çünkü beyin şaşabilir. Ben sevdiğimi ruhumla severim*” diyor. Siz buradaki “ruhumla”yı, bütün benliğimle, mevcudiyetimle diye okuyabilirsiniz.

FEMİNİZME YALLAH, KADINLARIN YÖNETİMİNE EYVALLAH

Yazının başlığı, yallah ve eyvallahlı değil, en yeni Türkçenin kazanımlarından (!) “out” ve “in”li olmalıydı. Ne var ki benim gibi mazide kalmış geri zihniyetliler magazin sosyologlarının modernite (!) modası terminolojisine uyum sağlayamadıkları için böyle alaturka sözcüklere saplanıp gelişemiyorlar.

Önce bir küçük hatıra! Türkiye’de modern tarihçiliğin öncüsü, hocaların hocası sayılan, daha sonra uzun yıllar dışişleri bakanlığı yapmış Prof. Fuat Köprülü’nün şu anekdotunu nakledelim:

Köprülü genç Cumhuriyet’in kurduğu İstanbul Üniversitesi’nde ders verirken, az sayıdaki kız öğrencilerden biri, hocanın daima erkek öğrencilere bakarak anlatması sebebiyle serzenişte bulunmuş... Eh, devir eski Darülfünun devri değil; kadınların siyasal hakları bile kanunlaşmış, uygulanmış... Artık hanımlar toplumun eşit yurttaşları (!) Köprülü de saygın ve bilgin hoca, eski geleneğin temsilcilerinden... Elbet, genç hanım öğrenciye kendine yakışır bir açıklama yapmadan durur mu? Hoca anlatmış: “Erkek çocuk doğumundan yirmi yaşına kadar ‘akıl yaşı’ almaz; kızlar ise dünyaya geldikten yirmi yaşına kadar her yıl birer ‘akıl yaşı’ alırlar. Yani yirmi yaşındaki genç kızın akıl yaşı yirmi, erkeğin ise sıfırdır. Onun için erkeklerin gözlerine bakarak anlamalarına yardımcı olmaya çalışıyorum, kızlar nasıl olsa anlar.” Bir şaşkınlık ve gülüşme süresinin ardından devam etmiş. “Yirmi-den sonra erkekler kırkına kadar her sene bir akıl yaşı alırken hanımlar hiç almazlar. Kırklarında kadınlar ve erkeklerin akli eşitlenir, sonra kadınlar da erkekler de her sene birer akıl yaşını kaybederler. Altmışa gelince ortada akıl filan kalmaz

ama eşitlik devam eder” diye bağlamış. Ne hanımların ne erkeklerin ne de altmış yaş ve üstündekilerin öfkelenmesine gerek yok, anekdottur, masaldır.

Gelelim şu bitmez tükenmez kadın-erkek meselesine. Bitmezi bitirmek bana düşmez; düşeceği kimse var mı, onu da sanmam. Ama konunun yakasını pratik bir açıdan yakalamaya çabalayacağım. Daha doğrusu yıllardır gördüğüm, tespit ettiğim, yaşadığım gerçeklerden çıkarsamayla olmadık önermelerde bulunacağım.

Bir kere şu eşitlik iddiasının üstünden atlamalı... Kafa karıştırıcı, demagojiye elverişli. Doğa, bu iki canlıyı eşit değil tam tersine ve tam olarak farklı yaratmış. Farkları saymanın saçmalık ve gereksizliğini geçip devam edelim... Özellikle feminist hareketin dayattığı şu “kadın hakları”, “kadının sosyal statüsü” vb. dehşetli, önemli konular da kafamı karıştırıyor ve görmemi engelliyor. Söylemin cakasından, tersi düşünülemez iddialardan, sıradan basmakalıp tanımlamalardan ve tespitlerden başım dönüyor.

Son yıllarda bana garip gelen düşünce ve gelişmeler sonucu, insanlığa ve hayata ait bir sürü hak iddiaları ortaya saçıldı ve zihinleri işgal etti. Kadın haklarını bir yana koyalım. Çocuk hakları, sonra yeşilcilik, çevrecilik.. Koca hukuk alimi ünlü medeni hukuk profesörü İsmet Sungurbey, “hayvan hakları” diye kocaman bir kitap bile yayımladı. Anlaşılan şu yeryüzünde tartışılmayan yalnızca erkek haklarıymış. Ama benim bildiğim, ta iki yüz sene önce kaleme alınarak dünyaya tebliğ edilen ve yayılan “insan hakları” diye bir üst kavram mevcuttur. İşte bir türlü kalın kafama girmeyen, bu kapsayıcı ve asıl eşitlikçi kavram durup dururken bal gibi “discrimination” (ayrımcılık) sayılması gereken diğer iddialar nereden çıkıyor?

Neyse, bu tartışmanın dipsiz kuyu olduğunu söylemiştik; ben de noktalıyorum ve hak meselelerinin üstünden zıplayıp, yanından dolanarak önerilerime geçiyorum.

Birinci yapılması gereken, kadınların hızla ve yoğunlukla her türlü göreve ve yöneticiliklere gelmeleridir. Hak ve hukukla vakit ve enerji kaybına son verecek olan kadınların böyle bir stratejiye geçmeleridir. Bence yeni hiçbir yasal düzenlemeye gerek yoktur.

İkincisi mevzuat ve tartışma değil, eylemi esas almaktır. Yani fiilen, her türlü iş ve yönetimde görev almaktır. Prof. Köprülü'nün tespiti yalnızca şakacılıktan ibaret sayılmamalıdır. Köprülü'nün kendisi inanmasa bile, bilimsel ve gerçekçi olduğuna inanıyorum. Durumu kurtarmak için boş bulunup söylemiş olabilir, "Doğruyu tanrı söyletmiş" demeli. Çünkü o, ayağı yere basan bir gözlemci bilim insanıdır. Anketçi sosyologlardan (!) değildir. O tespiti göre kadınların kırk yaşına kadar erkeklerden derece derece daha akıllı oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu, gözlem sonucu ve deneysel bir değerlendirmedir. Genellikle doğru ve geçerlidir. O halde toplumsal yarar, esaslı yönetim görevlerinde kadınların yani toplumun daha akıllı olan insanların ağırlık kazanmasıdır.

Üçüncüsü, erkekler ancak kırk yaşında kadınla akıl bakımından eşitliğe erişebileceklerine göre, eşitlik sorunu kadınların değil erkeklerin derdi olmalıdır. Kadınların ve erkeklerin bu gerçeği (!) görmesinde kamu yararı vardır.

Dördüncüsü, siyasi partilerde de aynı şekilde üst kadrolara hanımların yerleşmesinin halka nefes aldıracağından ve ülkeye hamle yaptıracağından kuşku yoktur.

Beşincisi "kadın egemen" bir yönetime geçmek için vakit kaybettirici eşitlik ve hak tartışmalarını unutmak, doğrudan iktidara gelmek, yönetimde ağırlık kazanmak stratejisine geçilmelidir. Bu çabaya akıllı başında erkeklerin de "can havliyle" katılmalarında sayısız iyilikler vardır.

Kısacası feminizm davasına yallah, kadınların yönetimine eyvallah!

(28 Ocak 2011)

DEĞİŞME VE KOŞUŞMA

Sakallı, büyük düşünce adamı Marx, teknolojinin insan ve toplum hayatını belirlediğini ve belirleyeceğini tespit edip söylemişti. Öyle de olmuştu ve olmaktadır. Üstelik teknolojinin doğurganı bilim ve bilimsel araştırma yoğunlaştıkça, teknoloji yani bilimin verileri de çeşitlenip artmaktadır. Her türlü nesne, araç gereç, makine, bomba, mesken, kılık kıyafet, yiyecek içecek, süs eşyası, tarım, makyaj malzemesi derken, insanoğlu binlerce yıl bunları bilmeden yaşamını pekâlâ sürdürdükten sonra, bin bir çeşit ürün hayatının parçası hatta ihtiyaç maddesi oluverdi. Gün geçmiyor ki yeni icat bir nesne piyasaya sürülmesin! Hiç kuşku yok ki bu dehşetli zengin imalatın hepsi gelişmiş uygar ülkelerin bilgi birikiminin pratik hayata sunduğu ürünler. Şunu da unutmamalı: Bu sayısız keşifler/buluşlar yalnızca maddi uygarlığın mahsullerinden ibaret değil. Aynı üretim temposu, aynı yaratıcılık manevi uygarlığın üretiminde de yoğun şekilde gerçekleşiyor. Müzik ve sahne etkinlikleriyle, sinema ve türevleriyle, yayın ve iletişim kanallarıyla yepyeni eserler, yepyeni zevkler toplumların günlük hayatına giriyor. Bütün bunları üretmeyen toplumlar veya ülkelerin bu yeniliklerin iştahlı müşterileri olduğunu da biliyoruz. Özellikle maddi uygarlığın verimlerinin pek meraklı tüketicileri, kullanıcıları olmaya heveslidirler.

Yaşama biçimlerinin değişmesi de üreten tüketen toplumlarda elbet daha şiddetli oluyor. Fakat değişmenin bütün dünyada şiddetini sürdürdüğünü de düşünebiliriz. İnsanların kullandıkları mal ve gereçler değiştikçe, alışkanlıklar da değişiyor. Birçok nesne değerini yitiriyor, ortadan kalkıyor. Elbet, insanların algılamaları, değerlendirmeleri de buna göre şekilleniyor. Bunun tipik bir örneği oyun ve oyuncaklardır. Birreğin eğitim ve formasyonunda, sosyalleşmesinde önemli bir etken olan çocukluk ve oyun devresi artık bambaşka değer-

lerle oluşuyor. Sokaklarda oynama ve sokak oyunları maziye karışmakta değil mi? Çember çevirme, bilye, misket, uçurtma gibi oyuncaklar artık unutulmaya başladı. Birdirbir, uzun e-şek, çelik çomak oyunlarını bilen çocuk veya çevre kalmış mıdır? Bırakın bunları, yakın günlere kadar gözde olan fabrika imalatı birçok oyuncak bile çekiciliğini kaybetti. Henüz dört beş yaşındaki çocuklar bile elektronik/dijital ekranlı oyuncakların peşindeler. Bunlar acaba oyuncak mıdır, diye sormayın. Oyun ve oyuncak algısı da değişmiştir. Tıpkı cep telefonlarının insan vücudunun bir parçası haline gelmesi gibi bu dijital oyuncaklar da çocukların tutkusu olmuştur. Kısa zamanda yerini neyin alacağını düşünmeyin, mutlaka yenileri gelecektir. Mesela Türkiye nüfusunun muhtemelen yüzde on kadarı hatta daha fazlası, eski sabit telefonlardan ya haberdar değildir ya da hiç kullanmamıştır. Bir genç arkadaşım “Cep telefonunun olmadığı zamanda arkadaşlarınızla nasıl buluşabiliyordunuz?” diye sordu.

Heryeni mala erişmek, onu elde edebilmek artık “kitle kültürü”nün egemenlik araçlarındandır. İnsanlar böyle mutlu olacaklarına inanmış veya şartlanmışlardır. Geniş kitlelerin ömrü tüketim peşinde koşuşarak geçmekte ve bu bir amaç sayılmaktadır. Yeni piyasaya çıkan çikolata veya şekerleme, yeni çıkan kot pantolon, peşinde koşulması gereken değişikliktir. Ona erişmek belki de mutluluk yoludur. Hele hele en son çıkan telefon modeli... Telefonlar akıllandıkça insanların başka yollardan bilgi edinme ihtiyacı da azalıyor.

Şöyle de düşünebiliriz: Okulların yanı sıra, yüksek bir tempoyla oluşan değişim ve onun bir unsuru olan “piyasa” da başlı başına bir eğitim sistemidir. İnsanları ortak değerler çevresinde birleştirmekte ve formasyonlarını belirlemekte değil midir? Hayat tarzını şekillendirmektedir. Bireylerin değişime ayak uydurmak ve onun nimetlerinden yararlanmak için koşuşmaları doğal bir hal almıştır. Ve bu niçin mutluluk güzergâhı olmasın? “Muhafazakâr” olmaya gerek yok; güne ayak uydurmalı.

(15 Mart 2013)

1, 2, 3, DÖRT!

Değerli okuyucu! Bu yazı “Saçmalama Hakkı Kanunu” bulunduğu varsayılarak yazılmıştır. Lütfen bağışlayarak okuyun.

19. yüzyılın modernist devlet adamlarından ünlü Ahmet Vefik Paşa, büyük komedy müellifi Molière’in eserlerini Fransızcadan çevirmekle kalmayıp onları ülkenin görenek ve geleneklerine, daha doğrusu yaşam kültürüne uyarlayarak adeta yerli eserler halinde sahnelenmesini gerçekleştirmişti. Çeşitli nazırlıklar, Bursa Vilayeti valiliği ve Paris Büyükelçiliği de yapan Ahmet Vefik Paşa, Bursa’da bir tiyatro kurmuştu. Paşa, kısa bir süre yaşayan I. Meşrutiyet Meclisi’nde başkanlık görevini de yürütmüştü.

Adaptasyon yani uyarlama, bir kavram olarak Ahmet Vefik Paşa’nın Molière adaptasyonlarıyla entelektüel sözcük dağarcığında yerini almıştır. Aziz milletimiz esas itibarıyla dehşetli bir adaptasyon ve taklit becerisine sahiptir. İhtimal ki Paşa da milletin bu yeteneğinin temsilcilerindendi.

Her neyse, adaptasyon kabiliyetine, sosyal hayatın her alanındaki uygulamalarına, her an her gün tanık olmuyor muyuz? Milletimizin maddi uygarlığın yeniliklerine, getirdiği olanaklara karşı doyumsuzluğunu, merakını, hayatına katıvermesindeki çabukluğu takdir etmemek mümkün değildir. Mesela şehir hayatının müthiş enstrümanlarından olan “dolmuş” ve özellikle de “minibüs”ün örgütlenmesi, sistemleştirilmesi, sosyal çevrenin yapısına göre değişik formatlarda imalatı, hatta sanayileşmesi başlı başına bir halk yaratıcılığı (!) simgesi değil midir? Netice itibarıyla bir “dolap” olan buzdolabının Türk toplum hayatına girince oturma odalarında boy göstermesi ve kurusundan yaşına bütün gıda maddelerinin dolabı halinde kullanılması bir başka adaptasyon

örneğidir. Yaratıcı halkımız ayakkabı kullanımına geçişte de bağırsız “mokasen” denen türü süratle benimsemiş, arkasını basılır hale getirerek çok yönlü kullanımı gerçekleştirmemiştir. Piyasaya sürülen her türlü yeni aygıtı gözünü kırpmadan benimseyen bir toplumun üyeleri... Para piyasasında kendi milli parasıyla beraber yabancı paraları da birlikte kullanan, hatta onlara daha çok sevgi duyan, değişimci ve gelişimci ruha sahip insanlarımızın yaşam dinamizmini görmediğimiz sektör yoktur. Sözelimi konut edinmedeki, mekân değiştirmedeki gözünü budaktan esirgemeyen tutum, ölçek ve tempo hatırlanmalıdır. Belki de genetik olarak süzülüp gelen göçebe geleneği, bu dinamizmi besleyen kaynak olabilir. Sonuçta dört yüz bin liralık dört çekerli arabasına tüp gaz taktıran yiğitlerin ülkesiyiz. Giyim kuşamdaki adaptasyon, makyaj ise başlı başına bir araştırma konusudur.

Fakat toplumumuz bazen de birden bire geleneklerine sarılıverir. Kiralık smokin(g) ve beyaz gelinlikli, danslı nikâh töreniyle yetinmeyip dinsel ritüeli de buna eklediği bilinir... Zaman zaman coşarak dört hanımla evlenme gereği de ortaya sürülür... Son zamanlarda bu formülün magazin dünyasında sık sık yer almasını, hızla değişime uğrayıp modernleşen, dünyaya açılan (!), demokrasi ve insan haklarına, inanç özgürlüğüne aklı kayan, ilmi, fenni ve siyasi yetkinliğe (!) erişen kimselerce dile getirildiğini de görüp izliyoruz. Eh, düşünce özgürlüğü ve demokrasiyi de halkımız adapte etme hakkına sahip değil midir? Zaten bu demokrasi çok şeye kadirdir. Halkımız için demokrasinin verimleri saymakla tükenmez. Ah bir de kurallar ve disiplin olmasa! Bu da apayrı bir yazı konusudur.

Şu dört hanım meselesi sayısal bakımdan da benim kafamı karıştırıyor. Birincisi Türkçemizde ve halk kültürümüzde “Allah’ın hakkı üçtür” diye bir deyiş vardır. Mademki “düşünce özgürlüğü” ve “bilgi edinme hakkı” modern hayatın icaplarındandır; o halde niçin üç değil de dört diye so-

rabiliriz? Sakın buna icap değil icat diye taş koymayın! Ne var ki üç de olsa bu, aritmetik ve demografik bilgi ve şartlarla bağdaşmaz. Konuyu mantıki imiş gibi kabul etmiş sayılmamız bir yana, aritmetik engeller sebebiyle pratiği de yoktur. Oysaki işin püf noktası gelenek, inanç, tercih meselesi değil. İşte bu “dörtleme” işindeki ikinci olanaksızlığa geliyoruz. Eğer toplumdaki ailelerin dörtte biri dörtlemeli olursa kadın nüfusunun erkek nüfusunun yüzde yirmi beşi oranında, yarısı dörtleme olursa kadınların erkeklerin iki katı oranında, yüzde yetmiş beşi olursa kadın nüfusunun erkeklerin üç katı oranında fazla olması gerekmez mi? Tamamını hiç düşünmeyelim. Bu kadar örneklemeye yetinelim. Peki, bu kabule nasıl toplumsal çare bulunacak? İlk akla gelen, ithalat rejimidir. Bu nasıl olacak? Uluslararası ilanlar vererek duyurular yapılabilir... İş doğal seyrine bırakılabilir. Herkes özel ithalat yapar. Dahili ilanlar da serbest olur. Ancak demokrasiye ve düşünce özgürlüğüne, aynı zamanda insan ve kadın haklarına bağlı olduğumuza göre başka sorunlar da çıkabilir. Her alanda adaptasyon üstadı olan insanlarımız, bu alanda da yenilik ve değişim iddialarında bulunabilirler. Adaptasyona değil yaratıcılığa başvururlar. Eskiden mevcut olmayan yeni kavram ve haklara uygun olarak bazı öncü ve cengâver kadınlar “adalet-kardeşlik-eşitlik” ilkeleri gereğince, kadınların da aynı şartlarda aile oluşturabileceklerini ve birden çok eşle aile kurabileceklerini iddia edebilirler. Üstelik kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu bilindiğine göre, bu konuda Danıştay, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi’ne giderek sonuç almaya kalkışabilirler. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bile gidebilirler. Bu durumda sevgili geleneklerimiz direnç gösterebilir. Ama değişim diye çırpınan, “değişmeyen kaybeder” ilkesine bağlı dinamik ve enerjik siyasetimiz ne yanıt verecektir? Acaba referandum mu yapmalıdır? Mamafih gelişen ve değişen toplumumuz, bir başka demokratik ve özgürlükçü, bireyci ve hakçı seçeneği de geliştirebilir. Sözgelimi

“Devlet bu işten elini çeksin; serbest piyasa ve liberalizm esas olduğuna göre bu işlere devlet karışmasın; kadın veya erkek, isteyen istediği kadar kimseyle aile kursun; modernite ve birey haklarının gereği budur” deyip noktayı koyabilirsiniz.

Görüldüğü gibi iş karışık... Eski köye yeni adetler getirmenin gereği var mı? Gelişmiş dünya ile aramızda bin türlü dert varken, bir de bunu çıkartıp uygarlık dışı işlere girişiyorlar dedirtmenin âlemi yok. Siz siz olun 1926 Medeni Kanunu’na İngiliz sicimiyle sarılın. Kadınları da erkekleri de huzursuzetmenin faydası yok. Uzakdoğu dünyasının tarihsel büyük Çinli “feylesof”u Konfüçyüs üstadın bir öğüdünü nakledelim: Bilge Konfüçyüs, pilav pişiremediği ve kıymayı ince kıyamadığı gerekçesiyle karısından boşanmış (İkinci eş almaya tevessül etmemiş demektir). Yeniden evlenmeye kalkınca yemeğe meraklı bir hanımı eş almış, “çünkü” demiş “Kaderimiz tanrıların değil yemeğimizi pişiren kadınların elindedir”. Hiç kuşku duymayın çocukların kaderi de esasında kadınların elindedir.

Her Şey Bir Yana, Aritmetik Bilmeli!

Gelenekler iyidir hoştur ama pratiği çoğu zaman yoktur. Geçen gün şu Kars’taki meşhur bitmemiş heykelin yıkımı sırasında heykelin baş kısmı koparılnca işçilerden biri “Allahu ekber” diye sedalanmış... Gelenek işte, ne yapsın? Hoş karşılamalı... Ancak ölçü diye de bir şey yok mudur? Matematiği geçtik, hiç değilse aritmetiğe inanmalı.

(3 Haziran 2011)

TEMBELLİĞE ÖVGÜ

Bu yazı da, saçmalama hakkı bulunduğu varsayımından esinlenerek kaleme alınmıştır. Okuyucunun bu gözle okunması ve söylenenleri eğlencelik kabul edip ciddiye almamasını peşinen rica etmeliyim.

Tembellik zeki insanlara özgü bir üstünlük olsa gerektir. Her yiğidin harcı değildir. Hüner ister, beceri ister... Beceri sahibi insan nasıl tembel olur denmesin. Tembellikle yaşamını sürdürmek de başlı başına bir beceridir. Tabii tembellik derken fiziksel tembellikten bahsettiğimizi belirtmeliyiz; yoksa zihinsel tembellik anlaşılmasın.

Her neyse, yeryüzünün bilge insanları eski tarihte “Labor ipse voluptas” (Çalışmanın, işin kendisi mutluluktur) buyurmuşlar. Doğrusu eğitici, hatta kışkırtıcı bir söz. İnsanı iş yapmaya çalışmaya kışkırtıyor. İş ve çalışma deyince onun da bin bir çeşidi var... Ağır var, hafif var, bedensel olanı var, zihinsel var, uzmanlığı var... Üstelik tarihçilerin, antropologların, arkeologların bulgularından öğrenildiğine göre milyonlarca yıldır insanoğlu yaşamak için doğayla mücadele ediyor. Bu mücadelesini başardıkça gitgide daha az yorularak çalışıyor. Çok eski zamanlarda insanlar on beş yirmi yıl yaşayabilirlermiş. Şu yeryüzü denen doğayı sömürüp yendikçe insan ömrünün uzadığı anlaşıyor. Yaşama koşulları iyileştikçe ölüm yaşı ortalaması yükseliyor. Bugüne kadar bu mücadeleyi verip kazananlara, bugünkü olanakları insanlığa bağışlayanlara şükretmek gerekir. Olan olmuş, zaman günü ve geleceği kotarma zamanıdır.

Sakallı büyük adam, daha 19. yüzyıl bitmeden teknolojinin toplum ve insan hayatını belirleyeceğini de söylememiş mi? Öyle de oluyor. Zenginleşen yani teknolojiyi üretmiş ve gırtlığına kadar tüketen ülkelerde, yani gelişmiş

olduğu kabul edilen memleketlerde hizmet sektörü alabil-
diğine öne çıkmıyor mu? Hizmet sektörünün genişlemesi
demek, tembelliğe doğru evrilme demektir. Hizmet sektörü
geliştikçe obezite de artmakta değil mi? Ama teknoloji obe-
zite için de çareler üretiyor; üzerinde koşmaca oynanan,
pedallarını çevirdiğiniz halde yürümeyen araçlar, bireysel
spor gereçleri üretiyor... Hizmet sektörü de sektörün cema-
atine, bedenlerini yormadan yaşayanlara, zayıflama ve gü-
zelleşme salonları açıyor. Daha varlıklı olanlar durmadan
yeni çeşitleri imal edilen bu acayip zayıflama araç ve gereç-
lerini malikânelerine alıyorlar; üstlerinde zıplıyor, çeşitli
devinimleri deniyorlar.

Gün gelecek, her şeyi robotlar yapacak, ileri teknoloji
insanları çalışmaktan kurtaracak, eşitlik otomatik biçimde
sağlanacak, sınıf çekişmeleri, sosyal tabakalar filan masal
olacak diye düşünebilirsiniz. Kimse sosyal adaletle, gelir da-
ğılımıyla uğraşmayacak. Bunlar insanlığın birer hatırası hali-
ne dönüşecekler. İleri teknoloji durmadan yükselerek hiper,
süper, nano, bio, geno derken insanoğlu işten ve çalışmaktan
tamamen soyutlanacak. Tembelliğin değerini şimdiden keş-
fetmiş olanlar ve bilenler hazırlıklı oldukları için avantajlı
olacaklar. Bu sefer de bu hazırlıklı öncü tembeller eşitsizliğe
sebepe olacak diye düşünmeyin... İnsan doğası tembelliğe do-
ğuştan yeteneklidir, aksini söyleyene inanmayın. Zaten
aslolan insanın iç âleminin, zihinsel yapısının, bilincinin,
zevklerinin yükselmesi ve yücelmesi değil midir? İnsan
mutluluğu, iç âleminin zenginliğiyle orantılı değil midir?

Bilge insan Bertrand Russell yıllarca önce “Mülkiyet
duygularının en az, yaratıcı duyguların en yüksek olduğu ha-
yat en iyi hayattır” diyordu. Tembelliği de zihinsel bir faa-
liyet olarak göremez miyiz, aslolan her bireyin yaratıcı, her
bireyin zihnen ve bedenen tam özgür olması değil mi? Bak-
mayın “Labor ipse voluptas” denmesine, insana daha çok
yakışan “tefekür”dür. Yani fikir üretimi... Zihinsel çalışma

da çalışmaktır, tembellik bunun neresinde diye sorulabilir. Yani fikir emekçiliği diye bir şey vardır elbet. Ama bütün yeryüzünü kaplayan insanların hepsinin de fikir emekçisi olması beklenemez. Hiper gelişmiş geleceğin dünyasının tembelliğe ve tembellere geniş olanaklar sağlayacağını düşünmek, tembelliği de bir felsefe ekolü kabul etmek gerek.

Ayrıca insan ömrünün durmadan uzayacağı yıllara gidiliyor. Bir Anglosakson âlim geçenlerde kendisinin 150 yaşına kadar yaşayacağını, zaten o zamana kadar da ölümsüzlük (Acaba istendiği müddetçe yaşama durumu mu demeli?) işini çözeceğini söyledi. Demek ki en azından ölüm yaşı ortalaması yüzün üstüne çıkacak. Mesela şu ihtiyar yeryüzünde, 2070 yılında diyelim, 5 milyonu 125 yaşında, 5 milyonu da 125'in altında insan bugün hayal bile edebileceğimiz yüksek konfor koşullarında dolanıp duracaklar... O yaşta insanlar çalışacak değil ya... Hepsi kumrular gibi düşünecek, zihni yaratıcılık akıl almaz düzeylere gelecek ve belki hiçbir değeri kalmayacak. Belki kadınların isterlerse yüz yaşında nur topu gibi çocuk sahibi olmaları bile sağlanacak... Belki doğum süresi dokuz aydan aşağıya çekilecek...

Bu sebeplerle şimdiden hazırlıklı olmalı. Ömrünü her gün bir yenisinin tanıtımı yapılan deterjan, parfüm, pantolon, pizza, gazozlu içecek, saç kremi, güzellik kremi, güneş yağı, dondurma, kahve veya ekmek makinesi, macera ve zenginleşme reçeteleri, zayıflama reçetesi veren dergiler gibisinden tüketim mallarını, tüketim malzemelerini elde etmek için koşuşarak, çırpınarak geçiren kitlelerin ve insanlığın tembelliğe ihtiyacını şimdiden görmeli.. Belki tembelce pinekleyenlerin aklına düşünmek gelir ve böylece yüce tembelliğin bilinçlendirici bir etkisi insanlığın üzerine ışık saçar. İnsanların bilinçsizce fakat hırsıyla koşuşmasını, umutla beklenmesi gereken tembellik çağı acaba duraksatabilir, hiç değilse yavaşlatabilir mi?

KÖTÜLÜĞE ÖVGÜ

Okuyucunun burada yazılanları ciddiye almamasını, karışık akıllı birisinin yazma heveskârlığı ve zırvalaması olarak hoş görmesini peşinen rica etmeliyim.

Kötülük, hiç kuşku yok ki toplum hayatının da insanların da son derece aşına (bildik) oldukları bir davranış kalıbıdır. Sonsuz çeşitleri ve zengin, göz kamaştırıcı, ürkütücü, dehşet salan, hayran bırakan, sıradan olan, tahmin edilebilen ve edilemeyen birbirinden farklı ve benzeyen türleri vardır. Ömrünü “kötülük”le kazanan hüner sahibi insan sayısı istatistiklerde hesaplanmayacak kadar çoktur.

Düşünce tarihinin babalarından filozof Immanuel Kant (1724-1804), idealist felsefenin öncülerinden kabul edilir. Kant, esaslı bir gözlemci ve eleştircidir. Düzenli ve ahlaklı bir hayatın da elbet temsilcisidir. Hakkındaki bir anekdota göre, her gün evinden çıktığı öğle vaktinde şehrin meydanından geçerken insanlar saatlerini onun geçişine göre ayarlamış.

Dönelim kötülük meselesine. Daha MÖ 1. yüzyılda ünlü Latin şairi ve düşünürü Lucretius, kötülüğün var olması gerekli bir şey olduğunu ve buna karşı bir çare bulunmayacağını söylemiştir. Kant, “...bir gökteki yıldızlara, bir de insandaki iyiliğe şaştığını” belirtmiş... Filozofun iyiliğe şaşırmasının sebebi, insanın bu iyiliği nereden edindiğini açıklama zorluğudur. “Nereden çıktı bu iyilik denen şey, sebepleri neydi?” diye şair Melih Cevdet Anday da soruyor. Tabiatla iyilik diye bir davranış biçimi, edim mevcut değil. Melih Cevdet, “en iyisi iyilik üzerinde hiç durmamalı, ona inanmak insanı mutsuz kılabilir” diyor. Ermişlerin yani asıl iyilerin hep insanlardan kaçtıklarını, sakındıklarını da vurguluyor. Kim bilir, belki de iyiliğin ne kadar can sıkıcı ve sıradan bir

şeyolduğunu bildikleri için bu sebeple insanların kendilerini umursamayacaklarını da düşünmüş olabilirler!

Şairi bir yana bırakalım desek bile, koca filozofu nasıl atlatacaksınız? Kaldı ki şu yeryüzünde olup bitenlerin aslını, özünü, gerçeğini iki bin beş yüz yıldır en doğru şekilde betimleyen, tanımlayan, açıklayıp anlatan zaten şairler, sanatçılar değil midir? Filozof haklı, iyilik doğada yok. Kötülük ise doğaldır. Canlılar birbirlerini öldürerek, doğayı sömürerek ve tahrip ederek yaşam savaşı vermediler mi, vermiyorlar mı? İnsanlık mekanik imkânlarla, teknolojik üstünlüklere kavuştukça daha mükemmel sömürü, cinayet, soygun planları yapmıyor mu?

İyilik yapaydır yani doğada bulunmayan, insanın sonradan icat ettiği bir ahlaki değerdir. Büyük ihtimalle insanoğlu iyiliği de kötülüğe alet olması için kurnazca icat etmiştir, diye akıl yürütebilirsiniz. Herhalde daha zeki ve akıllı olanlar, maddi güce daha çok sahip olanlar durumlarını korumak için bu yapay davranış kalıbını allayıp pullayıp ortaya sürmüşlerdir diyebilirsiniz. Tabii zamanla bu iyilik denen insan icadı sunilik, kimilerinin işine geldiği için çıkarlara uygun biçimler verilerek zavallı insanların aklına zorla yerleştirilmiş olmalı! Bereket versin insanoğlunun direnme yeteneği de bulunduğu için doğallığını savunan birçok kimse bu yapaylığı reddedip doğallıklarını yani kötülük değerlerini koruyorlar. Böylece insanoğlunun asli özelliği korunmuş oluyor. Nasıl ki organik yiyeceklerin modası artıyor, aynı mantıkla bir çeşit organiklik olan kötülüğün de değeri gitgide anlaşılabacaktır diye düşünebilirsiniz.

Ayrıca, şu dünyada iyilik denen heyecansız, sıradan, renksiz ve zevksiz, hiçbir albenisi bulunmayan davranış kalıbı (Allah esirgesin) tam egemen olup insan yaşamını bütünüyle ele geçirseydi, bilim ve teknoloji nasıl gelişecekti ya da yüksek sanat eserleri nasıl yaratılacaktı? Eğer kötülük olmasaydı Sofokles *Kral Oidipus*'u; Shakespeare *Hamlet*'i, *Romeo ve*

Juliet'i, Kral Lear'ı, Othello'yu; Dostoyevski Budala'yı, Ecin-niler'i, Karamazov Kardeşler'i nasıl yazabilirdi? İnsan zekâsı ve tutkularının, coşkuların, güzelliklerin, yaşamın zengin çelişki ve renklerinin sembolleri olan katiller ve cinayetler, suikastlar, soygunlar, ihanetler, vefasızlıklar, hırsızlıklar, dolandırıcılıklar, zekice düzenlenmiş pusular, intiharlar, ihtilaller, rüşvetler, yalancılıklar olmasa ne olurdu? Zalimliğin en son sınırı, soğukkanlı, hesaplı hainlikler insanların daima daha çok ilgisini çekmez mi? Hiç kuşku duymayın, dünya gelişmezdi; daha Ortaçağ düzeyine bile gelememiş olurdu. Kötülüğün insan yaratıcılığının kaynağı ve ayrılmaz parçası olduğunu duyumsayanlar ve algılayanlar, aynı zamanda gelişmeyi sağlayanlardır. Kötülüğün insanlığa yararları yadsınamaz. Eğer Brutus, Jül Sezar'ı hançerleyip öbür dünyaya intikal etmesini sağlamasaydı, Roma İmparatorluğu ondan nasıl kurtulacak, dikta rejiminden çoklu idareye ne suretle geçecekti? Kısacası iyilik bereketsiz, kötülük ise verimli top-raktır.

Sinemalarda ve televizyonlarda her an seyrettiğiniz filmleri düşünün. Hemen hepsi ve elbet en iyi ve güzelleri kötülük üzerine inşa edilmiyor mu? İnsanlara iyilik üzerine ilginç olaylar dinletemezsiniz. Kötülükleri ise herkes can kulağıyla dinler. Sonra düşünmeli, ya savaşlar çıkmasa, bombalar patlamasa, Alfred Nobel dinamiti bulmasa, Japonya'ya (Dikkat, Almanya'ya değil!) bir hafta arayla iki defa atom bombası atılmasa insanlık nerelerde olurdu? Üstelik siya-setçiler o iki nefis bombayı bilinçle, kararlılıkla, merak ve ihtirasla patlatmışlardır. Elbet, filme de almış, tekrar tekrar seyretmişlerdir. İşte size zulmün son sınırının verdiği zevkin kanıtı... Zaten atalarımız da "Bir musibet (bela) bin nasi-hatten iyidir" buyurmamışlar mıdır?

Sözgelimi, filmlerde büyük soygun planları yapıp uyguladıktan sonra dar gelirli polis memurları tarafından yakalanan soygunculara daima hüzünlenirim... O kadar emek

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

boşa gitmiş olur... Şimdilerde artık soyguncuların yakalanmadığı filmlere de rastlanıyor. Demek ki insanlık kötülüğün erdemlerini unutmuyor. Nüfusu hızla yükselen dünyamızda, bu gelişmeye paralel olarak kötülüğün boy atmasını umutla beklemeli. Yeryüzünün, hayatın kötülüğe her zaman, her şartta ihtiyacı vardır. Onu her dem taze tutmakta yarar vardır. Kötülüğü küçümsemeyin ve lütfen dudak bükmeyin. Şunu da açıkça belirtmeli ki bu mesleğin en yüksek mertebesi özellikle kötülük yapmak için kötülük yapabilmektir. Çünkü aslanan kötülüktür!

(7 Ocak 2011)

SERSERİLİĞE ÖVGÜ

Toplum hayatını, insan denen o tanımlaması bitmez tükenmez, anlaşılmaz, dipsiz kuyu varlığın bin bir çeşit karakteri, tipi şekillendirir, renklendirir. Yüce Tanrı yeryüzünü tek tip veya karakterdeki insanlardan bugüne kadar iyi ki korumuştur.

İster gelişmiş ister az gelişmiş olsun, toplumların sayıca çoğunluk kesimleri genellikle aynı değerleri benimsemiş, benzer davranış kalıplarına alışmış kitlelerdir. Gelenekler belirleyicidir. Buna rağmen bu birliktelik ve benzerlik içinde bile bireysel özelliklerin yaşamaya devam ettiği de bilinen bir gerçektir. İnsanlığın gelişmesi, hayatın rengi de zaten bu sayede var olur. En ilkel topluluklarda bile tamamen tekdüze yaşam kalıplarına rastlanmaz; basit de olsa bireysel farklılıklar bulunur.

Toplumsal hayatın ve buna bağlı olarak bireysel çeşnilerin çeşitliliği ve zenginliği daima ve asıl büyük yerleşkelerde yani şehirlerde ortaya çıkar. Bir büyük düşünür “Stadtluft macht frei” (Şehir havası veyahut ortamı özgürleştirir) buyurmuştur ki yerden göğe haklıdır. Şehir insanı kırsal kesimdeki hemcinslerine göre çok daha fazla bağımsızdır, serbesttir. Dar çevrenin yakın kontrolünden, geleneklerin basısından daha az etkilenir.

Şehirdeki insan ilişkilerinin, toplumsal olayların, fiziki ve manevi şartların birleşkesi olan karmaşık hayat, bireylerin formasyonlarının oluşmasında etkin rol oynadığı için genel insan tiplerinin yanı sıra bu gerilimli, sürprizlerle dolu hayat tarzı marjinal karakterlerin ortaya çıkmasına da yol açar. Bazıları şehrin temposuna ayak uyduramaz; kimlik bölünmeleri, ruhsal aykırılıklar bu şehir yapısının cilveleridir.

İşbölümünün ve dolayısıyla mesleklerin önem kazandığı çalışma hayatı, özellikle büyük ve hareketli yerleşkelerde bu marjinal kabul edilen kimlikleri yaratır. Onlarsız büyük şehir olmaz. Yoksulluk, dilencilik konumlarından bahsetmiyorum. Ama “serseri” veya “mahallenin delisi” gibi tipler canlı şehirlerin dokusunun doğal unsurları sayılmaz mı? Onların değerini bilmeli, gözetip sakınmalı diye düşünürüm.

“Serseri” diyerek, küçümseyip geçmeyin. Sözcük, Farsçadan geçmedir. Belli bir iş gücü olmayanlar, ortalıkta gezinenler için kullanılagelmiştir. Bıçkın ile karıştırmamalı... Bundan benzetmeyle “serseri mayın gibi ortada dolaşmak” veya “serseri kurşuna kurban gitmek” gibi deyimler de türemiştir.

Gelişkin Batı ülkelerinde serseriler, başıboş hatta bağımsızca yaşayan bu cinsten insanlar adeta şehrin dekorunu tamamlar. Tıpkı bilim, yüksek sanat, üniversite, müze ve kütüphane ile fikir faaliyet ve eylemlerinin büyük şehirlerde tezahür etmesi (ortaya çıkması) gibi, serserilik de bu ortamın değeridir. Ufak tefek faaliyetler, gösteriler yapanlarına da rastlanır. Asla düzenli iş tutmazlar. Serkeşlikleri yoktur. Serseriler bir bakıma kurulu düzene başkaldıran, “örgütlü” değil bireysel protestocularıdır. Yani sosyal işlevleri bile vardır sayabiliriz. Yarı aç yarı tok yaşayan, dünya nimetlerinden istifade için çabalamayan serserilerin haklarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 5. maddesi (e) bendi, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 19. madde 2. fıkrası göz önüne almıştır. Sanat ve kültür şehri diye nam salmış Paris’in “clochard” adı verilen tipleri belediyenin ve hemşerilerinin himayesi altındadır.

Bana sorarsanız uygar toplumların yeterince uygarlaşmadıklarının kanıtı da kabul edilmesi gereken serserilerin insanları uyarıcı, düşündürücü işlevleri vardır. Ne kadar anlamlı olduğu bilinemeyen dehşetli bir koşuşma ve hatta didişmeyle geçen modern şehir hayatının ayrılmaz organları

olan serseriler, kitle kültürüne kapılıp giden yığınlar için bir ikaz, “dikkat” işareti sayılamaz mı?

Marjinal tiplere sevecenlikle yaklaşmalı... Kitle, genel yaşam tarzına ters davranış ve düşünüşte olan bireylerini dışlamaya eğilimlidir. Oysaki aykırı kafalar insanlığın ihtiyacıdır. Yerine göre biraz “kafadan çatlak” denilen kimse- lere bile ihtiyaç olduğunu daima duyumsamışımdır. Şöyle bir düşünürseniz insanlığa tarih boyunca atılım yaptıranların genellikle “aykırı karakterler” arasından çıktığı bilinmi- yor mu? Patolojik zihinleri bir yana koyalım, “akıllı deli”ler sanat ve bilim faaliyetlerinin başaktörleri değil midirler? Söz gelimi; Antik dönemin fıçıda ikamet ettiği rivayet olunan filozofu Diyojen; dünya şiirini etkileyen serüvenleriyle ünlü Fransız şair Rimbaud; hicviye üstadı şair Neyzen Tefik’de de serseri ruhunun izleri yok mudur?

Serseriler acaba pasif özgürlük mücadehidi midirler? Bunu kendime sorarım... Yaratıcılıkla “akıllı çatlaklar”ın bir kan bağı olabilir mi diye de kendimi sorgularım. “Bohem”lik de serserilikle biraz olsun hısım akraba sayılmaz mı? Belki de serseriliğin entelektüel versiyonu denebilir. Türkiye’de dü- şünce serbestliğine asıl ve şiddetle muhtaç olanların bilim ve sanat adamları olduğunu, onların kafalarının çatlamasından başka çarelerinin kalmadığını da düşünürüm.

Benim serseriliğe de çatlaklığa da gönlümün kay- dığını itiraf etmeliyim. Aykırı ve çatlak yaratıcı adamlara, serseri gibi serserilere derin muhabbet beslerim. Onları kıs- kanırım. Serserilerin ve aykırı çatlakların gelişmiş toplumun işaret fişekleri olduğuna içtenlikle inanırım.

Değerli hukukçu Profesör Feyyaz Gölcüklü 1982 Anayasası’na serserilerle ilgili hüküm önerip koydurduğu zaman gazetelerde alaylı yazılar yer almıştı. Feyyaz Hoca’nın aklına ve çabasına selam durmalı. Kitle kültürü kolay alay eder; uygarlığın inceliklerini kavramaz. Şunu da söylemeli; her ülke layık olduğu serseriye üretir.

(5 Aralık 2014)

REZİL OLMA HAKKI

Değerli okuyucular,

Zaman zaman olduğu gibi yine saçma sapan bir yazı döktüreceğim için peşin peşin affınıza sığınırım. Ciddiye almayın ve lütfen bağışlayıcı olun. İnsan dediğin hiç saçmalamadan yaşayabilir mi?

Diyeceksiniz ki “rezil olma” bir “hak” diye tanımlanırsa, adeta hukukun alanına girilmiş olmaz mı? Ben de tam bunu kastediyorum. Bilindiği gibi sık sık değiştirilme teşebbüslerine uğrasa da yürürlükte olan Anayasa’mızda, “serseri”lerle ilgili hüküm bulunmaktadır. Ben de hem bundan hem de zamanımızda fiilen geçerli olmasa bile dillerden hiç düşmeyen “insan hakları”, “kadın hakları”, “çevrecilik ve yeşilcilik”, “bireyin değer kazanması, insana saygı”, “eşcinsel hakları”, “çocuk hakları”, “hayvan hakları” (Prof. İsmet Sungurbey’i sevgi ve rahmetle analım) ve “modernite”nin bizlere bağışladığı daha nice haklar arasında oradan oraya savrulan gariban insanoğluna “rezil olma hakkı”nın da tanınmamasını istesem ve hayal etsem, kantarın topuzunu kaçırmış mı sayılırım?

Bu hak, yıllardır kafamın içinde dolanır durur. Özellikle “Dostoyevski Romanları” okurken, kendini rezil etmek için üstün çabalar harcayan Rus hayatının insanlarını yazarın tasvirleriyle tanıdıkça onlara imrenir dururum... İşledikleri kötülükleri, yalanlarını, dolandırıcılıklarını, hilekârlıklarını yana yakıla ve içtenlikle ne güzel anlatırlar... Düşkünleşirler, sürünürler ve hiç çekinmezler...

Ne gariptir ki hayatın gizlerini, insanı yüksek bir gerçeklikle anlatan büyük yazarın bu karakterleri çevrelerinde pek yadırganmaz; anlayışla hatta sevecen bir bağışlayıcılıkla karşılanırlar; kabul görürler. Aşağıda değineceğiz; bu kabulde toplumsal, dinsel geleneklerin izleri vardır.

Bu konuyu uzun süredir irdelemeyi düşünüp, erteleyip durmaktaydım. Derken *Hürriyet* gazetesinde, bir kaç gün önce, değerli sinemacı ve entelektüel Nuri Bilge Ceylan'la yapılan bir röportajı okuyunca yarım yamalak da olsa yazmaya giriştim.

Nuri Bilge Ceylan dosdoğru tespitlerde bulunuyor... Benim gibi saçmalamıyor ve işin özünü vurguluyor. “Bizde (Türklerde) önce itiraf (etme) kültürü gelişmeli” diyor. Son derece önemli tespitlerinin başında bu geliyor. Bir de ana fikri tamamlayıcı şu cümlesini nakledelim: “Bizim halk zayıflığı sevmiyor. Zayıflığın ne şekilde olursa olsun sergilenmesine erdem olabilecek bir gelenek yok.”

Ben devam etmeden Ahmet Hamdi Tanpınar'dan da yararlanmak istiyorum. Tanpınar, Hıristiyanlıktaki günah çıkarma anlayışının ve geleneğinin hümanistik yaklaşımın ortaya çıkışında, bireyin özgürleşmesinde, psikolojinin doğuşunda önemli bir etken olduğunu belirtir. Esaslı bir teşhistir. Günah çıkarma, “itiraf”tan başka nedir ki? Dinsel terminolojideki günah, insanoğlunun “zaafları” dolayısıyla oluşmaz mı? “Şark”ta itiraf geleneğinin olmaması, acaba nelere mal olmuştur diye düşünmekte fayda vardır. Herhalde “Şarklı” insanın içine kapalı, güvensiz, adeta yalana muhtaç ve ister istemez sahteleşen kimliği nasıl oluştu? Bir türlü özgürleşemeyen zihin yapısında “rezil olma hakkı”ndan mahrumiyetin payı yok mudur? İtiraf, yani içtenlikle iç âlemini ve kusurlarını anlatma, toplumumuzda insanın kendini rezil etmesi sayılmaz mı? O halde bu topluma “rezil olmak hakkı tanınmalı” ve yaygınlaştırılmalıdır.

Kuşkusuz rezil olma hakkı belli bir kültür düzeyine sahip olanlar için ihtiyaçtır diyebilirsiniz, itiraf gibi. Konu, ahlak felsefesine ve elbet bilinç meselesine dayanır. Çünkü insanın kendini gerçekten sorgulayabilmesi, ister istemez onun bilgi birikimi ve formasyonu ile doğru orantılıdır. Doğruyu ve gerçeği arama irade ve bilinci itiraf kültürüyle beslenmeye muhtaçtır; onsuz olmaz. Özür dilemenin bile zayıflık

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

sayılabildiği toplumumuzda yolsuzluk, riya ve güvensizliğin kol gezmesinde, gerçekleri asırlarca görmeyen, göremeyen ve görmezden gelen ruh hali ne ölçüde rol sahibidir?

Nuri Bilge Ceylan, “Türk aydını kendini tanımada kara cahil” diyor. Bu teşhis üst düzeyde doğrudur ve gerçekliği yansıtır. Eh, aydını böyleyse siz kitleyi düşünün... Sevgili Türkiye doğrulardan, gerçeklerden korkan ve kaçan insanların ülkesi gibidir. Yalnızca bugün değil, yüzyıllardır.

Ortalığı kaplayan koku, uzun yılların biriktirdiği tortunun dumanından geliyor. Cehaletin birikimidir. Biz de tutmuş bir takım haklardan, “itiraf”ın erdeminden söz edip, saçmalayıp duruyoruz. Tekrar affola...

(23 Mayıs 2014)

“YALAN”IN HALLERİ

Yalan, hiç kuşkusuz hayatın bir gerçekliği. Şöyle içtenlikle düşünürseniz onsuz bir sosyal yaşayışın olanaksızlığını kabul edersiniz. Bırakınız iri kıyım yalanları, küçücük çocukların hayata adımlarını atarken vızır vızır birçok sempatik yalanlar uydurduklarını biliyoruz... Buyurun bakalım, hemen bir yalan çeşidini tanımladık: “sempatik yalan.” Demek ki “antipatik yalan” da olmalı... Olmaz mı?

İnsan ve toplum yaşamında yalanın bin bir hali, sayısız rengi ve çeşidiyle tanışmayan insan yoktur. Birçok sosyal, ahlaki değerın çeşit ve dereceleri nasıl varsa yalanın da birbirinden çok farklı işlevlerde kullanılan değişik kıvamdaki halleri vardır... Sözüm ona korunma, geçiştirme, atlatma, bahane bulma amacıyla kullanılan basit insan ilişkilerindeki yaygınlığını rahatça gözlemleriz. Bunlar görece olarak “masum” sayılan yalanlardır. Ciddi maddi veya manevi tahribatı olmayanlarına insanlar pek aldırılmazlar. Hoşgörüyü kabul edilen gündelik yalanlar, gündelik yaşamın pek umursanmayan hatta bazen şaka konusu olan insan ilişkilerinin bir çeşnisidir. Sanki bir ihtiyacı karşılıyor diye anlayış bile gösterebilirsiniz. Yani yalanları da derecesi, şiddeti bakımından kategorilere ayırmak pekâlâ mümkündür. Pek sık rastlanan “... yalandan nefret ederim” veya “... yalanın büyüğü küçüğü olmaz” gibi püriten ahlakçı deyişlere bakmayın. O sözlerin bizzat kendisi yalandır. Çünkü yalan şiddetine, etki ve yarattığı sonuçlara göre ölçülüp değerlendirilebilir ve kategorilere ayrılabilir.

Ticaret hayatında, hele hele günlük alışverişlerde maddi çıkar sebebiyle yoğun şekilde yaşandığını inkâr etmek mümkün değildir. Bunlar bireylerin arasındaki işlemlerde sıkça rastlanan durumlardır. Aldatmayı hedefler. Masum ya-

lanların tersine, insanlar arasında çatışmaya, zıtlaşmaya yol açan yalanlardır. Çünkü sonuçları itibarıyla taraflardan birine zarar verir... Fakat üzerinde durup dikkat çekmek istediğim, bu alışlagelmiş bireysel yalanlar değil... Hatta pek yaygın ve bilinen adeta gelenekselleşmiş veya kalıplaşmış “aşk yalanları”na da değinecek değilim. Bunların hepsi bireyler arasında olup biter. “Palavra ve palavracılar”dan da söz etmeyelim. Çünkü palavra yalandan ayrı ve başlı başına bir kültürdür. Hatta zararlı değil yararlı olduğu, bir terapi yöntemi olduğu bile söylenebilir. İnsanlar, palavracıları sevecenlikle kabul ederler hatta onları masalcı sayarlar.

Toplumu ilgilendiren, toplum hayatını şiddetle etkileyen, insanların formasyonunu şekillendirebilen, kitleleri yanılgıya yönlendiren ve şahıslar tarafından değil “tüzel kişilikler” yani örgütler/organizasyonlar/kurumlar tarafından dile getirilen yalanlar olabileceğini de daha açıkçası olduğunu da pekâlâ görüyoruz. Bunların bir kısmı yine büyük alım satım işleriyle, yatırım konularıyla ilişkili olabilir. Kitlelerin bu şekilde, olmayacak işlere yönlendirildiği görülmüştür... Reklam veya tanıtma kampanyalarıyla yürütülen büyük parasal boyutlu düzenlerin, projelerin üstelik mevzuata da uygun biçimde insanları olmadık durumlara sürüklediği bilinir. İşte burada yalanın yüksek düzeyde (!) rol kazanmasının toplumsal tahribatından bahsedilebilir. Artık bu yalan mıdır, sorusuyla karşılaşılabilir. Kitlesel yanılmalara yol açan ve insanları maddi manevi kayıplara uğratan bu türlü olaylar dünyanın çeşitli yerlerinde olagelmıştır. Sözelimi ABD’de gayrimenkul sektöründe yaşananlar “yalan”a dayalı projelerin iflası değil midir, diye sorabilirsiniz. Ya da böyle işler yalanın değil “hesap hatası”nın sonucudur diyebilirsiniz. Ama acaba?... 1980’lerde Türkiye’de yaşanan “banker” ve hatta “banka iflaslarıyla” sonuçlanan, işin özüne bakarsanız orta sınıf insanların tasarruflarının yok olmasıyla trajikomik bir finalle noktalanın parasal süreç, tüzel kişiliklerin marifeti

değil miydi? Yalan ile yanılgıyı birbirine karıştırıyor demeyin... “Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar” sözü boşuna söylenmemiştir... O zaman işin “çapanoğlu” olduğunu, o para politikasının aslı astarı olamayacağını söyleyenleri dinleyen demek ki olmamıştı. Doğruyu söyleyenleri ne idare ne de aziz halkımız takmıştı.

Elbet yalanın yüksek kültür düzeyindeki kullanım alanlarından biri de politikaadır. İç politika cilvelerini geçelim. Bunun en fiyakalı, en yaygın halleri ise uluslararası politikada izlenebilir. Hatta diplomatik üslubun ve dilin, haydi çekinmeden söyleyelim, büyük ölçüde yalanla hiç değilse hısımlık/akraba olduğu yakıştırmalarını yumurtlayabilirim. İleri gittiğimi düşünebilirsiniz... Ama yine de devam edeceğim... Mesela şu savaş ve barış ikilemi. Milletlerarası politikada savaş lanetlemeyen yoktur. Ama savaşları düzenleyenler de barıştan belki en çok dem vuranlardır. En güçlüler, en savaşçı olanlardır. Bırakalım eski zamanları. En aktif savaşkanlar durmadan barıştan, insan haklarından bahsedenler olmuyormu? Savaşı meşrulaştırmak için “demokrasiyi yaygınlaştırmak”, “kimyasal silahlara” veya “nükleer” güce karşı olmak gibi asla karşıtı düşünülmemeyecek değerlerin kullanıldığına tanık olmuyor muyuz? İşin garibi, sözde şikâyetçi olanlar daima güç sahipleri değil mi? Bir yandan ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkından ve ülkelerin iç sorunlarına karışmanın yanlışlığı ilkelerini dile getirip diğer yandan onun bunun ülkesine şiddetle ve moda tabirle “orantısız güç”le müdahale etmek neyin nesi? Sözelimi filanca ülkeye güya demokrasi ihraç etmeye kalkışıp bunu meşru kılmak için çeşitli bahaneler icat etmek ile Suudi Arabistan’ın katı monarşik rejimini evlat gibi bağrına basmak çelişkisi nasıl açıklanabilir? Bunun için diplomasi, dehşetli bir takım terimler de piyasaya sürebilir. Mesela “koalisyon güçleri” veya “uluslararası toplum” gibi... Bu uluslararası toplumda kimler vardır, olmayanlar kimdir? Neyin nesidir? Kimler belirledi? Kimin adına

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

işliyor? Böyle sorgulamalara fırsat bile bulunamayabilir. Ya da sorulsa bile duyulmaz. Yalan, yalan olmaktan çıkıp sanki gerçekleri saklayan bir terminolojiyle kamufle edilebilir.

Ben, medyayı izleyip şu yeryüzünde olup bitenleri işittikçe, masum yalanlara gülümseyerek razı duruma geliyorum. Galiba yalanın da en muhteşemi, ileri teknoloji, bilim, sanat ürünleri gibi en gelişmiş uygarlıkların tekeline... Anlaşılan, kudretli olanın yalanı, hayatın gerçeği sayılıyor.

(19 Ekim 2011)

ELEKTRİK

Elektrikle herkes haşır neşir. Onu kullanmayan yok. Ama gören de yok! Nerede bu elektrik? Ev kadını kullanıyor, iş kadını kullanıyor (ne sıfatlar ama!), işte, aşıta, ısınmada, soğumada, aydınlanmada, renklendirmede, ışıklandırmada, tiyatrodan sinemada, televizyonda, tıpta, sanayide, bugünlerde dört bir yanda gördüğümüz yılbaşı süslerinde... Say sayabildiğin kadar. Bilim adamlarının, siyasetçilerin, askerlerin akıllı fikri elektrikte. Onun uğruna savaşlar çıkıyor. Güçlü ülkeler yer altı servetlerini, gazları, petroleri bol olan ülkeleri sıkıştırıyor, ele geçiriyor, hatta bombalar patlatıyor... Doğayı zorluyor, varlıkları yok ediyor. Kimilerine göre canavarlık olan nükleer santraller kuruyor.

Yakın zamanlara kadar Türkiye’de elektriksiz yerleşmeler vardı. Sonra bir gün yöneticiler “Artık elektrik bulunmayan köy kalmadı” diye müjdeyi verdiler. Neyse, mesele Türkiye’nin elektrifikasyonu değil. İnsan hayatının her yanını işgal eden, onsuz yaşanamayan bu acayip şey nerede? Gören yok, üreten ve kullanan çok. Her kılığa giriyor. Kilometrelerce yolu özel hatlarla vın diye kat ediyor. Elektrik mühendisi diye özel meslek var, teknisyenleri var, tamircileri var. Bin türlü teçhizatı var. Ama bu çeşit çeşit mamulleri imal edenler de elektriği görmüyor. Yalnızca marifetlerini örgütüyor.

Aforizmalarıyla ünlü Fransız yazar La Rochefoucauld “Aşkın tıpkı hayaletler gibi olduğunu ve hakkında herkes söz ettiği ve birçokları aşk yaşadığını söylediği halde, kimsenin aşka rastlamadığını” yazmıştır. Tıpkı bunun gibi elektriğe rastlayan da görülmemiştir. Bilim insanları bile elektriğin büyük ölçüde meçhul olduğunu teslim ediyorlar. Mesela eskiden en iyi “elektrik taşıyıcısı” kabul edilen bakır

tellerin bütün kitlesiyle elektrik iletimini sağladığı kabul edilirdi. Meğerse elektrik denen bu görünmez alamet yalnızca tellerin yüzeyinden süzülüp gidermiş...

Görünmez; ama çarpar, yakar, öldürür, iyileştirir, ısıtır, üşütür. Acaba aşkla akraba mıdır? Cin midir, şeytan mıdır? Şeytandan çok cini çağrıştırmaktadır. Zarif bir şey olsa gerek. Cinler de zariftir, cin tonik de zarif bir içkidir. Aşkı tasvir ederken yapılan “elektriklenme oldu” gibisinden benzetmeler belki de gerçeğin ta kendisidir. Zaten insan vücudunun da elektrik yüklü olduğu Antikçağlardan beri söylenmiyor mu?

Şimdi bu sözlerle saçmaladığımızı lütfen söylemeyin. Ekmek kızartıcısında tellerin kızardığını, televizyon ekranında renk, ampulde ışık şeklinde görüldüğünü belirtip biçare yazarı mahcup etmeyin. Ayrıca mahcup filan olmam. Çünkü bunlar elektriğin kendisi değil eski tabirle “tezahürleri” yani görünümleridir, eylemleridir. Burnunu sokmadığı iş yoktur. Sinir bozukluklarında, psikiyatride hastaları iyileştirmek, kardiyolojide duran kalbi çalıştırmak için insanoğluna elektrik veriyorlar. Yani şifalı bir şey. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri’nde yalnızca hastaları iyileştirmek için değil, idam cezasını yerine getirmek yani suçluyu ölümler âlemine göndermek için de elektrikli sandalye denilen mükemmel bir öldürücü cihaz geliştirilip kullanıldığını da biliyoruz.

Elektrikle cenkleşilmez. Elektriğe kötülük yapamazsınız; ceza veremez, kırıp dökemezsiniz. Mübareğin maddesi yok, marifeti çok. Onu petrol gibi, kömür gibi depo edemezsiniz. Ancak batarya, pil, akü gibi hapishanelerde az biraz tutuklayabilirsiniz; o da tam gücüyle değil! Elektrik bağımsızlığına düşkündür ama insanların elektrik bağımlısı olduğunu iddia edebiliriz. Uyuşturucular gibi, alkol bağımlılığı gibi de değil. Daha ağır. Uyuşturucunun cezası var, elektrik bağımlılığının yok. İnsanoğlunun her bağımlılığı

zayıflık, kısmen hastalık sayılır. Oysa insanların elektrik bağımlısı olduğu kimsenin hatırına gelmez.

Teknolojik bakımdan gelişmiş işkence yöntemleri arasında da elektrik saygın bir yer tutmaktadır. Değişik dozlarda, insan bedeninin çeşitli bölümlerine ustalıkla ve şiddetle verilerek başarılı sonuçlar alındığını sinemalarda, televizyonlarda, basılı yayınlarda izleyip aydınlanıyoruz.

Yeryüzünde müziğin gelişip yaygınlaşması da kuşkusuz elektriğin cin gibi kılıktan kılığa girip akla sığmaz marifetler göstermesiyle doğru orantılıdır. İrlanda'da çıkan şarkıyı beş gün sonra elektrik sayesinde çalıp dans edebilirsiniz. Ayrıca, elektronik müzik aletleriyle yepyeni ses tınıları elde edildi. Daha da ilerisi yıllardır elektronik müzik diye yeni bir ses âlemi doğdu. Yani müzikle de hısımlı sayılır. Elektrik olmasa şarkıcılar, virtüözler büyük ölçüde hapı yutar. Marifetlerini, yeteneklerini yeryüzüne yaygınlaştırma olanağı azalır. Meşhur olup para kazanamazlar. Her gün üç dört yerde icra-i sanat etmeye can mı dayanır? Müzikçiler elektrik tanrıçasına ve tanrısına belli günlerde adak sunmalıdırlar.

Elektrik, "dünyayı yöneten akıl odakları" tarafından uygarlık ölçütü diye de kullanılıyor. Kelle başına elektrik tüketiminin miktarı, gelişmişlik kriteri sayılıyor. Yani ölçüyorlar. Bu da garip bir şey. Hem kimse görmüyor hem de ölçüp biçiyorlar. Ama sıkıysa tartınsınlar. Ölçüp biçmeleri de zaten soyut bir şey. Yani şöyle çelik metreyi ele alıp ölçme değil. Hesaplama yöntemi! Görünmeyeni hesaplama! İşte asıl gelişmiş insan kafası bu: soyutu kavrama. Kiskanılmayacak gibi değil. Şu soyutlama yetisi, soyut düşünebilme geleneği Ön Asya'nın göklerinde de esip dursa ne iyi olur!

Elektrik görünmezliğiyle, kudretiyle "ruh"a da benzer. Ruh da elektrik gibi ancak tezahürleriyle, rüzgârıyla kendini hissettirmiyor mu? Elektrik nasıl kablolar, tellere, araç gereçlere yani maddeye bağlı şekilde hünerlerini gösteriyorsa ruh da insan bedenini kullanarak varlığını kanıtlamıyor

UYGARLIK YERYÜZÜNDE GEZİP DOLAŞIR MI?

mu? Demek ki elektrik de aşk da ruh da maddeye bağlı olarak faaliyette bulunabiliyorlar. Madde olmadı mı hapi yutuyorlar. Şair boşuna söylememiş “Maddeden başka bir ruha inansaydım eğer/ Ruhumu bir dört yol ağzında çarmıha gerer/ Karşısına oturup cigara içerdim” diye... Şimdi “ruhlar ölmez” diyerek lütfen mesele çıkarmayın. Şair sözüdür, atış serbesttir.

Peki, bol bol elektrik tüketip uygar olabilmek için ne yapmalı? Bir kere elektrik gibi hızlı, bağımsız, ruh zenginliği peşinde olmalı, aşkı kutsamalı. Belki bunların hepsi elektriktir. Anlaşılan elektrik yaratıcılığı kışkırtıyor. Uygarlık elektriğin arkasında saklı olamaz. Elektrik hiçbir şeyi saklamaz, ancak aydınlatır... Ama olduğu kadarını aydınlatır, ne kadar varsa, ne varsa o kadarını. Elektrik yalan söylemez.

(31 Aralık 2010)

OTOMOTİV

Otomotiv sanayi ve elbet onun nur topu gibi evladı otomobil, insanların yaşam tarzını belirleyen başlıca unsurlardan biri... Batı teknolojisinin icadı olan bu herkesin sahip olmaya can attığı ürün, Türkiye'nin yaşamına gelişmiş ülkelere göre gecikerek de olsa girip yerleşti. Artık bir otomobil edinmek hemen bütün Türklerin veya ailelerin özlemi hatta tutkusu haline geldi.

Bir asır önce Türkiye'nin ilk romancılarından Recaizade Ekrem Bey, Araba Sevdası isimli eserini “atlı arabalar”ın toplumsal rolünden esinlenerek kaleme almıştı... Recaizade Ekrem Bey bu romanı şimdi yazsa herhalde adı “Otomobil Aşkı” olurdu.

Genel olarak otomotiv mamullerinin Türkiye’de yaygınlaşmaya başlaması II. Dünya Savaşı’ndan sonraya rastlar... Esas itibarıyla nakliye ulaşım araçları olan otomotiv türleri, 1950’lere kadar Türkiye’nin hayatında arka plandaydı. Ekonomik ve sosyal yaşamda aslolan ulaşım ve nakliye araçları demiryolu ve sonra denizyoluydu. Otomotiv ürünlerinin hareket edeceği karayolları sınırlıydı. Ulaşım ve nakliye politikasında öncelik demiryollarındaydı. Elbet, devrin ekonomi politikasının ülke ihtiyaçlarına göre tespit ettiği bir ulaşım planlamasının gereği idi. Maliyeti elverişli, kitle ulaşımı ve yük taşımacılığı için akılcı bir tercihti. Sanayileşme hamlesinin de gereği elbet demiryolu taşımacılığıydı.

1945’ten, yani İkinci Paylaşım Savaşı’nın bitiminden sonra Türkiye’nin özellikle Amerika Birleşik Devletleri’yle siyasal ilişkilerinin yoğunlaşması ekonomi politikalarında da farklılaşmalara neden oldu. Bunlardan biri de “karayolları”nın ağırlık kazanmasıdır. 1946 Türkiye’sinde bütün ulaşım şebekesinin yani demiryolu, denizyolu, karayolu ve havayolu sisteminin yapım ve işletmesi “Ulaştırma Bakanlığı”na bağlıydı. 1947’den itibaren özel kanunla “Karayolları Genel Müdür-

lüğü” kuruldu. İşin ilginç yanı bu yeni genel müdürlük, Ulaştırma değil Bayındırlık Bakanlığı’na bağlandı. Yani genel ulaştırma ve taşımacılık politikasının sorumlusu olan idare-den ayrılmış oldu. Arkasından yol yapımında insan gücünün yerini iş makinelerinin alması geldi. ABD kaynaklı teknik olanaklar ve yol mühendisliği bilgisi ve yöntemleriyle de-şetli bir karayolu yapım faaliyetine girişildi. Turuncu renkli, “TCK” (Türkiye Cumhuriyeti Karayolları) armalı çeşitli iş makineleri, yüksek tonajlı kamyonlar yurdun birçok yerin-de birden çalışmaya başladı. Karayolu yapımı hızla yükse-lirken demiryolu inşaatları durdu. Buna paralel olarak yavaş yavaş kamyon ve otobüs taşımacılığı uç verdi. Dünya gelişip zenginleştikçe elbet Türkiye de bundan belli oranda payını alıyordu. Bu payın epeyce büyük bir bölümü de karayollarının çoğalmasına ve tabii otomotiv sektörünün ağırlık kazanma-sına ayrıldı. 1960’lar Türkiyesi artık karayolları ve otomotiv yörüngesine oturmuştu. Nitekim 1960’ların ikinci yarısında, ithal otomotiv sistemine ilk yerli otomobil “Anadol” girdi. Bunun anlamı, artık otomobil denen nesneyi çok sayıda in-sanın alabileceğiydi. Teknik olanakları mütevazı olan bu oto-mobile, orta gelir düzeyindeki sosyal grupların müşteri ola-bilmesi demekti. Yani otomotiv sanayisi arz talep dengesine uygun malı üretiverdi. Arkasından, 1970’lerde Batı otomotiv firmalarıyla ortak üretim modeli geldi. Otobüs ve kamyon imalatında da yerli ve yabancı otomotivciler montaj yoluyla yapıma giriştiler.

Demek ki 1970’lerden sonra ve hele hele 1980’ler Türkiyesi’nde tam bir otomotiv saltanatından bahsedilebilir. Hatta insanların birçok ihtiyaçlarını erteleyerek otomobil sahibi olma özelemlerinin hızla yükseldiğini gözlemleyebili-riz. Otomotive bağlı olarak bütün bir ekonomik ve sosyal ha-yatın da şekillenmiş olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Bunun da ilginç aşamalarını hatırlamalı... Mesela 1974’te, devrin hükümeti hafta sonu tatilini “pat” diye bir bu-çuk günden iki güne çıkarttı. Cumartesi günlerinin saat

13.00'e kadar iş günü olduğunu bugün nüfusun çok büyük bölümü bilmez. Bilenler de unutmuştur. Bu birçok yönden stratejik bir karardı. Çalışma haklarıyla, gelişmiş ülkelere uyum meselesini bir yana koyalım... Acaba otomobilli yaşam tarzıyla bu ansızın gelen kararın hiç mi ilgisi yoktu? Otomobilli insan için iki günlük hafta sonu tatili, özellikle o zaman bir buçuk güne göre çok daha anlamlı ve çekiciydi. Ya da şöyle soralım: İki günlük hafta sonu tatili acaba otomobil pazarlaması için güzel bir fırsat değil miydi? Hemen ilave edelim: Anadol dışındaki iki büyük oto üreticisi Renault ve Tofaş'ın da hemen aynı tarihlerde piyasaya girdiklerini hatırlatırsak, otomotivin hayatı güdülemekteki gücünü işaret etmiş oluruz.

Türkiye'nin yaşam tarzını değiştiren "otomobil"nin ülkede yaygınlaşmasının öncüsü Anadol artık yıllardır yok. Öncü yok oldu ama piyasa saymakla tükenmez oto modelleriyle doldu. Otomobil, eğlence ve turizmi müthiş kıskırttı, destekledi. Otomotiv sayesinde binlerce benzinci, yol lokantası ve kahvesi türedi... Alışveriş merkezlerinin otomotivsiz olmasını düşünebilir misiniz? AVM'ciler yatıp kalkıp otomotivcilere dua etmeliler... Binlerce insanın büyükşehirlerde değnekçilik yaparak hem işsizliğe karşı istihdam alanı yaratıp hem de oto sahiplerini mutlu ettiklerini unutmayalım! Mesela büyük ve şanlı gazino ve restoranlarda, "vale" hizmeti de pek güzel bir istihdam modeli değil midir? Yedek parçacılık, onarım, servis, kamyon ve otobüslere dertleri dilendiren yazılar yazmak, hep otomotivin nimeti iş alanlarıdır. Reklam sektörü de araçları birer hareketli tanıtım ve pazarlama panosu diye kullanmıyor mu? Ressam ve grafikçilere iş çıkmış oluyor... Şimdi, otomotivden bahsedip de trafik işine değinmedin demeyin. O başlı başına bir melodram konusudur.

Otomotivin insanlığa sağtığı nimetler saymakla bitmez ama yerimiz bitti; uzayınca Genel Yayın Müdürümüz kızıyor...

(30 Eylül 2011)

OYUNCAK VE ÇİN

Oyuncak, çok eski çağlardan beri çocukların hayatını şenlendiren ve “olmazsa olmaz” bir enstrüman. Yalnız çocukların mı? Büyüklerin de oyuncak merakının azımsanmayacağını pekâlâ söyleyebiliriz.

Oyuncak, esas itibarıyla taklit bir nesnedir. Birçok örneğinden anlaşılacağı gibi insanın kullandığı eşya, araç ve gereçlerin küçültülmüş şekilleridir. Çocukların taklit yoluyla, deneyerek davranış kalıplarını öğrenme aracı işlevini de görür. Müzelerde binlerce yıl öncesinden, antik devirlerden kalan oyuncak örnekleri oyuncağın insan hayatının ayrılmaz nesnelerinden olduğunu kanıtlar. Bu eski örnekler genellikle pişmiş toprak ve tahta malzemeye kurgulanmışlardır. Dünyanın oyuncaksız coğrafyası yoktur. Büyüklerin çocuklar için ürettiği oyuncakların yanı sıra, çocuklar da kendilerine oyuncak imal edegelmişlerdir. Bir dal veya değnek parçasının at olarak kullanılmasına, telden yapılan çemberin peşinden koşulmasına, çakıl taşları, ceviz ve benzerlerinin oyun aracı olarak kullanılmasına yeryüzünün her bölgesinde rastlanır. Uçurtma, sokak oyuncaklarının vazgeçilmezlerindendir. Üstelik yalnız çocukların değil, yetişkin insanların da uçurtma peşinde koştukları bilinmeyen bir şey değildir.

Sanayi çağına kadar oyuncaklar genellikle basit, imalatı kolay ve her sosyal tabakadan ailenin elde edebileceği nesnelerdi. Artık Türkiye’de de kurulan oyuncak müzelerinde bu eski, basit imalatların örneklerini görürsünüz. Zaman faktörü, oyuncakların da şeklini, çeşidini, imalat yöntemlerini değiştirdi. Oyuncak yapımı zamanla bir sanayi ve ticaret sektörü oldu. İstanbul’da 18. yüzyıldan sonra Eyüp semti oyuncak üretimiyle de ünlendi. Ağırlıklı olarak ahşap oyuncaklar yapıldığını biliyoruz. Sanayileşmeden sonra oyuncak

türleri de imalat sanayisine paralel şekilde çoğaldı. Mekanik oyuncaklar aldı yürüdü. Hatta tıp ve biyolojide deney hayvanlarının, kobayların kullanılması gibi mekanik/fizik araştırmalarında da model oyuncaklar kullanıldığını görüyoruz. Yaylı, dişli, mıknatıslı, sallantılı birçok deney modelini yani oyuncağını hatırlayalım.

Artık çocuklar oyuncak imal etmiyorlar. Oyuncaklar hazır ve çeşitleri sonsuz. Metal ve daha sonra sentetik malzeme ahşabın, seramiğin, bezin önüne geçti. Kız çocukların düşkün olduğu “bebek”ler bile bezle birlikte değişik malzemelerden oluşuyor. Ses çıkarıyor, konuşuyor, hareket ediyor. Ama oyuncakçılığın, isterseniz daha doğru bir tanımla oyuncak sanayisinin başköşesinde artık silahlar, zırhlı araçlar, otomotiv türleri, uçaklar, helikopterler ve benzerleri yer alıyor. Bir de maketçilik. Bu maketlerin çoğu ulaşım araçları ve yine silah sanayisiyle ilgili. Bir de bilimkurgu filmlerinden fırlayan kurgusal yaratıklar. Lego ve “puzzle”lar ise belki eğitsel yanı olan tek oyuncak sayılabilir.

Oyuncağın sanayi ürünü halini alışından sonra büyük sanayi ülkeleri elbet oyuncak ihracatçısı da oldular. Yeryüzünde bir oyuncak piyasası oluştu. Elbet böyle oyuncakların bedeli de ister istemez yükseldi. Kaliteli, marifetli oyuncaklar ancak belli seviyede gelir sahiplerinin evlerine girebildi. Birçok aile ve çocuk, vitrinlerdeki oyuncakları uzun yıllar imrenerek seyrettiler. Bez bebek sahibi kızlar, mekanik beklere özlemle baktılar. Erkek çocuklar aslından uyarlanmış otomotiv araçlarını, silahları hayranlıkla seyrettiler ama ellerine alamadılar. Elektrikli trenler ise zaten çok az sayıda ailenin erişebileceği ayrıcalıklı bir oyuncaktı. Ünlü İngiliz ve Alman oyuncak elektrikli trenlerinin çocuklar için mi, yoksa yetişkinler için mi imal edildiği bir başka sorudur. Kısacası, oyuncak edinmede, sanayi devriminden sonra eşitsizlik başladı dersek ayıp mı yoksa yanlış bir tespit mi olur? Ama aşağı yukarı böyledir. Basit, yapımı ucuz, her ailenin

erişebileceği oyuncaklar devri, sanayi devrimiyle son buldu diyelim...

Derken bu eşitsizliği, çocukların ve ailelerin özlemini büyük ölçüde gideren bir başka devrim gerçekleşti. Çin denen gizemli (!) ülke, oyuncak piyasasına girdi ve bu piyasayı ters yüz etti. Oyuncak edinme şansını ve imkânını geniş kitlelere, dar gelirli insanlara yeniden sağladı. Oyuncakta “hakça paylaşımı”, “sosyal adaleti” pekâlâ gerçekleştirdi. Çin, ailelerin, çocukların yüzünü güldürdü. Sanayi ülkelerindeki büyük oyuncak firmalarının da canına okudu. Oyuncak dünyasını akla hayale gelmez sayı ve türle donattı. Yepyeni oyuncak çeşitleri Çin uygarlığının ve kültürünün zevkiyle bütün ülkelerin çocuklarına ulaştı ve onları mutlu etti. Hiç değilse oyuncakta eşitliği büyük oranda sağladı. Sağ olsun Çin!

(5 Ekim 2012)

TATİLCİLİK

Yaz aylarında özellikle deniz kıyısı beldelerde tatile gitmek âdeti veya modası Türkiye'nin sosyal hayatına son otuz kırk yıldan beri gitgide yaygınlaşarak girdi. Elbette daha önceki zaman diliminde de vardı ama birkaç şehrin görece olarak varlıklı kesimlerinin alışkanlığıydı. İstanbul aynı zamanda bir tatil şehri de sayılırdı... Özellikle Ankaralıların yaz aylarındaki dinlence yeri idi. Zaten İstanbul'a yaz günlerinde akın eden Ankara sakinlerinin büyük bölümü de esasen İstanbullu idi... Çoğu, Ankara'nın merkez olması dolayısıyla, İstanbul'dan oraya "naklihaneye" eden idareci, siyasetçi, bürokrat tabakalarının mensuplarıydı.

İstanbul'un plajlarının hemen hemen 1970'lere kadar sürdüğünü hatırlatmalıyım... Anadolu yani Kadıköy yakasında Salacak'tan başlayarak, Moda, Fenerbahçe, Cadebostan, Suadiye, Küçükyalı Çamlık, İdealtepe, Maltepe Süreyya Plajı (şimdi Migros ve mağazaların olduğu yer), Dragos; Boğaz'da Küçüksu, Ortaköy Lido, Tarabya, Büyükdere Beyaz Park plajları ile Boğaz'ın çok yerinde denize girme olanakları; Florya ve Ataköy plajları; Adalar'daki çeşitli plajlar ile İstanbul tam bir sayfiye şehriydi. Bu halka açık tesislerin yanı sıra Anadolu ve Rumeli sahillerinde denize girecek pek çok yer bulunuyordu... İzmirli için ise tatil belgesi Çeşme ve Kuşadası idi. Ama yanlış anlaşılmasın; Kuşadası'nda da Çeşme'de de İzmirli varlıklı kimselerin dışında bir tatilci grubuna rastlanamazdı. Konaklama yerleri ise son derece mütevazıydı. Marmaris, Bodrum, Antalya, Alanya hiç aklınıza gelmesin; ulaşım son derece zahmetli, konaklama ise yok denecek düzeydeydi. Turizmciliğin ve tatilciliğin, adını andığımız Ege beldelerinden önce denendiği birkaç yeri söylemeliyim: Karadeniz kıyısında Amasra, Abana ve

Akçakoca; Marmara'da Erdek ve Avşa Adası, şimdi ünlenen Akdeniz-Ege turizm yıldızlarından önce gidilen yerlerdi...

Nüfusun geometrik hızla artışı, ekonomik ve sosyal gelişme, şehirlere yığılan insanlar, dünyadaki zenginleşme ve dolayısıyla dışarıdan her yıl sayıları artan yabancı gezginlerin akını, özellikle 1980'den itibaren hem iç hem de dış gezginci sayısını hızla arttırdı. Şimdi artık çok sayıda Türk yaz aylarında kendilerini ünlenen ve moda haline gelen Ege kıyılarındaki "turizm cennet"lerine atmak için düşler kurup programlar yapıyor... Basın ve televizyonların magazin sayfa ve programları, dedikodu muhabirleri insanların önüne ve gözüne bin bir çeşit içi boş da olsa yaldızlı ve gürültücü tan-tanayla, buraların dehşetengiz eğlencelerini/düşsel görüntülerini (!) ballandıra ballandıra sunuyorlar... Değerli midir, değersiz midir; doğru mudur, gerçek midir; sahiden keyifli midir (?) bilinmez... Artık düşler, hevesler, özentiler, meraklar, geri kalmama kaygısı, reklam, ticaret, eğlence arzusu, samimiyet ve gösteriş, sosyal/kültürel yaşamı müthiş bir süratle değişen ve oradan oraya koşuşan tüketim heyecanı ile yüklü insanları fethetmiştir... Bodrum'a, Çeşme'ye, Marmaris'e, Kuşadası'na gitmek acaba "tatil"e yani "dinlence"ye gitmek midir? Fakat böyle teşhislerle kötümser de olunmayabilir. İnsanların parlayan ve yükselen değerlerin girdabına kendilerini atmaları, bilinçsizce bile olsa yine de heyecan vericidir; toplumsal bir rüzgâr ile savrulmadır. Sonra "pazarlamacılık" diye meslek var... Onların da bu rüzgârları estirerek hayatı canlandırma yolundaki başarılarını takdir etmeli... Kaldı ki ülkemiz küçümsenmesi mümkün olmayan bir turizm altyapısı, dünyanın mükemmel otel, motel, tatil köyü, golf sahası, av alanı, arkeolojik sitler, henüz tahrip edilmemiş tarihsel çevre, yakıcı bir güneş, kumsal ve kayalıkların bulunduğu kıyılar ve koylar, dehşetli bir mavi yolculuk filosu, yanmamış ormanlar, üç tarafı denizlerle çevrili ülkede deniz nakliyatı olmasa bile birbirine duble yollarla bağlı tu-

rizm yöreleri ile bezenmiştir. Diskolar, publar, kafeler, barlar, bistrolar, cazhane ve sazhaneler, Türk hamamları, Fin hamamları, Roma hamam kalıntıları, nargile kahveleri, yollar üzerine kurulmuş her nedense köy kahvaltısı (!) sofraları, aquaparklar yeni hayatın olmazsa olmaz dekorudur. Bu bezemelerden ve dekordan elbette Anglosakson, Slav, Germen, Latin, Arap, Bedevi, Berberi insanlar kadar yurttaşlarımızın da ne yapıp edip yararlanması, gelişmenin göstergelerinden-
dir!

Onun için, gürültüsüne patırtısına, karmaşasına, fiyatına, konforuna, eğlencesine, fiyakasına, koşuşturmasına, zahmetine, yorgunluğuna kurban olunası tatilciliğin yararlarından kuşku duyulmamalıdır... Bodrumsuz, Marmarissiz, Antalyasız, Cundasız hayat mı olur ki?

(29 Temmuz 2011)

İNGİLİZ AKLI

İşin aslına bakarsanız İngiltere diye bir devlet bile yoktur. Ama futbol maçlarında taraftarlar milli takımlarını “England England” diye tempo tutarak alkışlarlar. 240 bin kilometrekarelik adadaki devletin adı İngiltere değil “Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı”dır. Demek ki “demokrasinin beşiği” denen bu ülkede işin şekline bakarsanız demokrasi de yoktur, monarşi vardır.

Yine işin şekline bakarsanız, bir hukuk devleti sayılan Büyük Britanya Krallığı’nda yani bizlerin İngiltere dediği memlekette yazılı bir “anayasa” yoktur. Ne bir siyasi parti ne de çok sıkı entelektüeller (!) halkın karşısına “anayasa yapacağız, halkımızı bir anayasaya kavuşturacağız” diye çıkmamıştır, çıkacağı da yoktur. İşin aslına bir kere daha bakarsanız, bu ülke Avrupa ülkesi kabul edilir ama onlar ve uluslararası terminoloji “Kıta Avrupası” diyerek, İngiliz adasını usulca ve dikkatlice ayırıverirler... Avrupa olmadığını herhalde Tanrı söyletmiştir (!) Orijinallikleri, kendine özgülükleri saymakla tükenmez. Trafikte de bütün dünya ülkeleri sağdan gidip gelirken, İngilizler soldan gidip gelirler. Çok yakın zamana kadar uzunluk ölçüleri metrik değil yarda idi. Ondalık para birimine bile ancak 1960’larda geçtiler. Avrupa Birliği ortak para birimini benimseyip kullanırken, İngilizler AB üyesi oldukları halde hâlâ kendi paralarını kullanmaya devam ediyorlar...

Bu ülkenin bağımsızlık yani milli gününü takvimde ararsanız, boşuna yorulursunuz. Çünkü İngiltere’nin milli günü de yoktur. Peki siyasal rejimin, şu meşhur meşrutiyetli, krallı yönetimin kuruluş tarihi var mıdır? O da yoktur. Ama milli marşları vardır ve adı “Tanrı Kralı (Kraliçeyi) Korusun” dur. Tabii kralın ya da kraliçenin de görevi “Ada”yı korumaktır.

Kraliçeleri, krallarından da ünlüdür. Kraliçelerin çok uzun yaşadıklarına ve yıllarca hüküm sürdüklerine tanık oluyoruz. I. Elizabeth, uzun saltanat yıllarında, 16. yüzyıl sonlarında İngiltere'yi Britanya Adası'nın dışına taşıyıp okyanuslara ve ötesine yaymış; yerkürenin her bir yanında küçük adaya bağlı küçük büyük ülkelerden oluşan yaygın ve "Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk"u kurmuştur... Bir başka kraliçe, Victoria ise 19. yüzyıl dünyasına damgasını vurmuş; koca Hindistan'ı egemenliğine almakla kalmamış, yeryüzündeki ilk metro sistemini de Londra'ya yerleştirdiği gibi, neoklasik anlayıştaki bir şehir ve mimarlık eylemine de "Victorien" üslup diye onun adı verilmiştir. Şimdiki Kraliçe II. Elizabeth ise, Tanrı uzun ömür versin, elli beş yıldır sarayında oturup ülkesini ve dünyayı gözlemlemektedir.

İngiliz siyasetini ve I. Elizabeth'ten itibaren oluşan ülkeler yelpazesinin yönetimini düzenleyen "İngiliz aklı" daima dünyayı gözledi, "Ada"nın çıkarlarını dış dengeleri gözeterek kolladı. Daima özenle, dikkatle bağlı kaldığı politik strateji ise herhangi bir ülkenin İngiltere'den daha kudretli bir duruma gelmemesi olmuştur. İlk, okyanuslara açılan, yeni sömürgeler edinen ve Avrupa'da önde olan İspanya'yı 16. yüzyılın sonunda durdurdu ve deniz egemenliğini ele geçirdi. "Denizlere hâkim olan, dünyaya hâkim olur" ilkesini İngiliz aklı insanlığa fısıldamıştır. Daha sonra Napolyon Bonapart'ın kıtaya egemenliğine ve güçlü Fransa hedefine karşı çıkan, Bonapart'a karşı bazı Avrupa ülkelerini örgütleyen ve onu sonunda dize getiren yine İngiliz aklıdır. Ünlü Fransız devlet adamı, hem krallık hem de Cumhuriyet Fransası'nda Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı yapan Talleyrand, güçlü General Bonapart'a "... Ekselans, gururu İspanyollara bırakın, İngilizlerin elini sıkın" diye boşuna söylememiştir.

Şu yaşlı ve bin bir deneyimden geçmiş dünyada petrolü ilk koklayıp aklına akıl katan da yine İngilizlerdir. Petrol, İngiliz aklının cilası olmuştur. Bütün siyasi güçlerin Av-

rupa'da toplandığı o zamanların dünyasında, güç paylaşımı sebebiyle girilen I. ve II. Dünya Savaşları'nda da büyük güç olma amacındaki Almanya'ya karşı örgütlenmeyi İngiliz aklı düzenlemiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Ortadoğu'da son derece özenli ve anlamlı yepyeni sınırlar çizerek, yepyeni devletler düzenleyip kuran da İngiliz aklıdır.

Ama hayat yürüyor, zaman geçiyor ve dünya coğrafyasında yer tutan yeni yeni siyasi odaklar, devletler tarihi akışa katılıyor. İbni Haldun'un teorisince, büyük güçlerin "yükseliş ve düşüş" grafiği İngiltere için de işliyor. Artık II. Dünya Savaşı'ndan, 1945'ten sonra, üzerinde güneşin batmadığı imparatorluğun kendisi gidip "vah"ı kalmışsa da sakın küçümsemeyin. Bütün sömürgeler gitmiştir ama bilgi birikimi ve akıl, Britanya Adası'nın kasasında durmaktadır. İki buçuk asır dünyayı çok da fark ettirmeden ve fazla ürkütmeden yönlendiren, bin bir deneyimle beslenmiş, donanmış olan akıl herkese ve özellikle de dünyayı yönetme iddiasında olanlara son derece lazımdır... Büyük diplomat Talleyrand'ın Napolyon'a söylediği sözleri hatırlatalım. İngiliz aklı da gurura kapılmamış, hemen Amerika Birleşik Devletleri'nin elini sıkırmıştır; çünkü akıl, boynuzun kulağı geçtiğini tespit etmiştir.

Ada kendi kabuğuna çekilmiştir ama akıllı etkin bir "müşavir" olarak milletlerarası bitmez tükenmez savaşım-larda görevlidir. Avrupalıdır ve AB'nin baş üyelerindendir. Bütün kıta yeni para sistemine "euro"ya (avro) geçmiştir ama İngiliz aklı, Ada'yı "sterlin"de tutmuştur. Çok az insanla ve az parayla yüzyıllarca kendi dışındaki büyük insan kitlelerini yönetmesini becermiş Ada, bunları kaybetmiş ancak benliğini ve aklını korumuştur.

Unutmayalım, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş senedi Lozan Sözleşmesi de İngilizlerle imzalanmıştır. İngiltere bu sözleşmeyi çok benimsemese de aklıyla kabul etmiştir. Türkiye'de bazı sivri akıllılar ve çokbilmişler Mustafa

Kemal'i de "İngilizci" diye nitelemişlerdir. Soğukkanlılık, ölçülü ve dengeli olmak, gerçekçilik aklın özelliklerindendir. Kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa İngilizci filan hiç değildir. Ama insanlığı, dünyayı İngiliz aklı gibi akılla algıladı. Zaten İngilizler de birçok Batılı da onu bu sebeple sevmezler. Batılı, gerçekten Batılı olanı değil, Batıcı olanı sever.

Türkçeye her nedense girmiş olan "Asılacaksın İngiliz sicimiyle asıl" deyişini hatırlayalım. İngiliz sicimiyle ceza görmemek için İngiliz aklıyla düşünüp yaşamakta fayda vardır.

(31 Mart 2011)